

ZBORNIK ZAGREBAČKE SLAVISTIČKE ŠKOLE
Trideset godina rada (1972 - 2001)

Zagreb, 2001

Recenzenti
prof. dr. Krešimir Nemec
prof. dr. Marko Samardžija

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 811.16 (082)

ZBORNİK Zagrebačke slavističke škole :
trideset godina rada : (1972 - 2001) /
<urednik Stipe Botica> . - Zagreb :
Filozofski fakultet, Zagrebačka
slavistička škola, 2001.

Bibliografija uz većinu radova

ISBN 953 - 175 - 150 - 1

I. Slavistika -- Zbornik

410801023

Sadržaj

Proslov	7
I. Kronologija Zagrebačke slavističke škole	9
Trideset seminara Zagrebačke slavističke škole (1972 - 2001)	
(Stjepan Damjanović, Evelina Rudan)	11
I. Članovi Uprave Zagrebačke slavističke škole (1972 - 2001)	25
II. Članovi Savjeta Zagrebačke slavističke škole (1972 - 2001)	26
III. Lektori na Zagrebačkoj slavističkoj školi (1972 - 2001)	28
IV. Predavači i predavanja na Zagrebačkoj slavističkoj školi (1972 - 2001)	31
V. Nastupi umjetnika na seminarima Zagrebačke slavističke škole (1973 - 2001)	66
VI. Polaznici na seminarima Zagrebačke slavističke škole (1972 - 2000)	77
II. Predavanja na Zagrebačkoj slavističkoj školi	105
Stjepan Damjanović: Hrvatski i staroslavenski	107
Josip Lisac: Hrvatska narječja u kontaktu	117
Vesna Požgaj Hadži: Hrvatski i slovenski	127
Josip Silić: Hrvatski i srpski jezik	147
Ivo Pranjković: Hrvatski i klasični jezici	156
Žarko Muljačić: Hrvatski jezik i istočnojadranski romanski idiomi	164
Dražen Varga: Hrvatski i romanski jezici	174
Mirko Gojmerac: Hrvatski i njemački	181
Mirko Tomasović: M. Marulić (1450 - 1424): "Europski znak i hrvatski model"	191
Olga Perić: Marulićev položaj u okviru hrvatskoga humanizma	193
Bratislav Lučin: Marulićevi latinski epigrami	205
Krešimir Bagić: Pjesnički naraštaj devedesetih	212
Slavica Stojan: Ženska posluga kao tema starih hrvatskih pisaca iz Dubrovnika	223

Marko Dragić: Novosti iz hrvatske usmene književnosti	232
Josip Užarević: Novosti iz hrvatske slavistike	238

III.

Thirty Years of Zagreb Slavic School	249
Dreissig Jahre der Zagreber slawistischen Schule	251
Тридцать лет работы Загребской славистической школы	254

PROSLOV

Trideset godina rada *Zagrebačke slavističke škole*

Trideset godina rada neke ustanove obično je prigoda osvrnuti se na proteklo vrijeme, zbrojiti pozitivne učinke, otkloniti uočene slabosti u radu i učinkovito usmjeriti budućnost. Ovdje nam se, u *Proslovu*, samo prisjetiti nekih važnijih čimbenika koji su pratili i usmjerili tridesetogodišnji rad.

Zagrebačku slavističku školu osnovalo je Vijeće Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 14. siječnja 1970. godine. Tada je, na osnovi podnesenog elaborata, istaknuto da će ona u svome vremenu i okolnostima tadašnje društvene i političke stvarnosti "predstavljati hrvatsku kulturu, prvenstveno hrvatski jezik i i književnost u inozemstvu". Toj svojoj temeljnoj ulozi i zadatku ova je ustanova ostala vjerna i dosljedna do danas. Naime, kako piše u važećem *Pravilniku o radu Zagrebačke slavističke škole*, kao posebna ustrojbeni jedinica Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, **Zagrebačka slavistička škola (Hrvatski seminar za strane slaviste)** organizira, među ostalim, međunarodni seminar za strane slaviste koji je namijenjen studentima kroatistike i slavistike na inozemnim sveučilištima te drugim inozemnim znanstvenicima kojima je kroatistika jedno od znanstvenih usmjerenja. Svrha je godišnjega seminara, ali i ukupne aktivnosti Škole, promicati i poticati poznavanje hrvatskoga jezika, književnosti i kulture izvan granica Republike Hrvatske. Ovaj otisnuti Zbornik o *tridesetoj obljetnici rada Zagrebačke slavističke škole* bar donekle prikazuje rad Škole i potvrđuje da je i svoju namjenu i svrhu obilato ostvarila. To se jasno vidi kad se pogledaju samo neki naslovi, predloženi u ovom zborniku, posebice glede povijesti Škole, izvedbenoga programa, nastavnih i nenastavnih aktivnosti, imenâ nastavnika i polaznika.

Gotovo da nema ustanove koja je, kao Škola, tako temeljito i brižno skrbila za autohtonost hrvatskoga jezika te valorizirala književnost i kulturu. Usprkos nizu povijesnih poteškoća i zapreka, od sedamdesetih godina pa nadalje - sve do uspostave samostalne hrvatske države, Škola je svijetu prezentirala hrvatske specifičnosti i znanstvene domete hrvatske znanosti o jeziku, književnosti i kulturi. Pokazivala je, i riječju i slikom, vrijedno i najvrednije ostvareno među Hrvatima, ne samo kao povijesnu kategoriju već i suvremena kulturna zbivanja. Smjelo i uljudbeno svjedočila je o hrvatskoj kulturnoj samobitnosti i prinosu europskoj i svjetskoj kulturi. Zagrebačka je slavistička škola u svome programu odabirala sve što je na bilo koji način moglo predstavljati hrvatsku kulturu i civilizacijski prinos Hrvata i podastirala, kao motivirane činjenice, inozemnim sudionicima godišnjih seminara. To se može vidjeti u predloženom odabiru *jezikoslovnih, književnih, kulturnih i prigodnih sadržaja* koji su se odvijali na godišnjim seminarima.

Onim sudionicima koji su tek sricali hrvatski omogućila je da razgovjetno progovore i na hrvatskom književnom jeziku, ali i na jednome od idioma gdje se, pored **što**

uporabljuje **ča** ili **kaj**. Drugima koji su dostatno ovladali hrvatskim jezikom pomogla je u otkrivanju hrvatske književne i kulturne baštine. Onima pak koji su se odvažili na stručnu i znanstvenu valorizaciju kroatistike iz godine je u godinu podastirala obilne količine neotkrivenih i nedovoljno poznatih tema. I zato su neki od njezinih polaznika dali znatan prinos znanstvenoj kroatistici.

Najveći je uspjeh Zagrebačke slavističke škole njezin godišnji seminar i sve popratne aktivnosti koje su ga pratile. Kroz Školu je prošlo gotovo **dvije tisuće inozemnih polaznika** i na stotine **domaćih izvođača**. Kad se pogleda unatrag, u proteklih trideset godina, nije pretjerano reći da su svi sudionici bili na primjerenoj profesionalnoj i uljudbenoj, radnoj i stručnoj razini.

Školi su dali posebno obilježje njezini brojni polaznici, *akademski građani*, njih gotovo dvije tisuće iz šezdesetak država svijeta. Kroatistička struka ih je povezivala, a Škola zbližila, neke profesionalno i predodredila. Sve ono dobro i lijepo što su proživjeli na Školi, i općenito kod nas u Hrvatskoj, svjedočili su u svojim državama. I mnogi od njih otada su "vezani" ne samo za stručne kroatističke teme već i po nekom unutrašnjem nagonu postali i promicatelji hrvatskih kulturnih dobara i prirodnih ljepota. Veliko je zadovoljstvo ustvrditi, iz njihovih pisanih i usmenih svjedočenja, da su postali našim poznanicima/prijateljima, da im je rad i boravak u našoj sredini bio i koristan i ugodan, nezaboravan i poticajan. Nadam se da su mnogi sudionici, bar u nekim prilikama, mogli ustvrditi s pjesnikom *Forsan et haec olim meminisse iuvabit*. I ovaj će Zbornik pomoći tom sjećanju.

U Zborniku su mnogi relevantni podaci za tridesetogodišnji rad Škole. Sigurno je bilo i drugih "važnih" događaja i podataka koji nisu spomenuti. Slikovni prilozi potječu iz privatnih zbirki i ne mogu, nažalost, ni vremenski ni opsegom pratiti tridesetogodišnji rad škole. Naša isprika onima koji su očekivali takve i drukčije podatke, a nisu ih našli. Za ovo što je otisnuto, prikupljeno i sređeno, zahvalnost svim "akterima", a posebice priređivačima profesoru Stjepanu Damjanoviću i asistentici Evelini Rudan, na požrtvornom i predanom radu.

Najsrdčnije zahvaljujem svima koji su na bilo koji način doprinijeli ugledu Zagrebačke slavističke škole: zaslužnim voditeljima i vrsnim izvođačima, marnim polaznicima i brižnom "pomoćnom" osoblju. I našem Fakultetu i Odsjeku za kroatistiku. Dakako, i onima koji su davali i daju financijsku potporu, prvenstveno Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike Hrvatske, Ministarstvu kulture Republike Hrvatske, Gradskom uredu za kulturu - Zagreb. I povremenim donatorima i prijateljima Zagrebačke slavističke škole.

Dosadašnji rad naše Škole, i ovaj Zbornik - kao njegov popis i opis - na *uzdarje* onima kojima je Škola na srcu, da i dalje budu zagovornici hrvatske znanstvene i kulturne promidžbe u svijetu.

Voditelj XXX. seminara Zagrebačke slavističke škole

U Zagrebu, 15. lipnja 2001.

prof. dr. Stipe Botica

KRONOLOGIJA ZAGREBAČKE SLAVISTIČKE ŠKOLE

Stjepan DAMJANOVIĆ
Evelina RUDAN

TRIDESET SEMINARA ZAGREBAČKE SLAVISTIČKE ŠKOLE (1972 - 2001)

Počeci

U prvim godinama poslije drugoga svjetskoga rata osjetila se u tadašnjoj Jugoslaviji potreba za seminarom koji bi okupljao inozemne slaviste, posebice one koji su svoje znanstvene i stručne interese usmjerili prema jugoslavističkoj (kroatističkoj, makedonističkoj, slovenističkoj, serbističkoj) problematici. Godine 1950. utemeljen je jedinstveni jugoslavenski *Seminar za strane slaviste*. Organizacija je povjerena Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Seminar je bio prvi te vrsti u svijetu i poslužio je kao model mnogim drugima, kasnije osnovanim seminarima. Na čelu su mu bili ugledni hrvatski filolozi: *Antun Barac* (1950 - 1954), *Mate Hraste* (1955 - 1962) i

Uspješni počeci: direktor Franjo Grčević s dvojicom uglednih profesora Filozofskoga fakulteta Zdenkom Škrebom (drugi s lijeva) i Ljudevitom Jonkeom (drugi s desna). Prva s lijeva je tajnica svih 30 seminara Biserka Brozd (Kudrna).

Ivo Frangeš (1963 - 1970).

Kada su u jugoslavenskom društvu ojačale snage koje su zagovarale decentralizaciju i afirmaciju pojedinih nacionalnih kultura, zrela je misao o republičkim, što je zapravo značilo nacionalnim seminarima. Slovenci i Makedonci otpočetka nisu bili zadovoljni saveznim seminarima jer su držali da su slovenistika i makedonistika zapostavljene. Utemeljeni su *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* i *Seminar za makedonskiot jazik, literatura i kultura*, a ubrzo zatim *Međunarodni slavistički centar SR Srbije* te *Zagrebačka slavistička škola* kojoj je u toj "podjeli posla" pripalo da predstavlja hrvatsku kulturu, prvenstveno hrvatski jezik i književnost. Odluku o njezinu osnivanju donijelo je Vijeće Filozofskoga fakulteta u Zagrebu 14. siječnja 1970., ali su teškoće i financijske i organizacijske naravi odgodile početak njezina rada do 1972. godine. Spomenutu svoju odluku iz 1970. Vijeće je potvrdilo 15. ožujka 1972. i prihvatilo prijedlog tadašnjega Odsjeka za jugoslavenske jezike i književnosti da se direktorom Zagrebačke slavističke škole imenuje *doc. dr. sc. Franjo Grčević*.

Savjet Škole

S obzirom na to da je Škola definirana kao ustanova Filozofskoga fakulteta i Sveučilišta u Zagrebu, s vlastitim financijskim sredstvima koja dobiva od zainteresiranih republičkih i gradskih ustanova, bilo je potrebno utemeljiti tijelo koje će odobravati stručne i financijske planove te kontrolirati i usmjeravati rad Uprave Škole. To se tijelo zvalo Savjet Škole. Prvom je Savjetu predsjedao *prof. dr. sc. Rafo Bogišić*, profesor starije hrvatske književnosti na tadašnjem Odsjeku za jugoslavenske jezike i književnosti. Taj je odsjek i formalno i stvarno nosio najveći teret u ostvarivanju programa, a u prvom Savjetu predstavljali su ga *prof. dr. sc. Ivo Frangeš* i *prof. dr. sc. Milan Moguš*. Odsjek za slavistiku predstavljao je *prof. dr. sc. Zdravko Malić*, Filozofski fakultet u Zagrebu *prof. dr. sc. Branko Vuletić*, Sveučilište u Zagrebu *prof. dr. sc. Radoslav Katičić*, Filozofski fakultet u Zadru *prof. dr. sc. Nikola Ivanišin*, Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske književnik *Pero Budak*. Već od iduće godine sve ustanove koje su financirale Školu imale su svojega predstavnika u Savjetu. Imena svih članova nalaze se u dokumentacijskom dijelu ovoga zbornika, a ovdje ćemo spomenuti samo voditelje. Od 25. srpnja 1982. Savjetu je predsjedao *prof. dr. sc. Josip Silić*, profesor na Katedri za suvremeni hrvatski književni jezik, a od 17. listopada 1988. *prof. dr. sc. Eduard Hercigonja*, profesor staroslavenskoga jezika. Uspostavom samostalne hrvatske države ukinuti su savjeti u ustanovama pa je i Savjet Zagrebačke slavističke škole 1991. prestao djelovati. Iako su takva tijela u pojedinim ustanovama bila samo kontrolni mehanizmi aktualne vlasti, u slučaju Zagrebačke slavističke škole riječ je bila o ljudima koji su kolegijalno pomagali članovima Uprave u skladu sa svojim mogućnostima. To se osobito odnosi na predsjednike koji su redovito sudjelovali

ne samo u odobravanju, nego i u kreiranju i ostvarivanju programa. Godine 1996. utemeljeno je novo tijelo - *Upravno vijeće*, a 2000. *Stručno vijeće* koje bi trebalo obavljati sve zadatke i negdašnjega Savjeta i negdašnje Uprave. Ono je sada ustrojeno od predstavnika četiriju ključnih katedri na Odsjeku za kroatistiku: za stariju hrvatsku književnost (*prof. dr. sc. Dunja Fališevac*), za noviju hrvatsku književnost (*prof. dr. sc. Krešimir Nemec*), za povijest i dijalektologiju hrvatskoga jezika (*doc. dr. sc. Mira Menac Mihalić*) i za suvremeni hrvatski standardni jezik (*prof. dr. Ivo Pranjković*). Na čelu Vijeća po funkciji je pročelnik Odsjeka za kroatistiku (sada: *prof. dr. sc. Vlado Pandžić*), a u njegovu radu sudjeluju voditelj Škole (*prof. dr. Stipe Botica*) i tajnica Škole (*Evelina Rudan*).

Uprava Škole

Na svojoj konstituirajućoj sjednici 12. svibnja 1972. Savjet Škole odredio je strukturu uprave Škole i odredio njezin prvi sastav: *doc. dr. Franjo Grčević*, direktor,

U trenucima predaha: Mladen Kuzmanović desetljeće pomoćnik direktora Škole, a dva desetljeća direktor

doc. dr. Josip Vončina, pomoćnik direktora, sveuč. asistent *Mladen Kuzmanović*, tajnik, službenica *Biserka Brozd*, administrativni tajnik, službenica *Štefica Barbalić*, računovoda. Uprava je imala zadatak da organizira seminare, da predlaže programe i financijske predračune i da ostvaruje ono što je Savjet prihvatio. Profesor Grčević vodio je Školu u njezinom prvom desetljeću, a naslijedio ga je 1982. Mladen Kuzmanović koji će upravljati Školom gotovo dva desetljeća, sve do 1998. Godine 1999. Školu su vodili *prof. dr. sc. Marko Samardžija*, *prof. dr. Krešimir Nemec* i *prof. dr. Ivo Pranjković*, a od 2000. na čelu joj je *prof. dr. sc. Stipe Botica*. Profesoru Botici u administrativnim poslovima pomaže *Biserka Brozd* (jedina osoba koja je sudjelovala u organizaciji svih trideset seminara), a u računovodstvenim *Božena Jurčić* (koja taj posao radi neprekidno od 1985.).

Polaznici

Strani su slavisti mogli na tri načina ostvariti sudjelovanje na seminarima Zagrebačke slavističke škole:

a/ Preko nadležnih ustanova države iz koje je polaznik. To su tzv. *konvencijske* stipendije. Njihov je broj određen međudržavnim ugovorima (kulturnim konvencijama) i na izbor sudionika domaćin ne može utjecati.

b/ Dobivanje stipendije *izravno od Uprave Škole*. U prvom desetljeću Uprava je mogla dodijeliti onoliko stipendija koliko je bilo konvencijskih i dodjeljivala ih je poštujući stručnu spremu natjecatelja i hrvatske kulturne interese. Broj konvencijskih stipendija stalno je rastao pa se simetrija poremetila. Uspostavom samostalne hrvatske države posve se izmijenio dotadašnji odnos: gotovo sve stipendije dodjeljivala je Uprava jer je mlada država tek kasnije počela potpisivati konvencije o kulturnoj suradnji.

c/ *Na vlastiti trošak*. U prvom desetljeću takva se mogućnost rijetko koristila, znatno ispod mogućnosti koje je pružalo zanimanje inozemnih slavista. Cijenu su za svaku godinu utvrđivali Uprava i Savjet Škole. Kasnije je bilo nešto više onih koji su sami plaćali, ali njihov je broj u odnosu na ukupni broj sudionika ostao skroman. Na prospektima koje je Škola izdavala obično je pisalo da su seminari namijenjeni "u prvom redu profesorima, asistentima i studentima starijih godišta koji imaju temeljna znanja iz struke". Ipak, znatan broj početnika nikad se nije mogao izbjeći jer su oni često stizali preko konvencijskih stipendija na koje organizator nije mogao utjecati. Broj takvih stipendija stalno se povećavao i to je Upravi otežavalo ostvarenje namjere da na seminarima ugosti najkvalitetnije i najperspektivnije inozemne slaviste. Ipak, pažljivom raspodjelom stipendija koje su joj bile na raspolaganju Uprava je uspjela

Sudionici prate predavanje: u drugom redu vide se dugogodišnje lektorice Marijana Cesarec i Marta Vončina

spriječiti pretvaranje seminara u školu za početno učenje jezika. Tko pogleda popis sudionika na trideset seminara, uočiti će mnoga poznata slavistička imena. Druženje već afirmiranih znanstvenika i onih koji su skupljali prva stručna znanja davalo je seminaru posebnu dimenziju. Njih blizu dvije tisuće u ova su tri desetljeća Zagrebačke slavističke škole razmicali granice svojih znanja u dvoranama dubrovačkoga Centra za postdiplomski studij Sveučilišta, zagrebačkoga Filozofskoga fakulteta i pulskoga Pedagoškoga fakulteta, u znanstvenim i kulturnim hrvatskim ustanovama, na umjetničkim priredbama i na izletima. Mnogi su danas ugledni voditelji poznatih katedara i instituta i veliki prijatelji naše zemlje te promicatelji njezine kulture.

Program

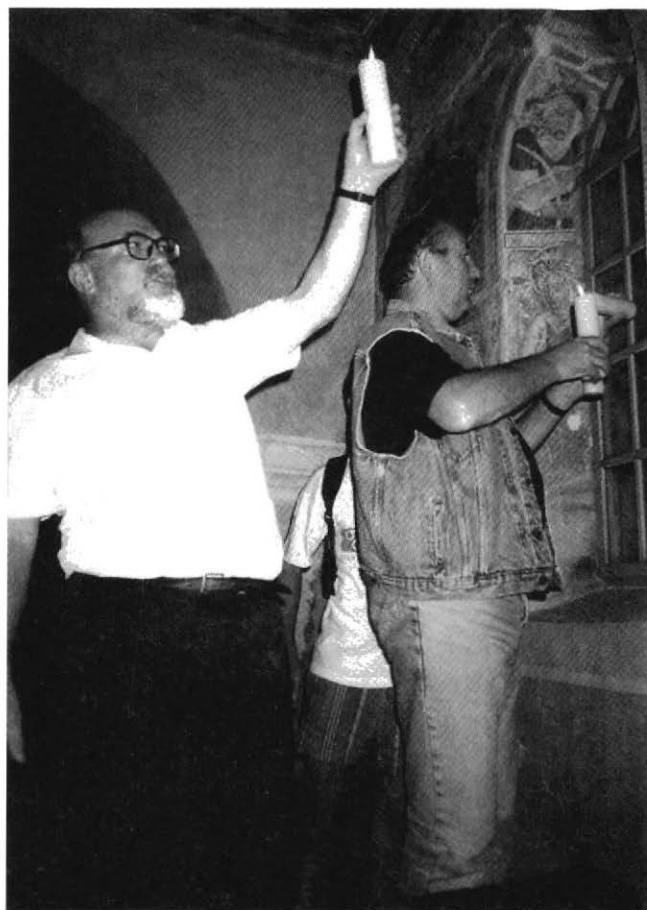
Na početku svakoga seminara sudionici su se dijelili u dvije velike skupine. U prvoj su bili oni koji su slabije znali hrvatski i za njih su organizirani intenzivni tečajevi hrvatskoga jezika po AVGS metodi. Nakon početnoga testiranja dijelili su ih u dvije ili tri skupine i po tri sata dnevno usavršavali svoje znanje hrvatskoga jezika. Rad po AVGS metodi davao je izvanredne rezultate: nakon desetak dana rada mnogi su polaznici samoinicijativno odlazili na predavanja namijenjena onima koji dobro znaju hrvatski.

Oni koji su stizali s dobrim znanjem hrvatskoga sudjelovali su u dva oblika nastave: svi su zajedno slušali predavanja, a u malim su skupinama radili u specijalističkim seminarima. Od samoga početka na Školi su radili i fakultativni tečajevi makedonskoga i slovenskoga, a od 1974. i staroslavenskoga jezika. Iako nisu bili obvezatni, izazivali su veliku pozornost seminarista i nerijetko su bili poticaj da sljedeće godine polaznici tih tečajeva posjete makedonski ili slovenski seminar. Nakon uspostave hrvatske države nije više bilo seminara iz slovenskoga i makedonskoga jezika, a ustrojen je fakultativni seminar iz hrvatske povijesti i kulture. *Predavanja* su uvijek bila okupljena oko određenih tema. U prva dva desetljeća obično se u prvom tjednu obrađivalo neko starije razdoblje hrvatske književnosti i jezika, u drugom novija hrvatska književnost i problemi suvremenoga hrvatskoga jezičnoga standarda, a treći (zagrebački) tjedan bio je obično rezerviran za novija razdoblja jugoslavenskih književnosti (srpska, slovenska, makedonska, crnogorska, bosanskohercegovačka). Kad je uspostavljena samostalna Hrvatska, seminar je postao dvotjedni, otpao je njegov zagrebački dio i jugoslavistička problematika. Osim što se uvijek težilo tomu da predavanja obrađuju nekoliko važnih tema, tj. da budu okupljena u tematske blokove, njihova je satnica najčešće svodena na jedan ili dva sata dnevno. To je smanjivanje posljedica spoznaje da je za inozemne slaviste najkorisniji rad u malim skupinama, tj. na lektoratima.

Organizatori su se trudili da polaznici Zagrebačke slavističke škole dobiju što više kvalitetnih informacija o duhovnim kretanjima na hrvatskim prostorima, o zemlji i ljudima te o aktualnim društveno-političkim problemima pa su stoga svake godine nudili predavanja koja su obrađivala takve, nefilološke teme. Na šestom su se seminaru ostvarila dugogodišnja nastojanja prvoga direktora Škole profesora Franje Grčevića da inozemnim slavistima sustavno progovorimo o djelu Miroslava Krležu i da to iskoristimo kako bismo djelotvorno govorili o povijesnim i kulturnim našim osobitostima. Utemeljen je simpozij *Fuga Krležiana* kao stalni oblik rada Škole. Grčevićovo uvjerenje da će bogato i višeslojno Krležino djelo izazvati veliku pozornost inozemnih slavista potvrdilo se već na prvom simpoziju (1977), a pogotovo idućih godina.

Nenastavne aktivnosti

Od samoga početka djelovanja Zagrebačke slavističke škole njezina je uprava nastojala ponuditi polaznicima i atraktivne nenastavne sadržaje. Sretna okolnost da se seminar održavao u Dubrovniku, Puli i Zagrebu, dakle u hrvatskim kulturnim metropolama, pružala je mnoštvo izvrsnih mogućnosti. Izleti na Mljet i Elafitsko otočje, na Brijune ili na Plitvička jezera izazivali su oduševljenje polaznika. Susreti s uglednim književnicima, posjeti dubrovačkim, pulskim i zagrebačkim kulturnim institucijama, posebice predstavama Dubrovačkih ljetnih igara, sve je to bila nadasve korisna i,

Svijećom osvijetljene freske: Josip Bratulić i Marko Samardžija pokazuju polaznicima freske Vicenta iz Kastva na izletu u Bermu

upornošću i promišljenošću uspio zainteresirati za takve nastupe velik broj umjetnika, pa su, kao što se iz popisa vidi, nastupali umjetnici svjetskoga glasa. U zvjezdanim trenucima Zagrebačke slavističke škole po Dubrovniku se govorilo da su Dubrovačke ljetne igre dobile dostojnoga takmaca. No Kuzmanović je posve ispravno prosuđivao da su ustanove koje je na Školi utemeljio i sa svojim kolegama vodio odlična prilika za darovite mlade, još nedovoljno poznate, umjetnike pa im je s velikim veseljem nudio mogućnost da se iskažu. Uvijek je pazio da sve nastupe prati tiskani materijal u koji je unio svoju zaljubljenost u tiskarsko umijeće: ukusne knjižice malenoga formata popunjavali su odlični znalci i one su bile i ostale draga uspomena umjetnicima i polaznicima, prelijepa svjedodžba ostvarenih novih veza, neka vrsta prvorazrednoga

zanimljiva dopuna onome što su polaznici slušali u predavaonicama. Dugogodišnji, pomoćnik direktora, a od desetoga seminara i njezin direktor, Mladen Kuzmanović, stalno je nastojao da se Škola pretvori u multimedijско središte za širenje kulturoloških informacija, a da pritom ne izgubi svoj temeljni, kroatistički i slavistički, karakter. Ta su njegova nastojanja dovela do konkretnih rezultata, tj. utemeljeni su *Glumište* i *Galerija* (1982), a zatim i *Glazbene večeri* (1984) te *Filmske večeri* (1988). Više od trideset hrvatskih književnika, pedesetak izložbi, velik broj sjajnih pjevača i glazbenih sastava, nekoliko najistaknutijih hrvatskih režisera i sve najbolje hrvatske filmove upoznali su polaznici Škole. Kuzmanović je svojom

Oko Stola Sv. Braće: seminaristi razgledaju Aleju glagoljaša Roč - Hum

suvenira i posve pouzdana pomoć onima koji će sutra pisati znanstvene monografije i povijest pojedinih grana umjetnosti.

Croaticum

Seminari Zagrebačke slavističke škole otpočetak su, pravno gledano, djelatnost ustanove koja se sve do utrućaja druge Jugoslavije zvala *Međunarodni slavistički centar Socijalističke Republike Hrvatske*. Ideja je, naime, bila da se malo-pomalo izgrade različiti oblici unapređivanja položaja hrvatskoga jezika i književnosti u svijetu. Voditelji Škole već su u prvim godinama njezine djelatnosti predlagali da se Centru dodijele sredstva kojima bi pomagao onima što izrađuju magistarske i doktorske radnje iz kroatistike, posebno našim lektorima u inozemstvu. Iako je bilo pojedinačnih uspješnih akcija, posebice u organiziranju i osmišljavanju boravka poznatih znanstvenika - slavista, sustavnija se djelatnost nije razvila ni do danas. Utemeljenje samostalne hrvatske države tadašnji voditelj Škole Mladen Kuzmanović i njegov pomoćnik Stjepan Damjanović shvatili su kao priliku da zaživi *Croaticum* i u više su

navrata nadležnima predlagali sadržaj njegova rada: organiziranje svakogodišnjih seminara za inozemne slaviste (Zagrebačka slavistička škola); definiranje bibliotečnoga kroatističkoga minimuma koji bi morao postojati na svakom inozemnom fakultetu na kojem se u bilo kojem obliku predaje kroatistika - *Croaticum* bi osim brige da postojeće knjige inozemni slavistički centri dobiju inicirao pisanje djela kojih nemamo, a neophodna su za proučavanje i promicanje kroatističkih sadržaja; selekcija i edukacija kandidata za lektore hrvatskoga jezika na inozemnim sveučilištima te organiziranje zimskih seminara za njih; izrada i stalno ažuriranje kartoteke svih inozemnih kroatista i prevoditelja; svakovrsna pomoć strancima koji pišu magisterije i doktorate iz kroatistike; organiziranje stručnih ekskurzija za strane studente kojima je kroatistika jedan od predmeta studija; organizacija nastupa naših specijalista kroatista u inozemstvu itd. itd. Te i druge točke predlagane u razrađenu obliku nisu dosad naišle na iole prihvatljiv odgovor i ostaju važan zadatak buduće uprave Zagrebačke slavističke škole, ali i hrvatske kulturne politike općenito.

Izdavačka djelatnost

Ustanove koje su financirale održavanje ljetnih seminara Zagrebačke slavističke škole prihvatile su već na samom početku njezina djelovanja inicijativu da se počne izdavati *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, u kojem bi se našla sva predavanja koja su održana na jednom seminaru, ali i oni znanstveni i stručni radovi koji su sazrijevali u seminarskim dvoranama na Ljetnoj školi. Dobar temelj za ostvarenje zbornika bila je visoka razina predavanja, ali i odsustvo tematske raspršenosti. Izišle su četiri knjige zbornika (s predavanjima iz 1973., 1974., 1975. i 1976. godine) i one su uvjerljivi svjedoci promišljene i dobro vođene djelatnosti. Prava je šteta što je ta praksa prekinuta. Razlozi su bili i financijske prirode, ali i prilično velikih organizacijskih nespretnosti. Mnogi radovi koji su u zbornicima objavljeni poslije su mnogo puta u znanstvenim i stručnim radovima navođeni, što govori o tome da su trajne vrijednosti. Ponovno oživjeti zbornik bio bi veliki uspjeh onih koji će ubuduće voditi Školu. Već smo spominjali knjižice koje su pratile nastupe umjetnika na Školi i od kojih su mnoge postale tražena rijetkost. Veliku je pozornost izazvalo i šest knjiga iz serije *Cymelia Croatica*. Riječ je o pretiscima starih i rijetkih knjiga koje su se tako ponovno našle na stolovima znanstvenika i ljubitelja lijepo oblikovane knjige. Centar je u izdavačkoj djelatnosti surađivao s drugim izdavačima, kao što se vidi iz popisa u ovoj knjizi. Ipak je šteta što u tom pogledu nije učinjeno više jer su se oko Škole okupljali vrsni stručnjaci različitih profila. Nedostatak sredstava, ali i uvijek vrlo mali broj osoba u Upravi Škole nisu dopuštali da se učini više.

Suradnja

Zagrebačka slavistička škola surađivala je s drugim seminarima u tadašnjoj Jugoslaviji, prije svega u zajedničkom utvrđivanju termina, što je bilo i dobro i potrebno: inozemni slavisti koji su htjeli sudjelovati na više seminara nisu imali znatnijih teškoća.

Da bi se seminari Zagrebačke slavističke škole mogli održavati, bila je potrebna suradnja s brojnim kulturnim, privrednim, posebice turističkim organizacijama. U sažetom prikazu možemo spomenuti samo najvažnije: dubrovački Centar za postdiplomski studij Sveučilišta odisao je pravim akademskim ugođajem i nudio prvorazredne uvjete za rad zahvaljujući ne samo sjajnoj zgradi nego i brižnim ljudima koji su pomagali u svakoj prilici. Takav akademski ugođaj sudionici nisu nalazili u trećem tjednu na zagrebačkom Filozofskom fakultetu jer je zgrada te ustanove puno skromnija, ali ni jedna se ustanova s tom ne može mjeriti u zaslugama za seminar: brojni nastavnici i službenici toga fakulteta ugradili su svoje znanje i svoje napore u uspjehe seminara, bili su njegov najvažniji i najuspješniji dio. U novim prilikama Škola je djelovala u prostorima pulskoga Pedagoškoga fakulteta i pulskoga kazališta nailazeći u obje institucije na srdačnu i djelotvornu pomoć. Moramo spomenuti i četiri hotela: prelijepe terase dubrovačkoga *Bellevuea* bile su skupljalište i okupljalište sudionika, polazna točka s koje se odlazilo na sve zadatke, bile su prostor srdačnih stručnih i ljudskih susreta, a zagrebački *International* sve je oduševljavao profesionalnošću svoje posluge koja je unosila onaj dragocjeni višak u ophođenju koji je govorio da žele ne samo zaraditi nego i pomoći da seminar bude što bolji te pulska *Rivijera* u kojoj su slavisti zamijenili filmaše i lako stizali pred Arenu i u središte istarske metropole. To se odnosi i na dubrovački hotel *Lero*, u kojemu su sada smješteni seminaristi, koji se iskazao brigom i ljubaznošću.

Sredstva

Trojtjedni, kasnije dvotjedni, seminar uvijek je zapravo bio kruna cjelogodišnjega posla. Naravno da je taj posao zahtijevao i zahtijeva odgovarajuća sredstva. U skladu s tada još jako novim tendencijama u društvenom razvoju 25. svibnja 1973. potpisan je *Samoupravni sporazum o financiranju Zagrebačke slavističke škole*. Potpisnici su bili *Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu* (preuzeo je 44,50% obveza), *Republička samoupravna interesna zajednica odgoja i usmjerenog obrazovanja* (33,4 %) i zagrebački *Gradski fond za financiranje kulturnih djelatnosti* (22,1%). Financijski proračun i plan troškova za svaku je godinu izrađivala Uprava Škole, a prihvaćao Savjet u kojem su se nalazili i predstavnici svih ustanova - donatora.

Način planiranja i odobravanja sredstava nije se ni kasnije mijenjao, ali su se mijenjali donatori. Već 1974. obveze Gradskoga fonda za financiranje kulturnih djelatnosti preuzela je *Udružena samoupravna interesna zajednica za kulturu grada (Zagreba)*. Ona je 1976. istupila iz Samoupravnoga sporazuma, ali je ipak zadržala polovicu svojih obveza, a polovicu je prihvatila *Republička samoupravna interesna zajednica kulture SR Hrvatske*. Otad je financiranje bilo stabilno, barem što se načelno utvrđenih obveza tiče, ali je ipak povremeno bilo problema jer preuzete obveze donatori nisu uvijek ispunjavali uredno. Posebne su teškoće nastale u samostalnoj hrvatskoj državi mada su se voditelji i prijatelji Škole nadali da će za nju tek sada nastupiti najbolja vremena. Razlozi su samo manjim dijelom objektivne prirode, a većim su dijelom posljedica svakovrsnih nerazumijevanja i nesnalaženja u jasnom definiranju mjesta i uloge Škole. Treba se nadati da će se pronaći stabilan i dugoročan način financiranja, što će omogućiti Školi da uskoro ponovno dosegne razinu iz svojih najboljih dana. Za to Škola ima jamstvo ovogodišnjih financijera, Ministarstva znanosti i tehnologije i Ministarstva kulture Republike Hrvatske te Gradskog ureda za kulturu - Zagreb. Potporu svakako moraju dati gradsko i županijsko čelništvo Dubrovnika jer je Škola i dubrovačka.

Na čelu Škole

Prvih devet seminara organizirala je uprava kojoj je na čelu bio profesor *Franjo Grčević*, a on je dobrim dijelom vodio i organizaciju desetoga. Prvo desetljeće rada ove ugledne institucije uvelike je obilježeno njegovom osobom. Pristao je da vodi Školu u vremenu koje takvoj ustanovi nije bilo sklono, poslije sloma hrvatskoga proljeća. Autor ovih redaka živo se sjeća kako je na sjednici tadašnjega *Odsjeka za jugoslavenske jezike i književnosti* tada docent za srpsku književnost Franjo Grčević jasno i odlučno rekao da će prihvatiti dužnost ako njegovi kolege drže da je to dobro za našu kulturu, ali neće prihvatiti ako se to smatra smjenjivanjem profesora Ive Frangeša, koji je vodio savezni jugoslavenski seminar, ali je u tim trenucima, kada se očekivalo da će voditi hrvatski, imao političkih problema. Grčević je dobio jednoglasnu podršku i prionuo je poslu: uložio je iznimne napore da tada relevantnim središtima moći objašnjava smisao i značenje Škole uvijek ističući činjenicu da se i mnogo brojniji narodi od hrvatskoga grčevito bore da informacije o njihovoj kulturi prodru što dalje i da budu što potpunije. Spreman na svaki razgovor koji može donijeti boljitak djelatnosti koju je vodio, bio je odlučan protivnik neprovjerenih tvrdnji i paušalnih ocjena. U sredini koja je svoju neodlučnost kadšto htjela prikazati kao ugađenost on je nerijetko iznenađivao oštrinom istupa protestirajući protiv zamagljivanja istine. Imponirao je mladim suradnicima time što je oštricu svojih primjedbi usmjeravao najčešće prema onima koji su imali moć. Postupno je, najviše zahvaljujući njemu, Škola zauzimala svoje mjesto na Filozofskom fakultetu i u društvu te izgrađivala sve uspješnije načine rada. Izborio se za stabilan

Prvi direktor Zagrebačke slavističke škole Franjo Grčević oprasta se sa sudionicima jednoga od seminara

sustav financiranja Škole i, kako je već istaknuto, utemeljio skup *Fuga Krležiana*. Ostavio je stabilnu ustanovu i uspomenu na voditelja čija je odlučnost i umješnost izlazila iz uvjerenja da sa svojim suradnicima radi koristan i plemenit posao.

Naslijedio ga je njegov dugogodišnji pomoćnik *Mladen Kuzmanović*, čovjek koji će voditi osamnaest seminara i čije će ime postati sinonimom za djelatnost Škole. Naslijedivši od Grčevića stabilnu ustanovu Kuzmanović se posvetio njezinu preoblikovanju u središte za transfer kulturoloških informacija. Želio je osmisliti svaki trenutak djelovanja Škole i njezine je nastavne programe obogatio izvanredno uspješnim nenastavnim sadržajima po kojima je Zagrebačka slavistička škola postala prepoznatljiva i u hrvatskim kulturnim i u inozemnim slavističkim krugovima. Iznimno komunikativan lako je uspostavljao veze s najvažnijim osobama znanstvenoga, umjetničkoga i političkoga života, ali i s ljudima koji su obavljali sitne i samo rijetkima vidljive poslove, neophodne za skladno funkcioniranje cjeline. Posebno je dobro surađivao sa sredstvima javnoga priopćavanja koja su sa simpatijama pratila djelatnost Škole. Njegovu ideju, radno nazvanu "Jadranska tangenta", o seminaru koji bi povezao Pulu i Dubrovnik te omogućio da se seminaristi iskrcavaju s broda i zadržavaju u važnim hrvatskim mjestima, neka bogatija vremena ne bi trebala izgubiti iz vida.

Direktor Mladen Kuzmanović pozdravlja sudionike: na slici su s lijeva na desno S. Damjanović, M. Cesarec, B. Brozd (Kudrna), J. Hekman

Dvojica najzaslužnijih voditelja Zagrebačke slavističke škole vrlo su različiti ljudi, ali jedna im je vrlina zajednička i imala je važnih i dobrih učinaka za djelovanje ove ustanove. Ni jedan ni drugi nisu imali problema u određivanju odnosa između posebnoga (hrvatskoga) i općega (europskoga, svjetskoga). Niti je bilo opasnosti da Škola izgubi svoj hrvatski karakter niti da oboli od nacionalističkih zastranjenja. Zahvaljujući tome zavoljeli su je svi koji su na nju dolazili s čestitim namjerama. *

* Pored dvojice marljivih i zaslužnih voditelja, profesora Grčevića i Kuzmanovića, za ukupni je uspjeh Škole podjednako zaslužan prof. dr. Stjepan Damjanović, dugogodišnji tajnik i pomoćnik direktora, visoko stručan i ljudski neposredan, radin i nenametljiv, čovjek pravog trenutka i mjere, pokretač mnogih akcija i sigurnih rješenja. I ovom mu se prilikom najsrdačnije zahvaljujem. (Voditelj XXX. seminara: Stipe Botica)

Nekoliko riječi na kraju

Knjiga koju držite u ruci nudi Vam puno podataka o seminarima Zagrebačke slavističke škole. Autori su nastojali zabilježiti sve do čega su mogli doći. Vrlo je vjerojatno da je ponešto izostavljeno, da je poneko ime ispalo, ali ni jednu osobu i ni jedan događaj nismo prešutjeli namjerno. Ni pogreške, posebice one najosjetljivije - u imenima - nisu naravno namjerne. Posljedica su kadšto naše, a kadšto Vaše nepažljivosti. Iako satkan od suhoparnih podataka, ovaj će osvrt mnogim bivšim polaznicima seminara Zagrebačke slavističke škole biti, vjerujemo, poput dragoga spomenara. Listajući ove stranice ponovno će se sresti sa starim prijateljima, sjetit će se Bibe i Božene kako im pomažu da se snađu u prvim satima boravka na seminaru, prisjetit se sjajnih predavanja, požrtvovnih lektora, predivnih večeri, primjerice, na terasi dubrovačkoga *Bellevuea*, raspjevanih oproštajnih večera, Kvrgićevih glumačkih čarolija, predivnoga glasa Ruže Pospiš-Baldani, krstarenja po Jadranu i po Plitvičkim jezerima ili neke drage ruke koja se neopazice našla u Vašoj. Uostalom, svatko će se sjetiti nečega drugoga i nekoga drugoga. Svatko će oblikovati svoj mozaik satkan od sjete i ponosa. Sve će ih povezivati zajedničko uvjerenje da su sudjelovali u plemenitom poslu međusobnoga darivanja.

I. Članovi Uprave Zagrebačke slavističke škole (1972 - 2001)

Posla je uvijek bilo puno: dugogodišnji tajnik Borislav Pavlovski s Josipom Bratulićem

Barbalić, Štefica: računovođa (1972 - 1976)

Brešić, Vinko: tajnik (1978 - 1979)

Brozd (Kudrna), Biserka: administrativni tajnik (1972 - 2001)

Botica, Stipe: voditelj (2000, 2001)

Damjanović, Stjepan: tajnik (1974 - 1977, 1980), pomoćnik direktora (1981 - 1991)

Grčević, Franjo: direktor (1972 - 1981)

Jirsak, Predrag: tajnik (1973)

Jurčić, Božena: računovođa (1985 - 2001)

Koharović, Nebojša: zamjenik voditelja (1996 - 1998), tajnik (1999)

Kosovac, Vesna: tajnik (1979)

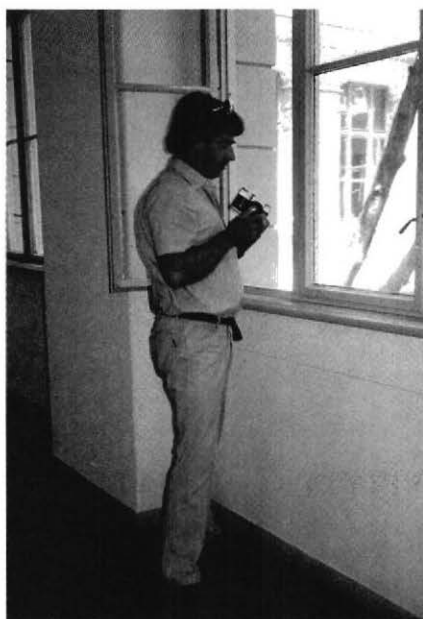
Kovač, Zvonko: tajnik (1979)

Kuzmanović, Mladen: tajnik (1972), pomoćnik direktora (1973 - 1981), direktor (voditelj) (1982 - 1998)

Nemec, Krešimir: voditelj (1999)

Pavlovski, Borislav: tajnik (1981 - 1987)

Pranjковиć, Ivo: voditelj (1999)

Zadužen za tehniku: Slavko Ribič

Ribić, Slavko: elektronika (1972 - 1998)

Samardžija, Marko: pomoćnik direktora, (1990 – 1992), voditelj (1999)

Soldatić, Mira: računovođa (1982 - 1990)

Velčić, Mirna: tajnik (1981)

Vončina, Josip: pomoćnik direktora (1972)

Žagar, Mateo, pomoćnik direktora (1993 - 1999)

II. Članovi Savjeta Zagrebačke slavističke škole (1972 - 2001)

Bogišić, Rafo: predsjednik Savjeta (1972 - 1981)

Bratulić, Josip (1982 - 1989)

Budak, Pero (1972 - 1988)

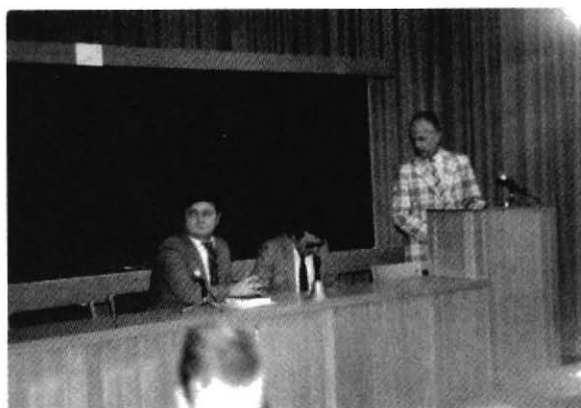
Frangješ, Ivo (1972 - 1981)

Hekman, Jelena (1978 - 1990).

Hercigonja, Eduard (1982 – 1990), predsjednik Savjeta (1989, 1990)

Humel, Stjepko (1973 - 1979)

Ivanišin, Nikola (Zadar) (1972 - 1981)

Otvorenje seminara: za govornicom predsjednik Savjeta prof. dr. Josip Silić, do njega direktor M. Kuzmanović i S. Damjanović

Janković, Ankica (1976 - 1990)
Katičić, Radoslav (1972 - 1977)
Lazanja, Ivica (1975)
Malić, Zdravko (1972 - 1981)
Moguš, Milan (1972- 1981)
Papež, Mirsada (1982 - 1990)
Podrebarac, Vlado (1978)
Silić, Josip: predsjednik Savjeta (1982 - 1988)
Šmit, Boris (1980 -1990)
Vuletić, Branko (1972 - 1981)
Zuber, Maja (1972 - 1975)

Savjet Škole ukida se 1991., 1996. uspostavlja se *Upravno vijeće Škole*, a 2000. osniva se *Stručno vijeće Škole*.

Članovi Upravnog vijeća:

Damjanović, Stjepan (1996 - 2001)
Fališevac, Dunja (1996 -)
Pranjeković, Ivo (1996 -)
Samardžija, Marko (1996 - 2001)

Članovi Stručnog vijeća ZSS za 2000. i 2001. godinu jesu:

Botica, Stipe (voditelj Škole)

Fališevac, Dunja

Menac-Mihalić, Mira

Nemec, Krešimir

Pandžić, Vlado (pročelnik Odsjeka za kroatistiku)

Pranjčević, Ivo

Rudan, Evelina (tajnica Škole)

III. Lektori na Zagrebačkoj slavističkoj školi (1972- 2001)

Alerić, Marko (1998, 1999, 2000) (3)

Andrijašević, Marin (1995, 1996) (2)

Badurina, Lada - Rijeka (1999) (1)

Bagić, Krešimir (1991- 1996, 2001) (7)

Bakija, Katja - Dubrovnik (1990, 1991) (2)

Sudionici seminara u trenucima odmora: treći s desna prof. Pero Kepeski, drugi s lijeva prof. Antun Šojat, vrlo zaslužni lektori na Školi

*Slovenski na hrvatskom seminaru: legendarni
prerano preminuli lektor slovenskoga jezika Tone
Pretnar u društvu s lektoricom Mirnom Velčić*

<i>Bicevska, Kita</i> - Skopje (1980)	(1)
<i>Biti, Vladimir</i> (1981 - 1983)	(3)
<i>Bogdan, Tomislav</i> (2000, 2001)	(2)
<i>Borić, Radojka</i> (1989, 1990)	(2)
<i>Bratulić, Josip</i> (1981 - 1990)	(10)
<i>Brešić, Vinko</i> (1987, 1989, 1990)	(3)
<i>Cesarec, Marijana</i> (1973 - 1998)	(26)
<i>Crvenkovska, Emilija</i> - Skopje (1985)	(1)
<i>Čašule, Ilija</i> - Skopje (1981)	(1)
<i>Čop, Rosana</i> (1987)	(1)
<i>Damjanović, Stjepan</i> (1974 - 1980)	(7)
<i>Drolc, Franc</i> - Kranj (1976, 1979)	(2)
<i>Dukić, Davor</i> (1998, 1999)	(2)
<i>Engelsfeld, Mladen</i> (1978)	(1)
<i>Fališevac, Dunja</i> (1975, 1976, 1979, 1983, 1986)	(5)
<i>Flegar, Milorad</i> (1972 - 1978, 1985, 1986)	(9)
<i>Gulešić, Milvia</i> (2001)	(1)
<i>Gulić, Aleš</i> - Ljubljana (1982)	(1)
<i>Jakovina, Tvrtko</i> (1999)	(1)
<i>Jurčević, Ivan</i> - Osijek (1989 - 1991)	(3)
<i>Karanfilovski, Maksim</i> - Skopje (1978)	(1)

<i>Kekez, Josip</i> (1977)	(1)
<i>Kepeski, Božena</i> (1973)	(1)
<i>Kepeski, Petar</i> (1972 - 1975)	(4)
<i>Koharović, Nebojša</i> (1993 - 1999)	(7)
<i>Kovač, Zvonko</i> (1976 - 1978)	(3)
<i>Kuzmanović, Mladen</i> (1972 - 1976)	(5)
<i>Kuzmić, Boris</i> (1999)	(1)
<i>Lalić, Miloška</i> (1975)	(1)
<i>Matanović, Julijana</i> (1994, 1998, 1999)	(3)
<i>Mičanović Krešimir</i> (1997 - 2001)	(5)
<i>Nartnik, Vlado</i> (1972 - 1973)	(2)
<i>Novak, Slobodan P.</i> (1980 - 1989)	(10)
<i>Orožen, Martina - Ljubljana</i> (1977)	(1)
<i>Papazisoka - Despodova, Vangelica - Skopje</i> (1976)	(1)
<i>Paradžik, Mercedes</i> (1979 - 1981)	(5)
<i>Peev, Kosta - Skopje</i> (1977)	(1)
<i>Peti, Mirko</i> (1979 - 1980)	(2)
<i>Popović, Miljenko</i> (1988 - 1990)	(3)
<i>Pranjić, Krunoslav</i> (1974 - 1982)	(9)
<i>Pranjčević, Ivo</i> (1978 - 1985; 1987 - 1991)	(12)
<i>Pretnar, Tone - Ljubljana</i> (1980, 1981, 1983 - 1986 i 1988 - 1991)	(10)
<i>Prlender, Ivica</i> (2000, 2001)	(2)
<i>Rotar, Janez - Ljubljana</i> (1978)	(1)
<i>Rudan, Evelina</i> (2000, 2001)	(2)
<i>Senker, Boris</i> (1988 - 1990, 1992, 1993)	(5)
<i>Silić, Josip</i> (1978, 1981; 1982 - 1988, 1993, 1994, 2000, 2001)	(13)
<i>Smolić, Marija</i> (2001)	(1)
<i>Stamać, Ante</i> (1973 - 1975, 1977 - 1980; 1984 - 1987, 1991)	(12)
<i>Stefania, Dragi - Ljubljana</i> (1979, 1982 - 1991)	(11)
<i>Šarić, Ljiljana</i> (1995, 1996, 1998)	(3)
<i>Škarić, Ivo</i> (1972 - 1976)	(5)
<i>Šljivarić, Aleksandar</i> (1972 - 1973)	(2)
<i>Šojat, Antun</i> (1973 - 1977)	(5)
<i>Terseglav, Marko - Ljubljana</i> (1990)	(1)
<i>Velčić, Mirna</i> (1980 - 1984)	(5)
<i>Vončina, Josip</i> (1972, 1982 - 1988)	(8)
<i>Vončina, Marta</i> (1972, 1982 - 1988)	(8)
<i>Žagar, Mateo</i> (1991 - 2000)	(10)

IV. Predavači i predavanja na Zagrebačkoj slavističkoj školi (1972 - 2001)

Anić, Vladimir

- Akcenatska adaptacija internacionalizama (1975)
- Jedan problem iz normiranja hrvatskog književnog jezika (1976)
- Sintaktičke pojave u interakciji u hrvatskom književnom jeziku (1981)
- Romanizmi u suvremenom hrvatskom književnom jeziku (1982)
- Gramatike prve polovice 19. stoljeća (1984)

Otvorenje: gosti i sudionici u pulskom INK

Babić, Stjepan

- Iz tvorbe riječi u hrvatskom jeziku (1972)
- Iz sintakse suvremenog hrvatskog jezika /Kongruencija/ (1973)
- Sustav u tvorbi mjesnih imenica (1974)
- Problem norme u hrvatskome književnome jeziku (1976)
- Imperfektivizacija i perfektivizacija (1977)
- Mocijska tvorba imenica (1978)
- Tvorba i značenje augmentativa (1979)
- Germanizmi u suvremenom hrvatskom književnom jeziku (1982)

Biočina, Branko

- Funkcija nacionalno - povijesnog i drugih motivskih i izražajnih kvaliteta u Krležinoj ratnoj lirici (1978)
- Smisao demonizma kao etičke i egzistencijalne kategorije u proznim radovima Miroslava Krleže (1979)
- Funkcija povijesnosti u Krležinim djelima s temom umjetnosti (1980)

Badurina, Lada (Rijeka)

- Pravopis (1998)

Bagić, Krešimir

- Simeonov *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva /1969/* (1994)
- Suvremeno hrvatsko pjesništvo (1994)
- Antun Branko Šimić (1995)
- Novosti iz kroatistike: Pjesnički naraštaj devedesetih (2000)
- Kratka proza devedesetih (2001)

Banac, Ivo (Yale, SAD)

- Ivan Gundulić u hrvatskoj kulturi i nacionalnim ideologijama 19. i 20. stoljeća (1988)

Baotić, Josip (Sarajevo, B i H)

- Standardnojezični idiomi u Bosni i Hercegovini (2001)

Bartolić, Zvonimir (Čakovec)

- Književni i jezični dometi hrvatskih protestanata (1989)

Batušić, Nikola

- Hrvatska drama 19. stoljeća (1987)
- Dramski rad Ivana Gundulića (1988)
- Suvremena hrvatska drama (1994)
- Ivo Vojnović (1998)
- Ranko Marinković (1999)

Bertoša, Miroslav (Pula)

- Hrvatska prema Europi i svijetu: vanjska politika i civilizacijski kontekst (1995)

Biti, Vladimir

- Kritika suvremenoga hrvatskog pjesništva (1981)
- "Književni subjekt" i proučavanje Krleže (1984)

Bogišić, Rafo

- Hrvatska renesansna književnost - egzistencijalne dileme (1972)
- Počeci hrvatske drame (1973)
- Problemi Gundulićeve *Dubravke* (1974)
- Hrvatska književnost XVIII. stoljeća (1975)
- Hrvatska književna historiografija do 19. stoljeća (1976)
- Problemi proučavanja starije hrvatske književnosti (1977)
- Srednji vijek i renesansa u hrvatskoj književnosti (1978)
- Prigodna poezija (1979)
- Sudjelovao na "okruglom stolu" o Ivanu Mažuraniću (1980)
- Hrvatska dramska književnost do 19. stoljeća (1981)
- Hrvatska književna historiografija do 19. stoljeća (1982)

Bolfek, Mirko

- Vrijeme promjena: politički trenutak Hrvatske i Jugoslavije (1989)

Bošković-Stulli, Maja

- O odnosu hrvatske srednjovjekovne pisane i usmene književnosti (1978)

Brabcova, Radoslava (Prag, Češka)

- Krležina proza u češkim prijevodima između dva rata (1979; s M. Kvapilom)
- Prve Jagićeve veze s češkom slavistikom (1983)

Bratulić, Josip

- Hrvatska poezija u srednjem vijeku (1979)
- Lirika u hrvatskih humanista (1979)
- Školska drama u sjevernoj Hrvatskoj (1981)
- Svijet kao pozornica (1981)
- Mladi Jagić, Milan Rešetar i Franjo Fancev (1983)
- Stjepan Ivšić kao književni historičar (1984)
- Srednjovjekovni pravni spisi i zapisi (1985)
- Sudjelovao na "okruglom stolu" o *Vinodolskom zakonu* /povodom 700. obljetnice/ (1988)
- Glagolizam i protestantizam (1989)
- Franjevačka barokna propovijed 17. i 18. stoljeća (1990)
- Isusovačka i pavlinska barokna propovijed (1990)
- Isusovci i hrvatska kultura (1991)
- Pogled u kulturnu prošlost Istre (1992)
- Istarski kulturni i umjetnički prostor (1993)
- Istra – između prošlosti i budućnosti (1994)
- Istra između prošlosti i budućnosti. Pogled u kulturnu povijest Istre (1995)
- Istra – između prošlosti i budućnosti: doprinos Istrana europskoj kulturi (1996)
- Istra između zavičaja i ekumene (1997)
- Marulićev epski projekt *Judita* (2001)

Breko, Hana

- Iz hrvatske glazbene baštine (2001)

Brešić, Vinko

- Hrvatska egzil-literatura (1997)
- Dragutin Tadijanović (1999)
- Diskurzivnost Marinkovićeve *Kiklopa* (1986)
- August Šenoa i naša književnost (1988)
- Mažuranićev dopjev *Osmana* (1990)

Brlečić - Vujić, Branka (Osijek)

- Povijesna i narativna struktura kod Krležine (1980)

Brozović, Dalibor (Zadar/Zagreb)

- O genezi i sudbini dubrovačkog dijalekta (1972)

- Hrvatski književni jezik u XVI. stoljeću (1973)
- Jezik hrvatske književnosti XVII. stoljeća (1974)
- Hrvatski književni jezik XVIII stoljeća (1975)
- Povijesna podloga, jezičnopolitičke i sociolingvističke okolnosti (1998)
- Prostor štokavskog narječja (1999)

Brusar, Branko

- Tragovi struje svijesti kod Krležje i Faulknera (1978)

Budak, Pero

- Poslijeratna hrvatska drama (1975)

Budiša, Dražen

- Europsko rano tiskarstvo i Hrvati (1991)

Cesar, Ivan

- Poetika Kosmačeva romana *Pomladni dan* (1980)
- Strukturalne oznake početka suvremene slovenske novele (1984)
- Organizacija fabule u romanu Ivana Potrča *Na kmetih* (1986)
- Najnovije tendencije u slovenskoj znanosti o književnosti (1982)

Choma, Branislav (Bratislava, Slovačka)

- Djelo Miroslava Krležje u kontekstu čehoslovačke književnosti (1980)

Čolak, Tode (Beograd, Jugoslavija)

- Krležina rodoljubiva pesma (*Ulica u jesenje jutro godine devedesetstotina sedamnaeste*) (1977)
- Krležin odnos prema tradiciji i savremenosti (1978)
- Krležja i posleratna književnost (1980)

Črnja, Zvane (Opatija)

- Pogled u kulturnu povijest Hrvatske (1983)

Čubelić, Tvrtko

- Narodna retorika (1972)
- Komponenta narodne teatrologije u dramaturgiji Marina Držića (1973)
- O *Hasanaginici* - u povodu 200. obljetnice Fortisova djela *Viaggio in Dalmazia* (1774 - 1974) (1974)
- Ustanak i revolucija u riječi narodnog pjesnika (1975)
- Usmena narodna književnost i hrvatski romantizam (1976)
- Narodna poezija u hrvatskoj književnosti i kulturi druge polovice 19. stoljeća (1977)
- Narodna poezija u osvjetljenju hrvatske moderne (1978)
- Sudjelovao na "okruglom stolu" o Ivanu Mažuraniću (1980)

Ćirilov, Jovan (Beograd, Jugoslavija)

- Beogradski dramski krug danas (1987)

Damjanović, Stjepan

- Književnojezična traganja hrvatskih glagoljaša (1985)
- Strossmayer i ćirilometodska baština (1990)
- Kraljićev glagoljaški rječnik iz godine 1754. (1992)
- Predstandardno razdoblje hrvatskoga jezika (1995)
- Funkcionalna raslojenost hrvatskoga jezika u prvim fazama njegova razvoja (1996)
- Hrvatski jezični prostor u srednjem vijeku (1999)
- Hrvatski i slavenski jezici (zapadnoslavenski i istočnoslavenski) (2000)
- Hrvatski i staroslavenski (2000)

Delbianco, Valnea (Pula)

- Tin Ujević (1995)

Deretić, Jovan (Beograd, Jugoslavija)

- Srpski roman u doba moderne (1978)
- Sudjelovao na "okruglom stolu" o Ivanu Mažuraniću (1980)

Donat, Branimir

- Romani Augusta Šenoe (1988)

Dragić, Marko (Mostar, B i H)

- *Novosti iz hrvatske usmene književnosti* (2001)

Duraković, Enes (Sarajevo, B i H)

- *Pjesničko djelo Maka Dizdara u kontekstu bosansko-hercegovačke književnosti* (1979)
- *Pjesničko djelo Muse Ćazima Ćatića* (1980)

Dobrowska, Maria (Kraków, Poljska)

- *Kulturni uvjeti prijevoda *Balada Petrice Kerempuha** (1980)

Elaković, Simo (Dubrovnik)

- *Suvremeni trenutak jugoslavenskog samoupravljanja* (1976)

Elevterov, Stefan (Sofija, Bugarska)

- *Miroslav Krleža u Bugarskoj /Prijevodi njegovih djela i kritika/* (1978)
- *Kako je kritika u Bugarskoj primila prijevode Miroslava Krleže na bugarski jezik?* (1979)

Engelsfeld, Mladen

- *Značenje Filipa Latinovicza* (1972)
- *Krleža i Dostojevski (uvod u temu)* (1990)
- *Krleža i Dostojevski II. - Mesijanizam kod M. Krleže i F. M. Dostojevskog* (1991)
- *Krleža i Dostojevski III. - Mesija kao spasitelj čovječanstva u Krleže i Dostojevskoga* (1993)

Fališevac, Dunja

- *Neki problemi hrvatske srednjovjekovne proze /odnos naracije i žanra/* (1985)
- *Kompozicija Gundulićeva *Osmana** (1988)
- *Žanrovi hrvatske narativne književnosti u stihu* (1992)
- *Renesansa, barok i klasicizam* (1996)
- *Ivan Gundulić* (1998)
- *Ivan Bunić Vučić* (1999)

Filipović, Rudolf

- Hrvatski i engleski (2000)

Filipović, Vladimir

- Doprinos hrvatske filozofije filozofiji renesanse (1978)

Flaker, Aleksandar

- Mlada proza u hrvatskoj književnosti (1974)
- Bolja polovica romana (1975)
- Krležina i pitanje avangarde (1977)
- Krležina i evropska avangarda (1978)
- Uz tipologiju jugoslavenske književne ljevice (1979)
- Krležina Brabant (1980)
- Željeznička poezija (1981)
- Krležina i slikarstvo (1984)
- Pisac i galerija (1982)

Fotez, Marko (Beograd, Jugoslavija)

- Hrvatska drama i kazalište u 17. stoljeću (1974)
- Hrvatska drama i kazalište u 18. stoljeću (1975)

Frangić, Ivo

- Stil Krležine proze (1972)
- Miroslav Krležina (1973)
- Hrvatska književnost od 1950. do naših dana (1974)
- Roman - esej /R. Marinković - V. Desnica/ (1975)
- Hrvatska književnost uoči preporoda (1976)
- Književnost hrvatskog romantizma prema evropskome (1976)
- Đalski - Kovačić, dva vida hrvatskoga realizma (1977)
- Kranjčević - Krležina (1977)
- Antun Gustav Matoš (1978)
- Hrvatska rapsodija u *Davnim danima* (1978)
- Miroslav Krležina, čitač svetog Augustina (1979)
- *Hrvatski bog Mars* - jedno poglavlje evropske proze (1981)
- Razvitak hrvatske znanosti o književnosti u 19. stoljeću
- *Smrt Smail-age Čengića danas* (1990)

- Tinova Provansa (1991)

Franičević, Marin

- Hrvatska leutaško-petrarkistička poezija (1979)

Franković, Eugen

- Pogled na kulturnu povijest Hrvatske (1979)
- Razvoj grada Zagreba (1979)
- Pogled na kulturnu povijest Hrvatske (1980)
- Razvoj grada Zagreba (1980)
- Pogled u kulturnu povijest Hrvatske (1982)

Fučić, Branko (Rijeka)

- Hrvatski glagoljski epigrafski spomenici (1978)
- Istarske freske (1992)

Gašparović, Darko (Rijeka)

- Temeljni modeli u novijoj hrvatskoj drami (1987)

Gavran, fra Ignacije (Visoko , B i H)

- Bosanskohercegovački franjevci i hrvatska kultura (1991)

Gojmerac, Mirko

- Hrvatski i njemački (2000)

Glušič, Helga (Ljubljana, Slovenija)

- Slovenski realistički kmečki roman 30-tih let (1979)
- Krležina dramaturgija in slovenska dramatika (1979)

Gortan, Veljko

- Latinisti XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj (1975)
- Hrvatski latinitet u srednjem vijeku (1978)

Gostl, Igor

- Hrvatska višejezična leksikografija (1991)
- Na izvorištima hrvatske leksikografije (1992)
- Juraj Habdelić i počeci leksikografije u kajkavskoj Hrvatskoj (1993)
- Sušnik – Jambrešićev *Lexicon latinum* (1742) (1994)
- Akademijin *Rječnik* i hrvatski standardni jezik (1995)
- Bogoslav Šulek, otac hrvatskoga znanstvenoga nazivlja (1996)

Grabar, Biserka

- Hrvatska srednjovjekovna proza s posebnim osvrtom na apokrifne (1978)

Grčević, Franjo

- Nove tendencije u suvremenom srpskom romanu (1972)
- Rano djelo Ive Andrića (1973)
- *Dan šesti* Rastka Petrovića (1974)
- Lirski roman u srpskoj književnosti (1976)
- Andrićeva unutarnja poetika (1980)

Grubiša, Damir

- Razvoj samoupravljanja i njegove proturječnosti (1982)
- Kultura i kulturna politika u samoupravnom društvu (1982)

Gvozdanović, Jadranka (Amsterdam, Nizozemska)

- Akcenat i akcenatski sustav (1978)

Hadrovics, László (Budimpešta; Mađarska)

- Problemi razvoja hrvatskog rječničkog blaga u XIX. i XX. stoljeću (1980)

Hamm, Josip (Beč, Austrija)

- Sakralna poezija u Hrvata (1976)

Hećimović, Branko

- Komedija Tituša Brezovačkog (1975)
- Hrvatsko dramsko stvaralaštvo u prvoj polovici 19. stoljeća (1976)
- Drama moderne (1978)
- Hrvatska dramska književnost u međuratnom razdoblju (1979)
- Krleža i kazalište (1980)
- Nove dramaturške tendencije u Dubrovniku potkraj 18. stoljeća (1981)
- Hrvatska teatrologija – razvitak i perspektive (1987)

Hercigonja, Eduard

- Hrvatska književnost srednjeg vijeka (1973)
- Metodološke pretpostavke proučavanja srednjovjekovne hrvatske književnosti (1977)
- Glagoljaštvo i ćirilometodsko nasljeđe u hrvatskoj književnoj i kulturnoj povijesti (1985)
- Glagoljica i glagoljska književnost u Vatroslava Jagića (1988)
- Sudjelovao na "okruglom stolu" o *Vinodolskom zakonu* /povodom 700. obljetnice/ (1988)
- Srednjovjekovlje i humanizam (1996)

Ilina, Galina (Moskva, Rusija)

- Historija kao glavni junak Krležinih *Zastava* (1980)

Inkret, Andrej (Ljubljana, Slovenija)

- Osnovne odrednice suvremene slovenske drame (1987)

Ivanišin, Nikola (Zadar)

- Dramsko stvaralaštvo Ive Vojnovića (1972)
- Ratna lirika Miroslava Krleže (1973)
- Romani Vladana Desnice (1974)
- Romani Slobodana Novaka (1975)
- Miroslav Krleža kao pjesnik (1976)
- Hrvatska književna avangarda i djelo Miroslava Krleže (1977)
- Ivo Vojnović - u povodu stodvadesete obljetnice rođenja (1977)
- Miroslav Krleža i književno djelo Frana Galovića (1979)
- Lik i djelo Antuna Barca (1980)

- Krležinske indicije u hrvatskoj književnosti XIX. stoljeća (1980)

Jacobson, Per (Kopenhagen, Danska)

- Prevoditi Krležine *Balade* (1979)
- Tematske i ključne riječi u *Baladama Petrice Kerempuha* (1980)

Jänichen, Manfred (Berlin, Njemačka)

- Značenje Jagićeva djelovanja u Berlinu (1988)
- Infernalizacija prilika ili o Krležinim *Baladama Petrice Kerempuha* (1989)

Jelčić, Dubravko

- Poslijeratna hrvatska poezija (1976)
- Hrvatska poezija u drugoj polovici 19. stoljeća (1977)
- Književno stvaralaštvo Slavka Kolara (1979)

Jonke, Ljudevit

- Sintaksa glagolskih oblika (1972)

Juhas, Ljiljana (Beograd, Jugoslavija)

- Neke estetičke kategorije zajedničke Metodijevoj školi i školi Save Nemanjića (1985)

Kadić, Antun (Bloomington, SAD)

- Krležin roman *Na rubu pameti* i njegov osakaćeni torzo na engleskom (1978)

Kalenić, Vatroslav (Ljubljana, Slovenija)

- Stilotvorni postupci u romanima Mirka Božića (1975)
- Pjesnički jezik Tina Ujevića (1976)
- Jezična prisutnost Augusta Šenoe (1981)

Karahasan, Dževad (Sarajevo, B i H)

- Dramska tradicija i njezini refleksi u aktualnom kazališnom trenutku Bosne i

Hercegovine (1987)

- Sveto kod Ujevića (1991)

Katičić, Radoslav (Beč, Austrija)

- *Gramatika* Bartola Kašića (1984)
- Fonologija i grafija u *Gramatici* Bartola Kašića (1985)
- Morfologija u gramatici Bartola Kašića (1985)
- Sintaksa u Kašićevoj *Gramatici* (1987)
- Temelji hrvatske barokne književnosti i pitanje njezine periodizacije (1988)
- Vatroslav Jagić i slavenska filologija (1988)
- Razvoj hrvatskoga književnoga jezika (1998)

Kekez, Josip

- Poezija na narodnu i Fran Krsto Frankopan (1979)
- Etnokultura u poslijeratnom hrvatskom romanu (1980)
- Usmenoknjiževna podloga suvremenoga hrvatskog pjesništva (1981)
- Proučavanje usmene hrvatske književnosti (1984)
- Vatroslav Jagić i poezija na narodnu (1988)

Kepeski, Petar

- Suvremena makedonska poezija (1972)
- Razvojni tokovi makedonske drame u XX. stoljeću (1973)
- Značenje razvoja i predstavnici suvremene makedonske proze (1974)
- Poslijeratni makedonski roman (1975)
- Poslijeratna makedonska poezija (1976)
- Moderna makedonska književnost / Kole Čašule/ (1978)
- Suvremeni makedonski roman (1980)

Klin, Alina (Kraków, Poljska)

- Umjetnički prostor u *Baladama Petrice Kerempuha* (1981)

Knežević, Veljko

- Društveno-političko uređenje SFR Jugoslavije (1973)

Kolumbić, Nikica (Zadar)

- Hrvatska drama u srednjem vijeku (1978)
- Drama u srednjem vijeku (1981)
- Crkvena i pučka drama od renesanse do prosvjetiteljstva (1981)

Koprivnjak, Vjekoslav

- Aktualna idejna pitanja (1984 - 1986)

Košćak, Vladimir

- Djelo i misao J. J. Strossmayera (1990)

Kovač, Zvonko

- Interpretacija Krležina eseja *O Kranjčevićevoj lirici* (1979)
- Povijesni kontekst u Krležinim esejima (1980)
- Novija istraživanja starije hrvatske književnosti (1989)
- Branko Ćopić /1915 - 1984/ (1984)
- Optika dvogleda (1986)
- Protestantizam i prosvjetiteljstvo u jugoslavenskim književnostima (1989)
- Interkulturalna povijest književnosti, interkulturalna interpretacija (1991)

Kovačec, August

- Supstrati i superstrati hrvatskoga jezika (1999)

Kramarić, Zlatko (Osijek)

- Kompoziciona shema romana *Izdajice* A. Šoljana (1986)

Kravar, Zoran

- Elementi baroka u kajkavskoj propovijedi 17. i 18. stoljeća (1990)
- Povijest hrvatske književnosti u svjetlu njezina stiha (1992)

Krizman, Bogdan

- Politički odnosi jugoslavenskih naroda u 20. stoljeću (1976)

Križman, Mate

- Matija Vlačić (1989)

Krtalić, Ivan

- Kranjčević i hrvatska moderna (1978)

Kurelac, Miroslav

- Slovenske i hrvatske zemlje u doba protestantizma (1989)

Kvapil, Miroslav (Prag, Češka)

- Krležina proza u češkim prijevodima između dva rata (1979, s R. Brabcovom)
- Krležina proza u češkim prijevodima (1980)
- Jagićev književnopovijesni prvijenac (1988)
- Strossmayer i Česi (1990)

Lasić, Stanko (Amsterdam, Nizozemska)

- Strukture *Zastava* M. Krleže (1975)
- Romani Miroslava Krleže (1975)
- Miroslav Krleža i njegovi kritičari za vrijeme prvog svjetskog rata (Prilog recepciji Krležina djela) (1981)
- Miroslav Krleža i njegovi kritičari od *Plamena* do *Književne republike* (1919 - 1923) (1985)
- Tri moderna pogleda na Erazma Rotterdamskog: Huizinga, Zweig, Krleža (1985)
- Krležologija (1991)

László, Bulcsú

- Kad bismo birali jezični sustav (1975)

Lauer, Reinhard (Göttingen, Njemačka)

- Krležini prijevodi iz njemačke ekspresionističke lirike (1976)

Lipovčan, Srećko

- Ujevićev politički angažman (1991)
- Krleža i povijest (1993) *Lisac, Josip* (Zadar)
- Leksičko normiranje i hrvatska narječja (1997)
- Dijalektologija (1998)
- Prostor kajkavskoga narječja (1999)
- Dubrovački govorni tipovi u prošlosti i danas (1999)
- Hrvatska narječja u kontaktu (2001)

Lőkös, István (Debrecan, Mađarska)

- Mažuranićeve mađarska pjesme (1990)

Lončarić, Mijo

- Uvod u monografiju i morfologija (1998)

Lučin, Bratislav (Split)

- Marulićevi latinski epigrami (2000)

Lukežić, Iva (Rijeka)

- Čakavski rječnici (1992)

Malić, Dragica

- Akademijin *Rječnik* (1980)

Malić, Zdravko

- O društveno-političkom sustavu SFR Jugoslavije (1975)
- Smisao povijesti u *Banketu u Blitvi* (1981)
- Narativni subjekt Krležinih *Balada Petrice Kerempuha* (1984)
- *Balade Petrice Kerempuha* kao genološki problem (1982)

Marinković, Dušan

- Književna kritika u svjetlu Andrićeva stvaralaštva (1982)
- Pluralizam pripovjednih koncepcija (1984)
- Kompozicija *Kako upokojiti vampira* (1986)
- Dositej Obradović (1989)
- Počeci srpskog romana (1989)

Marijanović, Stanislav (Osijek)

- Protestantizam u sjevernoj Hrvatskoj pod Turcima (1989)

Marković, Slobodan Ž. (Beograd, Jugoslavija)

- Tokovi međuratne srpske književnosti (1979)

Maroević, Tonko

- Hrvatski kulturni i umjetnički prostor (1984 - 1992, 1994 - 1998)
- Skjavnici perom, kistom, dlijetom (1992)
- Hrvatska moderna i postmoderna prema vlastitoj pjesničkoj tradiciji (2000)

Matanović, Julijana

- Modeli suvremene hrvatske proze (1994)
- Hrvatski novopovijesni roman (1997)
- August Šenoa (1998)
- Ksaver Šandor Gjalski (1999)
- Hrvatski roman devedesetih (2001)

Matešić, Josip (Mannheim, Njemačka)

- Leksičko-stilistička prevodenja vlastitih imena u Krležinom djelu na njemački jezik, (1979)
- U povodu ratne proze M. Krleže (1980)

Matičević, Ivica

- Suvremene dramske tendencije (1997)

Matvejević, Predrag

- Književnost pobune i otpora (1975)
- Romantičko shvaćanje funkcije književnosti (1976)
- Krležine sinteze (1977)
- Samoupravljanje i kulturno stvaralaštvo (1978)
- Kultura, književnost i samoupravljanje (1979)
- Književnost NOB-e (1979)
- Krleža i Andrić spram povijesti (1980)
- Samoupravljanje i kultura (1980)
- Pjesništvo otpora u Jugoslaviji /u povodu 40-godišnjice ustanka/ (1981)
- Mediteranske kulture i Južni Slaveni (1984)
- Južnoslavenske kulture i književnosti spram centralne Evrope (1985)
- Nacionalne kulture i književnosti u SFR Jugoslaviji (tipovi, modeli i odnosi) (1986)
- Mediteran i Južni Slaveni (1987)
- Mediteranske i srednjoevropske komponente u kulturama Južnih Slavena (1988)
- Mediteranski putopis (1989)
- Pisci i fašizam na dubrovačkom kongresu PEN-a 1934. (1989)
- Danilo Kiš i srednja Evropa (1990)
- Krleža danas (1993)
- U razgovorima s Miroslavom Krležom (1993)

Melvinger, Jasna (Osijek)

- Ekspresivnost Strossmayerova jezika (1990)

Menac-Mihalić, Mira

- Prostor čakavskog narječja (1999)

Mihaljević, Milica

- Normiranje u nazivlju (1997)

Mihanović, Nedjeljko

- Poezija ilirskog pokreta (1976)
- Hrvatska književnost u 2. polovici 19. stoljeća (1977)
- Sudjelovao na "okruglom stolu" o Ivanu Mažuraniću (1980)

Milanović, Branko (Sarajevo, B i H)

- Književno djelo Miroslava Krležu u srpskoj književnoj kritici međuratnog razdoblja (1979)

Milanja, Cvjetko

- Sižejna paradigma i temporalni centum Šegedinova romana *Djeca božja* /ili o kompoziciji/ (1986)
- Modeli hrvatske pjesničke prakse (1997)
- Antun Branko Šimić (1999)
- Hrvatsko pjesništvo nakon "razlogovaca" (2001)

Milićević, Nikola

- Suvremena hrvatska lirika (1974)
- Romani Petra Šegedina (1975)
- Ivan Mažuranić (1976)
- Crtica i Fran Mažuranić u doba realizma (1977)
- Vladimir Vidrić (1978)
- Poezija Tina Ujevića (1979)
- Krležina poezija (1981)

Moguš, Milan

- Čakavsko narječje - kriteriji njegova određivanja (1972)
- Stilistički elementi hrvatskog jezika XVI. stoljeća (1973)
- Pavao Ritter Vitezović kao jezikoslovac (1974)
- Stanje hrvatskog književnog jezika prije preporoda (1976)
- Upotreba kompjutorskih konkordanca u analizi tekstova (1977)
- Čakavsko narječje (1978)
- Prve hrvatske gramatike i rječnici (1979)
- Počeci hrvatske leksikografije (1980)
- Fonološki opis u Križanićevoj Gramatici (1985)
- Morfologija u Križanićevoj Gramatici (1986)
- O načelu "Piši kako govoriš" kod Vuka Stefanovića (1987)

Muhoberac, Mira

- Aspekti Krležina književnog subjekta u dramama *Gospoda Glembajevi*, *U agoniji* i *Leda* (1984)
- O nekim smjernicama hrvatske drame i kazališta devedesetih (2001)

Muljačić, Žarko

- Hrvatski jezik u kontaktu s istočnojadranskim romanskim idiomima (2001)

Nazor, Anica

- Tiskanje hrvatskih knjiga u srednjem vijeku (1978)
- Ćirilometodska tradicija u tiskarskom umijeću (1985)
- Pola milenija druge hrvatske tiskane knjige /u povodu glagoljskog *Brevijara* iz 1491./ (1991)
- Rječnik crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije (1993)

Nemec, Krešimir

- Kompozicija romana *Proljeća Ivana Galeba* Vladana Desnice (1986)
- Začeci moderne slovenske znanosti o književnosti (1982)
- Suvremena hrvatska proza (1997)
- Antun Gustav Matoš (1998)
- Silvije Strahimir Kranjčević (1999)
- Novosti iz književne kroatistike (1999)
- Novosti iz književne kroatistike (2001)

Nilsson, Nils A. (Stockholm, Švedska)

- Krležin roman *Na rubu pameti* kao evropski roman (1978)

Novak, Slobodan P.

- Počeci hrvatske svjetovne drame (1981)
- Hrvatska drama u 17. stoljeću (1981)
- Žarišta dopreporodne drame u Hrvatskoj (1987)
- Dubrovnik iznova (1987)
- Gundulićeva prozna posveta Maru Buniću iz 1620. godine (1988)

Novaković, Darko

- Proučavanje hrvatske latinističke književnosti (1984)

Okuka, Miloš (Sarajevo, B i H)

- Usvajanje Vukova jezika u Bosni i Hercegovini (1987)

Ostojić, Branko (Nikšić, Jugoslavija)

- Književnojezičke prilike u Crnoj Gori i Vukova reforma (1987)

Palavestra, Predrag (Beograd, Jugoslavija)

- Posleratna srpska književnost (1975)

Paro, Frane

- Iz hrvatske likovne baštine (2001)

Pavličić, Pavao

- Stih i strofa u staroj hrvatskoj lirici (1979)
- Pikaeska u poslijeratnom hrvatskom romanu (1980)
- Književne vrste i povijest hrvatske književnosti (1992)
- Gundulićev *Osman* i Mažuranićev spjev naspram Marulićeve *Judite* (2000)

Pavlovski, Boris

- Fikcionalni modeli pripovijedanja u suvremenoj makedonskoj novelistici (1984)
- Otvorena fabulativna sintagma (1986)
- *Hoće li uskoro sunce?* /suvremena makedonska drama/ (1987)
- Makedonska kratka proza (1990)

Peleš, Gajo

- Tematski sustav romana *Povratak Filipa Latinovicza* (poredbena analiza) (1978)

Perić, Ivan (Split)

- Socijalističko samoupravljanje (1977)
- Samoupravljanje i politički sistem (1978)

Perić, Olja

- Marulićev položaj u okviru hrvatskog humanizma (2000)

Peti, Mirko

- Sintaktičke strukture suvremenog hrvatskog pjesništva (1981)

Petrè, Fran

- Lirika slovenskog ekspresionizma (1972)

Petrović, Ivanka

- Legende i mirakuli u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti (1978)
- Legendarno-hagiografska proza u književnosti hrvatskog srednjovjekovlja (1985)

Petrović, Svetozar (Novi Sad, Jugoslavija)

- *Villa Slovinka* Jurja Barakovića (1974)

Picchio, Riccardo (New Haven, SAD)

- *Raguseida* Marija Filelfa (1973)

Požgaj Hadži, Vesna (Ljubljana, Slovenija)

- Hrvatski i slovenski (2001)

Pranjić, Krunoslav

- Konstitutivni elementi ritma Krležine proze (1972)
- Stilografija reprezentativnih uzoraka hrvatske međuratne književnosti (1973)
- Ruralno i urbano u suvremenoj hrvatskoj prozi (1974)
- Stilotvorni postupci u prozi Slobodana Novaka (1975)

- Pjesnički jezik Miroslava Krležę (1976)
- Matoš - začetnik modernog stila (1977)
- Krležin stilski preteča: Matoš (1977)
- Krleža u prijevodima (1978)
- Stil Matoševe nonfikcionalne proze (1978)
- *Povratak Filipa Latinovicza* na engleskom, francuskom, njemačkom i ruskom (1979)
- O jeziku Krležine poezije (1980)
- Meša Selimović - misaonost kroz stil (1980)
- Antigramaten kao poetem (1981)
- Pet stoljeća enciklopedistike u Hrvatskoj, Krležin koncept *Enciklopedije Jugoslavije* (1982)

Pranjeković, Ivo

- Koordinacija i subordinacija u hrvatskom književnom jeziku (1981)
- Gramatika M. A. Relkovića (1984)
- Fonološki opis u prvim slavonskim gramatikama (1985)
- Valentnost imenica u hrvatskom književnom jeziku (1985)
- Valentnost pridjeva u hrvatskom književnom jeziku (1989)
- Prostorna značenja prijedloga u hrvatskom književnom jeziku (1991)
- Razlikovni rječnici (1992)
- Iveković - Brozov *Rječnik hrvatskog jezika* na početku i na kraju stoljeća (1993)
- Mažuranićevi *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik* (1908 – 1922) (1994)
- Hrvatski standardni jezik i srpski standardni jezik (1995)
- Funkcionalni stilovi i sintaksa (1996)
- Hrvatska leksička norma i riječi stranoga podrijetla (1997)
- Sintaksa (1998)
- Novosti iz jezične kroatistike (1999)
- Hrvatski i klasični jezici (2000)
- Novosti iz jezikoslovne kroatistike (2000, 2001)

Prelog, Milan

- Osvrt na razvoj umjetnosti na području Jugoslavije (1973)
- Povijesne odrednice hrvatske kulture (1974)
- Umjetnost na tlu Jugoslavije (1975)
- Kulturno-povijesni problemi razvoja Hrvatske (1977)

Pretnar, Tone (Ljubljana, Slovenija)

- *Boga raztrga* (o fonetiki, gramatiki in semantiki v slovenski protestantovski pesmi (1989)

Pribić, Nikola R. (Tallahassee, SAD)

- Miroslav Krleža iz američke perspektive - prijevodi na engleski (1979)

Prlender, Ivica

- Povijesni i kulturni identitet Dubrovnika (2000, 2001)

Pušek, Tomislav

- Izdavaštvo u Jugoslaviji prema svjetskoj produkciji (1987)

Ratković, Milan

- Prilog Dubrovnika hrvatskoj književnoj kulturi (1972)

Rebić, Dejan

- Kultura u samoupravnom društvu (1981)

Ređep, Draško (Novi Sad, Jugoslavija)

- Miroslav Krleža i istorija književnosti naroda Jugoslavije (1980)

Rendić-Miočević, Duje

- Antička baština u kulturi jugoslavenskih naroda (1975)
- Spomeničke vrijednosti u našoj antičkoj kulturnoj baštini (1976)
- Naša jadranska obala u doba antike i njezino spomeničko blago (1977)
- Grci na Jadranu i njihova prisutnost u kulturnom stvaralaštvu rimske Dalmacije (1978)
- Umjetnost kasne antike u području Istočnog Jadrana (1980)

Rizvić, Muhsin (Sarajevo, B i H)

- Dosadašnja istraživanja historije književnosti naroda Bosne i Hercegovine (1982)

Rosandić, Dragutin

- Pretpostavke za stvaralačko i kritičko čitanje Krležina teksta (1982)
- Krleža kao školski pisac (1987)
- Krležine drame u nastavi (1988)
- Miroslav Krleža kao školski pisac: romani u nastavi (1989)
- Miroslav Krleža kao školski pisac: lirika u nastavi (1990)

Rotar, Janez (Ljubljana, Slovenija)

- Krležino pesništvo in slovenska slovstvena kritika (1978)

Rotković, Radoslav (Titograd, Jugoslavija)

- Tri bitne odlike savremene crnogorske poezije (1981)
- Savremena crnogorska pripovijetka (1984)

Samardžija, Marko

- Gramatika zavisnosti i teorija valentnosti (1989)
- Trovalentni glagoli u hrvatskom književnom jeziku (1989)
- Hrvatska homonimija (1991)
- Hrvatski leksik u drugoj polovici XVIII. stoljeća (1992)
- Tri hrvatska dvojezičnika iz 19. stoljeća (1993)
- Akademijin *Rječnik* (1880 - 1976) (1994)
- Funkcionalni stilovi i leksik (1996)
- Promjene u značenju leksema i hrvatska leksička norma (1997)
- Unutrašnje posuđivanje (2001)

Senker, Boris

- Drama hrvatske moderne - artizam i verizam (1987)
- Tipologija Držićevih komedija u odnosu na plautovsku (1992)

Sanader, Ivo

- Aktualna hrvatska vanjska politika (1994)

Silić, Josip

- Potencijalna i aktualna sintaksa s osobitim obzirom na red riječi (1981)
- Fonološka i morfološka adaptacija tuđica u suvremeni hrvatski književni jezik (1982)
- Status fonologije u gramatici (s osobitim osvrtom na gramatike druge polovice 19. stoljeća) (1985)
- Status morfologije u gramatici (na predlošku gramatika 20. stoljeća) (1986)
- Konceptija sintakse u gramatikama 20. stoljeća (1987)
- Konotacija i njeno označavanje u rječniku (1992)
- Tipologija rječnika i kriteriji njihova sastavljanja (1993)
- Kako praviti rječnik (1994)
- Hrvatski jezik kao sustav i hrvatski jezik kao standard (1995)
- Norme hrvatskoga standardnog jezika (Fukcionala raslojenost hrvatskoga standardnog jezika) (1996)
- Administrativni stil hrvatskoga standardnog jezika (1996)
- Leksik i norma (1997)
- Hrvatski i južnoslavenski jezici (2000)
- Hrvatski i srpski (2001)

Simić, Radoje (Beograd)

- Vuk i neka pitanja našeg književnog jezika (1987)

Skok, Joža

- *Kanarinčeva ljubovca* - ugledni i ogledni uzorak Šenoine novelistike (1988)

Slamniig, Ivan

- O stilu hrvatske poezije XVII. stoljeća (1974)
- Stil hrvatske poezije u 20. stoljeću (1976)
- Secesija hrvatske poezije (1977)

Solar, Milivoj

- Status romana u suvremenoj hrvatskoj književnosti (1980)

- Ilirizam u obzoru filozofije (1985)
- Kultura u suvremenom jugoslavenskom društvu (1988)

Stalev, Georgi (Skopje, Makedonija)

- O makedonskoj književnoj znanosti (1982)

Stamać, Ante

- Poezija Tina Ujevića (1976)
- Hrvatska mlada lirika (1978)
- Dživo Bunić - Vučić i metafora u staroj hrvatskoj lirici (1979)
- Transformacija lirskog izraza (1980)
- Semantičke preoblike suvremenog hrvatskog pjesništva (1981)
- Znanost o književnosti kao teorijski obzor suvremene hrvatske književnosti (1982)
- Recepcija Tina Ujevića (1991)
- Književni portret Željka Sabola (1992)
- Pogled na hrvatsku književnost druge polovice 20. stoljeća (1994)
- Hrvatska esejistika i znanost o književnosti (1994)
- Težišta novije hrvatske književnosti (1995)
- Miroslav Krleža (1995)
- Antun Šoljan (1995)
- Književnost XX. stoljeća (1996)

Stamatoski, Trajko (Skopje, Makedonija)

- Makedonski jezik u razdoblju između dva rata (1981)

Stefania, Dragi (Ljubljana, Slovenija)

- Korespondenti Vatroslava Oblaka o domovini staroslavenskoga jezika (1985)
- Strossmayer i makedonska kultura (1990)

Stojan, Slavica (Dubrovnik)

- Gundulić u sudbenim spisima (2000)
- Ženska posluga kao tema starih hrvatskih pisaca u Dubrovniku (2001)

Stojović, Milorad (Titograd, Jugoslavija)

- Moderna crnogorska književnost - od Njegoša do naših dana (1979)

Strunk, Dirk H. (Göttingen; Njemačka)

- Povijesni motivi u Krležinu književno-kritičkim esejima (1980)

Suić, Mate

- Antička baština u nacionalnim kulturama na istočnoj obali Jadrana (1973, 1974)

Suvin, Darko (Montreal, Kanada)

- Agenska struktura Krležine dramaturgije: aktanti - fahovi - karakteri (1980)

Sychowska - Kavedžija, Jolanta

- Narušavanje dramske forme epskim elementima u Krležinim *Legendama* (1984)

Šicel, Miroslav

- Manifesti i programi u hrvatskoj književnosti XX. stoljeća (1972)
- Hrvatska književnost od 30-tih do 50-tih godina XX. stoljeća (1973)
- Poslijeratni hrvatski roman - Ranko Marinković (1974)
- Romani Mirka Božića (1975)
- Antun Branko Šimić (1976)
- Književno djelo V. Nazora i njegov doprinos poeziji NOB-e /u povodu stote obljetnice rođenja/ (1976)
- Programsko-manifestacijski tekstovi Miroslava Krleže (1977)
- Specifična obilježja kritike hrvatskoga realizma (1977)
- Krleža i moderna (1978)
- Specifična obilježja hrvatske moderne (1978)
- Međuratna hrvatska proza 1930 - 1950 /Vjekoslav Kaleb/ (1979)
- Krleža i hrvatska književna baština (1980)
- Sudjelovao na "okruglom stolu" o Ivanu Mažuraniću (1980)
- Tipologija suvremenog hrvatskog romana (1980)
- Miroslav Krleža i hrvatska književna baština (1981).

- Književna povijest u razdoblju realizma i moderne u hrvatskoj književnosti (1982)
- Hrvatska moderna (1999)

Šidak, Jaroslav

- Hrvatska politika u drugoj polovici 19. stoljeća (1977)
- Povijesne prilike hrvatskoga naroda krajem XIX i početkom XX stoljeća (1978)

Šimunović, Petar

- Čakavisch - deutsches Lexicon /1979/ (1994)

Škarić, Ivo

- Standardna i pisana norma (1972)
- Iz problematike hrvatske ortoepije (1973)
- Metodološki problemi osnivanja govornog standarda (1974)
- O govorništvu u suvremenim masovnim medijima (1975)
- Govorna razina kulture (1976)
- Prirodne metode učenja jezika (1977)
- Govor televizije u ogledalu publike (1979)
- Smisao suvremene retorike (1980)

Škrabalo, Ivo

- Mjesto Kreše Golika u hrvatskom filmu (1992)
- Mjesto Zvonimira Berkovića u hrvatskom filmu (1993)

Škreb, Zdenko

- August Šenoa (1976)
- Zagrebačka stilistička škola (1982)

Šljivarić, Aleksandar

- Geneza suvremene slovenske drame (1973)
- O stilu suvremene slovenske proze (1974)
- Ivan Cankar /u povodu stote obljetnice rođenja/ (1976)
- Lirika Alojza Gradnika /u povodu desete obljetnice smrti/ (1977)

- O lirici slovenske moderne (1978)
- Panorama suvremene slovenske poezije (1981)
- Tragovi ćirilometodske baštine. Na izvorima slovenske književne riječi (1985)
- Tragom slovenske reformacijske riječi /Terra Trubariana/ (1989)
- Književne vrste slovenskih i hrvatskih reformatora (1989)

Šojat, Antun

- Gradišćanski rječnik - zrcalo gradišćanskoga standardnog jezika (1979)
- Stara kajkavska leksikografija (1980)

Šoljan, Antun

- Moj Ujević (1991)

Šuvar, Stipe

- O društveno-političkom uređenju SFRJ (1974)

Švelec, Franjo (Zadar)

- Teatar Marina Držića (1972)
- Petar Zoranić (1973)
- Epika u hrvatskoj književnosti XVII. stoljeća (1974)
- Književni lik Ignjata Đurđevića (1975)
- Mavro Vetranović i satiričko-politička poezija (1979)
- Scenske odlike komedije Marina Držića (1981)

Tafra, Branka

- Standardno razdoblje hrvatskoga jezika (1995)
- Povijesna načela normiranja leksika (1997)

Težak, Stjepko

- Riječ u hrvatskom filmu (1990)

Tomasović, Mirko

- Komparativno proučavanje hrvatske književnosti (1982)

- Pjesništvo Augusta Šenoe (1988)
- Barokne tlapnje pjesničke: Quevedo – Vian – Baraković (1990)
- Hrvatska galantna lirika prema europskoj (1992)
- Romantizam i realizam (1996)
- Marko Marulić (1998)
- Marko Marulić: europski znak i hrvatski model /uvodna riječ bloku predavanja/ (2000)

Torbarina, Josip

- Petar Hektorović (1973)
- Latinisti XVIII. stoljeća u Dubrovniku (1975)

Tschižewskij, Dmitrij (Heidelberg, Njemačka)

- Stih Majakovskog (1973)

Twardzik, Waclaw (Kraków, Poljska)

- Još jednom o Jagićevim vezama s poljskom znanošću (1988)

Užarević, Josip

- Novosti iz hrvatske slavistike (2000)

Vaupotić, Miroslav

- Sadašnji trenutak hrvatske književnosti (1974)
- Suvremeni hrvatski roman (1975)
- Krleža i nadrealizam (1978)
- Tipologija proze hrvatske moderne (1978)
- Srećko Kosovel i djelo Miroslava Krleže (1979)
- Međuratna hrvatska književnosti /1918 - 1930/ (1979)
- Fikcionalnost i povijesnost u Krležinim *Dnevnicima* (1980)
- Roman generacije krugovaša (1980)

Varga, Dražen

- Hrvatski i romanski jezici (2000)

Vince, Zlatko

- Filološke škole XIX st. u razvoju hrvatskog književnog jezika (1972)
- Književni jezik Matije P. Katančića (1975)- Ilirici i hrvatski književni jezik (1976)
- Hrvatska leksikografija XIX stoljeća (1980)
- Gramatike druge polovice 19. stoljeća (1984)

Visković, Velimir

- Fantastika u novom hrvatskom romanu (1980)
- Druga generacija "proze u trapericama" (1980)
- Enciklopedija Krležijana (1993)

Vončina, Josip

- Razvoj jezika u starijoj hrvatskoj književnosti (1972)
- Jezik ozaljskoga književnog kruga (1974)
- Književni jezik Antuna Kanižlića (1975)
- O jeziku hrvatske srednjovjekovne književnosti (1978)
- Problem jezika starije hrvatske književnosti (1979)
- Metodologija proučavanja povijesti hrvatskoga književnog jezika (1980)
- Hrvatska leksikografija XVIII. stoljeća (1980)
- Jezik kajkavske komediografije (1981)
- Gramatike 18. stoljeća (1984)
- Stjepan Ivšić kao filolog (1984)
- Fonološka i gramatička pitanja u gramatikama ilirizma (1985)
- Morfologija u gramatikama od ilirizma do potkraj 19. stoljeća (1986)
- O 400. obljetnici Vramčeve *Postile*
- Sintaksa u gramatikama 19. stoljeća (1987)
- Sudjelovao na "okruglom stolu" o *Vinodolskom zakonu* /povodom 700. obljetnice/ (1988)

Vučković, Radovan (Sarajevo, B i H)

- Rane Krležine drame (1980)

Vukušić, Stjepan (Pula)

- Fonologija (1998) *Vuletić, Branko*

- Ljudska dimenzija govora (1973)
- Govorna interpretacija stilskih postupaka (1974)
- Sustavnost govora (1975)
- Organizacija govorne poruke (1976)
- Jezik, govor, govorenje (1977)
- Opkoračenje u poeziji A. G. Matoša (1978)
- Eksperimentalna stilistika na primjeru poezije Silvija S. Kranjčevića (1979)
- Interpretacija i stilistika (1980)

Vučenov, Dimitrije (Beograd, Jugoslavija)

- Ko priča priču i kako je priča u *Nečistoj krvi* Bore Stankovića (1977)

Wierzbicki, Jan (Warszawa, Poljska)

- Misaone pretpostavke Krležinih romana (1975)
- Krležin razvitak i pitanje periodizacije evropskih književnosti (1978)
- Krležina generacija u hrvatskoj i srpskoj književnosti 1919. i dvadeset godina kasnije (1979)

Zadravec, Franc (Ljubljana, Slovenija)

- Literarna mislenost v Sloveniji in Miroslav Krleža (1978)

Žagar, Mateo

- Standardizacija grafije u predstandardnom razdoblju hrvatskoga jezika (1995)

Živančević, Milorad (Novi Sad, Jugoslavija)

- Slavenska ideja od humanizma do ilirizma (1973)
- Uvod u studij hrvatskog romantizma (1976)
- Oko Krležine antiratne proze (1978)
- Krleža u Poljskoj (1979)
- Krleža i Kusniewicz (1980)
- Sudjelovao na "okruglom stolu" o Ivanu Mažuraniću (1980)
- Miroslav Krleža i avangarda (1981)
- Krleža i Benešić (1982)
- Slavia meridionalis (1985)
- Vuk i Hrvati (1987)

- Političar Ivan Mažuranić (1990)
- Mažuranićeve proze (1990)

Navedena predavanja bavila su se ovom tematikom:

1. Počeci hrvatske književnosti, hrvatska književnost XVI. stoljeća (1973)
2. Srednjovjekovna hrvatska književnost i jezik (1978)
3. Hrvatska književnost i jezik u XVII. stoljeću (1974)
4. Hrvatska književnost i jezik u XVIII. stoljeću (1975)
5. Književne vrste u starijoj hrvatskoj književnosti (1979)
6. Razvoj drame u starijoj hrvatskoj književnosti (1981)
7. Hrvatska književnost i jezik u prvoj polovici XIX. stoljeća (1976)
8. Ivan Mažuranić (1980)
9. Hrvatska književnost u drugoj polovici XIX. stoljeća (1977)
10. Hrvatska moderna (1978)
11. Hrvatska književnost od 30-tih do 50-tih godina XX. stoljeća (1973)
12. Književne vrste hrvatske međuratne književnosti (1979)
13. Suvremena hrvatska književnost i jezik (1974)
14. Suvremeni hrvatski roman (1975, 1980)
15. Suvremena hrvatska poezija (1976, 1981)
16. Fuga Krležiana (1977 - 1981)
17. Suvremeni hrvatski književni jezik (1973, 1976)
18. Jezikoslovne teme (1977)
19. Razvoj hrvatske leksikografije (1980)
20. Sintaktičko modeliranje (1981)
21. Problemi jugoslavenskih književnosti u 20. stoljeću (1973, 1974, 1976, 1977, 1979)
22. Roman u jugoslavenskim književnostima 20. stoljećima (1975)
23. Suvremene jugoslavenske književnosti (1980)
24. Poezija u suvremenim jugoslavenskim književnostima (1981)
25. Društveno-političke i civilizacijske teme (1972 - 1981)
26. Kulturološke i društveno-političke teme (1982)
27. Leksikologija suvremenoga hrvatskoga književnoga jezika (1982)
28. Povijest znanosti o hrvatskoj književnosti (1982)
29. Vrijeme, vid i sintaksa u suvremenom književnom jeziku (1983)
30. Povijest znanosti o hrvatskoj književnosti (1983)
31. Suvremene jugoslavenske književnosti (1983)
32. Fuga Krležiana (1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1993
- tjedan dana posvećen ovoj temi u povodu 100. obljetnice rođenja i 11.

- obljetnice Krležine smrti)
33. Povijest znanosti o hrvatskoj književnosti (1984)
 34. Hrvatska gramatičarska tradicija (1984, 1985, 1986, 1987.)
 35. Suvremene jugoslavenske književnosti - novela (1984)
 36. Hrvatski glagoljaši - čuvari ćirilometodskog nasljeđa (1985)
 37. Ćirilometodska tradicija u jugoslavenskim književnostima (1985)
 38. Fabulativna sintagma u suvremenom hrvatskom romanu (1986)
 39. Fabulativna sintagma u suvremenom jugoslavenskom romanu (1986)
 40. Hrvatska drama i kazalište (1987)
 41. Jugoslavenska drama i kazalište (1987)
 42. Ivan Gundulić (1988)
 43. Vatroslav Jagić (1988)
 44. August Šenoa (1988)
 45. Protestantizam u slovenskoj i hrvatskoj književnosti (1989)
 46. Valentnost u hrvatskom književnom jeziku (1989)
 47. Srpska "građanska" književnost (1989)
 48. Književnost i jezik u djelovanju J. J. Strossmayera (175. obljetnica rođenja i 85. obljetnica smrti) (1990)
 49. Ivan Mažuranić (političar i književnik) (1990)
 50. Hrvatska barokna propovijed (1990)
 51. Hrvatska leksikologija i leksikografija (1991, 1992, 1993, 1994)
 52. Tin Ujević (1991)
 53. Hrvatska između jučer i sutra (blok kulturnih, civilizacijskih i povijesnih tema) (1992)
 54. Temeljni pojmovi hrvatske književnosti (1992)
 55. Hrvatska književnost druge polovice 20. stoljeća (1994)
 56. Hrvatski standardni jezik (1995)
 57. Težišta novije hrvatske književnosti (1995)
 58. Funkcionalni stilovi hrvatskoga standardnog jezika (1996)
 59. Razdoblja hrvatske književnosti (1996)
 60. Leksičko normiranje u hrvatskome standardnome jeziku (1997)
 61. Suvremena hrvatska književnost (1997)
 62. Velika imena hrvatske književnosti (1998, 1999)
 63. Hrvatski jezik 1945 - 1995 (2000)
 64. Hrvatski jezični prostor u prošlosti i danas (2000)
 65. Marko Marulić (1450 - 1524)- Europski znak i hrvatski model (2000)
 66. Hrvatski jezik u kontaktu (2000, 2001)
 67. Najnovije tendencije u hrvatskoj književnosti (2001)

V. Nastupi umjetnika na seminarima Zagrebačke slavističke škole (1973 - 2001)

a) Književnici

Mira Furlan i Božidar Boban na književnoj večeri Ranka Marinkovića (prvi s desna)

- 1973: Ivan Slamnig (Uvodna riječ: Franjo Grčević)
- 1974: Dobriša Cesarić (Uvodna riječ: Miroslav Vaupotić)
- 1975: Jure Kaštelan (Uvodna riječ: Franjo Grčević)
- 1976: Dragutin Tadijanović (Uvodna riječ: Zvonko Kovač)
- 1977: Nikola Miličević (Uvodna riječ: Zvonko Kovač)
- 1978: Drago Ivanišević (Uvodna riječ: Ante Stamać)
- 1979: Milivoj Slaviček (Uvodna riječ: Ante Stamać)
- 1980: Marijan Matković (Uvodna riječ: Ante Stamać)
- 1981: Šime Vučetić (Uvodna riječ: Ante Stamać)
- 1982: Ranko Marinković (Uvodna riječ: Ante Stamać)
- 1984: Fadil Hadžić (Uvodna riječ: Borislav Pavlovski)
- 1985: Slavko Mihalić (Uvodna riječ: Ante Stamać)
- 1986: Joža Horvat (Razgovor vodili: Jelena Hekman i Borislav Pavlovski)
- 1987: Ivo Brešan (Uvodna riječ: Boris Senker)
- 1988: Slobodan Novak (Uvodna riječ: Jelena Hekman)
- 1988: Feđa Šehović (Uvodna riječ: Jelena Hekman)

- 1989: Luko Paljetak (Uvodna riječ: Slobodan P. Novak)
 1989: Antun Šoljan (Uvodna riječ: Boris Senker)
 1990: Vesna Krmpotić (Uvodna riječ: Boris Senker)
 1990: Nedjeljko Fabrio (Uvodna riječ: Boris Senker)
 1991: Ivan Aralica (Uvodna riječ: Ante Stamać)
 1991: Ante Stamać (Uvodna riječ: Zdravko Zima)
 1992: Književni portret pjesnika Željka Sabola (Ante Stamać i Ljubica Jović)
 1993: Dubravko Jelačić - Bužimski (Uvodna riječ: Ante Stamać)
 1994: Milan Mirić (Uvodna riječ: Ante Stamać)
 1995: Slavko Mihalić (Uvodna riječ: Ante Stamać)
 1996: Ivan Kušan (Uvodna riječ: Ante Stamać)
 1997: Boris Biletić (Uvodna riječ: Ante Stamać)
 1998: Miro Gavran (Uvodna riječ: Igor Mrduljaš)
 1999: Goran Tribuson (Uvodna riječ: Julijana Matanović)
 2000: Luko Paljetak (Uvodna riječ: Tonko Maroević)
 2001: Zoran Ferić (Uvodna riječ: Krešimir Bagić)
 2001: Luko Paljetak (Uvodna riječ: Krešimir Bagić)

Na književnim večerima sudjelovali su glumci *Božidar Boban* (1978), *Nada Klašterka* (1978), *Milka Podrug-Kokotović* (1980), *Vanja Drach* (1980), *Izet Hajdarhodžić* (1981); glumac *Tonko Lonza* je 1980. i 1981. pri obilasku grada recitirao stihove hrvatskih pjesnika iz Dubrovnika, a djela predstavljenih književnika interpretirali su i *Sreten Mokrović* (1984), *Mira Furlan* (1982) i *Božidar Boban* (1982) te *Vanja Drach* (1995).

b) Glumište Međunarodnog slavističkog centra SR Hrvatske

Glumci:

- 1982: Izet Hajdarhodžić
 Edita Karadole
 1983: Rade Šerbedžija
 Milka Podrug-Kokotović
 Pero Kvrgić
 1984: Nada Subotić
 Fabijan Šovagović
 1985: Neva Rošić
 Vanja Drach

S nastupa Nade Subotić na Glumištu MSC(S)RH

Nastup Izeta Hajdarhodžića na Glumištu MSC(S)RH

- 1986: Zdenka Heršak
Zlatko Crnković
- 1987: Miše Martinović
Perica Martinović
Maro Martinović
Milka Podrug-Kokotović
- 1988: Helena Buljan
- 1990: Josip Genda
- 1991: Veronika Durbešić
- 1994: Eliza Gerner
- 1995: Sanda Miladinov-Langerholz
(glumica i pjevačica)
- 1996: Špiro Guberina
- 1997: Krešimir Zidarić
- 1998: Zvonimir Torjanac

Redatelji:

- 1989: Božidar Vioić
- 1990: Georgij Paro
- 1991: Tomislav Durbešić
- 1992: Želimir Mesarić
- 1993: Ivica Kunčević

*Nastup Fabijana Šovagovića na Glumištu
MSC(S)RH*

Predstave:

- 1985: *Prikazivanje života svetoga Lovrinca mučenika*; članovi amaterskog kulturno-umjetničkog društva "Orest Žunković" iz Hvara
1986: S. Šnajder: *Dumanske tišine* (r.: Želimir Mesarić)
1987: *Glas vapijućeg u pustinji* (prema tekstovima Miroslava Krležę; r. Georgij Paro, gl. uloga Vanja Drach, Zvonimir Zoričić)
1989: A. Šoljan: *Zahvaljujemo na pitanju*, r. Neva Rošić, gl. uloga Joško Ševo
- voditelji Glumišta MSC(S)RH: Mladen Kuzmanović, Slobodar P. Novak

c) Izložbe Galerije MSC (S)RH

Prije osnivanja Galerije (1982) izlagali su:

- 1978: Albert Jordan
1979: Hrvoje Šercar
1980: Želimir Janeš
1981: *Stare dubrovačke razglednice* (pripremio Josip Bratulić)
Zlatko Sirotić

Izložbe Galerije

- 1982: Renato Percan
Zdenka Pozaić
Branko Vujanović
1983: Eugen Kokot
Ivan Picelj
1984: Albert Kinert
Zlatko Keser
1985: Alfred Pal
Frane Paro
Josip Diminić
Edith Merle
1986: Đuro Pulitika
Nives Kavurić-Kurtović
Kosta Angeli Radovani
Vladimir Gašparić - Gapa
1987: Dimitrije Popović
Ljubomir Stahov

Na otvorenju izložbe Dimitrija Popovića: lijevo od slikara J. Hekman, a desno T. Maroević

Izložba je otvorena: direktor Mladen Kuzmanović zahvaljuje slikarici Nives Kavurić-Kurtović

- Branko Ružić
 Petar Barišić
 1988: Marija Ujević-Galetović
 Ivo Vojvodić
 Josip Bifel
 Zvonko Lončarić
 1989: Ivo Šebalj
 Ivica Šiško
 Ivan Lesiak
 Kruno Bošnjak
 Dubravka Lošić
 1990: Matko Trebotić
 Vasilije Jordan
 Vasko Lipovac
 1991: Ivan Lacković Croata
 1992: Ivan Lovrenčić
 Nikola Reiser

- Biserka Baretić
 1993: Ordan Petlevski
 Josip Ivanović
Krbavska bitka i glagoljske knjige (Mateo Žagar)
 1994: Ivica Propadalo
 Zdravka Brkić
 Karlo Paliska
Senjski trijumf pomičnih slova (Mateo Žagar)
 1995: Zlatan Vrkljan
 Fulvio Juričić
Hrvatske knjige u Istri od Dobrile do Milanovića (1854 - 1945)
 (Josip Bratulić)
 1996: Antun Boris Švaljek
 Belizar Bahorić
 Ljubomir Kolovrat
Kulturna baština Istre u izdanjima hrvatskih nakladnika (Josip Bratulić)
 1997: Šime Perić
 Vatroslav Kuliš
 Damir Mataušić
Novi sjaj starih rukopisa i tiskovina /pretisci i faksimili/ (Mladen Kuzmanović)
 1998: Đuro Seder
 Dalibor Jelavić
 Krešimir Trumbetaš
 Ivan Lovrenčić

- voditelji Galerije MSC (S)RH: Josip Bratulić, Mladen Kuzmanović,
 Gorka Ostojić - Cvajner

d) Glazbene večeri MSC (S)RH

Sopranistica Milica Maravić priređivala je koncerte za sudionike 1978., 1979. i 1980.

- 1984: Vladimir Ruždjak uz klavirsku pratnju Jurice Muraja
 Vladimir Krpan (klavir)
 Collegium musicum sacrum
 1985: Mirjana Bohanec i Goran Listeš (gitara)
 Darko Petrinjak (gitara)
 Kvartet Klima (Josip Klima, violina; Mladen Sedak, violina; Daniel Thune, viola; Bojan Lhotka, violončelo)
 1986: Zagrebački puhački trio (Branko Mihanović, oboa; Anđelko Ramušćak,

- klarinet; Zvonimir Stanislav, fagot)
 Ruža Pospíš Baldani i Jazz duo Boško Petrović i Neven Frangeš
 Tonko Ninić (violina)
 Darko Petrinjak (gitara)
- 1987: Olga Vujić uz gitarsku pratnju Marija Šimunovića
 Zagrebački gitaristički trio (Darko Petrinjak, Istvan Römer i Goran Listeš)
 Capela Ragusina
 Trio Ars Longa (Jože Haluza, violina; Čedomir Zovko, viola; Milivoj Majdak, gitara)
- 1988: Capella Ragusina
 Ruža Pospíš-Baldani (mezzosopran)
 Josip Klima (violina)
 Stjepan Mihaljinec (klavir)
- 1989: Zagrebački kvartet (Goran Končar, violina; Goran Bakrač, violina; Ante Živković, viola; Josip Stojanović, violončelo)
 Capella Ragusina
 Klapa "Nova"
- 1990: Igor Paro (lutnja)
 Tereza Kesovija i Đelo Jusić
 Branko Bulić (klavir)
 Klapa "Nova"
- 1991: Capella ragusina
 Josip Biskupović (saksofon) - č. s. Mo. Mirta Mačina-Škopljanac (orgulje)
 Dubravka Dabelić (sopran) - Margita Cetinić (piano/orgulje)
- 1992: Duo gitara iz Dubrovnika (Ante Skaramuca - Frano Matušić)
- 1994: Manola Facile (klavir) (Udine, Italija)
- 1995: Darko Domitrović (klavir)
- 1996: Monika Leskover (violončelo) - Marko Magdalenić (klavir)
- 1997: Koncert komornih skladbi Zorana Juranića (Sofia Amed, sopran; Snježana Rucner, violončelo; Srđan Čaldarović, klavir; Dragan Rucner, viola)

- voditelji Glazbenih večeri MSC (S)RH: Margit Antauer, Stjepan
 Damjanović, Borisav Pavlovski

d) Filmske večeri MSC (S)RH

- 1988: *Rondo*, r. Zvonimir Berković
Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja, r. Krsto Papić
Samo jednom se ljubi, r. Rajko Grlić

- Tko pjeva, zlo ne misli*, r. Krešo Golik
August Šenoa, tv- drama Nedjeljka Fabrija i Dubravka Jelčića
- 1989: Filmovi Antuna Vrdoljaka:
U gori raste zelen bor, *Kiklop*, *Glembajevi*, *Mečava*, *Kad čuješ zvona*
- 1990: Filmovi prema novelama Ranka Marinkovića, režija: Antun Vrdoljak
Karneval, *Koštane zvijezde*, *Anđeo*, *Prah*, *Zagrljaj*
- 1991: Portret snimatelja: Tomislav Pinter
 filmovi:
Samo jednom se ljubi (r. Rajko Grlić)
Kiklop (r. Antun Vrdoljak)
Breza (r. Ante Babaja)
Prometej s otoka Viševice (r. Vatroslav Mimica)
- 1992: Portret redatelja: Krešo Golik
 Filmovi Kreše Golika: *Tko pjeva zlo ne misli*, *Razmeđa*, *Vila Orhideja*
- 1993: Portret redatelja: Zvonimir Berković
- 1994: Portret glumca: Fabijan Šovagović
- 1995: Hrvatski filmovi o ratu (izbor Ive Škrabala):
Ne okreći se sine (r. Branko Bauer)
Oficir s ružom (r. Dejan Šorak)
Kad čuješ zvona (r. Antun Vrdoljak)
Svaki put kad se rastajemo (r. Lukas Nola)
- 1996: Filmovi Ante Babaje: *Carevo novo ruho*, *Breza*, *Izgubljeni zavičaj*,
Kamenita vrata
- 1997: Portret glumca: Relja Bašić: (izbor filmova: Ivo Škrabalo,
Imam 2 mame i 2 tate (r. Krešo Golik)
Tko pjeva, zlo ne misli (r. Krešo Golik)
Izbavitelj (r. Krsto Papić)
- 1998: Mladi hrvatski film
 - *Noć za slušanje* (r. Jelena Rajković)
 - *Vidimo se* (r. Ivan Salaj)
 - *Svaki put kad se rastajemo* (r. Lukas Nola)
 - *Kako je počeo rat na mom otoku* (r. Vinko Brešan)
 - *Puška za uspavlivanje* (r. Hrvoje Hribar)

Izdanja MSC (S)RH

a) Edicija Cymelia Croatica

1. Ljudevit Gaj: *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisa, poleg slova i zvukova, narodnih i prigospodarne i zrokov* – *Kurzer Entwurf einer Kroatisch-slavischen Orthographie nach philosophischen, nationalen und oekonomischen Grundsätzen* (pogovor Josip Bratulić), MSCSR Hrvatske, Liber, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb, 1983. (Faks. pretiska izd. Vu Budimu iz tiskarnice Kraljevskoga Vseučilišća, 1830.)
2. Antun Mihanović: *Reč domovini od hasznovitozti pizanya vu domorodnem jeziku* /A. Mihanović a Petropolje/ (pogovor Stjepan Damjanović, transliteracija Stjepan Damjanović i Mladen Kuzmanović, MSC SR Hrvatska, Liber, Sveučilišna i nacionalna biblioteka, Zagreb, 1985. (pretisak izdanja iz 1815)
3. *Glagoljska i ćirilska table za dicu* (pogovor Stjepan Damjanović), MSCSRH, Sveučilišna naklada Liber, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb, 1986. (Pretisak izdanja: Tübingen, 1651)
4. *Slova nad grobom Ljudevita Gaja izgovorena Franom Kurelcem* (Zagreb 1872 - Zagreb 1989)
5. *Pjesni pokorne kralja Davida Ivana Gundulića* (Rim 1621 – Zagreb 1990)
6. *Prva hrvatskoglagoljska početnica* (prvotisk: Venecija, Tiskara Andrea Torresanija, 1527 – pretisak: Zagreb 1983)

b) zbornici

- *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, sv. 1/1973 (ur. Franjo Grčević i Mladen Kuzmanović), MSC SRH, Zagreb, 1974.
- *Zbornik zagrebačke slavističke škole*, sv. 2/1974 (ur. Franjo Grčević i Mladen Kuzmanović), MSC SRH, Zagreb 1976.
- *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, sv. 3/1975, (ur. Franjo Grčević i Mladen Kuzmanović), MSC SRH, Zagreb, 1977.
- *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, svezak 4/1976. (ur. Franjo Grčević i Mladen Kuzmanović), MSC SRH, Zagreb, 1978.

c) suizdanja

- Slobodan P. Novak, *Dubrovnik iznova*, Liber i MSC SRH, Zagreb, 1987. (i izdanje na engleskom jeziku *Dubrovnik Revisited*, prev. Sonja Bašić)
- Stanko Lasić, *Mladi Krleža i njegovi kritičari 1914 - 1924* Globus i MSC SRH, ZAGREB, 1987.
- *Zlatko Keser - Balade* (Josip Depolo, Mladen Kuzmanović), Grafički zavod Hrvatske, MSCSRH, Zagreb, 1987.

- Stjepan Damjanović, *Opširnost bez površnosti. Podsjetnik na djelo Vatroslava Jagića*, MSC SRH, Globus i Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb, 1988.
- Stjepan Damjanović, *Jedanaest stoljeća nezaborava*, Izdavački centar "Revija" - Osijek, MSC SRH, Osijek/Zagreb, 1991.
- Vinko Brešić, *Dragi naš Šenoa, Uspomena na Augusta Šenou*, MSC RH, Zagreb, 1992

d) Autori kataloga i knjižica iz serije Građa za portret umjetnika

- Antauer*, Margit (Mirjana Bohanec, Capella Ragusina, Neven Frangeš, Đelo Jusić, Tereza Kesovija, Vladimir Krpan, Kvartet Klima, Goran Listeš, Jurica Murai, Tonko Ninić, Darko Petrinjak, Boško Petrović, Ruža Pospiš-Baldani, Mario Šimunović, Istvan Römer, Vladimir Ruždjak, Olga Vujić, Zagrebački kvartet, Zagrebački puhački trio,
- Bernik*, Stane (Ivan Picelj)
- Bešlić*, Milan (Dalibor Jelavić, Ivan Lovrenčić, Đuro Seder)
- Bogner-Šaban*, Antonija (Veronika Durbešić, Tomislav Durbešić, Josip Genda, Eliza Gerner, Špiro Guberina, Ivica Kunčević, Tonko Lonza, Sanda Mladinov Langerholz, Zvonimir Torjanac, Krešimir Zidarić)
- Bratulić*, Josip (Petar Barišić, Josip Diminić, *Hrvatska knjiga u Istri od Milanovića do Dobrile (1854 – 1945)*, Zlatko Keser, Albert Kinert, Eugen Kokot, *Kulturna baština Istre u izdanjima hrvatskih nakladnika*, Alfred Pal, Frane Paro, Zdenka Pozaić, Branko Vujanović)
- Bužančić*, Vlado (Josip Ivanović, Ljubomir Kolovrat, Ivica Propadalo)
- Depolo*, Josip (Kruno Bošnjak, Dimitrije Popović)
- Hekman*, Jelena (Vladimir Gašparić - Gapa, Nedjeljko Fabrio, Vesna Krmpotić, Edith Merle, Slobodan Novak, Dimitrije Popović, Kosta Angeli Radovani)
- Kurelec*, Tomislav (*Film u SR Hrvatskoj*)
- Kuzmanović*, Mladen (*Novi sjaj starih rukopisa i tiskovina*, Krešimir Trumbetaš)
- Lužina*, Jelena (Renato Percan)
- Maroević*, Tonko (Belizar Bahorić, Biserka Baretić, Dragica Cvek – Jordan, Vasilić Jordan, Ivan Lacković – Croata, Vasko Lipovac, Ordan Petlevski, Đuro Pulitika, Nikola Reiser, Branko Ružić, Ljubomir Stahov, Ivica Šiško, Antun Boris Švaljek, Dino Trtovec, Zlatan Vrkljan)
- Matvejević*, Predrag (Matko Trebotić)
- Mesinger*, Bogdan (Zvonimir Brkić)
- Mrduljaš*, Igor (Zlatko Crnković, Vanja Drach, Izet Hajdarhodžić, Zdenka Heršak, Miro

- Gavran, Maro Martinović, Miše Martinović, Perica Martinović, Georgij Paro, Milka Podrug-Kokotović, Neva Rošić, Nada Subotić, Rade Šerbedžija, Fabijan Šovagović, Božidar Violić)
- Novak, Slobodan P. (*Hrvatska drama i kazalište*, o KUD – u "Dr. Orest Žunković", Luko Paljetak)
- Ostojić-Cvajner, Gorka (Karlo Polivka)
- Parun, Vesna (Nives Kavurić-Kurtović)
- Popović, Bruno (O novelama R. Marinkovića, Antun Vrdoljak)
- Stamać, Ante (Ivan Aralica, Boris Biletić, Dubravko Jelačić Bužimski, Viliam Mirić, Slavko Mihalić, Željko Sabol)
- Senker, Boris (Želimir Mesarić, Antun Šoljan)
- Škrabalo, Ivo (Ante Babaja, Relja Bašić, Zvonimir Berković, Filmcevi prema novelama Ranka Marinkovića Krešo Golik, Hrvatski filmovi o ratu, Mladi hrvatski film Tomislav Pinter, Fabijan Šovagović, Antun Vrdoljak)
- Zima, Zdravko (Ante Stamać)
- Žagar, Mateo (*Krbavska bitka i glagoljske knjige, Senjski trijumf pomicnih slova*)

VI. Polaznici na seminarima Zagrebačke slavističke škole (1972 - 2000)

Svaki sudionik ZŠS najprije se javlja njima: Biserka Brozd (Kudrna) i Božena Jurčić

Polaznica se zahvaljuje domaćinima

Argentina (1-1)

1. *Vrljicak, Carmen* (1997)

Australija (23 - 24)

2. *Ballango, Stephanie* (1997)
3. *Bedeniković, Dragana* (1984)
4. *Biewer, Marija* (1984)
5. *Borković, Radmila* (1988)
6. *Bruning, Ana* (1992)
7. *Dadich, Silvana* (1982)
8. *De Bray, Helen* (1980)
9. *Dosen, Inga* (1983)
10. *Firth, Will* (1987, 1988)
11. *Gasinski, Taddeus Z.* (1987)
12. *Goluža, Veronika* (1990)
13. *Havranek – Skelton, Dubravka* (1982)
14. *Horbec, Dragica* (1987)
15. *Marinov, Rozalija* (1991)
16. *Martin, Dubravka* (1986)
17. *Marvan, Jiří* (1988)
18. *North, Carol Christine* (1979)
19. *Osman, John* (1978)
20. *Rajič, Zdravko* (1985)
21. *Selimović, Jane* (1989)
22. *Skelton, Dubravka* (1980)
23. *Thorpe, Colin* (1984)
24. *Vlahov, Jeanette* (1980)

Austrija (166 - 201)

25. *Aleksic, Aleksandra* (2000)
26. *Alvelos, Maria Eduarda* (1980)
27. *Antalovsky, Tatjana* (1977, 1986)
28. *Bardell, Margaret* (1985)

29. *Bauer, Franjo* (1980)
30. *Bene, Ruth* (1999)
31. *Benedek, Wolfgang* (1999)
32. *Bilic, Klaudija* (1996)
33. *Birkfellner, Gerhard* (1974)
34. *Birkfellner, Traute* (1974)
35. *Brandhofer, Alfred* (1984)
36. *Branz, Silvia* (1995)
37. *Buchl, Alexandre* (1993)
38. *Budin, Barbara* (2000)
39. *Csesnar, Anita* (1989)
40. *Danek, Georg* (1997)
41. *Dolar, Andrej* (1999)
42. *Ebner, Daniela* (2000)
43. *Engel, Christina* (1977)
44. *Fabach, Nicole* (1997)
45. *Fabianits, Klaudia* (1989)
46. *Fabianits, Klaudia Maria* (1985)
47. *Feinig, Tatjana* (1990)
48. *Felbinger, Günter* (1989)
49. *Fischer, Vladimir* (1995)
50. *Flucher, Adelheid* (1983)
51. *Gannig, Andreas* (1998)
52. *Gass, Christine* (1984)
53. *Geistlinger, Michael* (1976)
54. *Gimborn, Gundula* (1994)
55. *Grandits, Marijana* (1977, 1981)
56. *Gregorich, Karin* (1995)
57. *Grenko, Nives* (1999)
58. *Gruber, Ivica* (1979)
59. *Hainzl, Joachim* (1986)
60. *Hajszan, Katja* (1996)
61. *Hausmaninger, Anna* (2000)
62. *Heiss, Gernot* (1980)
63. *Hergovich, Fredi* (1986)
64. *Hinteregger, Stefan* (1988)
65. *Hitti, Elke* (1986)
66. *Hohenbruck, Gerburg* (1981)
67. *Höller, Sabine* (1999)
68. *Holzer, Georg* (1979)

69. *Holzmann*, Emmerich (1973)
70. *Huber*, Edith (1996)
71. *Hutter*, Helmut (1986)
72. *Jakl*, Ninette (1985)
73. *Jelen*, Jana (2000)
74. *Karlics*, Karin (1995)
75. *Kasper*, Christine (1989)
76. *Kaufmann*, Martina (1984)
77. *Kirisits - Musser*, Hilda (1988, 1990)
78. *Kirisits*, Hilda (1981)
79. *Knor*, Terezija (1990)
80. *Kolombatovic*, Ulrike (1995, 1996)
81. *König*, Heidi (1989, 1990)
82. *Konjecic*, Erwin (1992)
83. *Korom*, Ivan (1973, 1982)
84. *Krachler*, Kurt (1974)
85. *Krizmanich*, Marija (1984)
86. *Krois*, Katharina (1996)
87. *Kusmits*, Elisabeth (1978)
88. *Kuzmic*, Ernaest (1983)
89. *Leithinger*, Andrea (1978)
90. *Leitner*, Andreas (1979)
91. *Lex*, Barbara (1981, 1988)
92. *Lukinovic*, Slobodanka (1973)
93. *Matthäus*, Seher (1998)
94. *Mayer*, Michael (1979)
95. *Meisinger*, Ilse (1996)
96. *Melach*, Anna (1986)
97. *Mikula*, Margaretha (1972)
98. *Milosotits*, Christina (1983)
99. *Mühleder*, Helmut (1975)
100. *Negovac*, Ljubica (1991, 1995)
101. *Neuhäuser*, Rudolf (1977)
102. *Nickl*, Charlotte (1995)
103. *Nievoll*, Marie (1987)
104. *Novoszel*, Erich (1980, 1982)
105. *Novoszel*, Karl Andreas (1980)
106. *Odehnal*, Bernhard (1990)
107. *Okresek*, Christine (1992)
108. *Olof*, Klaus Detlef (1983)
109. *Osztovits*, Liana (1980)
110. *Palatin*, Jandre (1986, 1987)
111. *Palkovits*, Elizabete (1984)
112. *Paulitsch*, Herbert (1989)
113. *Pecnik*, Johann (1989, 1990)
114. *Perjatel*, Barbara (1994)
115. *Pfandl*, Heinrich (1979)
116. *Pia*, Kalinka (1975, 1984)
117. *Pichler*, Paula (1976)
118. *Pilch*, Michaela (1997)
119. *Pinterits*, Daniela (1972)
120. *Pirnath*, Peter (1993, 1994)
121. *Polzer*, Peter (1999)
122. *Prieschnig*, Jutta (1987)
123. *Purr*, Cornelia (1994)
124. *Pürner*, Eva (1978)
125. *Reinhart*, Johannes (1976)
126. *Roblek*, Katharina (1999)
127. *Rolland*, Roswitha (1981)
128. *Rotter*, Ivan (1994)
129. *Russegger*, Günter (1977)
130. *Sabitzer*, Richard (1995)
131. *Schabernag*, Angelika (1984)
132. *Schatzl*, Doris (1979, 1980)
133. *Schier*, Johanna (1980)
134. *Schmitz*, Hedwig (1972)
135. *Schober*, Margareta (1980)
136. *Schranz*, Erwin (1977)
137. *Schreckeis*, Michael (1981)
138. *Schumich*, Marija (1988, 1990)
139. *Schuster*, Agnes (1985)
140. *Semeliker*, Angelika (1975)
141. *Setz*, Gerlinde (1983)
142. *Sifkovits*, Anita (1980, 1981, 1982)
143. *Simbock*, Johanna (1990)
144. *Spitzer*, Susanna (1984, 1985)
145. *Stabl*, Reinhard (1981)
146. *Städtgen*, Bernhard (1998)
147. *Stajerich*, Gisela (1976, 1978)

148. *Starsits*, Elisabeth (1982, 1985, 1986, 1987, 1988)
 149. *Stefely*, Denise (2000)
 150. *Stegu*, Martin (1975)
 151. *Steiner*, Barbara (2000)
 152. *Steininger*, Wolfgang (1977)
 153. *Sterfl*, Franz (1982)
 154. *Stickler*, Susanne (1983)
 155. *Stoisits*, Anita (1986, 1987)
 156. *Stoisits*, Terezija (1985, 1986)
 157. *Stuhlik*, Marko (1992)
 158. *Sturm-Schnabl*, Katja (1972, 1974, 1976, 1986)
 159. *Szusich*, Marko (1982)
 160. *Tometich*, Anneliese (1982)
 161. *Urank*, Marjeta (1990)
 162. *Veraszto*, Thomas M. (1983)
 163. *Vetschera*, Heinz (1979)
 164. *Vidak*, Andrea (1985)
 165. *Vlasich*, Michaela (1984)
 166. *Vollmann*, Karin (1988)
 167. *Vukovich*, Aurelia (1985)
 168. *Vukovic*, Vili (1983)
 169. *Wabnegg*, Monica (1985)
 170. *Wakounig*, Franc (1974)
 171. *Wallner*, Zlatka (1973)
 172. *Warga*, Irena (1974, 1976)
 173. *Weilguni*, Werner (1986)
 174. *Weindl*, Martin (1998)
 175. *Wieser*, Martin (1980)
 176. *Wimmer*, Eva (1978)
 177. *Wimmer*, Johannes (1990)
 178. *Wlasits*, Paul (1986)
 179. *Wolfer*, Klaus (1987)
 180. *Wolliger*, Sonja (1997)
 181. *Wonisch*, Arno (1994, 1995)
 182. *Wuketich*, Andrea (1990)
 183. *Zarfl*, Maja (1975)
 184. *Zeiler*, Elisabeth (1995)
 185. *Ziegler*, Rosemarie (1982)
 186. *Zsifkowits*, Roswitha (1976, 1978, 1980)
 187. *Zsivkowics*, Lydia (1981, 1983)
 188. *Zsivkovits*, Martin (1975, 1977, 1982)
 189. *Zsivkovits*, Norbert (1988)
 190. *Zvonarich*, Stefan (1977)
- Belgija (13 - 18)
191. *De Bruyn*, Jozef (1972)
 192. *De Clercq*, Noemi (1996, 1997)
 193. *Donck*, Ann Myriam (1984, 1986, 1987)
 194. *Laurens*, Jeannine (1979)
 195. *Lavency*, Marius (1974)
 196. *Lucia*, Zorica (1977)
 197. *Norre*, Luc Edward (1988, 1989)
 198. *Pans*, Dirk (1982)
 199. *Pieters*, Wilfried (1978)
 200. *Rosiers*, Ann (1989)
 201. *Stallaerts*, Robert (1979, 1980)
 202. *Van Hof*, Cyntia (1983)
 203. *Verschelden*, Nadine (1981)
- Bjelorusija (1- 1)
204. *Leonova*, Ljudmila (1996)
- Bugarska (32 - 37)
205. *Antonova*, Anna (1990)
 206. *Bačvarov*, Janko (1980)
 207. *Biolčev*, Bojan (1979)
 208. *Blagoev*, Asen Maksimov (1992)
 209. *Cankov*, Kiril (1989)
 210. *Cankova*, Vanja (1990)

211. *Damjanova*, Cveta (1979)
212. *Dimitrova*, Luba (1996)
213. *Dineva*, Zlatina (1980)
214. *Dunkova*, Tatjana (1985, 1998)
215. *Duridanov*, Ivan (1972)
216. *Gajdadžijeva*, Ivanka Velčeva (1987)
217. *Ilieva*, Lilija (1983)
218. *Ilieva*, Violeta (1977)
219. *Ivanova*, Najda (1985)
220. *Jankova*, Ljiljana (1976)
221. *Karastojčeva*, Cvetana (1988)
222. *Kirova*, Lilija (1980, 1981)
223. *Laškova*, Lili (1975, 1983, 1985)
224. *Makkaveeva*, Kristina (1986)
225. *Mančeva-Dimova*, Veselina (1978)
226. *Menkadžieva*, Viktoria (1975, 1979)
227. *Pirova*, Valentina (1987)
228. *Savčev Solomonski*, Ivan (1977)
229. *Selimski*, Ljudvig (1984)
230. *Stamenov*, Simeon (1976)
231. *Stojanova*, Julijana (1986)
232. *Trašliev*, Ivan (1984)
233. *Vasilev*, Ivajlo (1989)
234. *Vlahova*, Radka (1991)
235. *Vlčeva - Tihora*, Kremena Georgieva (1994)
236. *Zaprianov*, Jordan (1988)
- 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990)
243. *Čechová*, Marie (1989)
244. *Dorovská*, Dagmar (1998)
245. *Dorul'a*, Ján (1979)
246. *Drimajová*, Helena (1982)
247. *Dudová*, Hana (1987)
248. *Dzurillová*, Alica (1979, 1980)
249. *Fialová*, Dana (1981)
250. *Fischerová*, Ranka (1973)
251. *Gregoirová*, Henrieta (1988)
252. *Grellová*, Monika (1989)
253. *Gulova*, Hana (1985)
254. *Haboštiaková*, Katarina (1981)
255. *Hadašová*, Silvia (1979)
256. *Hirschová*, Milada (1985)
257. *Hoffmannová*, Radka (1989, 1990)
258. *Horak*, Emil (1986, 1989)
259. *Hráčková*, Lenka (1979)
260. *Hřebačková*, Ludmila (1980)
261. *Jakubíková*, Helena (1982)
262. *Jindra*, Zdeněk (1986)
263. *Jurčo-Janečková*, Darina (1978)
264. *Kačala*, Jan (1972, 1973)
265. *Kamarytová*, Milada (1981)
266. *Knappová*, Miloslava (1985)
267. *Kocourková*, Alena (1979)
268. *Kotian*, Miloš (1980)
269. *Koutná*, Dragmar (1982)
270. *Koutská*, Marcela (1978)
271. *Krajčovič*, Milan (1983)
272. *Křišáková*, Júlia (1975, 1979)
273. *Křivák*, Vratislav (1976)
274. *Kudělka*, Viktor (1977)
275. *Kvapil*, Miroslav (1977, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990)

ČSSR - ČSFR (75 - 113)

237. *Bartáková*, Jarmila (1987)
238. *Bartko*, Ladislav (1973)
239. *Baštová*, Vlasta (1974, 1975)
240. *Bebjaková*, Ljubomira (1988)
241. *Bozdechová*, Ivana (1987)
242. *Brabcová*, Radoslava (1979,

276. *Lipka*, František (1981)
277. *Lipková*, Ludmila (1990)
278. *Lipták*, Štefan (1977)
279. *Liptakova*, Gabriela (1982)
280. *Lučanská*, Luba (1991)
281. *Lukášová*, Kateřina (1972, 1974)
282. *Majtan*, Milan (1978)
283. *Malinová*, Lenka (1980)
284. *Masaříková*, Ivana (1983)
285. *Mikulenková*, Svatava (1980)
286. *Mistrikova*, Toska (1976)
287. *Nedvědová*, Milada (1973)
288. *Obstová*, Zuzana (1982)
289. *Ondrejovič*, Slavo (1989, 1990)
290. *Ondruš*, Šimon (1978, 1984, 1986)
291. *Oravec*, Jan (1974)
292. *Pallasová*, Eva (1984)
293. *Posingerová*, Katarina (1987)
294. *Prokešová*, Viera (1985)
295. *Roháčová*, Milena (1978)
296. *Servátka*, Marián (1986)
297. *Skaličková*, Zuzana (1972)
298. *Skladaná*, Jana (1978)
299. *Slaná*, Eva (1978)
300. *Slepičková*, Ilona (1988, 1990)
301. *Stehliková*, Hana (1983, 1985)
302. *Strapenčková*, Zuzana (1990)
303. *Strasserová*, Bronislava (1988)
304. *Svagrorski*, Štefan (1983)
305. *Sykorová*, Stanislava (1972)
306. *Šikra*, Juraj (1988)
307. *Šoková*, Dagmar (1974)
308. *Štěrbová*, Alena (1984)
309. *Tažký*, Peter (1989)
310. *Videnová*, Tatána (1989, 1990)
311. *Vybíralová*, Dagmar (1979)
312. *Weinertová*, Daniela (1975)

Česka (21 - 24)

313. *Breverová*, Renata (1996)
314. *Dorovsky*, Ivan (1998, 1999)
315. *Durakovič*, Ivo (1994)
316. *Glombíček*, Dušan (1994)
317. *Honcová*, Veronika (1995, 1997)
318. *Jirásek*, Karel (1994)
319. *Klímeček*, Lubomír (2000)
320. *Krejčí*, Pavel (1994)
321. *Kudela*, Jiří (1997)
322. *Lozoviuk*, Petr (1998)
323. *Macoszková*, Stanislava (2000)
324. *Miklovčičová*, Eva (1995, 1997)
325. *Otčenášek*, Jaroslav (1996)
326. *Raev*, Ivan (1996)
327. *Řezníčková*, Veronika (1996)
328. *Sokolová*, Květuše (2000)
329. *Strejcová*, Lucie (1998)
330. *Svobodová*, Dita (1995)
331. *Šmejkal*, Petr (1994)
332. *Štěpánek*, Václav (1995)
333. *Vindiš*, Robert (1996)

Danska (19 - 25)

334. *Brolund*, Lars (1979, 1981)
335. *Daltorn*, Ellen (1973, 1974)
336. *Dinsen*, Carl (1972)
337. *Gade*, Filip V. (1985, 1988)
338. *Gade*, Gia (1988)
339. *Grubb*, Susane (1975)
340. *Hogsbro*, Brigit (1973, 1975)
341. *Hribar*, Marina (1982)
342. *Jacobsen*, Per (1975)
343. *Madsen*, Lars (1983)
344. *Mikkelsen*, Hans Christian (1978)
345. *Mileitich*, Ann-Marie (1978)
346. *Peterson*, Karin Hjortkjer (1984)
347. *Pluwak*, Dorota Anita (1995)
348. *Rasmussen*, Sonja (1976)

- 349. *Schurmann*, Gina (1980)
- 350. *Stojkoska*, Biljana (1995)
- 351. *Svanevik*, Thea (1987)
- 352. *Thau-Knudsen*, Erik (1989, 1990)

Egipat (9 - 12)

- 353. *Abas*, Mohamed (1979)
- 354. *Abd - El - Aziz*, Mohammed - Ali (1980)
- 355. *Afifi*, Somaia (1986)
- 356. *Behman*, Samia Helmy (1990)
- 357. *El-Ghamry*, Makarem (1984, 1987)
- 358. *El-Sheik*, Ali Abuol Fetouh Ibrahim (1983, 1985) .
- 359. *Fawzi*, Attia Mohamed (1981)
- 360. *Selim Salman*, Selim (1989, 1991)
- 361. *Sultan*, Nadia (1979)

Finska (26 - 32)

- 362. *Hämeen-Anttila*, Väinö (1972)
- 363. *Hellman*, Mathias (1993)
- 364. *Hyrkkänen*, Jukka (1975)
- 365. *Kaario*, Ahti (1999)
- 366. *Karppanen*, Tarja (1990)
- 367. *Lavikainen*, Päivi (1990)
- 368. *Lehtosalo*, Lena (1978)
- 369. *Myyryläinen*, Meeri (1979, 1980, 1981)
- 370. *Nuorluoto*, Juhani (1979)
- 371. *Olin*, Satu (1994)
- 372. *Paajanen*, Pekka (1976)
- 373. *Paajanen*, Terhi (1976)
- 374. *Poljakin*, Liisa (1984)

- 375. *Rämä*, Anu (1985)
- 376. *Riistana*, Krista (1995)
- 377. *Romppanen*, Sanna (1994)
- 378. *Teir*, Olivia (1995)
- 379. *Tervakko*, Elia (1986, 1987, 1989)
- 380. *Timo*, Haapanen (1982)
- 381. *Timoten*, Irma (1991)
- 382. *Torsti*, Pilvi (1999)
- 383. *Tulikki*, Kahla Elina marja (1983)
- 384. *Turunen*, Maarit (1988, 1990)
- 385. *Uuskoski*, Seija (1981)
- 386. *Virkkula*, Johanna (1995, 1998)
- 387. *Virtanen*, Petra (1991)

Francuska (102 -110)

- 388. *Auriacombe*, Caroline (1988)
- 389. *Bacca*, Catherine (1986)
- 390. *Bayle*, Marianne (1974)
- 391. *Beausoleil*, David (1998)
- 392. *Bloch*, Nathalie (1986)
- 393. *Bloq-Mascart*, Nathalie (1975)
- 394. *Brzakovitch*, Dominique (1975)
- 395. *Charlon*, Maria (1982)
- 396. *Chatenoud-Odille*, Maria (1982)
- 397. *Chatenoud*, Marie-Odile (1976)
- 398. *Cherel*, Isabelle (1980)
- 399. *Chevalier*, Pascale (1985)
- 400. *Choquard*, Valerie (1983)
- 401. *Curtois*, Marielle (1990)
- 402. *Dagault*, Michèle (1978)
- 403. *De Bel-Air*, Charles (1973)
- 404. *De Bonnières*, Françoise (1972)
- 405. *De Gésincourt*, Tiphaine (2000)
- 406. *Delpech*, Pascale (1976, 1981)
- 407. *Derieux*, Brigitte (1972)
- 408. *Desprez*, Delphine (1997)
- 409. *Dobrynine*, Yvan (1975)

410. *Drašковиć*, Veselinka (1985)
411. *Dukić*, Caroline (2000)
412. *Duplat*, René (1972)
413. *Đoković*, Michel (1978)
414. *Ecuer*, Muriel (1983)
415. *El Koubi*, Evelyne (1989)
416. *Escriva*, Tatiana (1998)
417. *Estivals*, Caroline (1986)
418. *Faivre*, Monique (1978)
419. *Favre*, Nadine (1978, 1980)
420. *Franov*, Monique (1993, 1994)
421. *Geffroy*, Yves (1981)
422. *Goënaga*, Maitè (1977)
423. *Goul*, Françoise (1975)
424. *Grancaric*, Lionel (1999)
425. *Griffon*, Annie (1974)
426. *Guesdon*, Michel (1999)
427. *Heger*, Henrik (1983)
428. *Heger*, Jérôme (1983)
429. *Heger*, Laurant (1989)
430. *Hurset*, Michèle (1972)
431. *Jacquier*, Sophie (1998)
432. *Jovanović*, Hélène (1979)
433. *Kacan*, Marina (1984)
434. *Keković*, Olga (1976)
435. *Klinić*, Elise (1996)
436. *Kojić*, Violeta (1982)
437. *Kundid*, Johnny (1999)
438. *Lannuzel*, Olivier (1996)
439. *Le Faucheur*, Sylvie (1976)
440. *Ledeuil*, George (1979)
441. *Ledic*, Chantal (1993, 1994)
442. *Ledru*, Anne - Claude (1979)
443. *Lemoine*, Fabrice (1988)
444. *Lenart*, Josiane (1980)
445. *Lesourd*, Françoise (1990)
446. *Luben*, Ivan (1990)
447. *Luc*, Levy (1985)
448. *Luu*, Anh (1980)
449. *Malgouzou*, Adeline (1990)
450. *Meddahi*, Malika (1976)
451. *Menier*, Odile (1980)
452. *Michel*, Renée (1979, 1980)
453. *Minot*, Marie Colette (1979)
454. *Mirković*, Biljana (1988)
455. *Morice*, Thierry (1985)
456. *Muharemović*, Anne-Marie (1976, 1977)
457. *Ollivier*, Sophie (1974)
458. *Parać*, Annabelle (2000)
459. *Peccard*, Annick (1972)
460. *Perrin*, Marie (1988)
461. *Petit*, Claire (1972)
462. *Petranović*, Gordana (1980)
463. *Pinel*, Raphael (1995)
464. *Plisson*, Isabelle (1984)
465. *Portmann*, Mireille (1999)
466. *Poulter*, Monique (1974)
467. *Protic*, Violeta (2000)
468. *Rabaud*, Laurence (1989)
469. *Radiguet*, André (1978, 1979)
470. *Radiguet*, Arlette (1979)
471. *Riguad*, Philippe (1978)
472. *Ritmanić*, Sylvie (1976)
473. *Rousseau*, Sylvie (1981)
474. *Royon*, Stephane (1979)
475. *Sicherman*, Jacques (1980)
476. *Soubrane*, Isabelle (1990)
477. *Spehar*, Catherine (1984)
478. *Stubičar*, Vlasta (1980)
479. *Šušnjara*, Martina (1973)
480. *Tassaux*, Francis (1985, 1986)
481. *Tokarev*, Gisele (1983)
482. *Tolstoi*, Alexandre (1972)
483. *Triquet*, Annie (1983)
484. *Ulioa*, Marianne (1983)
485. *Vialatte*, Bernard (1984)
486. *Viglino*, Patrizia (1981)
487. *Votjakoff*, Coinne (1982)
488. *Yadro*, Josiane (1975)

489. *Zaversnik*, Anne Marie (1982)

Grčka (10-11)

490. *Delopulos*, Georges (1978)

491. *Ikonomou*, Eleni (1988)

492. *Keremidou*, Efthimia (1982, 1983)

493. *Kioutoutsakai*, Georgios (1979)

494. *Matziari*, Ekaterini (1981)

495. *Mavridis*, Anastasios (Tasos) (1989)

496. *Mavridou*, Eftihia (1980)

497. *Papadopulu*, Evelyn (1987)

498. *Stavrions*, Polimnia Kaconis (1984)

499. *Tziufas*, Đorđe (1985)

Indija (2 -2)

500. *Maurya*, Abhai (1983)

501. *Kumir*, Sunil (1995)

Irak (1-1)

502. *Faris*, Abdul Razzak (1978)

Italija (126 - 160)

503. *Albano*, Maria Teresa (1994, 1995)

504. *Alecci*, Antonio (1979, 1980)

505. *Appoleoni*, Alberto (1979)

506. *Artač*, Majda (1975)

507. *Asino*, Rosalba (1993, 1998)

508. *Baricelli*, Maria Giovanna (1976, 1977, 1979)

509. *Bava*, Paolo (1989)

510. *Beaković*, Claudia (1986)

511. *Bellan-Falletti*, Sonia (1973, 1974)

512. *Benacchio-Berto*, Rosana (1977)

513. *Benacchio*, Nerea (1973)

514. *Bencich*, Gabriella (1981)

515. *Bernardi*, Fabio (1999)

516. *Bianchi*, Cristina (1988)

517. *Blasina Miseri*, Antonia (1985, 1995, 2000)

518. *Braini*, Verena (2000)

519. *Brero*, Vanja (1986)

520. *Bruni*, Daniela (1983)

521. *Bruni*, Matteo (1996)

522. *Buccioli*, Francesco (1992)

523. *Buček – Bruni*, Nada (1983)

524. *Caiazza*, Gabriella Maria (1981, 1983)

525. *Carughi*, Alberto (1974, 1975)

526. *Casali*, Francesca (1996)

527. *Catalucci*, Laura (1981)

528. *Catenaro*, Giuseppina (1991)

529. *Ciccone*, Alessia (2000)

530. *Cippoli*, Daniela Paola (1986)

531. *Constantini*, Lionello (1989, 1990)

532. *Cormack*, Alexander (1997)

533. *Corradin*, Franco (1983)

534. *Cosolo*, Barbara (1973)

535. *Cossi*, Claudia (1995)

536. *Cucich*, Paola (1987)

537. *Curkovic*, Mirta (1993, 1994)

538. *Čandek*, Luciano (1975)

539. *D'Allesio*, Anna (1996)

540. *D'Intino*, David (1997)

541. *Danti*, Angiolo (1977)

542. *Di Biase*, Antonia (1989)

543. *Di Salvo*, Maria (1981)
544. *Evi*, Ellena (1978)
545. *Favarone*, Roberta (2000)
546. *Ferluga-Petronio*, Fedora (1974, 1993)
547. *Fertilio*, Dario (1982)
548. *Finco*, Franco (1995)
549. *Flospergher*, Patrizia (1988, 1989)
550. *Fortuni*, Benedetta (1996)
551. *Francescato*, Rossana (1986, 1987)
552. *Francesi*, Stefania (1996)
553. *Gabrielli*, Francesca (1993, 1994)
554. *Gliosca*, Nicola (1986)
555. *Guasti*, Claudio (1996)
556. *Guerra*, Katia (1994)
557. *Jerich*, Elena (1989)
558. *Juliani*, Maria Rosaria (1985)
559. *Krawczyk*, Aneta Magdalena (1998)
560. *Krivičić*, Alessandro (1992, 1995)
561. *Lacković*, Monika (2000)
562. *Lazzarich*, Diego (1997)
563. *Lazzaro*, Domenico (1996)
564. *Leto*, Maria Rita (1980, 1990, 1992)
565. *Liviero Raccanello*, Marco (1997)
566. *Losco*, Virginia (1996)
567. *Maggia*, Felice Antonio (1985)
568. *Majeroni*, Santo (1974, 1975)
569. *Malli*, Valerio (1985)
570. *Marotta*, Lucia (1993)
571. *Marra*, Antonietta (1996)
572. *Marson*, Antonella (1989)
573. *Mastrocola*, Carmelina (1999)
574. *Mazzaro*, Maurizio (1975)
575. *Mazzucato*, Silvia (1997)
576. *Miclaus*, Lapo (1999)
577. *Mihatović*, Luka (1973, 1976)
578. *Morabito*, Rossana (1984, 1989)
579. *Morpurgo*, Anna (1972)
580. *Moscato*, Rosa (1996)
581. *Muresu*, Giorgia (1994, 1995, 1996)
582. *Murković*, Dorotea (1976)
583. *Mušija*, Sanela (1995)
584. *Nebuloni*, Loredana (1976, 1977)
585. *Nicco*, Serena (1988)
586. *Olivari Venier*, Ines (1990, 1992)
587. *Olivieri*, Antonio (1977)
588. *Ottavianelli*, Anna Teresa (1973)
589. *Padelletti*, Maria Herceg (1975)
590. *Palumbo*, Rosalba (1989)
591. *Parmeggiani*, Alice (1977, 1982, 1989)
592. *Pecora*, Maria Paola (1979)
593. *Perillo*, Franco (1974)
594. *Peron*, Maria Rosa (1978)
595. *Piccoli*, Agostina (1985, 1988)
596. *Pierpaoli*, Laura (1998)
597. *Piovesana*, Cristina (1990)
598. *Pugliese*, Ginevra (1996)
599. *Radović*, Nevo (1980)
600. *Raffo*, Anton Maria (1980)
601. *Razeto*, Elena (1990)
602. *Roce*, Carmen (1981)
603. *Rondini*, Aldo (1984)
604. *Rydlo*, Jozef (1972)
605. *Saba*, Irene (1997)
606. *Sabellla*, Pasqualino (1987)
607. *Sanmartino*, Antonio (1985, 1988)
608. *Scambia*, Antonella (2000)
609. *Sferco*, Ester (1978)
610. *Sportelli*, Mimosa (1997)
611. *Stefanori*, Clausia (1986)
612. *Stocco*, Paula Michela (1976)
613. *Stufferi*, Laura (1987)
614. *Švab*, Mojca (1985)

- 615. *Taliani*, Alessandra (1977)
- 616. *Tancabel*, Francesco (1982)
- 617. *Tartaglia*, Carmelindo (1998)
- 618. *Tasca*, Davide (1985, 1986)
- 619. *Tedde*, Raina (1997)
- 620. *Tercic*, Patrizia (1980)
- 621. *Vacchiano*, Pietro (1999)
- 622. *Valle*, Roberto (1985)
- 623. *Verna*, Libera Tina (1993)
- 624. *Verna*, Libertina (1992, 1995) ?
- 625. *Vetta*, Enrice (1986)
- 626. *Vocetti*, Irene (1994)
- 627. *Zani*, Sofia (1976, 1977, 1979)
- 628. *Zelco*, Paolo (1975)
- 629. *Zupičić*, Daniela (1981)

Japan (8 - 10)

- 630. *Hinotsume*, Akane (1988)
- 631. *Kamata*, Miho (1978)
- 632. *Kobayashi*, Małgorzata (1974)
- 633. *Kobayashi*, Masanari (1972, 1974)
- 634. *Komatsu*, Tomoku (1987)
- 635. *Mikihiko*, Sakamaki (1987)
- 636. *Mitani*, Keiko (1997)
- 637. *Miyamoto*, Ken (1979)
- 638. *Naniko*, Akitsu (1984)
- 639. *Nishida*, Naomasa (1997, 2000)
- 640. *Nishida*, Yasuda (1988)
- 641. *Shiratsuki*, Noriko (1989)
- 642. *Takeshi*, Yamanaka (1982)
- 643. *Testuya*, Sahar (1987)
- 644. *Tsuboi*, Mutsuko (1980)
- 645. *Yamanaka*, Takeshi (1981)

- 646. *Gulič*, Aleš (1976)
- 647. *Janeva – Arsovska*, Marija (1982)
- 648. *Koželj*, Ivanka (1975)
- 649. *Mihajlovna*, Dijana (1982)

Kanada (26 - 27)

- 650. *Babity*, Marian (1982)
- 651. *Booker*, Anthony (1977)
- 652. *Brassard*, Francis (1990)
- 653. *Churcher*, Darlene (1976)
- 654. *Dujela*, Viviana (1974)
- 655. *Dunton*, Deborah (1977)
- 656. *Giunio - Zorkin*, Deborah (1973)
- 657. *Goluža*, Lily (1987)
- 658. *Howard*, Stephen (1973)
- 659. *Jadreško*, Nives (1975)
- 660. *Jull*, Douglas (1973, 1977)
- 661. *Kess*, Joseph (1983)
- 662. *Lazar*, Jože (1975)
- 663. *Lazar*, Jožica (1975)
- 664. *Mackie*, Gillian (1980)
- 665. *Markulin*, Katherine (1981)
- 666. *Mayerhofer*, Sandra (1976)
- 667. *Mitrović*, Milka (1982)
- 668. *Plavetić*, Caroline (1974)
- 669. *Robertson*, David (1975)
- 670. *Sarkar*, Mela (1976)
- 671. *Sikirić*, Christina (1981)
- 672. *Stanišić*, Vera (1981)
- 673. *Turčić*, Peter (1979)
- 674. *Wright*, Thompson (1977)
- 675. *Zadravetz*, Lillian (1979)

Jugoslavija (SFRJ) (4 - 4)

Kina (7 - 7)

676. *Hong-Xin*, Wu (1991)
 677. *Jie*, Jao (1988)
 678. *Mingde*, Shen (1989)
 679. *Qiu*, Xu Jin (1984)
 680. *Tang*, Jubin (1987)
 681. *Weiling*, Hu (1986)
 682. *Zhang*, Tao (1990)

Koreja (Južna) (3 - 3)

683. *Jo*, Hee-Young (1992)
 684. *Man*, Kim (1997)
 685. *Chong*, Son -A (1997)

Kuba (3 - 3)

686. *Arguelias*, Mario (1982)
 687. *Del Todo*, Gustavo Trista (1984)
 688. *Gonzales*, Francisco (1981)

Litva (1 - 1)

689. *Neporožnja*, Nadija (1997)

Luxemburg (2 - 2)

690. *Bettendorf*, Carmen (1982)
 691. *Hilger*, Jean (1981)

Mađarska (110 - 128)

692. *Ács*, Istvan (1984)

693. *Andrási*, Dorrotya (1998)
 694. *Baár*, Mónika (1997)
 695. *Babić*, Zorica (1974)
 696. *Balasz*, Andrea (1988)
 697. *Barić*, Ernest (1978)*
 698. *Baronfeind*, Marija (1984, 1986, 1987, 1990)
 699. *Begovac*, Ruža (1984)
 700. *Bojtar*, Endre (1984, 1986)
 701. *Bölcs*, Matilda (1983)
 702. *Bor*, Kálmán (1972)
 703. *Cser*, Erika (1998)
 704. *Csiszár*, Kata (1998)
 705. *Dercze*, Zoltánne (1987)
 706. *Dombrovsky*, Jozsef (1977)
 707. *Dumovits*, Štefan (1989)
 708. *Eperjessy*, Ernő (1976)
 709. *Ery*, László (1980)
 710. *Fenyösi*, László (1981, 1983)
 711. *Filákovity*, Mirosláv (1973)
 712. *Filipović*, Klara (1986)
 713. *Franković-Marković*, Kata (1988, 1994)
 714. *Gábor*, Lőrincz (1993)
 715. *Gadanyi*, Petar (1999)
 716. *Gállos*, Uršula (1976)
 717. *Gimes*, Romana (1984)
 718. *Gorjanac*, Živko (1988)
 719. *Hadnagy*, Lajos (1988)
 720. *Hadrovics*, László (1980)
 721. *Hollik*, Melita (1987)
 722. *Horvat*, Biljana (20009)
 723. *Horváth*, Ágnes (1973)
 724. *Horvath*, Franjo (1984)
 725. *Horváth*, Sándor (1980)
 726. *Huber*, Tünde (1998)
 727. *Jovanovits*, Valéria (1977)
 728. *Juhász*, György (1993)
 729. *Kaczira*, Ágnes (1987)
 730. *Kádár*, Alexandra (1998)

731. *Karagić, Mijo* (1978)
 732. *Király, András* (1999)
 733. *Kis Kollár, Ilona* (1987)
 734. *Kristóf, Lazo* (1972, 1974)
 735. *Krsztel, István* (2000)
 736. *Lőkös, István* (1981, 1990)
 737. *Lukacs, Istvan* (1982)
 738. *Mandić, Ana* (1984, 1990)
 739. *Mandity, Marija* (1986)
 740. *Mándity, Marin* (1973)
 741. *Mann, Jolán* (1993)
 742. *Marković, Vanda* (1996)
 743. *Merković, Zoltan* (2000)
 744. *Metzinger, Dora* (1998)
 745. *Mildner, Katalin* (1986)
 746. *Milošević, Petar* (1974)
 747. *Misley, Pál* (1989)
 748. *Monostori, Ágnes* (1979, 1980)
 749. *Nagy, Beata* (1987)
 750. *Neducz, Nada* (1984)
 751. *Nemeth, Ferenc* (1983)
 752. *Nyomárkay, István* (1977, 1978)
 753. *Ollári, Judit* (1999)
 754. *Orsulics, Rita* (1998)
 755. *Pálosi, Anikó* (1981)
 756. *Pásztor, Zsuzsa* (1979)
 757. *Pavics, Gyorgyne* (1975)
 758. *Pavic, Đuro* (1979)
 759. *Pavlovics, Ágota* (1978)
 760. *Perić, Marija* (1990)
 761. *Polczer, Gertruda* (1979)
 762. *Polczer, Judit* (1975)
 763. *Polgar, Eva* (1987, 1990)
 764. *Prodán, Agneza* (1972)
 765. *Prodan, Zsivko* (1975)
 766. *Prosenjak, Beata* (1996)
 767. *Prosenjak, Zorica* (1998)
 768. *Pusztai, Ilona* (1989)
 769. *Radnić, Manda* (1996) (Radnics, Magdolna)
 770. *Rockov, Olga* (1986)
 771. *Ronkovics, Attila* (1995)
 772. *Sarvaš, Boglarka* (1998)
 773. *Spajic - Rus, Katica* (1974)
 774. *Sušić, Ksenija* (1982)
 775. *Szabolyev, István* (1973)
 776. *Szajcsán, Eva* (1999)
 777. *Szelle, Anikó* (1976, 1979, 1980)
 778. *Szentesi, Orsolya* (1991, 1992, 1993, 1994)
 779. *Šimon, Dejana* (1984, 1990)
 780. *Škrapić, Ladislav* (1976)
 781. *Štefanić, Petar* (1998)
 782. *Švraka, Radmila* (1989)
 783. *Teplán, István* (1987, 1989)
 784. *Tolnai, Ágnes* (2000)
 785. *Vamos, Eva* (1982)
 786. *Varga, Ivan* (1984)
 787. *Velin, Stjepan* (1978)
 788. *Velin, Vesna* (1994)
 789. *Verhaš, Elvira* (2000)
 790. *Vertkovci, László K.* (1983)
 791. *Víg, István* (1994)
 792. *Vincze, Eszter* (1997)
 793. *Vörös, Zsanett* (1999)
 794. *Vujić, Anica* (1986)
 795. *Vujić, Stipan* (1986)
 796. *Vujkov, Viola* (1996)
 797. *Vuk, Veronika* (1994, 1997)
 798. *Zeline Peremartoni Mildner, Katalin* (1998)
 799. *Zoltán, András* (1981)
- Makedonija (3 -3)
800. *Cvetanovski, Savo* (2000)
 801. *Panova, Kovilka* (1999)
 802. *Petruševski, Zlatko* (1999)

Meksiko (1 - 1)

- 803.
- Matošić, Miguel*
- (1977)

Nizozemska (44 - 54)

804. *Baer, Susan* (1977)
 805. *Bank, Petrus* (1976)
 806. *Boerlage, Patrick William* (1974)
 807. *Boonacker, Elvira* (1995)
 808. *Boukema, Andree* (1972)
 809. *Broersen, Jan* (1972)
 810. *Buijink, Christiaan* (1977, 1978)
 811. *Cremers, Francine* (1989)
 812. *De Graf, Maja* (1988)
 813. *De Lap-Grossfeld, Hanneke* (1990)
 814. *Den Uijl, Annemieke* (1981)
 815. *Dokter, Reina* (1976)
 816. *Egbert, Hartman* (1977)
 817. *Gaylord, Harry* (1986)
 818. *Gerritsen, Nelleke* (1976)
 819. *Gorseman, Paul* (1984)
 820. *Gvozdanovic, Jadranka* (1977, 1978)
 821. *Hamel, Laetitia* (1980)
 822. *Hoekstra, Jose* (1986)
 823. *Houeltzager, Helene* (1987, 1992)
 824. *Jelacic, Dragica* (1975)
 825. *Kalsbeek, Janeke* (1973, 1977, 1978)
 826. *Keijsper, Cornelia Eva* (1983)
 827. *Lucien, Tamis* (1982)
 828. *Meijer, Nico* (1987)
 829. *Mihaljević, Silvestar* (1989)
 830. *Nieuwendaal, Conny* (1980)
 831. *Opdam, Annete* (1982)
 832. *Schoorlemmer, Maria* (1983)
 833. *Schreurs, Marcus Antonius*

(1975)

834. *Snel, Guido* (1993)
 835. *Steenwijk, Han* (1984)
 836. *Tellegen, Adinka* (1973)
 837. *Ten Dam, Peter* (1990, 1991, 1992, 1993, 1994)
 838. *Thomas, Johan* (1985)
 839. *Van Bokhoven, Marijke* (1981)
 840. *Van der Wal, Peter* (1988, 1990)
 841. *Van Kempen, Breit* (1986)
 842. *Van Koldam, Maaike* (1987)
 843. *Van Leeuwen, Jacqueline* (1973)
 844. *Verwey, Anna Maria* (1975)
 845. *Visscher, Ilona* (1978)
 846. *Vissier, Ineke* (1974)
 847. *Warmenhoven, Kristien* (1972)

Norveška (26 - 27)

848. *Bakker, Brit* (1976, 1984)
 849. *Becker, Sissel Irene* (1996)
 850. *Björg, Elin Kjendsth* (1975)
 851. *Blakkisrud, Helge* (1992)
 852. *Borresen, Runi* (1982)
 853. *Burazer, Domagoj* (1995)
 854. *Burazer, Milka* (1993)
 855. *Clausen, Inger Anne* (1983)
 856. *Deković, Đurđica* (1984)
 857. *Fenstad, Håkon* (1994)
 858. *Halle, Kari* (1987)
 859. *Haraldsson, Helgi* (1976)
 860. *Hausen, Ole Morten* (1992)
 861. *Hjorthol, Dagfrid* (1979)
 862. *Hval, Aud* (1990)
 863. *Ingebreitsen, Lillian* (1974)
 864. *Korssjoen, Kirsten* (1981)
 865. *Leitro, Siu-Katrine* (1996)
 866. *Monnesland, Svein* (1973)
 867. *Nordheim, Kari-Bente* (1989)

868. *Nordlie*, Randi (1983)
 869. *Oftedahl*, Nina (1986)
 870. *Perminow*, Aleksej (1978)
 871. *Schoning*, Liv (1978)
 872. *Stehnová*, Alena (1999)
 873. *Wibe*, Liv (1985)

Njemačka DR (37 - 58)

874. *Baumann*, Hasso (1976)
 875. *Becker*, Katrin (1987)
 876. *Böning*, Renate (1972)
 877. *Dietrich*, Wolfgang (1976)
 878. *Förster*, Waltraud (1976, 1985)
 879. *Frölich*, Ilse (1982, 1984)
 880. *Gladrow*, Anneliese (1989)
 881. *Gladrow*, Wolfgang (1989)
 882. *Hartung*, Juren (1982, 1983, 1984)
 883. *Hornig*, Wolfgang (1990)
 884. *Jänichen*, Manfred (1972, 1974, 1988, 1989, 1990)
 885. *Jänichen*, Waltraud (1988, 1989, 1990)
 886. *Kreienbrink*, Ingrid (1883, 1986, 1987)
 887. *Loschke*, Marina (1979)
 888. *Merian*, Eduard (1978)
 889. *Müller*, Barbara (1975, 1977, 1978)
 890. *Nagorr*, Annette (1987, 1990)
 891. *Philippsen*, Astrid (1988)
 892. *Plotzke*, Gerlinde (1980)
 893. *Pondorf*, Otto (1981)
 894. *Pöttsch*, Angelika (1975)
 895. *Ranft*, Rosemarie (1975, 1990)
 896. *Reh*, Christiane (1972)
 897. *Reiss*, Walter (1978)
 898. *Reissner*, Eberhard (1975)

899. *Renner*, Monika (1977)
 900. *Richter*, Angela (1974)
 901. *Richter*, Ludwig (1983)
 902. *Runge*, Petra (1980)
 903. *Salden*, Barbara (1986)
 904. *Schad*, Margot (1979)
 905. *Schaumann*, Gerhard (1979)
 906. *Schwirtz*, Gregor (1980, 1984)
 907. *Wenk*, Reihard (1981, 1983, 1985, 1988)
 908. *Wiedemann*, Ulrike (1977)
 909. *Windisch*, Elke (1981)
 910. *Zibatov*, Lev (1986)

Njemačka SR (249 - 272)

911. *Abraham*, Anette (1988)
 912. *Achtstetter*, Ulrike (1985)
 913. *Albrecht*, Susanne (1989)
 914. *Arend*, Eva Maria (1982)
 915. *Armin*, Renner (1982)
 916. *Auburger*, Leopold (1972)
 917. *Babicova*, Marta (1977)
 918. *Barth*, Gregor (1990)
 919. *Basten*, Jörg (1990)
 920. *Baumbach*, Winfried (1975, 1978)
 921. *Beck*, Milena (1990)
 922. *Becker*, Jochen (1984)
 923. *Beckmann*, Monika (1979)
 924. *Behmer*, Joachim (1976)
 925. *Bender-Langheinrich*, Brigitte (1983)
 926. *Benz*, Ernest (1981)
 927. *Beran*, Renate (1974)
 928. *Biehl*, Helmut (1987)
 929. *Blažević*, Petra (1989)
 930. *Bockheim*, Micael (1988)
 931. *Bockholt*, Volker (1983, 1985)

932. *Bodružić*, Marica (1986)
933. *Bojadžiev*, Emil (1974)
934. *Bruss*, Joachim (1973)
935. *Burgdörfer*, Christa (1973)
936. *Calic*, Janine (1987)
937. *Cordts*, Elvira (1979)
938. *Cramer*, Katrin (1985, 1986)
939. *Damerau*, Reinhard (1974)
940. *De Jong*, Jutta (1976)
941. *Dick*, Antonie (1979)
942. *Dietrich*, Stephan (1979)
943. *Draws*, Marita (1990)
944. *Drews*, Erika (1976)
945. *Drillo*, Stjepan (1982)
946. *Dzwillo*, Vera (1981)
947. *Džambo*, Jozo (1987)
948. *Ehart*, Ruth (1976)
949. *Eimermacher*, Karl (1983)
950. *Ensminger*, Eleonora (1979)
951. *Enss*, Annelore (1978)
952. *Fischer*, Christina (1986)
953. *Fischer*, Gabriele (1981)
954. *Fischer*, Katrin (1980)
955. *Florschütz* Helmut (1973)
956. *Fofić-Bruderek*, Heike (1989)
957. *Franz*, Anette (1975, 1981)
958. *Freytag*, Gabriele (1975)
959. *Friederichs*, Norbert (1983)
960. *Friesel-Kopecki*, Dubravka (1979)
961. *Füssmann*, Elke (1973, 1977)
962. *Garback*, Doris (1974)
963. *Gey*, Peter (1981)
964. *Gläser*, Herald (1973)
965. *Glombitza*, Jost - Gert (1975)
966. *Göbel*, Milica (1973)
967. *Göble*, Frank (1989)
968. *Göbler*, Barbara (1989)
969. *Görner*, Franz (1972)
970. *Gorzka*, Gabriele (1974)
971. *Götz*, Krystyna (1986)
972. *Götz*, Pjotr (1986)
973. *Grabst*, Hartmut (1975)
974. *Grosse-Büning*, Barbara (1977, 1980)
975. *Grotzky*, Johannes (1972)
976. *Grübel*, Rainer (1973)
977. *Grzybek*, Peter (1990)
978. *Gumprecht*, Almuth (1972)
979. *Günther*, Valentin (1989)
980. *Haak*, Volker (1973)
981. *Haderlein*, Peter (1974)
982. *Hähnel*, klasu (1986)
983. *Harms*, Meike (1990)
984. *Haumann*, Peter (1984)
985. *Heinsonn*, Claudia (1982)
986. *Henninger*, Thomas (1979)
987. *Hentschel*, Gerd (1990)
988. *Hepting*, Reinhard (1976)
989. *Herrmann*, Eva (1978)
990. *Hillmann*, Werner (1976)
991. *Hirsch*, Gabriele (1979)
992. *Horak*, Sylvia (1984)
993. *Huelmann*, Magdalene (1982)
994. *Huke*, Ivana (1972)
995. *Hülmann*, Magdalene (1977)
996. *Immmler*, Manfred (1974)
997. *Itschert*, Reiner (1977)
998. *Jacobs*, Silke (1983)
999. *Jazbinšek*, Franz (1989)
1000. *Jessen*, Karin (1990)
1001. *Johannsen*, Ruth (1986)
1002. *Joyeux*, Frank (1973)
1003. *Kaibach*, Bettina (1989)
1004. *Kaltwasser*, Joerg (1978)
1005. *Kauffmann*, Wolfgang (1981)
1006. *Kautz*, Angela (1990)
1007. *Kempgen*, Sebastian (1974)
1008. *Kipping*, Ulrike (1981)
1009. *Klein*, Erhard (1975)

1010. *Kluge*, Rolf Dieter (1974)
1011. *Knocke*, Hans - Holger (1972)
1012. *Koch*, Petra (1980)
1013. *Kohleick*, Mechthild (1972, 1973)
1014. *Köhler*, Ines (1976)
1015. *Köhler*, Kurt (1977)
1016. *Kolb*, Erich (1972)
1017. *Komorowsky*, Marco (1988)
1018. *Kramer*, Ursula (1989)
1019. *Kreutz*, Ulrich (1978, 1979, 1981)
1020. *Kristek*, Anna (1983)
1021. *Kugler*, Marianne (1982)
1022. *Kuntzemüller*, Barbara (1980)
1023. *Künzel*, Richard (1973)
1024. *Küper*, Dagmar (1980)
1025. *Lehfeldt*, Werner (1974)
1026. *Lehman*, Inge (1982)
1027. *Lehmann*, Erwin (1986, 1987)
1028. *Leitner*, Andreas (1972)
1029. *Lemken*, Anegret (1984)
1030. *Leschik*, Franz (1973)
1031. *Lessing*, Astrid (1979)
1032. *Lohs*, Karina (1988)
1033. *Lott*, Helena (1990)
1034. *Maetz*, Hartmut (1981)
1035. *Maier*, Lothar (1976)
1036. *Malesa*, Witold (1980)
1037. *Martin*, Uthe (1980)
1038. *Mehringer*, Hartmut (1974)
1039. *Meisl*, Christa (1979)
1040. *Merta*, Marianne (1987)
1041. *Mészár*, Henrich (1978)
1042. *Metz*, Marion (1989)
1043. *Meyer*, Bernardette (1987)
1044. *Miklas*, Heinz (1982)
1045. *Mišanec*, Zvonimir (1972)
1046. *Mnich*, Beate (1982)
1047. *Müller*, Andreas (1983)
1048. *Müller*, Klaus (1979)
1049. *Münster*, Katja (1987)
1050. *Neubauer*, Tamara (1990)
1051. *Ney*, Liane (1972)
1052. *Nickl*, Michael (1973)
1053. *Niehues*, Hans - Jakob (1977)
1054. *Niermann*, Barbara (1979)
1055. *Obel*, Brigitte (1977)
1056. *Oldenburg*, Siegfried (1979)
1057. *Olesch*, Reinhold (1972)
1058. *Oschlies*, Wolf (1986)
1059. *Panzer*, Baldur (1984)
1060. *Pavičić*, Danijela (1990)
1061. *Pilch*, Gudrun Tatjana (1988, 1989)
1062. *Pilchar*, Rita (1988)
1063. *Pitzken*, Marion (1985)
1064. *Poczka*, Ingeborg (1974)
1065. *Podskalsky*, Gerhard (1972)
1066. *Pogacar*, Vera (1974)
1067. *Pollmüller*, Vera (1974)
1068. *Postulkova*, Olga (1980)
1069. *Poth*, Esther (1985)
1070. *Potthmeyer*, Peter (1973)
1071. *Potthoff*, Wilfried (1972)
1072. *Pröhl*, Stefan (1988)
1073. *Rajski*, Gabriela (1986)
1074. *Rammelmeyer*, Mathias (1974)
1075. *Rasch*, Ewa (1976)
1076. *Rautenberg*, Marike (1974)
1077. *Reese*, Sabine (1977)
1078. *Reimer*, Brigitte (1977)
1079. *Riebeling*, Anja (1981)
1080. *Riepe*, Mathias (1984)
1081. *Rietmann*, Clemens (1972)
1082. *Rittgasser*, Stefan (1972)
1083. *Roth*, Hildegard (1981)
1084. *Ruffera*, Monica (1983)
1085. *Sahnwaldt*, Erdmuthe (1981)
1086. *Säring*, Gabriele (1980)
1087. *Saul*, Inge (1974)
1088. *Sauter*, Christa (1982)

1089. *Schäffer*, Josef (1975)
1090. *Schäffermayer*, Hildegard (1974)
1091. *Scherber*, Peter (1977)
1092. *Scherrer*, Harald (1981)
1093. *Scherrer*, Renate (1976)
1094. *Schlegel*, Dietrich (1972)
1095. *Schlott*, Wolfgang (1975)
1096. *Schmitz*, Ursula (1976)
1097. *Schmollinger*, Annette (1989)
1098. *Schön*, Elisabeth (1979)
1099. *Schröder*, Hermann (1977)
1100. *Schuba*, Barbara (1980)
1101. *Schubert*, Gabriella (1979)
1102. *Schulz-Jawtusich*, Sieglinde (1975)
1103. *Schütze*, Petra (1986)
1104. *Schwartz*, Wolfgang (1974)
1105. *Seifert*, Jöge (1986)
1106. *Sellin*, Hansjoerg (1988)
1107. *Setzer*, Heinz (1973, 1977)
1108. *Simdora*, Angelica (1978)
1109. *Siwczyk*, Sabine (1976)
1110. *Sperling*, Ekkehard (1980)
1111. *Steinacker*, Gudrun (1975)
1112. *Steinbinder*, Andrea (1980)
1113. *Stellemunkes*, Raimund (1977, 1978)
1114. *Stephan*, Hilke (1976)
1115. *Stichling*, Michael (1990)
1116. *Strahonja*, Karmen (1987)
1117. *Strellocke*, Stephani (1986, 1988)
1118. *Stronzek*, Therese (1981)
1119. *Strunk*, Dirk Hienrich (1977)
1120. *Stüber*, Heike (1972)
1121. *Szobries*, Torsten (1990)
1122. *Ševerdija*, Edda (1981)
1123. *Taszis*, Sylvia (1975)
1124. *Teetz*, Sonja (1986)
1125. *Tessarek*, Kerstin (1988)
1126. *Thiel*, Gerald (1976)
1127. *Topf*, Hartmut (1976)
1128. *Trautmann*, Rita (1972)
1129. *Tschižewskij*, Dmitrij (1973)
1130. *Tutschke*, Günther (1980)
1131. *Ulrich*, Vladimir (1978)
1132. *Vahsen*, Helmut (1973)
1133. *Verges*, Darina (1978, 1980, 1982)
1134. *Voige*, Antje (1981)
1135. *Volk*, Hans (1981, 1982, 1990)
1136. *Volkmer*, Jochen (1972)
1137. *Vollmer*, Randolph (1978)
1138. *Vukadinovic*, Tatjana (1976)
1139. *Walter*, Alfred (1977)
1140. *Wand*, Susanna (1984)
1141. *Weigelt*, Helga (1983)
1142. *Weiss*, Ulrike (1972)
1143. *Wengel*, Gert (1982)
1144. *Westkamp*, Hubert (1972)
1145. *Wiebe*, Marianne (1972, 1975)
1146. *Wir*, Liliana (1973)
1147. *Wöhler*, Arnd (1989)
1148. *Wolf-Griesshaber*, Katharina (1987, 1988)
1149. *Wostmann*, Daniela (1985, 1986, 1986)
1150. *Wrhanatz*, Anna (1972, 1975)
1151. *Wundt*, Stefan (1974)
1152. *Wüst*, Rita Tamara (1989)
1153. *Zehrer*, Ute (1972)
1154. *Zellman*, Grazyna (1982)
1155. *Zett*, Gerlinde (1972)
1156. *Zett*, Robert (1972)
1157. *Ziaja*, Irene (1987)
1158. *Zoller*, Welf (1990)

Njemačka (od 1991) (87 - 94)

1159. *Ahrens*, Manuela (1995)
 1160. *Baier*, Birthe (1997)
 1161. *Banasek*, Karl (1992)
 1162. *Barišić*, Renata (1994)
 1163. *Beretta*, Cristina (1999)
 1164. *Besuglow-Krile*, Lidija (1993)
 1165. *Bichlmeier*, Harald (1979)
 1166. *Blažeković*, Marylin (1999)
 1167. *Blum*, Daniel (1998)
 1168. *Bösl*, Eva (1993)
 1169. *Buljan*, Manuela (1992)
 1170. *Buzov*, Dragan (1992)
 1171. *Conrad*, Jan (1992)
 1172. *Crnčić*, Ivanka (1992)
 1173. *Čokrlić*, Nives (1998)
 1174. *Čurić*, Blažena (1992)
 1175. *Djukić*, Nikolas (1997)
 1176. *Dodig*, Nicole (1997)
 1177. *Doknjaš*, Ivanka (2000)
 1178. *Emmerich*, Nicole (1996)
 1179. *Eneva*, Krassimira (1999)
 1180. *Fink*, Nicole (1997)
 1181. *Flechsigt*, Uta (1994)
 1182. *Frank*, Peter (1993, 2000)
 1183. *Globisch*, Susanne (1994, 1995)
 1184. *Grzegorzycza*, Ramona (1998)
 1185. *Guntermann*, Isabelle (1994)
 1186. *Heinz*, Christian (1993)
 1187. *Hense*, Nadja (1998)
 1188. *Hentzschel*, Kathrin (1994)
 1189. *Herlth*, Jens (1995)
 1190. *Hesterberg*, Guido (1993)
 1191. *Hinić*, Katarina (1992)
 1192. *Hlubek-Müller*, Ulrike (1992)
 1193. *Horstmann*, Daniela (1998)
 1194. *Hülbusch*, Nikolas (1994)
 1195. *Hyok Jae*, Kwon (1995)
 1196. *Ivančić*, Kerstin (1997)
 1197. *Ivoš*, Karmela (1994)
 1198. *Jakobovac*, Željko (1993)
 1199. *Katić*, Stephen (2000)
 1200. *Klump*, Karin (1993)
 1201. *Knezović*, Mirena (1994)
 1202. *Kohler*, Gun-Britt (1998)
 1203. *Köhler*, Regina (1998)
 1203. *Kreienbrink*, Ingrid (1992)
 1205. *Kulesa*, Robert (1994)
 1206. *Kunz*, Dorle (1994)
 1207. *Kunzmann-Müller*, Barbara (1998, 2000)
 1208. *Lechner*, Gabriele (1995)
 1209. *Legović*, Alen (1992, 1993, 1994)
 1210. *Lichnolsky*, Claudia (1999)
 1211. *Linder*, Klaus (1992)
 1212. *Lippert*, Daniela (2000)
 1213. *Lohöfer*, Natasca (1999)
 1214. *Lubenow*, Martin (1996)
 1215. *Ludwig*, Henry (1999)
 1216. *Lutz*, Stefan (1996)
 1217. *Maier*, Angelina (1997)
 1218. *Mandić*, Ada (1995)
 1219. *Mareth*, Cornelia (1995)
 1220. *Michalak*, Ingo (1994)
 1221. *Miličević*, Sonja (1998)
 1222. *Mitić*, Katja (2000)
 1223. *Mix*, Janet (1994)
 1224. *Müller*, Andreas (1992)
 1225. *Müller*, Christian (1997)
 1226. *Olert*, Judith (2000)
 1227. *Reichel-Jelić*, Justine (2000)
 1228. *Rezo*, Jasna (1992)
 1229. *Risken*, Frauke (1994)
 1230. *Schilling*, Pascal (1994, 1995)
 1231. *Schuchart*, Christiane (1998)
 1232. *Schulze*, Constanze (2000)
 1233. *Schwarz*, Elke (1996)
 1234. *Selbach*, Christopher (1998)
 1235. *Semle*, Birgit (1996)

Njemačka (od 1991) (87 - 94)

1159. *Ahrens*, Manuela (1995)
 1160. *Baier*, Birthe (1997)
 1161. *Banasek*, Karl (1992)
 1162. *Barišić*, Renata (1994)
 1163. *Beretta*, Cristina (1999)
 1164. *Besuglow-Krile*, Lidija (1993)
 1165. *Bichlmeier*, Harald (1979)
 1166. *Blažeković*, Marilyn (1999)
 1167. *Blum*, Daniel (1998)
 1168. *Bösl*, Eva (1993)
 1169. *Buljan*, Manuela (1992)
 1170. *Buzov*, Dragan (1992)
 1171. *Conrad*, Jan (1992)
 1172. *Crnčić*, Ivanka (1992)
 1173. *Čokrlić*, Nives (1998)
 1174. *Čurić*, Blažena (1992)
 1175. *Djukić*, Nikolas (1997)
 1176. *Dodig*, Nicole (1997)
 1177. *Doknjaš*, Ivanka (2000)
 1178. *Emmerich*, Nicole (1996)
 1179. *Eneva*, Krassimira (1999)
 1180. *Fink*, Nicole (1997)
 1181. *Flehsig*, Uta (1994)
 1182. *Frank*, Peter (1993, 2000)
 1183. *Globisch*, Susanne (1994, 1995)
 1184. *Grzegorzycza*, Ramona (1998)
 1185. *Guntermann*, Isabelle (1994)
 1186. *Heinz*, Christian (1993)
 1187. *Hense*, Nadja (1998)
 1188. *Hentzschel*, Kathrin (1994)
 1189. *Herlth*, Jens (1995)
 1190. *Hesterberg*, Guido (1993)
 1191. *Hinić*, Katarina (1992)
 1192. *Hlubek-Müller*, Ulrike (1992)
 1193. *Horstmann*, Daniela (1998)
 1194. *Hülbusch*, Nikolas (1994)
 1195. *Hyok Jae*, Kwon (1995)
 1196. *Ivančić*, Kerstin (1997)
 1197. *Ivoš*, Karmela (1994)
 1198. *Jakobovac*, Željko (1993)
 1199. *Katić*, Stephen (2000)
 1200. *Klump*, Karin (1993)
 1201. *Knezović*, Mirena (1994)
 1202. *Kohler*, Gun-Britt (1998)
 1203. *Köhler*, Regina (1998)
 1203. *Kreienbrink*, Ingrid (1992)
 1205. *Kulesa*, Robert (1994)
 1206. *Kunz*, Dorle (1994)
 1207. *Kunzmann-Müller*, Barbara (1998, 2000)
 1208. *Lechner*, Gabriele (1995)
 1209. *Legović*, Alen (1992, 1993, 1994)
 1210. *Lichnolsky*, Claudia (1999)
 1211. *Linder*, Klaus (1992)
 1212. *Lippert*, Daniela (2000)
 1213. *Lohöfer*, Natasca (1999)
 1214. *Lubenow*, Martin (1996)
 1215. *Ludwig*, Henry (1999)
 1216. *Lutz*, Stefan (1996)
 1217. *Maier*, Angelina (1997)
 1218. *Mandić*, Ada (1995)
 1219. *Mareth*, Cornelia (1995)
 1220. *Michalak*, Ingo (1994)
 1221. *Miličević*, Sonja (1998)
 1222. *Mitić*, Katja (2000)
 1223. *Mix*, Janet (1994)
 1224. *Müller*, Andreas (1992)
 1225. *Müller*, Christian (1997)
 1226. *Olert*, Judith (2000)
 1227. *Reichel-Jelić*, Justine (2000)
 1228. *Rezo*, Jasna (1992)
 1229. *Risken*, Frauke (1994)
 1230. *Schilling*, Pascal (1994, 1995)
 1231. *Schuchart*, Christiane (1998)
 1232. *Schulze*, Constanze (2000)
 1233. *Schwarz*, Elke (1996)
 1234. *Selbach*, Christopher (1998)
 1235. *Semle*, Birgit (1996)

1303. *Lewaszkiewicz*, Tadeusz (1986)
1304. *Leżeński*, Cezary (1978)
1305. *Lubaś*, Vladislav (1985)
1306. *Łuczak*, Magdalena (1996)
1307. *Małczak*, Leszek (1998)
1308. *Marcinkiewicz*, Monika (1996, 1997)
1309. *Matłoka*, Jarosław (1993)
1310. *Mianowicz*, Ewa (1976)
1311. *Mikołajczyk*, Agnieszka (1990)
1312. *Miodońska-Rączka*, Lilinna (1990)
1313. *Miodowska*, Lilianna (1977, 1978, 1979)
1314. *Monte-Niewiadowska*, Ewa (1995)
1315. *Moszyńska*, Danuta (1978)
1316. *Moszyński*, Leszek (1978)
1317. *Namysł*, Jacek (1998)
1318. *Niewiadowski*, Andrzej (1995)
1319. *Nowak*, Bożena (1973)
1320. *Nowak*, Wanda (1972)
1321. *Oranowska-Lasocka*, Ewa (1986)
1322. *Orłoś*, Teresa Zofia (1974, 1980, 1985)
1323. *Osmolska*, Marta (1982)
1324. *Pakulanka*, Alicja (1979)
1325. *Paszkiewicz*, Barbara (1982)
1326. *Petryńska*, Magdalena (1973)
1327. *Pieniążek*, Krystyna (1998)
1328. *Pieróg*, Magdalena (1983)
1329. *Płonka*, Aleksandra (2000)
1330. *Płowuszancka*, Ewa (1980)
1331. *Pyzińska*, Joanna 819989
1332. *Rapacka*, Joanna (1977)
1333. *Romański*, Marek (1992)
1334. *Sciebora*, Alina (1978)
1335. *Sędzik*, Władysław (1978)
1336. *Sendero*, Bogdan (1985)
1337. *Sigulski*, Paweł (1994)
1338. *Sitarski*, Andrzej (1983)
1339. *Siwierska*, Barbara (1976)
1340. *Ślawińska*, Joanna (1981, 1986)
1341. *Soporowski*, Krzysztof (1998)
1342. *Spaginska*, Agnieszka (1974)
1343. *Spagińska-Pruszek*, Agnieszka (1999)
1344. *Spychalska*, Grażyna (1977, 1978)
1345. *Stasiek*, Andrzej (1976)
1346. *Staszewski*, Jerzy (1980)
1347. *Strzelczyk*, Silvija (1994)
1348. *Suhodolska*, Beata (1988)
1349. *Sujecka*, Regina (1976)
1350. *Swieżewska*, Ewa (1976, 1978)
1351. *Sychowska*, Jolanta (1982)
1352. *Szymańska*, Mirosława (1987)
1353. *Tokarz*, Emil (1995, 1999)
1354. *Twardzik*, Wacław (1973, 1977, 1979, 1982, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990)
1355. *Wach*, Grzegorz (1989, 1990)
1356. *Wieliczko*, Kazimierz (1981)
1357. *Wierzbicki*, Jan (1975)
1358. *Wilc*, Anna (1994)
1359. *Wojciechowska*, Marlena (1997)
1360. *Wójcik*, Elżbieta (1994)
1361. *Wojda*, Anna (1980)
1362. *Wolek*, Katarzyna (1999)
1363. *Wrocławski*, Krzysztof (1986)
1364. *Wyżkiewicz*, Regina (1977, 1979)
1365. *Zareba*, Alfred (1979, 1982)
1366. *Zawada*, Teresa (1986)
1367. *Zieliński*, Bogusław (1983)
1368. *Zondek*, Janina (1979)

Portugal (1 - 1)

1369. *Areias Pereira*, Maria Laura
(1989, 1990)

Rumunjska (46 - 49)

1370. *Alexandru*, Ionel (1981)
1371. *Bratu*, Andrea (1990)
1372. *Căpătină*, Clara (1991, 1999)
1373. *Catargiu*, Ludmila (1979)
1374. *Catrinescu*, Eva Georgeta (1988)
1375. *Chitescul*, Mariana (1981)
1376. *Chituleasa*, Octavia (1979)
1377. *Ciuca*, Cristina Carmen (1976)
1378. *Constantin*, Marius (1990)
1379. *Coșoveanu*, Joana (1982)
1380. *Costache*, Doina (1981)
1381. *Costache*, Doru (1982)
1382. *Doru*, Doina - Mary (1976)
1383. *Frâncu*, Victoria (1974, 1977,
1986)
1384. *Gamulescu*, Dorin (1973, 1988)
1385. *Ghica*, Radoslava (1990)
1386. *Gvozdenovic*, Slavomir (1975)
1387. *Hirsulescu*, Florentina (1976)
1388. *Ioan*, Wugenia (1973)
1389. *Ionila*, Florina (1978)
1390. *Jora*, Olga (1976)
1391. *Jovanov*, Milica Emilija (1977)
1392. *Milanovici*, Senka (1990)
1393. *Misan*, Andrei (1974)
1394. *Mischie*, Eugenia (1981)
1395. *Moraru*, Miai (1983)
1396. *Neagoe*, Ruxandra (1991)
1397. *Nedelcu*, Octavia (1991)
1398. *Pal*, Irina (1978)
1399. *Pavlevici*, Dara (1979)
1400. *Popescu*, Florina (1975)

1401. *Racovită-Jalova*, Tilda-Ramona
(1998)

1402. *Radan*, Mihai (1978)
1403. *Radan*, Mihai (1986, 1990)
1404. *Radin*, Milina (1978)
1405. *Rosianu*, Sabina (1978)
1406. *Sandu*, Andrea (1999)
1407. *Saroniev*, Danuta (1979)
1408. *Solmošan*, Iovanka - Eliza (1990)
1409. *Stancov*, Melania (1976)
1410. *Stefanovic*, Borislav (1977)
1411. *Stojanovic*, Vojislava (1975)
1412. *Temensky*, Carmen (1982)
1413. *Voinov*, Čedomir (1988)
1414. *Zaharia*, Eugenia (1975)

Rusija (10 - 11)

1415. *Buldakov*, Denis Olegovič (1994)
1416. *Buzueva*, Tatjana (1993)
1417. *Dobriak*, Natalija (1998)
1418. *Levšina*, Žana (1998)
1419. *Mamkov*, Boris Nikolayevich
(1994)
1420. *Mironova*, Irina (1995)
1421. *Perfiljeva*, Jekaterina (1999)
1422. *Romanenko*, Sergej (1997, 1998)
1423. *Tjapko/Tipko*, Galina (1994)
1424. *Vagapova*, Natalija (1998)

SAD (140 - 147)

1425. *Adamson*, Bonnie (1975)
1426. *Ament*, Susanne (1985)
1427. *Bacic*, Anthony (1977)
1428. *Baerman*, Mathew (1985)
1429. *Bailyn*, John (1989)
1430. *Barbic*, Louise (1987)

1431. *Barbic*, Simona (1987)
1432. *Barello*, Gloria (1975)
1433. *Beljavski-Frank*, Molly (1980)
1434. *Benson*, Karolina (1981)
1435. *Berke*, Edith (1985)
1436. *Berkowitz*, Naomi (1976)
1437. *Billow*, Theresa (1983)
1438. *Birnbaum*, David (1980)
1439. *Bošković-Meyer*, Nasja (1989)
1440. *Broz*, Victor (1975)
1441. *Brozovich*, Mia (1990)
1442. *Buchanan*, John (1984)
1443. *Carol*, Lilly (1985)
1444. *Carson*, David (1974)
1445. *Chusid*, Michael (1981)
1446. *Cigar*, Norman (1973)
1447. *Clark*, James (1977)
1448. *Cobic*, Suzana (1976)
1449. *Coeysaux*, Marielle (1976)
1450. *Conrad*, Joseph (1986)
1451. *Cooper*, Henry (1982)
1452. *Coulter*, Marian (1987)
1453. *Curran*, Frances Kraljic (1973)
1454. *Čuljak-Smith*, Katherine (1988)
1455. *Dorcy*, Marc (1984)
1456. *Dragich*, Martha (1976)
1457. *Duval*, Sarah (1978)
1458. *Espinose*, Juan Carlos (1981)
1459. *Foy*, Janice (1983)
1460. *Freisem*, Karen (1978)
1461. *Fryšcak*, Milan (1974)
1462. *Gabor*, Linda Ann (1974)
1463. *Garretson*, Deborah (1972)
1464. *Gasinski*, Thaddeus (1972)
1465. *Gill*, Barbara (1977)
1466. *Glouchevitch*, Philip (1984)
1467. *Gojmerac-Leiner*, Georgia (1980)
1468. *Gordon*, Charles (1972)
1469. *Hanson*, Dorothea (1984, 1987, 1988)
1470. *Heslin*, Sheila (1983)
1471. *Hiebert*, Margaret (1977)
1472. *Himel*, Mary Jane (1976)
1472. *Hjellming*, Myrna (1976)
1474. *House*, Richard (1975)
1475. *Irwin*, Frances (1988, 1989)
1476. *Jokela*, Ken (1979)
1477. *Jukić*, Paul (1990)
1478. *Kabalin*, Margaret (1985)
1479. *Katz*, Leonard (1982)
1480. *Keesan*, Cynthia (1973)
1481. *Kosiba*, Harold (1984)
1482. *Kovac*, Anton (1974)
1483. *Križanec*, Jasna (1972)
1484. *Lane*, Don (1985)
1485. *Leipsitz*, Michael (1985)
1486. *Lenac*, Caroline (1994)
1487. *Lenček*, Rado (1973, 1982)
1488. *Leskovar*, Ema (1977)
1489. *Lowe*, Ellen (1984)
1490. *Lyman*, Timothy (1975)
1491. *Malby*, Maria (1973)
1492. *Manolovich*, George (1984)
1493. *Maurer*, Amanda (1987)
1494. *Mayer*, Edward (1972)
1495. *Mazurek*, Stephen (1979)
1496. *Mc Daniel*, Gordon (1974)
1497. *Mc Farlane*, Rachel (1979)
1498. *Merrill*, Margaret (1977)
1499. *Meštrovic*, Marta (1977)
1500. *Meyer*, Jasna (1989)
1501. *Michaels*, Susannah (1984)
1502. *Miller*, Raymond (1985)
1503. *Mitchell*, John (1974)
1504. *Mufich*, Mary (1980)
1505. *Neff*, Ruth (1988)
1506. *Neff*, Samuel H. (1988)
1507. *Neubert*, Michael (1979)
1508. *O'Brien*, James (1986)

1509. *Oestreich*, Sandra (1975)
 1510. *Oldani*, John (1975)
 1511. *Paternost*, Joseph (1975)
 1512. *Pavosevich*, Robert (1979)
 1513. *Pearce*, Carol E. (1976)
 1514. *Picchio* - *Simonelli*, Maria (1973)
 1515. *Picchio*, Riccardo (1973)
 1516. *Platt*, Kathryn (1978)
 1517. *Pribic*, Mary Lou (1980)
 1518. *Pribić*, Nikola (1977, 1981, 1988)
 1519. *Pribic*, Rado (1980)
 1520. *Purcell*, Edward Thomas (1972)
 1521. *Rakijash*, Yvonne (1979)
 1522. *Raymond*, Ralph (1985)
 1523. *Rees*, Mary (1985)
 1524. *Reichert*, Mary (1988)
 1525. *Reindl*, Donald (1997)
 1526. *Reinhart*, Diana Danica (1972)
 1527. *Requiam*, Steve (1982)
 1528. *Reyes*, Rogelio (1989)
 1529. *Rush*, Pamela (1982)
 1530. *Schlichtmann*, Jill (1981)
 1531. *Segel*, Harold (1972)
 1532. *Segulja*, Kristina (1980)
 1533. *Silber*, Laura (1985)
 1534. *Silverman*, Vera (1977)
 1535. *Sopjes*, Leesa (1986)
 1536. *Sorić*, Susan (1985)
 1537. *Sterk*, Andrea (1983)
 1538. *Sturm*, Robert (1983)
 1539. *Tenney*, Claudia (1984, 1985)
 1540. *Terzuolo*, Eric (1977)
 1541. *Tinkovich*, Gertrude (1987)
 1542. *Tomašić*, Franjo (1978)
 1543. *Tomijanovich*, William (1988)
 1544. *Tull*, Stephen (1990, 1991)
 1545. *Tworek*, John (1977)
 1546. *Urban*, Jacqueline (1986)
 1547. *Urban*, William (1986)
 1548. *Vezilich*, Michael (1978)
 1549. *Vojkovich*, Zvenka (1980)
 1550. *Vukelic*, Jože (1974, 1975, 1980)
 1551. *Wachtel*, Andrew (1983)
 1552. *Walker*, James D. (1984)
 1553. *Wauchope*, Mary (1977)
 1554. *Weber*, Ralph (1975)
 1555. *Weston*, Bruce (1975)
 1556. *Whalen*, Larry (1973)
 1557. *Whiting*, Gene (1979)
 1558. *Wieman*, Jane (1980)
 1559. *Wilson*, Pamela (1988)
 1560. *Wukasch*, Charles (1978)
 1561. *Youngquist*, Linden (1980)
 1562. *Youngquist*, Vema (1980)
 1563. *Župčić*, Edo (1988)
- SSSR (9 - 119)
1564. *Agapova*, Svetlana (1990)
 1565. *Alekseeva*, Olga (1988)
 1566. *Artamonova*, Sofija (1983)
 1567. *Avramenko*, Marina (1980)
 1568. *Balakin*, Aleksandar (1974, 1975)
 1569. *Bednaja*, Tamara (1980)
 1570. *Belkonj*, Svetlana (1974)
 1571. *Buzueva*, Tatjana (1987)
 1572. *Byčkova*, Svetlana (1991)
 1573. *Byčkov*, Jurij (1986)
 1574. *Čeremisinova*, Ljuba (1991)
 1575. *Černišov*, Andrej (1988)
 1576. *Čivanova*, Olga (1985)
 1577. *Corpita*, Nataša (1979)
 1578. *Cucka*, Pavel (1974)
 1579. *Danilova*, Albina (1974)
 1580. *Dolgorova*, Larisa (1987)
 1581. *Drozdovski*, Vladimir (1981)
 1582. *Duličenko*, Aleksandar (1990)
 1583. *Edlinskaja*, Ana N. (1981, 1990)
 1584. *Filip*, Nina (1990)

1585. *Gapačilo*, Sergej (1989)
1586. *Glebov*, Aleksandar (1975)
1587. *Gončarova*, Irina (1990)
1588. *Hlebnikova*, Varvara (1988)
1589. *Isacev*, Nikolaj (1973)
1590. *Ivanova*, Irina (1981, 1983, 1991)
1591. *Ivanova*, Vera (1976)
1592. *Jegorova*, Ljudmila (1974)
1593. *Jurilina*, Marina (1986)
1594. *Kabiševa*, Irina (1973)
1595. *Kaljuta*, Aleksandar (1987)
1596. *Kareva*, Olga (1979)
1597. *Kazacenko*, Marina (1981)
1598. *Kiršova*, Marianna (1986, 1989, 1991)
1599. *Kiseleva*, Tatjana (1985)
1600. *Kniš*, Nataša (1990)
1601. *Kolomejcenko*, Svetlana (1978)
1602. *Kopystjanka*, Nonna (1978)
1603. *Kručinina*, Ana (1983)
1604. *Kučerova*, Katja (1991)
1605. *Lavrova*, Irina (1973)
1606. *Legencuk*, Tatjana (1973)
1607. *Leonova*, Ljudmila (1975, 1983)
1608. *Ljuličeva*, Lidija (1991)
1609. *Makova*, Eugenija (1980)
1610. *Mareeva*, Natalija (1974)
1611. *Maslova*, Nadja (1980)
1612. *Meščerjakov*, Sergej (1988)
1613. *Mihej*, Mikołaj (1977)
1614. *Monastirski*, Jurij (1988)
1615. *Morgunova*, Marina (1982)
1616. *Nadočča*, Ljudmila (1985)
1617. *Nazirov*, Imran (1990)
1618. *Neporožnja*, Nadja (1972)
1619. *Nikanorova*, Tatjana (1977)
1620. *Nikitina*, Svetlana (1978)
1621. *Ognev*, Vladimir (1978)
1622. *Orlov*, Albert (1987)
1623. *Paljoha*, Ljudmila (1986)
1624. *Panova*, Irina (1977)
1625. *Paščenko*, Evgenij (1984, 1988, 1991)
1626. *Petrijanenko*, Vera (1972)
1627. *Pivovarov*, Ina (1976)
1628. *Porošina*, Žana (1989)
1629. *Prosvirina*, Olga (1980)
1630. *Radčenko*, Marina (1991)
1631. *Romanenko*, Sergej (1978, 1983, 1985)
1632. *Rudjakov*, Pavel (1979, 1989, 1990)
1633. *Sabadoš*, Ivan (1989)
1634. *Sadychova*, Irada (1983)
1635. *Savcenko*, Tatjana (1981)
1636. *Savelijeva*, Larisa (1986, 1988)
1637. *Sejmuk*, Oksana (1981)
1638. *Sidorova*, Natalija (1989)
1639. *Sidorova*, Tanja (1979)
1640. *Slivina*, Olga (1982)
1641. *Smolskaja*, Adelaida (1972)
1642. *Sokal*, Maria (1986)
1643. *Sokolova*, Tatjana (1980)
1644. *Sremdeberg*, Maren (1982)
1645. *Stepanova*, Jelena (1990)
1646. *Ščetinjin*, Petar (1989)
1647. *Šušarina*, Olga (1989)
1648. *Tatarenko*, Alla (1983)
1649. *Tjapko/Tipko*, Galina (1978, 1979, 1980, 1985)
1650. *Trostinska*, Raisa (1988, 1989, 1990)
1651. *Vasiljeva*, Ljudmila (1982)
1652. *Vladiko*, Natalija (1975)
1653. *Volodina*, Elena (1991)
1654. *Voronina*, Jelena (1976)
1655. *Voronina*, Ljudmila (1973, 1981)
1656. *Zaharova*, Evgenija (1974)
1657. *Zaharova*, Natalija (1982)
1658. *Zaljeskaja*, Oksana (1987)

1659. *Zavjalova*, Ljudmila (1973)
 1660. *Zelenina*, Ljudmila (1977, 1984)
 1661. *Zuhov*, Nikolaj (1975)
 1662. *Žihare*, Laima (1989)

Slovačka (10 - 10)

1663. *Balleková*, Katarína (2000)
 1664. *Fabianová*, Katarína (1999)
 1665. *Horáková*, Radmila (2000)
 1666. *Križanová*, Petra (2000)
 1667. *Kulihová*, Alica (1996)
 1668. *Laurová*, Kristína (1997)
 1669. *Ondrejovič*, Slavomír (1997)
 1670. *Pšenáková*, Katarína (1996)
 1671. *Talianová*, Bibianá (1998)
 1672. *Wachtarczyková*, Jana (1998)

Slovenija (17 - 24)

1673. *Al Shammary*, Leila (1999)
 1674. *Balažic*, Tanja (1996)
 1675. *Bavdek*, Alenka (1992)
 1676. *Colnar*, Nada (1993)
 1677. *Gašpar*, Sanja (1997)
 1678. *Glavan*, Jerica (1997)
 1679. *Janžekovič*, Ksenija (1994)
 1680. *Kuščer-Krieger*, Jožica (1995)
 1681. *Mihajlovič*, Slađana (1998)
 1682. *Paja*, Martina (2000)
 1683. *Požgaj - Hadži*, Vesna (1993, 1994)
 1684. *Razperger*, Irena (1994, 1995)
 1685. *Štrsočlavac*, Đurđa (1993, 1998, 1999)
 1686. *Žirgušek*, Matejka (1999)
 1687. *Vojakovič*, Aleš (2000)
 1688. *Vujevič*, Mila (1992, 1993, 1994, 1995)

1689. *Železnikar*, Jaka (1995)

Španjolska (11- 17)

1690. *Alonso*, Cecilia Carmen (1978)
 1691. *Arjona*, Carmen (1981)
 1692. *De Blaco*, Mariana Škrlec (1984)
 1693. *De Castro García*, Francisco (1997)
 1694. *Fernandez - Mendez*, Carmen (1979)
 1695. *Juez Gálvez*, Francisco Javier (1986, 1988, 1989, 1994)
 1696. *Limones Estevez*, Maria Cristina (1988, 1989, 1990)
 1697. *Marquez*, Vaquera Rodrigo (1984)
 1698. *Mayorga*, Cecilia (1980)
 1699. *Santa Ortega*, Sebastian (1985)
 1700. *Šimić Sureda*, Nevenka (1983)

Švedska (48 - 59)

1701. *Angelova*, Senada (1985)
 1702. *Axelsson*, Danica (1978, 1979)
 1703. *Bark-Wachtmeister*, Lillemor (1979)
 1704. *Bengtsson*, Britta (1984)
 1705. *Berglindh*, Ulla (1983, 1984, 1985, 1986)
 1706. *Bergström*, Nevenka (1979, 1980)
 1707. *Bešić*, Emira (1986)
 1708. *Bjuhr*, Max (1984)
 1709. *Brkić*, Jasna (1988)
 1710. *Draganja*, Franka (1989)
 1711. *Durovicova*, Ljudmila (1975)
 1712. *Durovic*, Ljubomir (1975)
 1713. *Eklund*, Anne-Sophie (1975)
 1714. *Frankmar*, Helena (1989)

1715. *Gahn*, Elisabeth (1982)
 1716. *Gronowicz*, Ryszard (1974)
 1717. *Haric*, Helen (1985)
 1718. *Hållstad*, Disa (1987)
 1719. *Holmquist*, Mirjana (1985)
 1720. *Holmquist*, Velinka (1986, 1987, 1988, 1989)
 1721. *Hurtigh*, Ana-Stina (1975)
 1722. *Johansson*, Bengt (1975)
 1723. *Kralj*, Jelica (1981)
 1724. *Kroneberg*, Ružica (1984)
 1725. *Kumpulainen*, Rose (1990)
 1726. *Linderfalk*, Björn (1991)
 1727. *Lönnqvist*, Barbara (1983)
 1728. *Lundberg*, A. Bengt (1986)
 1729. *Lundin*, Jan (1987)
 1730. *Magnusson*, Hans (1977)
 1731. *Mihic*, Marijana (1982, 1983)
 1732. *Moro*, Katarina (1989)
 1733. *Nilo*, Sonja (1976)
 1734. *Pavlović*, Miroljub (1985)
 1735. *Petré*, Kerstin (1980)
 1736. *Petré*, Torsten (1980)
 1737. *Poussette*, Rebecca (1990)
 1738. *Rystedt*, Anders (1978)
 1739. *Sahlin*, Ingrid (1979)
 1740. *Ström*, Kerstin (1984, 1985)
 1741. *Ström*, Lars-Erik (1984, 1985)
 1742. *Svensson*, Ingela (1986)
 1743. *Šaponja*, Desanka (1986)
 1744. *Šepuka*, Claudia (1988)
 1745. *Šopova*, Nadja (1972)
 1746. *Turunen*, Ritva (1981)
 1747. *Wigemark*, Lars - Gunnar (1990)
 1748. *Wigemark*, Rebekah (1990)

Švicarska (31 - 34)

1749. *Anderau*, Michael (1997)
 1750. *Auer*, Susanne (1982)
 1751. *Bigland*, Alison (1982)
 1752. *Boesch*, Gregor (2000)
 1753. *Březinová*, Jarmila (1995)
 1754. *Durrer*, Thomas (1981)
 1755. *Frohlicher*, Irene (1990)
 1756. *Hoegger*, Beatrice (1983)
 1757. *Horber*, Barbara (1995)
 1758. *Janssen*, Jochen (1996)
 1759. *Kunz*, Ronald (1995)
 1760. *Leubin*, Andrea (1993)
 1761. *Najzer Hodel*, Maria (1993)
 1762. *Rada*, Aleksander (1984, 1985)
 1763. *Radičević*, Mirella (1988, 1990)
 1764. *Riesen*, Patrick (1992)
 1765. *Rockenbauer*, Claudia (1983)
 1766. *Selzer*, Linda (1989)
 1767. *Sidirko*, Clemens (1985)
 1768. *Simmen*, Rolf (1998)
 1769. *Skinner*, Madoc (1999)
 1770. *Sparano*, Enea (1988)
 1771. *Stebel*, Sabine (1994)
 1772. *Strähl*, Matthias (1997)
 1773. *Špendov*, Andrej (1999)
 1774. *Togni*, Philip (1980)
 1775. *Trančik*, Martin (1993)
 1776. *Traupel*, Rainer (1984, 1985)
 1777. *Wäfler*, John (1996)
 1778. *Weber*, Martin (1986)
 1779. *Weiss*, Daniel (1980)

Ukrajina (7 - 8)

1780. *Gotovskij*, Dimitrij (1993, 1994)
 1781. *Klimenco*, Sergij (1995)

1782. *Meleško*, Marija (1996)
 1783. *Ostapenko*, Oksana (1994)
 1784. *Šabalina*, Tatjana (1995, 1996)
 1785. *Tertična*, Anna (1999)
 1786. *Vasiljeva*, Ljudmila (2000)

Velika Britanija (46 - 49)

1787. *Baldwin*, Hannah (1992)
 1788. *Bret*, Kate (1985)
 1789. *Basset*, Richard (1982)
 1790. *Calland*, Arthur (1995)
 1791. *Cameron*, Daniel (1981)
 1792. *Daniels*, Mark (1992)
 1793. *Dietrich*, Magda (1989)
 1794. *Fairlamb*, Helen (1988)
 1795. *Feeley*, Andrew (1986)
 1796. *Fitzgerald*, John (1987)
 1797. *Formhals*, Peter (1975, 1977, 1978)
 1798. *Francis*, John (1978)
 1799. *Gray*, Timothy (1974)
 1800. *Grbin*, Carole (1975)
 1801. *Hawkins*, Zoe (1983)
 1802. *Hutchings*, Emma (1983)
 1803. *Kinch*, Matthew W. S. (1994)
 1804. *Kirk*, Nicolette (1984)
 1805. *Kovandzich*, Sarah (1990)
 1806. *Kukanesen*, Renuka (1996)
 1807. *Lavric*, Anna (1975)
 1808. *Leeke*, Ian (1978)
 1809. *Luton*, Deborah (1986)
 1810. *Markos*, Vera (1992)
 1811. *Mc Carthy*, William (Bill) (1994)

1812. *Mc Clure*, Henrietta (1993)
 1813. *Mears*, Richard (1984)
 1814. *Mirošević-Sorgo*, Mara (1977)
 1815. *Nason*, Alan (1994)
 1816. *Norris*, David Andrew (1976)
 1817. *O'Brien*, Jane (1980)
 1818. *Palmer*, Peter (1990)
 1819. *Perry*, Carol (1986)
 1820. *Perry*, Julian (1978)
 1821. *Pike*, David Tim (1988)
 1822. *Rogerson*, Paul Richard (1975)
 1823. *Shepard*, David (1983)
 1824. *Shirley*, John A. (1982)
 1825. *Swain*, Geoffrey Robert (1985)
 1826. *Wainwright*, Sorislaw (1980)
 1827. *Wallis*, Matthew (1987)
 1828. *Wersun*, Alec (1979)
 1829. *Wheeler*, Mark (1972)
 1830. *Whyte*, Christopher (1984, 1985)
 1831. *Wickens*, Timothy (1981)
 1832. *Young*, Edna (1974)

Prvi broj u zagradi iza imena države označava broj osoba, a drugi broj dolazaka. U trideset godina iz 45 države sudjelovalo je 1832 polaznika koji su ostvarili 2224 dolazaka.

PREDAVANJA NA ZAGREBAČKOJ SLAVISTIČKOJ ŠKOLI

Dio predavanja iz 2000. i 2001. godine

Stjepan DAMJANOVIĆ (Zagreb)

HRVATSKI I STAROSLAVENSKI

Prevođenjem grčkih liturgijskih tekstova na slavenški u IX. st. ostvareni su prvi tekstovi na jeziku koji je u znanosti poznat pod različitim imenima : staroslavenski i starocrkvenoslavenski, crkvenoslavenski, starobugarski, staromakedonski, općeslavenski književni jezik. Brojnost termina uvjetovana je time što su znanstvenici naglašavali ovu ili onu sastavnicu toga jezika (najčešću funkciju, govorni temelj, činjenicu da je na širokom slavenskom prostoru služio kao književni), a kadšto su upotrebljavali i po dva naziva da bi njima opisali faze toga jezika. Prvi prijevodi, tj. oni iz IX. st., nisu se sačuvali pa o njima sudimo prema najstarijim sačuvanim tekstovima, a to su oni s kraja X. i iz XI. stoljeća koje slavistika objedinjuje pod nazivom *kamon staroslavenskih spisa*. Među specifičnostima toga najstarijega slavenskoga književnoga jezika ističemo u ovoj prilici dvije: 1. S obzirom na to da su, kao što je već rečeno, prvi tekstovi nastali prevođenjem s grčkoga, grecizmi su značajan sloj staroslavenskoga jezika, i to na svim razinama. Toj svima poznatoj istini treba dodati drugu o kojoj vode računa samo rijetki: grecizmi su dvojaki i većina ima na pameti samo one koji su se pri prevođenju preselili iz grčke u staroslavensku knjigu, a zaboravlja se da postoje i oni "prirodni" grecizmi koji su u IX. st. bili normalnom svojinom slavenskih govora solunske okolice. Riječi kao što su *angelъ*, *evangelije*, *trapeza* bile su dio slavenskoga svakodnevnoga leksika, a i na gramatičkoj razini bilo je takvih grčkih unosa (npr. futur s glagolom *iměti*). 2. Taj je jezik posljedica usmjerene djelatnosti male skupine ljudi u relativno kratkom vremenu, a poslije je postao književnim jezikom na širokom prostoru. Doći će u doticaj i s onim slavenskim narodima koji su bili dionici latinske kulture, pa će u procesima miješanja i latinski ostaviti vidljivoga traga u staroslavenskome: *oltarъ*, *ocьtъ* i brojne slične riječi svjedoče o tome, ali i osobine s drugih jezičnih razina. Postavši književnim jezikom na širokom slavenskom prostoru, staroslavenski je stupao u žive odnose sa slavenskim govornim, poslije i pisanim, jezičnim idiomima, što je rezultiralo različitim oblicima miješanja jezičnih elemenata. Od XII. st. dalje pišu se tekstovi na tzv. *redakcijama* i *recenzijama* staroslavenskoga jezika (prvima se kao bitna oznaka pripisuje *spontanost*, a drugima *hotimičnost* unošenja "narodnih" jezičnih osobina mada i prve najčešće dosljedno, a to znači namjerno, provode "ponarodoivanje" nekih jezičnih pojedinosti).

Najstariji hrvatski staroslavenski tekstovi iz XI. su stoljeća, ali se pouzdano zna da se dodir Hrvata s ćirilometodskim djelom i staroslavenskim jezikom dogodio ranije. Još 925. papa Ivan X. piše hrvatskom kralju Tomislavu, zahumskom knezu Mihovilu Viševiću, splitskom nadbiskupu Ivanu i njegovim sufraganima te ih upozorava da je

"barbarski ili slavenski" jezik nepodoban za bogoslužje a da se po njihovom crkvenom području proširila "Metodova nauka". I u zaključcima poznatoga Prvoga splitskoga sabora (925) zabranjuje se zaređivanje glagoljaša u više redove. To je znak da su staroslavenski i glagoljično pismo već vrlo vidljivi na hrvatskom kulturnom prostoru, pa se s velikom sigurnošću može tvrditi da se tu nalaze od IX. stoljeća. U dodiru staroslavenskoga s hrvatskim idiomima nastalo je ono što starija filologija zove *hrvatskom redakcijom staroslavenskoga jezika*, a mi ćemo upotrebljavati termin *hrvatskostaroslavenski jezik* koji će se u hrvatskim tekstovima javljati do druge polovice XVI. st. i koji se od klasičnoga staroslavenskoga¹ razlikovao po ovim osobinama: 1. zamijenjeni su nazalni samoglasnici (stražnji *o* zamijenjen je samoglasnikom *u*, a prednji *e* samoglasnikom *e* (rjeđe *a*); 2. samoglasnik *jeri(y)* zamijenjen je samoglasnikom *i*; 3. glagoljični grafem *sta* (**Щ**) ostvarivao se kao *č*, *šč* i rijetko kao *št*; 4. *jerovi* su se u XI. stoljeću izjednačili kao posljedica depalatalizacije, najstariji hrvatski tekstovi bilježe samo *for*, kasnije će se mjesto poluglasa "markirati" štapićem (**І**), jaki *jerovi* će dati *a* u štokavštini i čakavštini, a *e* u kajkavštini: kako su najstariji staroslavenski tekstovi u dodiru s čakavštinom, na mjestu jakih *jerova* nalazimo *a*. Tvrdi se, mada nemamo o tome pouzdanih podataka, da hrvatskostaroslavenski dobro čuva razliku među aoristima, da imenička i zamjenička deklinacija dobro čuvaju starinu, a pridjevska se pomlađuje, da se dobro čuvaju participi itd. Da bismo na primjerima vidjeli razliku između klasičnoga staroslavenskoga i njegove hrvatske inačice, usporedit ćemo mali odlomak iz *Zografskoga evanđelja*, kanonskoga glagoljičnoga teksta iz XI. st. s istim odlomkom u *Misalu po zakonu rimskoga dvora* iz 1483., prve hrvatske tiskane knjige:

PM *ničĭ že bĕ eterĭ imenemъ lazarĭ iže ležaše pri vratehъ ego gnoĕnъ želĕe*

ZO *ničъ že bĕ eterĭ imenemъ lazorĭ iže ležaaše pri vratêhъ ego gnoimъ želeje*

PM *nasititi se otъ mrvicъ padajučihъ otъ trpezi bogatago i niktože ne dačše emu*

ZO *nasytiti sę otъ krupicъ padajočihъ otъ trepezy bogataago i niktože ne dačše emu*

PM *na i psi prihodečĕ oblizovahu gnoi ego . bisi že umrĕti ničemu i nesemъ bisi*

ZO *nъ i psi prihodečĕ oblizaahъ gnoi ego . bystъ že umrĕti ničjumu i nesemu byti*

PM *anĭeli na lono avraamle*

ZO *angely na lono avraamle*

¹ Od kanonskih tekstova uz hrvatsko je područje vezan *Glagolita Clozianus*, *Kločev glagoljaš* nazvan po grofu P. Clozu. Fragmenti toga zbornika čuvaju se u Tridentu (12 pergamentnih folija) i Innsbrucku (2 folije). Drži se da je imao oko 500 folija i da je dio Metodova *Paterika* (*otъčъskyĕ knigy*). Bio je kućna relikvija krčkih knezova Frankopana.

Osim razlika koje smo spomenuli kao tipične za hrvatski tip staroslavenskoga jezika, iz usporedbe dvaju tekstova vidljive se još neke, npr. tvorbene (*gnoēnъ - gnoimъ*), u oblikovanju i upotrebi pridjeva (prema neodređenom obliku *ničъ* u hrvatskom je *Prvotisku* određeno *niči*), u hrvatskom tekstu kontrahirani zamjenjuju pune oblike (*bogataago, ležaaše* prema *bogatago, ležaaše*), *otъ krupicъ* je zamijenjeno izrazom *otъ mrvicъ*, vide se znakovi različitoga poimanja kongruencije (*umrěti ... i nesenu byti/nesenъ bisī*). Pri sličnim analizama moramo voditi računa o tome da razlike koje uočavamo ne moraju uvijek biti razlike po opoziciji staroslavensko : starohrvatsko, nego su kadšto oba rješenja iz staroslavenskih tekstova, samo iz različitih tekstovnih tradicija. Za našu je temu bitno uočiti ovo: *iako je hrvatski tekst više od 400 godina mlađi od klasičnoga staroslavenskoga, on posve dobro čuva staroslavensku normu, a promjene koje uočavamo dostatne su tek da govorimo o inačici (hrvatskoj) istoga jezika*. Taj tip jezika bit će najprimjetljiviji u liturgijskim tekstovima, ali nipošto samo u njima. Pažljivija jezikoslovna istraživanja pokazuju da je npr. i *Bašćanska ploča* pisana tim jezikom.² Također je zanimljivo uočiti da čuvari i promicatelji toga jezika, hrvatski glagoljaši, pokazuju upornu nepopustljivost prema pokušajima da se staroslavenski zamijeni latinskim, iako u svakoj prilici naglašavaju svoju pripadnost Rimskoj crkvi i vrlo su otvoreni zapadnim kulturnim utjecajima.³ S druge strane, oni će pokazati iznimnu tolerantnost prema uvođenju hrvatskih idioma u knjigu i upravo zahvaljujući njima *lingua vernacula* u hrvatsku knjigu ulazi ranije nego u mnoge druge. Ta će njihova otvorenost spram hrvatskih idioma uroditi jezikom sastavljenim od staroslavenskih i starohrvatskih osobina koji možemo zvati *hrvatsko-staroslavenskim* i koji je neobično zanimljiv za jezikoslovce. Zanimljiv je stoga što odnos elemenata iz jednoga i drugoga jezika varira od teksta do teksta i ovisi o brojnim činiteljima pa kad te tekstove promatramo kao cjelinu, nije jednostavan odgovor na pitanje kojim su jezikom pisani. Tu teškoću ne možemo izbjeći ni tako što bismo termin *jezik* zamijenili terminom *stil* jer se opet moramo pitati kojega je jezika to stil.⁴ Taj je jezik najčešći u beletrističkim tekstovima i ovdje ćemo ga oprimjeriti malenim odlomkom iz poznatoga *Zapisa popa Martinca* (1493) koji se nalazi u *Drugom novljanskom brevijaru* :

I obuēmši vsu grčiju i bulgariju bosnu i rabaniju nalegoše na ězikъ hrvatski posilajući zastupī velike voivode silne tvorahu brani mnogie s plkomъ hrъstěnskimъ pobiějući se na polih i na pasihъ i na brodiĥ vodъ. těgda že roblahu vse zemle hrvatske i slovinske

² Stjepan Damjanović, *Rezultati i perspektive istraživanja jezika Bašćanske ploče*, 900 godina Bašćanske ploče (zbornik), Baška, 2000, str. 57 - 67.

³ Eduard Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Mala knjižnica Matice hrvatske II/ 8, Zagreb, 1994, str. 5 - 279.

⁴ Stjepan Damjanović, *Jezičnostilska raslojenost hrvatskoglagoljskih srednjovjekovnih tekstova u knjizi Filološki razgovori*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2000, str. 29 - 43.

do savē i dravē daže do gorē zaprēte vse že dežele kranske daže do mora robečē i harajučē i domi božie paleče ognemъ....

Taj tekst u odnosu prema staroslavenskoj normi pokazuje sva ona odstupanja koja smo spominjali u vezi s hrvatskostaroslavenskim jezikom, ali i neka druga koja stručno oko lako uočava. Ipak i u tekstu u kojem ima više starohrvatskih nego staroslavenskih osobina pisac čuva izrazite leksičke staroslavenizme (*brani, togda, daže*), ali i morfološke osobine (najuočljiviji su određeni pridjevi *mnogie, božie*, a i brojnost participa ukazuje na staroslavenske uzore). Kada bismo donijeli više primjera, uočili bismo da uz supostojanje i preklapanje staroslavenskih i starohrvatskih jezičnih osobina nalazimo i takve koji ne pripadaju ni jednom od njih.⁵ To bi moglo biti važno pri odluci da jezik ovih tekstova tretiramo kao poseban jezik. Što je osobito važno, taj se je jezik širio funkcionalno (zauzimao je sve više mjesta i u drugim, a ne samo beletrističkim tekstovima) i teritorijalno (stigao je i u južne dijelove zagrebačke biskupije, pa se može reći da je pretežito usmjerenje srednjovjekovnoga hrvatskoga književnojezičnoga razvitka prednost davalo miješanju idioma u potrazi za šire prihvatljivim književnim jezikom.⁶ Povijesne će okolnosti uvjetovati da će u XVI. st. proces odabiranja i oblikovanja zajedničkoga književnog jezika početi praktično iznova mada kontinuitet neće biti posve prekinut, ali će buduća književnojezična povijest umjesto miješanja prednost davati jednom od hrvatskih narječja.⁷ Ako bismo saželi ulogu staroslavenskoga u srednjovjekovnoj kulturi, rekli bismo: Služio je kao književni jezik na dijelu hrvatskoga prostora : njegova hrvatska inačica nije bila samo liturgijski jezik , nego je do XIII. stoljeća popunjavala i beletrističke i pravne tekstove. Od toga vremena ona će reducirati svoje funkcije i služiti kao liturgijski jezik, ali će se ugrađivati u hrvatsko-staroslavenski jezik koji je imao sve izgleda da postane općim hrvatskim književnim jezikom.⁸ Od XVI. st. hrvatskostaroslavenski će i dalje obavljati funkciju liturgijskoga jezika sve do Drugoga vatikanskoga koncila. Njegova uloga i značenje

⁵ Isto kao 4.

⁶ U to oblikovanje glagoljaši će uz staroslavenski i čakavski vrlo rano uključiti i kajkavski. Vidi o tome E. Hercigonja, *Kajkavski elementi u jeziku glagoljske književnosti 15. i 16. stoljeća*, "Croatica" 5, Zagreb 1974, str. 169 - 245. Tekst je u proširenu obliku objavljen u autorovoj knjizi *Nad iskonom hrvatske knjige*, sveučilišna naklada "Liber", Zagreb, 1983; Stjepan Damjanović, *Glagoljica kajkaviana*, u knjizi *Jazik otačaski*, Mala knjižnica Matice hrvatske III 18, Zagreb, 1995, str. 63 - 80.

⁷ Novije bi rasprave o početku hrvatskoga književnoga jezika morale uzeti u obzir da se za dubrovačke štokavske tekstove može pokazati veza sa srednjovjekovnim hrvatskim tekstovima . Ne smije nas zbunjivati činjenica da je današnji hrvatski jezični standard rezultat koncepcija drukčijih od srednjovjekovnih. Poznato je također da glagoljaška koncepcija ("miješanjem do prihvatljivoga književnoga jezika") nije bila bez nasljednika (protestanti, ozaljski književno-jezični krug).

⁸ Josip Hamm, *Hrvatski tip crkvenoslavenskoga jezika*, "Slovo" 13, Zagreb, 1963, str. 43 - 68; Herta Kuna, *Redakcije staroslavenskog kao literarni jezik Srba i Hrvata*, "Slovo" 15 - 16, Zagreb, 1965, str. 183 - 199; Josip Tandarić, *Staroslavenski jezik hrvatskih glagoljaša*, u knjizi *Hrvatskoglagoljska neliturgijska književnost*, Zagreb, 1993, str. 71 - 76.

reducirani su zahvaljujući slabljenju materijalnih resursa hrvatskih glagoljaša što je pak u vezi s općim prilikama u hrvatskim zemljama. *Brozićev brevijar* iz 1561. obično se drži krajem prirodnoga razvitka hrvatskostaroslavenskoga jezika. Nova glagoljska liturgijska knjiga bit će otisnuta tek 1631. Riječ je o *Levakovićevu misalu* koji je otisnut u Rimu troškom Propagande "nakon mnogih traženja, diplomatskih, biskupskih i sinodalnih intervencija, pokušaja, dogovora, priprava"⁹ Nova situacija uvjetovana je svjetskim događajima: u Rimu je 1595. sklopljena, a u Brestu 1596. proglašena *Brestovska unija* kojom je Kijev i sva Rutenija sjedinjena s Rimom. God. 1622. utemeljena je *Congregatio de propaganda fide* koja nastoji proširiti katolicizam. U tim uvjetima velike zainteresiranosti za Rusiju u Rimu je odlučeno da se napravi misal koji će biti po ukusu Ukrajinaca koji imaju u tome odlučujuću riječ u Rimu pa iako je posao povjeren Hrvatcu Rafaelu Levakoviću, "zadnja ruka" bila je ona Metodija Terleckoga. Rusifikacija se provodila redovitim izdavanjem¹⁰ novih i zabranom uporabe prijašnjih liturgijskih knjiga. Hrvatski glagoljaši nisu prihvaćali objašnjenja da su potrebne jedinstvene liturgijske knjige za sav slavenski svijet pa su na hrvatskom tlu ta izdanja nesumnjivo udaljila puk i svećenstvo od staroslavenskoga jezika. Kao primjer toga nastojanja uzmimo dio prijevoda poznate pjesme *Stala majka pod raspelom*:

*bolēzniva mati staše
bližu kresta i plakaše
vneгда sinu visiti
kь neč dušu skorběču
sētjuču i tužaču
ostrij velmi proide mečь.*

*o koľ bēše oskorblena
i pečalna preblažena
ona mati Edinca!
ēže skorbē i tužauše
blaga mati gdi vidēše
sina muki častnago...*¹¹

Pojedine riječi i njihovi oblici (*kresta*, *neč*, *skorběču*, *oskorblena*, *ostrij*) ukazuju na nastojanje da se tekst rusificira, a podrobnija bi analiza pokazala da je predložak na kojem se to čini hrvatskoglagoljski. Vrijeme kada se prekida prirodni razvoj hrvatskostaroslavenskoga jezika (polovica XVI. st.) ujedno je vrijeme kada u glagoljaškoj tradiciji imamo prve filološke tekstove, tj. prva razmišljanja o potrebi jezičnoga uređivanja hrvatskih glagoljičnih tekstova u predgovorima Kožičićevih izdanja u riječkoj glagoljskoj tiskari.¹²

⁹ Jerko Fućak, *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara*, Zagreb, 1975, str. 110.

¹⁰ Drugo izdanje priredio je sam Levaković 1648. treće splitski kanonik Ivan Paštrić 1706. koji nije ništa mijenjao, a četvrto Matej Karaman i Mate Sović 1741. još je radikalnije rusificirano. Izrazito su rusificirana i izdanja časoslova 1648. (Levaković - Terlecki) i 1688. (Paštrić). Vidi o tome u djelu J. Fućka navedenom u bilješci 9, str. 110. i dalje.

¹¹ Pjesmu u ćirilčnoj transliteraciji donosi Ivan Milčetić u knjizi *Hrvatska glagoljska bibliografija*, Starine XXX, Zagreb, 1911, str. 78 - 79.

¹² Tanja Tomašić, *Jezik Šimuna Kožičića Benje prema njegovim jezikoslovnim koncepcijama u djelu*

Zanimljivo je pismo koje je 1563. kamerlengu Svete Stolice kardinalu Cornaru uputio zadarski nadbiskup Mutius Callinus " o drevnom i sveopćem običaju da se u u svoj Dalmaciji izvan grada služba Božja obavlja na starom slavenskom jeziku (lingua Schiava antica)."¹³ Biskup vrlo dobro razlikuje idiome pa za staroslavenski kaže da "nije narodni ni materinski jezik onih naroda; čak im je nejasan gotovo kao našim neukim Talijanima latinski".¹⁴ Njegovo je mišljenje tim zanimljivije što nipošto nije pripadao zaštitnicima slavenskoga bogoslužja. *Nema nikakve sumnje da je staroslavenski, uostalom posvećen oltarom od davnina, na hrvatskom tlu imao ulogu sličnu latinskome . Sve do novijih vremena neće, osim latinskoga, biti stranoga jezika koji bi hrvatskoj kulturi služio koliko staroslavenski.* Vrijeme rusifikacije hrvatskostaroslavenskoga jezika poklapa se s vremenom sveslavenskih ideja među Hrvatima. Uvjerenje da su svi Slaveni jedan narod pogodovalo je traženju jednoga zajedničkoga književnojezičnoga idioma, pa su tim traženjima svoj prinos dali i Hrvati. Spominjemo samo Šimu Budinića (1530/35 -1600) i Jurja Križanića (1617/8 - 1683) koji su, nužno i logično, u taj zajednički idiom pokušali ugraditi i staroslavenske i hrvatske elemente. No, to je već druga tema. Ugraditi staroslavenske jezične elemente u moderni hrvatski jezični standard pokušao je poznati hrvatski filolog Fran Kurelac (1811 - 1874), predvodnik Riječke filološke škole. Svoj jezik je u znatnoj mjeri prošarao staroslavenizmima i nastojao da to i drugi čine. Nije imao uspjeha: mada su mu svi priznavali veliko majstorstvo i u pisanju i u govorništvu i mada je bio okružen učenicima koji su ga obožavali, njegovi su se postupci držali prejakom i nepotrebnom arhaizacijom pa nisu imali nikakva utjecaja na jezični hrvatski standard, ali su zanimljivi kao pokušaj da se kombiniranjem staroga i novoga dođe do prihvatljivoga književnoga jezika. Staroslavenski su elementi vidljivi u njegovu jeziku na nekoliko razina. Najuočljivije, možda, kod pridjeva i participa jer redovito razlikuje neodređeni i određeni oblik, a osim toga tvorba participa i njihova učestalost podsjećaju na staroslavenske tekstove:

1. *Pošad* iz Beča, *obišad* nekoliko sel... 2. *Ogledavše* malo Slovence, svrnimo okom i na Srblje... 3. I danas hvala tomu dobrostivu Srbinu, mene *prihranivšu* i *potpomogšu* i *naučivšu*...4. *Navraćuje* razgovor...

"Žitiš od rimskih arhierčov i cesarov", magistarski rad u strojopisu. Zagreb, 2001. Provedeno istraživanje pokazuje da su pojednostavljene tvrdnje da je Kožičić pod uređivanjem jezika uglavnom razumijevao uklanjanje staroslavenizama.

¹³ Isto kao 9. str. 64. i 65.

¹⁴ Isto kao 9. str. 113.

To se posebno odnosi na dativ apsolutni koji u Kurelca na više mjesta možemo naći:
 1. Rekšu Rakovcu, da ga je strah... 2. profesorom toga se žamora plašecem,
 ...odvratih.

Druga je osobina česta uporaba dvojine: iz dvaju *rukopisu*, širokih *rukavu*, te me *uvedosta* u kuću i *pokazasta*. U skladu sa staroslavenskom normom Kurelac tvori futur (ja *budu govoriti*, što *odgovoriš* Bogu, on tebe *ponese*) i imperativ (ona me *čuvaj* i do konca *uhrani*), upotrebljava zamjenice (*se* jeseni, ohraniti *nje* svetinju) itd. Na leksičkom planu mogli bismo nabrojati vrlo mnogo, ali evo maloga izbora: *bližik* (rođak), *bljudo* (zdjela), *batog* (štap), *čatiti* (čitati), *čislo* (broj), *dreselje* (žalost), *dvar* (vrata), *glubinja* (dubina), *gobzovata* (obilata), *horugva* (zastava), *izkrnji* (bližnji), *lačan* (gladan), *mazda* (osveta), *nevěst* (neznanje), *povelēti* (zapovijediti), *prepočitati* (štovati), *pruditi* (koristiti), *slovo* (riječ), *slēsti* (sići), *stav* (kip), *suhvica* (osušeni grozd), *trebnik* (molitvenik).¹⁵ Pri takvim i sličnim nabranjima moramo voditi računa o tom koja od tih rješenja Kurelac nudi kao standardna, a koja upotrebljava u osobitim kontekstima. Zasad znamo da nije bio dosljedan, a za bogatije spoznaje bit će potrebno novih sustavnih istraživačkih napora. Staroslavenizme će povremeno koristiti i hrvatska leksikografija. Kada je pisao svoj poznati *Rječnik znanstvenoga nazivlja* (1874 - 1875), temeljno djelo hrvatske znanstvene terminologije,¹⁶ Bogoslav Šulek je postupao po "načelu bliskosti", tj. kada nije imao hrvatskih riječi, prvo je posuđivao iz drugih slavenskih jezika, pa i iz staroslavenskoga, mada prilično rijetko. Jedan od najboljih poznavatelja Šulekova djela Ljudevit Jonke napisao je da on "Preuzimajući riječi iz crkvenoslavenskoga jezika ...provodi ponašivanje."¹⁷ Jonke tu navodi primjere kao što su *sućanstvo*, *sućstvo*, *sući*, *osućenje* (ostvarenje), *dvari*, *predvarje*, *žrac*, *žazlo*. "Ponašivanje" tih riječi izvršeno je prije mnogo stoljeća pa ih je Šulek mogao naći u navedenom obliku u starim hrvatskim tekstovima. Jonke dalje tvrdi: "No veći dio označenih crkvenoslavenskih riječi ne samo što nije usvojen, nego je bio i nepotreban pored novijih riječi i pored mogućnosti stvaranja riječi od novijih izvora. Za potvrdu toga navodim riječ *kon* (Ursprung 1230) pored zabilježena u Šuleku *izvora*, *zameta*; riječ *grid* (Satelit, 374) pored zabilježene *družice* i *mjeseca*; riječ *iska* (Postulat, 433) pored zabilježena *zahtjevka*; riječ *načajati se*, *načajane* (Anwartshaft, 634) pored mogućnosti stvaranja riječi od živa korijena *ček-*, što ga vidimo u glagola *čekati*."¹⁸ Zanimljivo je ipak primijetiti da se ni većina riječi koje Jonke drži prikladnijima nije udomaćila, što bi moglo značiti da je Šulek imao razloga pokušati i sa staroslavenizmima jer je osjećao da konkurentne riječi nemaju velikih izgleda da

¹⁵ Svi primjeri su iz knjige Zlatka Vincea *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1978. O Kurelcu se opsežno raspravlja na str. 405 - 470.

¹⁶ Igor Gostl, *Bogoslav Šulek*, Mala knjižnica Matice hrvatske, IV/19, Zagreb, 1995.

¹⁷ Ljudevit Jonke, *Slavenske pozajmljenice u Šulekovu "Rječniku znanstvenoga nazivlja"* u knjizi *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971, str. 174.

¹⁸ Isto kao 17, str. 174 - 175.

postanu prihvatljivim terminima. Drugi je primjer korištenja staroslavenizama u hrvatskoj leksikografiji iz našega vremena. U svome *Rječniku razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika*, školsko izdanje (Zagreb 1992) hrvatski je jezikoslovac u "srpski stupac" stavljao riječi kao što su *agneć nezlobivi, bdenije, beslovesan, besmrtije, blagovoljenje, blagoutrobije* i objašnjavao ih hrvatskim leksemima *nevino janje, bdijenje, nerazuman, besmrtnost, naklonost, uživanje u jelu i piću*. To znači da su u hrvatskom stupcu navedene standardne riječi, a u srpskom stilistički izrazito obilježene, što je posve neprihvatljiv metodološki postupak. Staroslavenizmi će se pojavljivati i u tekstovima novije hrvatske književnosti. Neki postupci Josipa Pupačića, Nikole Miličevića, Maka Dizdara, Abdulaha Sidrana, Mirka Kovača izvrsno su interpretirani u raspravi Eduarda Hercigonje, a oslonjenost Krležinih *Balada* na glagoljašku tradiciju u raspravi Radoslava Katičića.¹⁹ U ovoj ću prilici upozoriti na takve elemente u hrvatskom povijesnom romanu. Autori tih romana nastoje čitateljstvo poučiti hrvatsku povijest, ali i da nametnuti vrijednosne sudove. U pojednostavljenim slikama procesija koje prate hrvatskoga kralja stupa i sjajno odjeveno latinsko svećenstvo. A onda: *Iza latinskih, eto hrvatskih svećenika, hrvatskoga obreda. Njihovo odijelo bilo je isto tako sjajno, ali njihova su lica odavala veću pobožnost i čednost. Neki od njih nosili svete knjige, koje su blagoslovili svojim rukama sami sveti apoštoli Ciril i Metod, kad su bili u Bieloju Hrvatskoj. Te knjige bile su bogato uvezane i obtočene srebrnom i urešene dragim kamenjem.*²⁰

U oblikovanju toga dvojstva (latinaško-glagoljaškoga) pisci se kadšto služe prepoznatljivim izrazima iz liturgijskih glagoljičnih knjiga, točnije ili slobodnije navedenima. To im pomaže da izbjegnju opširnije opise i s malo riječi postignu ugodaj koji žele:

*"Gospodi pomiluj!" kliču Hrvati,
"Kyrie eleison!" viču Latini*²¹.

U istom romanu dječak na pitanje zna li slova, odgovara: *"Az, buki, vedi, glagol, slovo."*²² Kada im je do stvaranja posebno svećanih ugodaja, liturgijskih ili kakvih drugih, pisci poučnih povijesnih romana nastoje i jezičnim elementima hrvatskostaroslavenskoga jezika pojačati rodoljubne osjećaje: *Mahnitom radošću pjevao je narod hrvatski: Slava va višnjih Bogu! I na zemlji mir človekom blagovolenija". Ljudi su se poznati i tuđi grlili i padali su jedan drugome u naručaj.*

¹⁹ Eduard Hercigonja, *Problemi i metode analize stilematike hrvatske srednjovjekovne proze*, u knjizi *Nad iskonom hrvatske knjige*, Zagreb, 1983, str. 281 - 295; Radoslav Katičić, *Zapisi s izvorišta*, "Slovo", 25 - 26, Zagreb 1976, str. 394 - 406.

²⁰ Velimir Deželić, *Prvi kralj. Historijski roman iz hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1903, str. 11.

²¹ Lovre Katić, *Kraljica Jelena*, Zagreb, 1935, str. 24.

²² Isto kao 21, str. 43.

*Klikali su. Ijujuškali su. Igrali kolo. Nikad nisu crkve hrvatske bile pune kao sada. I sam kralj Petar Krešimir pjevao je pobožno: Slava va višnjih Bogu!"*²³

Staroslavenski jezik u hrvatskoj jezičnoj povijesti obnašao je, dakle, službu književnoga jezika, potom je svoje funkcije sveo na liturgijsku. Pokušaji od XVI. st. dalje da se njegove osobine ugrade u hrvatski jezični standard bili su zakašnjeli i nisu imali izgleda na uspjeh. Nastavio je živjeti u leksikografskim djelima, u literarnim ostvarenjima i na filološkim radnim stolovima.

Sažetak

Staroslavenski jezik najstariji je slavenski književni jezik i u srednjem vijeku na mnogim je slavenskim prostorima služio za izražavanje civilizacijskih potreba. Stupao je u različite odnose s "domaćim" idiomima, pa slavenska filologija govori o tzv. redakcijama i recenzijama staroslavenskoga jezika. I na dijelu hrvatskoga narodnoga prostora upotrebljava se taj književni jezik kroz cijeli srednji vijek i stupa u zanimljive i dinamične odnose s hrvatskim idiomima (čakavština, kajkavština, štokavština). U hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima, posebice u onima koji su pisani glagoljicom, ali ne samo u njima, uočavamo tri idioma:

a) hrvatskostaroslavenski (u staroj terminologiji: hrvatska redakcija staroslavenskoga jezika); b) hrvatsko-staroslavenski ("miješani" tip jezika: odnos staroslavenskih i starohrvatskih jezičnih elemenata varira od teksta do teksta); c) hrvatski (prvo čakavština pa kajkavština i štokavština). Hrvatsko-staroslavenski postupno je širio i svoje funkcije i svoj prostor, ali su tragični povijesni događaji u 15. stoljeću prekinuli višestoljetni razvoj i u 16. se moralo u odabiranje za opći književni jezik početi iznova. Od toga vremena uloga će se staroslavenskoga svesti na liturgijsku funkciju (on će biti liturgijski jezik u nekim hrvatskim biskupijama sve do Drugoga vatikanskoga koncila). Posebnu pojavu predstavlja rusifikacija hrvatskostaroslavenskoga jezika koja je bila posljedica vatikanske globalne politike. U povijesti je kasnije bilo samo sporadičnih pokušaja da se staroslavenski elementi ugrade u moderni hrvatski jezični standard (Fran Kurelac u svoje tekstove, a Bogoslav Šulek u svoj *Rječnik znanstvenoga nazivlja* iz 1874. god.). U 19. i 20. stoljeću elementi će toga jezika živjeti u beletristici i ispunjavati posebne stilske zadaće (posebice u povijesnoj prozi i u poeziji: Velimir Deželić, otac, Milutin Mayer, Velimir Deželić, sin, Petar Grgec, Jure Katić, Josip Pupačić, Nikola Milićević, Mak Dizdar, Mirko Kovač i drugi). U modernom

²³ Velimir Deželić, st., *Petar Krešimir*, Zagreb, 1932, str. 174. Zanimljivo je da isti pisac u romanu *Prvi kralj* iste riječi stavlja u usta kralju Tomislavu, ali malo izmijenjene: "Slava va višnjih Bogu, i na zemlji mir, v čelovjecih blagovolenje". (str. 18).

hrvatskom standardu staroslavenski nije ostavio znatnijih tragova mada se kao staroslavenske često navode riječi: *brak*, *kumir*, *licemjer*, *stih* i još neke.

Josip LISAC (Zadar)

HRVATSKA NARJEČJA U KONTAKTU

Postojanje kontakata među dijalekatnim govorima, kao i među drugim idiomima, općenito je poznata pojava, ali je prije udublivanja u detalje te problematike potrebno najsažetije definirati hrvatska narječja, a to nije lagan zadatak. Jednostavno je naime s kajkavcima i osobito s čakavcima, jer su svi kajkavski i čakavski dijalekatni idiomi hrvatski. Pritom napominjemo da u nekim kajkavskim primjerima nacionalnost i zemljopisna smještenost svakako igraju stanovitu ulogu. Naime, ondje gdje po čisto jezičnim kriterijima ne bi bilo jasno kamo uključiti određeni idiom, u kajkavsko narječje ili u slovenski jezik, tu stanovito značenje preuzimaju sociolingvističke činjenice. Također i neki čakavski idiomi imaju slovenskih utjecaja, ali tu klasifikacijske dileme obično nisu teške. Uz to, važnu je naglasiti da područja južnoslavenskih jezika ne treba promatrati izolirano, nego kao dijelove veće cjeline južnoslavenskih jezičnih prostora. To naglašavam prvenstveno zbog suočavanja s pitanjem hrvatskih štokavskih dijalekatnih idioma. Samo jedan štokavski dijalekt, onaj slavonski, u cjelini je hrvatski. Hrvatskoga su podrijetla i svi govori zapadnoga bosanskohercegovačkoga dijalekta (ikavskoga novoštokavskoga), no danas znatan broj govornika toga dijalekta nesumnjivo nisu Hrvati. Prema tomu, riječ je o nesumnjivo hrvatskom dijalektu prema njegovim jezičnim značajkama, ali su mnogi govori toga dijalekta bošnjački, tj. oni su dio bošnjačkoga jezika, u neznatnoj mjeri i srpskoga. Ijekavski šćakavski dijalekt (istočnobosanski) također je po jezičnim značajkama hrvatske fizionomije, ali su hrvatski govornici u njemu manjina, uz veliku zastupljenost Bošnjaka i neveliku zastupljenost Srba. Ta su tri dijalekta zapadnoštokavskoga podrijetla; ostali su štokavski dijalekti istočnoštokavskoga ili uglavnom istočnoštokavskoga podrijetla. Novoštokavski (i)jekavski dijalekt obično zvan istočnohercegovačkim, također je dijelom hrvatski, uz dominantnu zastupljenost Srba i uz priličnu zastupljenost Bošnjaka i Crnogoraca. Većinom je taj dijalekt istočnoštokavske fizionomije, dakle većinom nema hrvatske jezične značajke, no o njemu će biti potrebno još dosta govoriti. Hrvati govore i drugim štokavskim dijalektima. U Boki zetskim, u Srijemu uglavnom novoštokavskim ekavskim (šumadijsko-voždanskim) u Rekašu u Rumunjskoj smederevsko-vršačkim poddijalektom kosovsko-resavskoga dijalekta. Među tim je dijalekatnim fizionomijama jedino ona bokeljska možda kontinuirana srednjovjekovnog zapadnoštokavskoga (hrvatskoga tipa), dok Hrvati u Srijemu i u Rekašu ne čuvaju mnogo svojih dijalekatnih

značajki. Karaševski idiomi u Rumunjskoj i idiomi kosovskih Hrvata pripadaju torlačkim govorima (torlačkom narječju), pa također uglavnom nemaju hrvatskih jezičnih značajki. Svakako i druge govore Hrvata diljem svijeta držimo dijelom hrvatskoga jezika, uz to što oni u načelu sadrže hrvatske jezične značajke, za razliku od dijela štokavskih i torlačkih govora koji su dio hrvatskoga jezika po nacionalnosti njihovih govornika, a ne po vlastitoj fizionomiji.

Tu je važno spomenuti i odnos hrvatskoga standardnoga jezika i hrvatskih dijalekata, i to u tom smislu da hrvatski standardni jezik djeluje na hrvatske dijalekte, ali i hrvatski dijalekti utječu na hrvatski standardni jezik. Pitanju dijalekatne podloge hrvatskoga standardnoga jezika još ćemo se vratiti u ovom prinosu. Naravno, u dijalektologiji načelno su jednake važnosti odnosi među raznim organskim idiomima, pa ćemo govoriti i u skladu s time, ali ćemo se dotaći i standardoloških pitanja, a na tom području goleme je značenja upravo štokavština, uz nesumnjivo značenje i svih drugih idioma.

Dakle, iz više razloga poći nam je od štokavštine, ponajprije od najvećega dijalekta u srednjejuznoslavenskom dijasistemu, tzv. istočnohercegovačkoga. Taj naziv dijalekta, naravno, nije baš uzoran, ali je dosta uobičajen, pa ćemo se služiti i njime. Hrvati tim dijalektom govore na dubrovačkom području, ali i ponegdje drugdje u stanovitoj mjeri, npr. u Slavoniji tamo gdje prevladava taj dijalekt. Utjecaji toga dijalekta na druge organske idiome često su neveliki, a isto vrijedi i za utjecaje drugih organskih idioma na govore toga dijalekta. Ipak se čini sigurnim da su neki utjecaji duboki. Recimo, na sjeverozapadu toga dijalekta čest je jednosložan izgovor dugoga jata, na jugoistoku dvosložni, pri čemu bi se reklo da upravo ta jednosložnost jata nije slučajna. Mogao bi to biti utjecaj susjednih ikavaca štokavaca, koji su s govornicima toga dijalekta, (i)jekavcima štokavcima, bili susjedi u Hercegovini još prije migracija, a često su nastavljali susjedovati i nakon seoba. Zanimljivo je da (i)jekavski novoštokavski dijalekt obično ima *more* za "može", što je izrazita zapadna značajka, i to ne jedina. Mogli bismo spomenuti npr. česte primjere kao *greb* ili *vrehac*, genitiv *česa*, starije oblike u množinskim padežima itd. Na sjeverozapadu obično se deklinira: *Đuro - Đurč* kao u hrvatskom standardnom jeziku, dok je na jugoistoku *Đuro - Đura*. Ponegdje na sjeverozapadu, npr. u Žumberku vrlo je očit utjecaj susjednih kajkavaca, čakavaca i govornika slovenskog jezika, npr. i na prozodijskom polju, s osobinama vrlo izrazito nenovoštokavskima. Kontakt s čakavcima izrazit je u zoni sjeverozapadno od Dubrovnika. Međutim, i čakavci na Lastovu primili su nesumnjiv zapadnoštokavski (upravo dubrovački) utjecaj. Vidljivo je to i iz sudbine jata i samoglasnoga / na Lastovu (jat jekavski, *o* kao refleks samoglasnoga /). Izrazite dubrovačke značajke (čuvanje *h*, nedosljedno tzv. novo jotovanje, arhaizmi u deklinaciji itd.) svakako su u svezi s čakavskim susjedstvom. Dubrovnik ima i drugih posebnosti, npr. zatvoreno *a* na mjestu dugoga *a*, skraćivanje dugoga *a*, skraćivanje dugoga samoglasnoga *r*, itd. Inače

je zgodno da se kao dijalektalna (i)jekavska novoštokavska štakavska osobina izdvoji npr. enklitika *je* (a ne *ju*) u akuzativu jednine ženskog roda lične zamjenice trećeg lica, zatim sačuvano *-a* u genitivu i akuzativu te *-u* u dativu i lokativu jednine m. i s. roda imeničke promjene pridjeva (npr. *našli ga mrtva*), neokrnjeni infinitiv, prezent *idem* (ne *idcm*), slavenski genitiv uz negaciju (*nemoj mi pilića odnositi*), *cr* a ne *or* u brojevima kao *petero*, naglasak *měne* i *měni*, *těbe* i *těhi* (na jugoistoku dijalekta i u srpskom standardnom jeziku je *měnc*, *měni* itd.) Inače, razumije se, nema govora u tom dijalektu koji bi u cjelini odgovarao standardnom jeziku, jer se standardni jezik od svih organskih idioma osjetno razlikuje, poglavito u leksiku i u sintaksi. Izgleda da svagdje u organskim idiomima, i izvan istočnohercegovačkoga dijalekta, dolaze oblici tipa *mislioc*, dakle bez *-lac*.

Ikavski novoštokavski dijalekt, često zvan zapadnim bosanskohercegovačkim dijalektom, obično u mnogim sredinama signalizira na veze s čakavcima, pa se onda u tim govorima npr. javljaju analoški primjeri kao *cil* ili *pepel*. Kao u nekih čakavaca, u ikavaca novoštokavaca imamo *vrebac*, *rest* ponegdje i *krest*, uz to i *greb*, pa i *kadi* ponegdje. Primjeri tipa *na livon strani* povezuju Makarsko primorje, Opuzen, Donju Ramu (ikavci novoštokavci) s (i)jekavcima dubrovačkoga područja i s čakavcima splitsko-srednjodalmatinskog kopnenog i otočnog područja. Stare veze s čakavštinom vidljive su u mnogim govorima u Bosni, osobito u zapadnoj Bosni, još više u Makarskom primorju. Npr. potvrde kratke množine (koje nerijetko pretežu) jasno povezuju govornike zapadnoga dijalekta s čakavcima, a i s kajkavcima. Naročito su znatne i stare veze s čakavcima u današnjih moliških Hrvata koji imaju *krest*, *rest* i *repac*, *hiža* itd. Bilo bi možda moguće zaključivati i o tom koji su čakavci djelovali na moliškohrvatske idiome. Približno pola ikavskoga novoštokavskog dijalekta je štakavsko, pola šćakavsko, pa je i taj šćakavizam izrazita veza s čakavcima koji su uglavnom svi šćakavci. Osobito je jak čakavski utjecaj na otocima (Sumartin na Braču, Sućuraj na Hvaru itd.) što je dobro vidljivo npr. i u relativno slabu čuvanju nenaglašenih dužina; u Sumartinu akut se javlja u nizu kategorija. Sv. Juraj kod Senja ima u prezentu neprenesen središnji dugosilazni akcent (*razovâraju*), očito na mjestu akuta. Tu ima i prilično ekavizama (senjski čakavski utjecaj), koji u nekoj mjeri dolaze i drugdje. Govori u Slavoniji (Vuka i okolica) imaju i utjecaje slavonskoga dijalekta, a izrazita je povezanost Rame i istočnobosanskog dijalekta, npr. nastavak *-im* u instrumentalu jednine imenica *i* deklinacije, često *ńc* za *nč* itd. U Mrkoplju u Gorskom kotaru štokavci ikavci imaju i nešto utjecaja susjednih kajkavaca, ne samo

čakavaca. Štokavci ikavci imaju i niz tzv. adrijatizama, npr. prijelaz dočelnoga *m* u *n*, u fleksemima i u nepromjenjivim riječima, skraćivanje dugoga samoglasnoga *r* itd.

Slavonski dijalekt također ima značajki povezanosti s čakavcima i s kajkavcima, pri čemu je nesumnjivo da su u srednjem vijeku kajkavci zaposjedali dio (i to zapadni) Slavonije. S čakavcima bi bilo zanimljivo uspoređivati akcenatske osobine; u primjerima tipa *stārci* na slavonskom jugu (Posavina) javlja se dugosilazni naglasak (kao na čakavskom jugoistoku), a na sjeveru dijalekta (Podravina) i na zapadu južne zone (Siće, Magića Mala) dolazi u takvim primjerima akut, kao na čakavskom sjeverozapadu. Važno je spomenuti i dobro čuvanje akuta u slavonskom dijalektu, približno kao u čakavštini. Povezanosti slavonskoga dijalekta s kajkavcima (protetsko *v*), primjer *morje*, akuzativi tipa *posici rasta* "hrasta", 3. l. mn. prezenta tipa *vežcu* i sl.) održale su se osobito u Podravini, iako su velike seobe u znatnoj mjeri prekinule veze slavonskih štokavaca s kajkavcima, također i slavonskih Posavaca i podravaca. Te su povezanosti bile vrlo razumljive, jer kakvih smetnji dobroj komunikaciji među istočnim kajkavcima i arhaičnim slavonskim štokavcima dugo nije bilo. Svakako su u te veze bili najjače uključeni govornici sjeverozapadnih slavonskih govora, jer su tu kajkavci bili susjedi i jer su tu utjecaji drugih štokavskih govora bili slabiji nego u Posavini. I danas u Martincima i okolici (podravski govori u Mađarskoj) pod kajkavskim utjecajem imamo npr. *štel* "htio". Primjeri kao *dal* bilježeni su u poznatim govorima Siće i Magića Mala, a takvi su glagolski pridjevi obični u mnogih čakavaca i osobito u kajkavaca.

Istočnobosanski dijalekt izgubio je u najnovije doba mnoge osobine, a inače je izraziti predstavnik zapadne dijalekatne boje. To je ugovnom šćakavski dijalekt, (i)jekavski, uz poneki primjer tipa *tuji* ili *meja*, često *moreš* te mjestimično čuvanje akuta. Uz povezanosti s kajkavštinom i čakavštinom važna je veza istočnobosanskog dijalekta sa štokavskim susjedima od sjevera (Slavonija) do juga (Mljet); npr. prijelaz *i* u *č* ispred *r* povezuje to prostiranje. U Kukinju u Mađarskoj nalazimo konstrukciju tipa *polomila sam noža*, dakle kao u slavonskom dijalektu (i u kajkavštini). Različitih utjecaja na govore istočnobosanskog tipa nalazimo u Kostajnici i na virovitičkom području.

Bokeljski Hrvati govore idiomima zetskoga dijalekta, ijekavskoga i šćakavskoga, a ovdje upozoravam na bokeljske adrijatizme, npr. skraćivanje dugoga samoglasnoga *r*, koje je osobito često u čakavaca koji imaju najčešće slijed *ar*, registriran i u Boki.

Hrvati govornici torlačkih govora imaju novijih utjecaja zapadnoštokavskoga govornoga tipa, i to i oni na Kosovu i u Rumunjskoj, pa i oni u novije doba doseljeni u Hrvatsku s Kosova (Dubrava u Zagrebu, Kistanje).

U čakavskom narječju buzetski dijalekt ističe se povezanostima sa slovenskim dijalekatnim idiomima, a primjer bi bio npr. *kaj* u tom ipak prilično izrazitom čakavskom govornom tipu. Sjever dijalekta zahvaćen je slovenskim prozodijskim i drugim utjecajima. U buzetskoj zoni ima doduše osobina kao u kajkavskom narječju, ali se ne radi o pojavama koje bi bile uvjetovane kontaktom među narječjima.

U ovom kontekstu izrazito je zanimljiv jugozapadni istarski dijalekt, dijalekt koji dobro karakterizira istodobno postojanje i *ča* i *zašto*. Podrijetlom je on iz Dalmacije, istočno od Cetine, ali ne iz Makarskoga primorja, koje je šćakavsko, nego iz njegova štakavskog zaleđa. To je pretežno štokavski govorni tip, koji je putem do Istre i u samoj Istri u nekoj mjeri čakaviziran, tako da danas uglavnom svagdje prevladavaju čakavske crte. Akcent nije ni novoštokavski ni arhaični čakavski; izgubljen je akut, izgubljene su nenaglašene dužine, djelomično se čuva staro mjesto akcenta, djelomično je akcent pomaknut. Ima nešto primjera s *a* na mjestu prsl, prednjeg nazala iza *č*, *ž*, *j*, a to je pojava mnogo raširenija u čakavaca nego u (zapadnih) štokavaca. Umjesto dočelnoga *l* dolazi *a* (*bija*) što je uglavnom štokavska osobina donesena iz Dalmacije. Fonem *h* uglavnom se čuva, po prilici kao u mnogim drugim čakavskim govorima. Umjesto prsl, *d'* dolazi *ž*, *j* i *d*, *j* je značajka mnogo izrazitije čakavska nego zapadnoštokavska, a *ž* je dobiveno od štokavskoga *dž* kao i inače u čakavaca: slično je i s izgovorom *d'*. Jugozapadni istarski dijalekt uglavnom je štakavski, a to je izrazito štokavska/ nečakavska osobina. Inicijalna skupina *čr* uglavnom se čuva; to je sačuvani čakavizam. Češće je *pojti* - *pojden* nego *zač* - *zajden*, dakle prevladava čakavsko stanje. Redovita je kratka množina jednosložnih imenica muškog roda, dakle kao u čakavaca (a djelomično i u mnogih štokavaca). Imenice ženskoga roda na *-a* u gentivu množine dolaze s nultim morfemom, kao u ostaloj čakavštini. Tipični čakavski kondicional tipa *bin*, *biš*, *bimo*, *bite* javlja se manje-više redovito. U cjelini očito je da su čakavizmi brojniji, za razliku od ishodišnoga stanja na graničnom dalmatinsko-hercegovačkom području gdje su sigurno prevladavale štokavske crte.

Govori sjevernočakavskog (ekavskog) dijalekta imaju dosta značajki zajedničkih sa slovenskima i kajkavskima, no to ne znači mnogo. U načelu ekavski čakavski idiomi čuvaju svoje stare značajke. Drugačije je u rjeđim primjerima kao što je recimo u Mrzloj Vodici u Gorskom kotaru gdje su sasvim očiti goranski kajkavski kontakti utjecaji.

Srednjočakavski (ikavsko-ekavski) dijalekt sastoji se i od izrazito konzervativnih govora i od mjesnih sustava u kojima su izvršene brojne promjene, osobito u govorima kontinentalnog poddijalekta: ti govori primili su mnogo i kajkavskih i novoštokavskih utjecaja. Utjecaje nalazimo i drugdje, npr. u senjskom govoru, koji pripada rubnom poddijalektu i u kojem se jako osjeća velika zastupljenost bunjevačkoga ikavskog novoštokavskog dijalektalnog tipa unutar grada Senja. Razumije se, ima i drugačijih primjera: npr. govor Hrvatskog Groba kod Bratislave u Slovačkoj već je u Hrvatskoj primio i kajkavskih i štokavskih utjecaja, pa ima i zamjeničku riječ *kaj*. Tu zamjeničku riječ nalazimo ponegdje i u čakavaca blizu Kupe ili u Žumberku, gdje je riječ o kajkavskim utjecajima. Inače su i žumberački doseljeni štokavci utjecali na čakavce, pa otuda u tih čakavaca primjeri kao *pljesma* "pjesma".

Južnočakavski (ikavski) dijalekt također ponegdje (sjeverozapad Istre, Klana) ima *kaj*, no mnogo je u njega češće *što*, uz vlastito *ča*. Gotovo u cjelini taj je dijalekt obilježen znatnim štokavskim utjecajima, ipak neznatnima na otocima udaljenijim od kopna. U tom dijalektu bit će nerijetko *krede*, češće *reste* još češće *vrebac* ili slično, uz to obično i *grčb*, kao u nekih novoštokavskih ikavaca, ikavizam također kao u njih. I deklinacija, osobito množinska, često je u stanovitoj mjeri izmijenjena, tj. donekle štokavizirana. U primjerima kao *iša* južni čakavci se slažu sa štokavcima (*iša*, *išao* ili slično) i glavninom kajkavaca (*iše*), dok se sjeverozapadni čakavci sa svojim *šal* slažu s organskim idiomima slovenskoga jezika (*šou* i sl.) i s manjinom kajkavskih govora.

Lastovski (jekavski) dijalekt izrazito je obilježen zapadnoštokavskim utjecajem, kako smo već vidjeli, a to je i prirodno s obzirom na rani ulazak Lastova pod vlast Dubrovačke Republike. To je vrlo uočljivo i iz akcentuacije, na kojem su planu dvostruki akcenti osnovni oblik govorenja: izgovaraju se, dakle, akcenti i na starom i na novom mjestu, npr. *zèmjã*. Ujedno je lastovski dijalekt jedini od čakavskih dijalekata na temelju kojeg nemamo tekstova dijalektalne književnosti, a to već samo po sebi dosta govori. Uostalom, to je dijalekt s izrazito malim brojem stanovnika (1991. je Lastovo imalo 1228 stanovnika).

Kao što se u čakavštini izdvajaju tri dijalekta, ekavski, ikavsko-ekavski i ikavski, kojima su dodana tri specifična dijalekta (jedan s jakim vezama u drugom dijasistemu (buzetski), jedan nečakavskoga podrijetla (jugozapadni istarski) i jedan pod snažnim utjecajem hrvatskih štokavskih govora (lastovski), tako je i u kajkavštini. I tu se izdvajaju tri dijalekta koji predstavljaju tzv. središnju kajkavštinu (zagorsko-međimurski, turopoljsko-posavski, križevačko-podravski), a na čakavsku situaciju izrazito podsjećaju ostala tri dijalekta: goranski (s osobinama zajedničkim sa

slovenskima). donjosutlanski (čakavskoga podrijetla) i prigorski (s mnogo čakavskih utjecaja).

Ipak i u glavninskoj kajkavštini opažamo elemente inonarječnih utjecaja. Osobito je važno uočiti da tu, gdje obično postoje tipična kajkavska jednačenja kojima je dobiveno zatvoreno *e* (od jata i od šwa) i zatvoreno *o* (od stražnjeg nazala i od samoglasnog *ʌ*), nerijetko postoji kod zatvorenog *o* i odstupanje od te realizacije s rezultatom *u*. Takva odstupanja postoje i na kajkavskom zapadu (npr. Prigorje i donjosutlanski dijalekt), ali i izvan toga terena (npr. Pušća i Začretje u zagorsko-međimurskom dijalektu, Stupnik i Pisarovina u turopoljsko-posavskom dijalektu). Vrlo je vjerojatno da je na kajkavskom zapadu bio utjecajan govor čakavaca što su u seobama stizali na to područje, a pitanje je nije li i u središnjoj kajkavštini ponegdje bio važan čimbenik čakavski ili štokavski utjecaj, kako god to područje inače bilo u priličnoj mjeri pošteđeno velikih migracijskih kretanja. Usput napominjem da su od Međimurja do Pitomače stražnji nazal i samoglasno /dawali *o*.

Inače su u zagorsko-međimurskom dijalektu izrazitiji slovenski utjecaji (npr. uz Sutlu) nego utjecaji štokavskih ili čakavskih govora.

U turopoljsko-posavskom dijalektu, inače akcenatski karakteriziranom metataksom, posebno je zanimljiv primjer govora Hrvatskoga Sela kod Topuskoga, a riječ je o govoru što je dugo živio u novoštokavskom okruženju, u okruženju tzv. istočnohercegovačkog dijalekta, moglo bi se reći i u okruženju srpskoga jezika. Razumije se da je taj govor doživio znatne promjene, ali rezultat nije anarhičnost, nego je riječ o sustavnim promjenama. U literaturi (Vesna Zečević) govori se o štokavskoj nadgradnji kajkavske baze, pri čemu postoji "veliko bogatstvo prijelaznih nijansi", pa taj govor "predstavlja most između kajkavskog i novoštokavskog dijalekta".

U križevačko-podravskom dijalektu, dijalektu s tzv. metatonijom, očit je izrazit novoštokavski utjecaj, kao i u primjeru Hrvatskoga Sela u Baniji. Tu se pojavljuju npr. i četveroakcenatski sustav (okolica Križevaca, Bjelovara, Koprivnice), također zanaglasne dužine (Nova Ploščica u Moslavini), pa i prednaglasne i zanaglasne dužine (Vaška kod Podravske Slatine). Inače se u kajkavaca dužina uglavnom čuva samo ispred kratkog akcenta.

Posebno je u ovom kontekstu zanimljiv prigorski dijalekt, jer često ima *u* od stražnjeg nazala i samoglasnoga *ʌ*, a nema izjednačenja refleksa jata i šwa. To su već svakako i važna i znakovita odstupanja od centralne kajkavštine, pa je, dakle, očito da zapadnija kajkavština ima izrazite posebnosti. Naročito je zanimljivo ozaljsko područje na kojemu se prepleću i kajkavske i čakavske osobine. Najzanimljiviji je tu ikavsko-

ekavski refleks jata po zakonu Meyera i Jakubinskoga, ali to ne mora biti čakavizam ili čakavski utjecaj: to može biti i nasljeđivanje praslavenskoga stanja, a u starini su Ozalj i najsjeverniji čakavci ikavsko-ekavskoga tipa bili susjedi. Zanimljivo je da u Ozlju dolazi npr. uzročni veznik *zak*, kontaminacija čakavskoga *zač* i kajkavskoga *zakaj*. Česti deminutivni nastavci *-æc* i *-æk* svakako su kajkavske boje (*bogæc*, *komadićæk*), a i ozaljski je rječnik kajkavskoga pečata. Tipične čakavske riječi kao *kadi*, loza "*šuma*", *valc* "odmah" nisu baš brojne. Može se reći da se kod Ozlja lakše odlučujemo za klasifikaciju nego na području oko Karlovca, također s čakavsko-kajkavskim značajkama. Oko Ogulina najjača je čakavska komponenta, dok su kajkavska i štokavska slabije. Ovdje dodajem i koju riječ o govoru tzv. Vlaha u Gradišću, koji također nije lako dijalekatski klasificirati. Oni imaju zamjeničku riječ *što*, niz drugih štokavizama (npr. *treči*, *proliče*, uz to dolazi dominantno čakavsko *meja* i sl.), primjere kao *doša*, *umra*, dosta čakavizama kao npr. *malin* "mlin", *tajdan* "tjedan", čuvanje inicijalnog *čr*, uz iznimke *crljen*, *cvrčak*. Kajkavizam je recimo *štiti* "htjeti".

Donjosutlanski dijalekt nastao je kajkaviziranjem čakavaca. Već njegova formula (prema Ivšiću) *posikal* - *posikli* jasno pokazuje da tu prave kajkavštine nema (akcent, refleksi jata i šwa). I od stražnjeg nazala i od samoglasnoga *l* dobiveno je *u*, kao kod čakavaca. Ipak su, u procesu kajkavizacije, primljena i neka kajkavska fonološka rješenja, npr. *stōlec* i *stōluc*. Svakako je tu stupanj kajkaviziransoti u pojedinim predjelima nejednak, a riječ je vjerojatno o doseljenu čakavaca iz područja oko Une, pa su oni, dakle, srodni s gradišćanskim Hrvatima što se danas nalaze u predjelu oko Stinjaka, dakle na gradišćanskom jugu.

Goranski dijalekt dijeli se u dva poddijalekta, veći zapadni i manji istočni. Ta se podjela temelji na činjenicama različitih osnovica vokalnog sustava; znatne su razlike i u konsonantizmu, u prozodiji, u morfologiji, a u stanovitosti je mjeri različit i leksički ambijent dvaju poddijalekata. Ta se dva poddijalekta razlikuju i po tome što u zapadnom osobina zajedničkih sa slovenskim jezikom ima više nego u istočnom poddijalektu, iako u tom smislu osobito u zapadnom poddijalektu među pojedinim mjestima postoje osjetna neslaganja. Noviji čakavski utjecaj izrazitiji je i ujednačeniji u istočnom poddijalektu. Značajke povezanosti s većinom ostalih kajkavskih dijalekata znatno su izraženije u istočnom negoli u zapadnom poddijalektu. Posebno je vrijedno navesti primjere poput *va* "u", *valje* "odmah", jer su to izraziti čakavizmi. Većinom goranski kajkavci imaju i promjenu dočetnoga *m* u *n* u nepromjenjivim riječima i u nastavcima, dakle taj adrijatizam zahvatio je i Gorski kotar. Čakavizam je bilježen u Prezidu; slovenska dijalektologija u takvim primjerima govori o slekanju.

Potrebno je primijetiti kako se ovdje govorilo o heterodijalekatnim izoglosama, jer se pokazalo kako mnoge izoglose odjeljuju dijelove dijalekata od njihove glavnine, a isto se dešava i među narječjima, također i među jezicima.

Glede hrvatskoga standardnoga jezika sigurno je da je on (kao i u drugih standardnih novoštokavština) utemeljen na govorima novoštokavskoga dijalekatnoga tipa, pri čemu su bili najvažniji novoštokavski (i)jekavski govori, ali su i ikavski novoštokavski govori bili važni. Dubrovnik je više djelovao kao bogata književna baština i uzor u tom smislu nego kao govor važnoga kulturnog središta, iako je, naravno, imao nesumnjive urbane kakvoće, ali nije bio zgodan za brzo i lako prihvaćanje; kao primjer navodim npr. dubrovački zatvoreni izgovor fonema dugo *a*. U cjelini su u formiranju hrvatskoga standardnog jezika bili važni pojedini rezultati u procesima standardizacije, važniji od dijalekatne podloge, koja, međutim, nikad nije bila zanemariva. U tom smislu svakako su svoje značenje imali govori istočnohercegovačkoga dijalekta, dakle većinom govori Srba, osobito onih na području njihova zapadnog prostiranja. Utoliko je pr. važno da se hrvatski dugi (i)jekavski jat uglavnom izgovara jednosložno, kako je i u hrvatskom standardnom jeziku. Moramo spomenuti i to da u hrvatskom standardnom jeziku ima i osobina primljenih i iz neštokavskih i iz nenovoštokavskih dijalekata.

Literatura

- Dalibor Brozović, "Longitudinalne jadranske heterodijalekatske izoglose", u: *Crnogorski govori*, Titograd, 1984, str. 141 - 149.
- Dalibor Brozović - Pavle Ivić, *Jezik, srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb, 1988.
- Mate Hraste, "Govori jugozapadne Istre", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 2, 1966, str. 5 - 28.
- Pavle Ivić, *Die serbokratishen Dialekte*, The Hague, 1958.
- Pavle Ivić, "Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 11, 1968, str. 57 - 69.
- Pavle Ivić, "O poreklu ijekavskog govora u Benkovačkom kraju", u: *Benkovački kraj kroz vjekove*, Benkovac, 1987, str. 157 - 170.
- Stjepan Ivšić, *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*, München, 1971.
- Josip Lisac, *Hrvatski govori, filolozi, pisci*, Zagreb, 1999.
- Mijo Lončarić, *Kajkavsko narječje*, Zagreb, 1999.
- Iva Lukežić, *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Rijeka, 1990.
- Iva Lukežić, *Govori Klane i Studene*, Crikvenica, 1998.
- Gerhard Newelkowsky, "O štokavskim elementima u iseljeničkim govorima Gradišća", *Hrvatski dijalektološki zbornik 7-1*, 1985, str. 181 - 189.
- Petar Šimunović - Reinhold Olesch, *Čakavisch-deutsches Lexikon III*, Köln - Wien, 1983.

Antun Šojat, "Čakavske osobine u jugozapadnim kajkavskim govorima", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, 1981, str. 151 - 167.

Stjepko Težak, "Ozaljski govor", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, 1981, str. 203-428.

Willem Vermeer, "On the principal sources for the study of čakavian dialects with neocircumflex in adjectives and e presents", *Studies in Slavic and General Linguistics*, 2, 1982, 279 - 341.

Silvana Vranić, *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*, Rijeka, 1999. (rukopis)

Sanja Vulić - Bernardina Petrović, *Govor Hrvatskoga Groha u Slovačkoj*, Zagreb, 1999.

Vesna Zečević, *Hrvatski dijalekti u kontaktu*, Zagreb, 2000.

Vesna POŽGAJ HADŽI (Ljubljana)

HRVATSKI I SLOVENSKI

1. Uvod

1. 1. Kontrastivna proučavanja jezika u kontaktu

Govoreći o kontrastivnim proučavanjima jezika u kontaktu, konkretnije hrvatskoga i drugih stranih jezika, poznavaoćima kroatistike prvo pada na um ime Rudolfa Filipovića i njegove nezaobilazne monografije *Teorija jezika u kontaktu*.²⁴ Profesor Filipović bio je osnivač, organizator i dugogodišnji voditelj kontrastivnih projekata u sklopu Zavoda za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Spomenimo samo tri najvažnija projekta: prvi - *YSCECP (The Yugoslav Serbo-Croatian-English Contrastive Project)* započet je 1967. postavio je temelje kontrastivnim proučavanjima stranih jezika polazeći od hrvatskog jezika; drugi - *ZESC'CP (The Zagreb English-Serbo-croatian Contrastive Project)*, englesko-hrvatski smjer, imao je za cilj, tj. predmet direktnog istraživanja hrvatski književni jezik. Treba spomenuti i *Petojezični kontrastivni projekt* u kojem se kontrastivno proučavaju francuski, njemački, ruski, španjolski i talijanski jezik kojima su se kasnije priključili i drugi jezici. U sklopu navedenih projekata nastala je bogata kontrastivna literatura²⁵ kojoj se pridružuju i istraživanja *Zagrebačke fonetske škole* koja se bavila sustavima fonetskih grešaka stranih jezika u odnosu na hrvatski jezik.²⁶

1. 2. Kontrastivna proučavanja srodnih i nesrodnih jezika

Srodne jezike, u našem slučaju hrvatski i slovenski, u načelu proučavamo istom znanstvenom metodom kontrastivne analize kao što se proučavaju i nesrodni jezici.

²⁴ R. Filipović: *Teorija jezika u kontaktu*, JAZU-Školska knjiga, Zagreb, 1986.

²⁵ Spomenimo npr. opsežnu publikaciju *Chapters in Contrastive Grammar of Serbo-Croatian and English*, ur. R. Filipović, Zagreb, 1985, te seriju *Mali frazeološki rječnici* u kojoj je dosada izišlo 14 svezaka rječnika. Bibliografiju radova napisanih u sklopu spomenutih projekata vidi u *Biltenu Zavoda za lingvistiku*, br. 5, Zagreb, 1990.

²⁶ Vidi npr. radove P. Guberine, I. Škarića, B. Vuletića, M. Pozojević-Trivanović, D. Horge, V. Josipović i dr.

Kontrastivna proučavanja srodnih jezika u usporedbi s kontrastivnim proučavanjima nesrodnih jezika imaju svojih posebnosti. Srodnost dvaju jezika ima svoje prednosti (govori li jedan govornik npr. hrvatskim, a drugi slovenskim jezikom, komunikacija je uglavnom uspostavljena), ali i svoje nedostatke (interferencijske greške koje se lako otkrivaju, ali zbog srodnosti teže ispravljaju i otklanjaju). U nastavi/učenju srodnih jezika javljaju se i mnogi specifični problemi kao npr. problemi homonimije, paronimije i sinonimije itd.: na spomenute probleme često nailazimo u hrvatsko-slovenskim (slovensko-hrvatskim) prijevodima.

1. 3. Rezultati kontrastivnih proučavanja jezika u kontaktu

Kontrastivna proučavanja dvaju jezika u kontaktu daju teorijske i primijenjene rezultate. Teorijski se rezultati očituju na području opće jezične teorije i teorije kontrastivne lingvistike. Primijenjeni rezultati dolaze do izražaja u sastavljanju programa i pisanju didaktičkih izvora (udžbenici, vježbenice, priručnici, kontrastivne gramatike i dr.) za različite razine - od osnovnoškolske do fakultetske. U tim bi didaktičkim izvorima bilo više vježbi za one jezične probleme koji se teže svladavaju i ispravljaju zbog interferencija prvog jezika. Rezultati kontrastivnih proučavanja također pomažu pri korektivnoj nastavi, posebice u ispravljanju izgovornih grešaka.

1. 4. Kako se u kontrastivnim proučavanjima pristupa određenoj gramatičkoj jedinici²⁷

a) Gramatička se jedinica opisuje lingvistički u oba jezika na osnovi postojeće literature.

b) Gramatički se opisi jedinica u oba jezika uspoređuju da bi se utvrdile sličnosti i razlike u sustavima dvaju jezika u kontaktu (pretpostavka je da razlike u sustavima dvaju jezika najčešće proizvode greške u nastavi/učenju stranoga jezika), tj. u drugoj se fazi provodi kontrastivna analiza.

c) Da bi se provjerilo pojavljuje li se određena gramatička jedinica zaista kao greška u nastavi, nakon kontrastivne analize treba provesti analizu grešaka, odnosno eksperimentalnim istraživanjem utvrditi sustave grešaka.

²⁷ Te četiri faze bile su postavljene od samih početaka kontrastivnih proučavanja i održale se uglavnom do danas (usp. R. Filipović: *Zadaci i prvi rezultati Zagrebačkog englesko-hrvatskog ili srpskog kontrastivnog projekta. Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika*, sv. 1, Institut za lingvistiku, Zagreb, 1975, str. 4-46).

d) Kada se analizom grešaka utvrde područja interferencija i odrede gramatičke jedinice koje treba posebno analizirati, sastavljaju se didaktički izvori koji će pridonijeti uspješnijoj nastavi stranoga/drugoga jezika.

2. Kontrastivna proučavanja hrvatskog i slovenskog jezika

Kontrastivna proučavanja hrvatskog i slovenskog jezika možemo podijeliti u dvije skupine: kontrastivna proučavanja u kojima se uglavnom provodi kontrastivna analiza i kontrastivni projekti hrvatskog i slovenskog jezika u kojima se uz kontrastivnu analizu provodi i analiza grešaka te sastavljaju didaktički izvori.

2. 1. Kontrastivna proučavanja u kojima se provodi kontrastivna analiza

Kontrastivna proučavanja koja se uglavnom bave kontrastivnim analizama možemo podijeliti na: fonetsku-fonološku, morfološku, leksičku i sintaktičku razinu.

2. 1. 1. Fonetsko-fonološka razina

Tri se rasprave bave fonetsko-fonološkom kontrastivnošću između hrvatskoga i slovenskoga jezika; u dvjema je riječ o kontrastivnim prikazima glasovnih sustava, a u trećoj o usporedbi naglasaka u oba jezika.

U raspravi *O slovenskem in srbohrvaškem akcentu* Jurančič²⁸ govori o osnovnim značajkama naglasaka u hrvatskome i slovenskom jeziku (mjesto naglasaka, kvaliteta naglašenih i nenaglašenih vokala, intonacija). Veći je dio rasprave posvećen povijesnom razvoju naglasaka od staroslavenskog jezika do danas.

Rekli smo da se dvije rasprave bave kontrastivnim opisima glasovnih sustava hrvatskoga i slovenskoga jezika; jedna zapravo nadopunjuje drugu. Zanimljive su i zbog toga što je prvi jezik autora prve rasprave hrvatski, a autora druge rasprave slovenski jezik.

Vatroslav Kalenić²⁹ u raspravi *Fonetska kontrastivnost između slovenačkoga i srpskohrvatskoga jezika* uspoređuje glasovne sustave slovenskog i hrvatskog jezika od

²⁸ J. Jurančič: *O slovenskem in srbohrvaškem akcentu*, u *SSJKI*. (Seminar slovenskega jezika, literature in kulture). Ljubljana, 1969. str. 1-3

²⁹ V. Kalenić: *Fonetska kontrastivnost između slovenačkoga i srpskohrvatskoga jezika*, u *XXVI. seminar za strane slaviste*, Sarajevo, 1976. str. 5-5; sve Kalenićeve kontrastivne rasprave objavljene su u zborniku *Izbrane studije Vatroslava Kalenića*, ur. V. Požgaj Hadži i M. Smolić, Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete u Ljubljani, Ljubljana, 2001. str. 7-55.

pisma, pravopisa, vokala, vokala-i naglasaka, konsonanata, najtipičnijih nefonema te zvučne i bezvučne korelacije.

Dularova rasprava *Kontrastivni prikaz slovenskega in srbskohrvaškega glasoslovja*,³⁰ kako se i kaže u uvodu, "prirodna" je dopuna Kalenićeve rasprave o glasovnim sustavima hrvatskoga i slovenskoga jezika. Dular se u raspravi bavi ovim poglavljima: broj fonema, podjela i opis fonema i njihovih varijanata, naglasak, fonemska distribucija i zapisivanje glasova.

Kao što vidimo, rasprave koje se bave fonetsko-fonološkim usporedbama hrvatskoga i slovenskoga jezika ostaju na razini kontrastivnih analiza, odnosno upozoravaju na sličnosti i razlike između dvaju jezika te predviđaju eventualne greške koje nastaju zbog navedenih razlika. Dakle, rasprave samo predviđaju greške i upozoravaju na probleme u nastavi/učenju hrvatskoga, odnosno slovenskoga jezika.

2. 2. 2. Morfološka razina

Morfološke kontrastivne rasprave hrvatskoga i slovenskoga jezika bave se padežima (jedna od rasprava posvećena je instrumentalu) i promjenljivim vrstama riječi, posebno pridjevima.

U raspravi *Raba sklonov v slovenščini in srbohrvaščini* Kalenić³¹ govori o odnosima među rečeničnim dijelovima i vrstama riječi, o padežima i rečeničnim dijelovima, o ovisnosti padeža, o padežima i semantičkim funkcijama, o alternacijama padeža bez prijedloga te o padežima s prijedlozima i rečeničnim dijelovima.

Kalenić³² također proučava razlikovne specifičnosti upotrebe pridjeva u hrvatskom i slovenskom jeziku u raspravi *Raba pridevnikov v slovenščini in srbohrvaščini*. On navodi primjere razlikovnih specifičnosti upotrebe pridjeva u hrvatskome i slovenskome jeziku; dakle nabraja razlike u izgovoru, grafiji i pravopisnoj normi, razlike kod glasovnih promjena te razlike u osnovi iz koje je pridjev izveden. Autor navodi i sličnosti u afiksaciji pridjeva, govori o kontekstualnoj distribuciji, glagolskim participima, tipovima i deklinaciji pridjeva, određenom i neodređenom obliku pridjeva te naglašavanju i komparaciji pridjeva.

³⁰ J. Dular: *Kontrastivni prikaz slovenskega in srbskohrvaškega glasoslovja*, u *Jugoslovenski seminar za strane slaviste*, Sarajevo, 1987, str. 57-3.

³¹ V. Kalenić: *Raba sklonov v slovenščini in srbohrvaščini*, *Slavistična revija*, god. 18, br. 1-2, Ljubljana, 1970, str. 107-28.

³² V. Kalenić: *Raba pridevnikov v slovenščini in srbohrvaščini*, u VI. SSJLK, Ljubljana, 1970, str. 119-135.

U raspravi *Formanti pregibnih besed v slovenščini in srbohrvaščini* Jurančič³³ govori o formantima triju promjenljivih vrsta riječi: imenica, pridjeva i glagola, uspoređujući razvoj slovenskog i hrvatskog jezika u odnosu na staroslavenski.

Babićeva rasprava *Upotreba instrumental u slovenskom i hrvatskom književnom jeziku*³⁴ upozorava na jednu od važnih razlika između tih dvaju jezika: u hrvatskom se jeziku sredstvo izriče besprijedložnim instrumentalom, a zajednica/društvo prijedlogom *s (sa)*; u slovenskome se jeziku u oba slučaja upotrebljava prijedlog *z (s)*. Na primjerima iz romana *Družinska zveza* D. Rupela autor pokazuje da je za razumijevanje instrumentalnih značenja u slovenskom jeziku važniji kontekst, a u hrvatskome sintaksa.

Uspoređujući hrvatski i slovenski jezik na morfološkoj razni, autori navedenih rasprava bave se uglavnom promjenljivim vrstama riječi (imenice, pridjevi i glagoli) i padežima, posebno instrumentalom.

2. 2. 3. Leksička razina

Kontrastivne rasprave hrvatskoga i slovenskoga jezika na leksičkoj razini bave se strukturom leksika i semantičkim razlikama u riječima istoga izvora.

Raspravu *O strukturi leksike v srbohrvatskem in slovenskem jeziku* Jurančič³⁵ počinje tvrdnjom da su slavenski jezici međusobno razumljiviji nego germanski. Tu tvrdnju autor potvrđuje sličnošću gramatičkih struktura hrvatskog i slovenskog jezika, zatim makedonskog i bugarskog te riječima istoga oblika i značenja u svim južnoslavenskim jezicima (*bogat, glava* itd.). I slovenski i hrvatski jezik naslijedili su riječi iz staroslavenskog, njemačkog, mađarskog i romanskih jezika, dok turskog leksika u slovenskom jeziku gotovo nema.

Kalenić³⁶ u raspravi *Pomenske razlike besed istega izvora v slovenščini in srbohrvaščini* govori o semantičkim odnosima među riječima hrvatskog i slovenskog jezika koje se aktualiziraju tek u kontekstu, npr. slov. *milo povedano* : kupi *milo*, hrv. *blago rečeno* : kupi *sapun*. Treba razlikovati osnovno značenje riječi od značenja koje

³³ J. Jurančič: *Formanti pregibnih besed v slovenščini in srbohrvaščini*, u VII. SSJLK, Ljubljana, 1971, str. 1-6.

³⁴ S. Babić: *Upotreba instrumental u slovenskom i hrvatskom književnom jeziku*, Slavistična revija, god. 27, br. 1-, Ljubljana, 1989, str. 103-08.

³⁵ J. Jurančič: *O strukturi leksike v srbohrvatskem in slovenskem jeziku*, u III. SSJLK, Ljubljana, 1967, str. 1-8.

³⁶ V. Kalenić: *Pomenske razlike besed istega izvora v slovenščini in srbohrvaščini*, u XVI. SSJLK, Ljubljana, 1980, 47-4.

se aktualizira u kontekstu. Npr. slov. *milo za žajfo* ne može se prevesti na hrvatski *sapun za sapun* nego treba reći *milo za drago*. Vrlo je koristan informativni rječnik riječi istog porijekla, a različitog značenja u hrvatskom i slovenskom jeziku.

2. 2. 4. Sintaktička razina

Rotar³⁷ u raspravi *O sintaktični in stilistični vlogi kondicionala v slovenskem in srbskohrvatskem jeziku* govori o tvorbi sadašnjeg i prošlog kondicionala i navodi što se sve izriče kondicionalom u slovenskom jeziku. Uz svoje mišljenje navodi mišljenja slovenskih gramatičara. Veći je dio rasprave zapravo posvećen kondicionalu u slovenskom jeziku. Tek na kraju autor tabelarno prikazuje oblike kondicionala i navodi razlike u upotrebi kondicionala u hrvatskom i slovenskom jeziku. U hrvatskom se jeziku kondicional II. sve manje upotrebljava – zamjenjuje ga kondicional I; takva se zamjena u slovenskom jeziku suprotstavlja normi. Red je riječi u slovenskom jeziku elastičniji, npr. *bi ne delal* ekspresivnije je od *ne bi delal*; u hrvatskom se jeziku upotrebljava samo potonji oblik. U hrvatskom jeziku kondicionalna rečenica može imati značenje budućeg vremena, a u slovenskome ne može.

2. 2. Kontrastivni projekti hrvatskog i slovenskog jezika

Dosadašnje hrvatsko-slovenske kontrastivne rasprave bavile su se uglavnom kontrastivnom analizom, tj. utvrđivanjem sličnosti i razlika između jezika, a izostavljena je bila analiza grešaka. Da bi rezultati kontrastivnih proučavanja dvaju jezika u kontaktu, kao što smo već naglasili, imali ne samo opću lingvističku već i primijenjenu vrijednost, istodobno treba provoditi kontrastivnu analizu i analizu grešaka. Prvi pokušaj eksperimentalnog istraživanja hrvatskog i slovenskog jezika dan je u kontrastivnom projektu hrvatskog i slovenskog jezika na kojem se radilo od 1986. do 1995. godine u sklopu Znanstvenog instituta Filozofskog fakulteta u Ljubljani.³⁸

2. 2. 1. Prvi dio projekta

U prvom dijelu projekta klasificirane su, prema vrstama riječi, najfrekventnije morfološko-sintaktičke i leksičke greške studenata hrvatskoga jezika kojima je slovenski prvi jezik. Iz snimljenog materijala (govorne vježbe i slobodni razgovori) napravljena je kartoteka grešaka: posebno su izdvojene greške nastale interferencijom slovenskog jezika te su za njih predložene metode njihova ispravljanja i otklanjanja.

³⁷ J. Rotar: *O sintaktični in stilistični vlogi kondicionala v slovenskem in srbskohrvatskem jeziku*, u 26. Seminar za strane slaviste, Sarajevo, 1976, str. 49–65.

³⁸ Više o tome v. V. Požgaj Hadži: *O kontrastivnom projektu hrvatskog i slovenskog jezika*, u *Strani jezik u dodiru s materinskim jezikom*, HDPL, Zagreb, 1992, str. 145–149.

Konkretno je rezultat prvoga dijela projekta prvi kontrastivni udžbenik za fakultetsku razinu *Vježbe iz hrvatskog ili srpskog jezika I*³⁹ u kojem su kontrastivno odabrani i obrađeni prije svega oni jezični problemi koji Slovincima čine teškoće zbog interferencije prvog jezika. Rezultate toga dijela projekta iskoristili smo i za pisanje programa hrvatskoga jezika kao izbornog predmeta u reformiranoj devetogodišnjoj slovenskoj osnovnoj školi.⁴⁰

2. 2. 2. Drugi dio projekta

U drugom dijelu projekta, nakon kontrastivnog proučavanja i eksperimentalnog istraživanja fonetsko-fonoloških sustava hrvatskog i slovenskog jezika i govora, uspostavljene su empirijski registrirane sustavske greške: pomoću sastavljenih snimljenih vježbi provedena je korekcija grešaka po artikulacijskoj i verbotonalnoj metodi te uspoređena uspješnost korekcije grešaka u obje metode.⁴¹ Primijenjena vrijednost projekta ogledala bi se u *Fonetskim vježbama za hrvatski jezik*,⁴² čiji koncept čeka objavljivanje u nekim boljim vremenima.

2. 2. 3. Kontrastivni komunikacijski sustavi učenja slovenskoga i susjednih jezika⁴³

Zbog malog broja istraživača u sklopu toga projekta proučavale smo samo hrvatski i slovenski jezik. Glavne teme našega istraživanja bile su: slovensko-hrvatska kontrastivna problematika, jezici i kultura (riječ je o predstavljanju hrvatske i slovenske kulture na stranim slavistikama te seminarima slovenskog odnosno hrvatskog jezika), metodički/didaktički problemi učenja/nastave hrvatskog jezika kao stranog te znanstveni opus Vatroslava Kalenića. Kontrastivna proučavanja hrvatskog i slovenskog jezika traju i danas na Znanstvenome institutu Filozofskog fakulteta u Ljubljani u sklopu projekta *Kontrastivno (sinhrono i dijahrono) proučavanje slavenskih jezika*.

³⁹ V. Požgaj Hadži: *Vježbe iz hrvatskog ili srpskog jezika I*. Ljubljana, 1990.

⁴⁰ Prosinca 2000. godine hrvatski je jezik postao izbornim predmetom u 7. 8. i 9. razredu slovenske osnovne škole.

⁴¹ V. Požgaj Hadži: *Sustav i korekcija govornih grešaka studenata hrvatskog jezika kojima je slovenski materinski*. Zagreb, 1995. (Doktorska disertacija)

⁴² V. Vesna Požgaj Hadži – M. Smolić: *Nacrt vježbenice: "Fonetske vježbe iz hrvatskog jezika"*. Govor, god. 13, br. 2, Zagreb, 1996. (izašlo 1998), str. 107–113.

⁴³ Na tom je projektu (1995–2000) u sklopu Znanstvenog instituta Filozofskog fakulteta u Ljubljani osim mene radila i kolegica Marija Smolić iz Instituta za slavistiku Sveučilišta u Klagenfurtu. Rezultati projekta predstavljeni su na različitim međunarodnim simpozijima: npr. na *Drugom hrvatskom slavističkom kongresu*, 2. i 3. *Riječkim filološkim danima*, XXII, XXI, XXVI. *Seminaru slovenskog jezika, literature i kulture*, simpozijima Hrvatskog društva za primijenjenu lingvistiku itd. te objavljivani u zbornicima navedenih simpozija.

3. Hrvatski i slovenski u kontrastu

U ovome radu predstavljamo kontrastivni prikaz hrvatskog i slovenskog jezika uzimajući u obzir:

- rezultate dosadašnjih kontrastivnih proučavanja hrvatskoga i stranih jezika te hrvatskoga i slovenskoga jezika;
- eksperimentalna istraživanja sustava grešaka hrvatskog i slovenskog jezika;
- dugogodišnje pedagoško iskustvo⁴⁴.

Za svaku jezičnu razinu navodimo samo one razlike u sustavima između hrvatskog i slovenskog jezika koje su najčešće uzrokom grešaka u nastavi/učenju hrvatskog jezika govornika kojima je slovenski materinski, odnosno u nastavi/učenju slovenskog jezika govornika kojima je hrvatski materinski. Kao što nam pokazuje praksa, te su razlike ujedno i izvor grešaka u hrvatsko-slovenskim (slovensko-hrvatskim) prijevodima.

3.1. Fonetsko-fonološka razina

3.1.1. Vokalski sustavi

Tablica 1. Razlike u vokalskim sustavima

hrvatski	slovenski
5 vokala	8 vokala
Ø	poluglas
“srednje” <i>e</i>	usko i široko <i>e</i>
“srednje” <i>o</i>	usko i široko <i>o</i>
slogotvorni <i>ɾ</i>	Ø

Iz tablice vidimo da su razlike između vokalskih sustava hrvatskoga i slovenskog jezika ove:

- Broj vokala: pet u hrvatskom i osam u slovenskom jeziku.
- Poluglas: hrvatski jezik nema poluglasa, umjesto njega u riječima istoga porijekla, odnosno iste ili slične tvorbe stoji *a*:

⁴⁴ O toj sam temi održala dva posebna tečaja na seminaru SSJLK 1996. i 1999. godine (v. V. Požgaj Hadži: *Hrvaščina in slovenščina – kontrastivna predstavitev*, 32. SSJLK, Ljubljana, 1996, str. 249-259; V. Požgaj Hadži: *Nekatere pasti pri prevajanju iz slovenščine v hrvaščino (in narobe)*, 35. SSJLK, Ljubljana, 1999, str. 241-254.

hrvatski:	<i>pas, starac</i>	<i>päs, stärac</i>
slovenski:	<i>pes, starec</i>	<i>pēs, stārōc</i>

c) Srednje *e*: umjesto srednjega *e* u hrvatskom jeziku, slovenski jezik ima usko *e* i široko *e*:

hrvatski:	<i>peć, pet, metla, žena</i>	<i>[pěć, pět, mètla, žèna]</i>
slovenski:	<i>peč, pet, mella, žena</i>	<i>[pěč, pét, mētla, žēna]</i>

č) Srednje *o*: umjesto srednjega *o* u hrvatskom jeziku, slovenski jezik ima usko *o* i široko *o*:

hrvatski:	<i>kos, moj, osa, voda</i>	<i>[kos, moj, òsa, vòda]</i>
slovenski:	<i>kos, moj, osa, voda</i>	<i>[kós, mój, ôsa, vôda]</i>

d) Slogotvorno *r*: Među vokale hrvatskog jezika ubrajamo i slogotvorno *r* ako se ono nalazi na početku riječi ispred suglasnika (*rt, rđa*), u sredini riječi između dva konsonanta (*vrt, srna*) i između konsonanta i vokala *o* koji je postao od *l* (*umro < umrl*). U slovenskome jeziku *r* nije vokal jer postoji poluglas koji se izgovara ispred takvoga *r*, npr. izgovaramo *[ʀjàʁ, umôry, stôrt]*, a pišemo *rjav, umrl, strt*.

3.1.2. Sonantni sustavi

Tablica 2. Razlike u sonantnim sustavima

hrvatski	slovenski
8 sonanata <i>lj, nj</i>	6 sonanata O bogatiji podsistem alofona

Razlike između sonantnih sustava hrvatskoga i slovenskog jezika jesu ove:

a) Broj sonanata: osam u hrvatskome i šest u slovenskom jeziku.

b) Sonanti *lj, nj*: slovenski jezik nema sonanata *lj* i *nj*, već se susreću kombinacije dvaju fonema: *l + j* (polje) i *n + j* (konja).⁴⁵

⁴⁵ *Lj* i *nj* mogu biti i u hrvatskome dva fonema npr. u riječima s jatom: *ljepota, snjegovi*.

c) Podsustav alofona: slovenski jezik u usporedbi s hrvatskim ima bogatiji podsustav alofona: fonem /n/ ima alofone [n, ñ], fonem /l/ alofone [ɫ, l, l̥]; fonem /v/ alofone [v, w, ʋ] kojih nema u hrvatskome jeziku.

3.1.3. Konsonantski sustavi

Tablica 3. Razlike u konsonantskim sustavima

hrvatski	slovenski
17 konsonanata č, đ	15 konsonanata O sinkronijski: č, dž dijakronijski č, j

Iz tablice vidimo da su razlike između konsonantskih sustava hrvatskoga i slovenskog jezika ove:

a) Broj konsonanata: 17 u hrvatskome i 15 u slovenskom jeziku.

Glasovi č i đ: slovenski jezik nema glasova č i đ umjesto njih upotrebljava č i dž sinkronijski, a dijakronijski č i j:

hrvatski: čevapčić, đuveč, mečem, međa

slovenski: čevapčič, džuveč, mečem, meja

3.1.4. Prozodijski sustavi

Tablica 4. Razlike u prozodijskim sustavima

hrvatski	slovenski
1 naglasni sustav posljednji slog bez naglasaka distribucijska dinamika naglasaka više naglasaka - koordinirane složenice zanaglasna dužina veći raskorak između sustava i govorne prakse	2 naglasna sustava naglasak na posljednjem slogu pozicijska stabilnost naglasaka više kategorija složenica ima više naglasaka dužina pod naglaskom O

Tablica 4 pokazuje ove razlike između prozodijskih sustava hrvatskoga i slovenskog jezika:

a) Broj sustava: jedan u hrvatskome (tonsko naglašavanje) i dva u slovenskome (tonsko i dinamičko naglašavanje).

b) Mjesto naglasaka: U hrvatskom je jeziku mjesto naglasaka relativno slobodno, naglasak može stajati na bilo kojem slogu osim na posljednjem. U slovenskom jeziku naglasak može stajati i na posljednjem slogu.

c) Preskakivanje naglasaka: Za razliku od hrvatskog jezika, u slovenskome jeziku nema preskakivanja naglasaka. U hrvatskom vrijede pravila distribucijske dinamike, a u slovenskome naglasci imaju svoju relativnu pozicijsku stabilnost (izuzeci su *name*, *vame*, *zate*, *predse*).

d) Riječi s više naglasaka: Dok u hrvatskome jeziku dva ili više naglasaka imaju samo koordinirane složenice tipa *crno-žut*, u slovenskome jeziku više kategorija složenica može imati dva ili više naglasaka.

e) Dužina: U hrvatskome jeziku dužina može stajati samo iza naglasaka (zato je i zovemo zanaglasna dužina), a u slovenskome je uvijek pod naglaskom. Vokal iza naglasaka u hrvatskome može biti dug i kratak, a u slovenskome je jeziku uvijek kratak.

f) Odnos između naglasnog sustava i govorne prakse: Za razliku od slovenskog jezika u hrvatskom jeziku postoji veći raskorak između govorne prakse i naglasnog sustava.

3. 2. Morfološka razina

2. 2. 1. Padeži

Tablica 5. Razlike među padežima

padež	hrvatski	slovenski
genitiv	-a, -i, -iju -i, -iju, -a -a	-ov, -ev, -Ø -i, -Ø -Ø
direktni objekt:	akuzativ	genitiv

dativ	<i>njoj/joj</i>	<i>njej, ji</i>
dativ smjera:	<i>-ima, -ama</i> prijedlog +, -	<i>-om, -im</i> prijedlog +
akuzativ uz 3, 4	<i>-u</i> genitiv jednine	<i>-o</i> akuzativ jednine
vokativ	<i>-e, -u</i> <i>-o, -a, -e</i> <i>V = N</i>	O
instrumental prijedložni instrumental instrumental uzroka	<i>-om, -ju, -i</i> prijedlog + od + genitiv	<i>-o, -jo, -ijo</i> prijedlog +, - za + instrumental

Iz tablice 5 vidimo ove razlike među padežima hrvatskoga i slovenskog jezika:

a) Genitiv množine: Imenice muškog i srednjeg roda imaju potpuno različite nastavke (hrv. *sinova, crvi, gostiju*; slov. *sinov, nožev, mož*; hrv. *sela*; slov. *daril*), imenice ženskoga roda podudaraju se u nastavku *-i* (hrv. *trešanja, kostiju*; slov. *hrušk*). Uz zanjekane rečenice u hrvatskom je jeziku pretežno direktni objekt u akuzativu (*ne odgđaj ispit u nedogled*), a u slovenkome u genitivu (*ne odlagaj ispita v nedogled*).

b) Dativ: Dativ jednine zamjenice *ona* u hrvatskome je *njoj, joj*, a u slovenskome *njej, ji*. U dativu množine imenica muškoga, ženskog i srednjeg roda u hrvatskome nastavci su se izjednačili (*-ama, -ima*), dok je slovenski zadržao starije oblike nastavaka (hrv. *koracima, mislima, slikama, pismima*; slov. *korakom, pismom, slikam, ljubeznim*). Dativ smjera u hrvatskom se jeziku izriče prijedlogom ili bez njega (*vrátila se /k/ svojoj majci*), a u slovenskom uvijek s prijedlogom (*vrnila se k svoji materi*).

c) Akuzativ: Razlika postoji u imenica ženskog roda u jednini koje u hrvatskome imaju nastavak *-u*, a u slovenskome *-o*: (hrv. *televiziju*; slov. *televizijo*). Uz brojeve 3, 4 hrvatskom se jeziku upotrebljava genitiv jednine (*odmarao se tri tjedna*), a u slovenskome akuzativ jednine (*počival je tri tedne*).

d) Vokativ: Slovenski jezik za razliku od hrvatskoga nema vokativa; oblici vokativa izjednačili su se s nominativom, što se sve češće događa i u hrvatskome jeziku.

e) Instrumental jednine: Imenice ženskog roda u hrvatskome imaju nastavke *-om, -ju, -i*, a u slovenskome *-o, -jo, -ijo* (hrv. *ženom, mišlju, misli*; slov. *ženo, perutjo, mislijo*). Dok u hrvatskome upotrebljavamo prijedložni instrumental (*razgovaram s mužem*) i samostalni instrumental (*trgujem voćem i povrćem*), u slovenskom jeziku upotrebljava

se samo prijedložni instrumental (*pogovarjam se z možem, trgujem s sadjem in zelenjavo*). Instrumental uzroka upotrebljava se u slovenskom samo s prijedlogom *za* (*umrl je za rakom*), a u hrvatskom se jeziku rijetko upotrebljava instrumental uzroka; ako se upotrebljava, koristimo prijedloge *zbog, od* i genitiv (*umro je od raka* ili *zbog raka*).

3.2.2. Komparacija pridjeva

Tablica 6. Razlike u komparaciji pridjeva

hrvatski	slovenski
-i, -iji, -ši O naj + komparativ	-ji, -ejši, -ši perifrastična komparacija naj + komparativ i najbolj + pozitiv

Tablica 6 pokazuje nam ove razlike u komparaciji pridjeva:

Tvorba komparativa: U hrvatskome se komparativ tvori nastavcima *-i, -iji, -ši* (*širi, tamniji, ljepši*), a u slovenskome *-ji, -ejši, -ši* (*dražji, temnejši, lepši*).

b) Perifrastična komparacija: Hrvatski jezik, za razliku od slovenskog, nema perifrastičnu komparaciju (slov. *bolj rdeč*).

c) Superlativ pridjeva: U hrvatskome se superlativ pridjeva tvori pomoću riječice *naj* ispred komparativa (hrv. *najljepši*), a u slovenskom od prefiksa *naj-* ispred komparativa (slov. *najlepši*) i riječice *najbolj* ispred pozitiv (slov. *najbolj rdeč*).

3.2.3. Glagolski oblici

Tablica 7. Razlike u glagolskim oblicima

glagolski oblik	hrvatski	slovenski
prezent, 3. l. mn. glagoli <i>moći, htjeti</i>	aorist, imperfekt O -e, -u -u	O supin -jo, (i)jo/-e, (e)jo/-o, -jo/-do -em
futur I. futur II.	ću pitati budem pitao	bom vprašal O

Između hrvatskoga i slovenskoga jezika postoje ove razlike u glagolskim oblicima:

a) Glagolaski oblici: Slovenski jezik, za razliku od hrvatskog, nema aorista, imperfekta⁴⁶, futura II i kondicionala II, a hrvatski jezik, za razliku od slovenskog nema supina.

b) Present: Postoje različiti nastavci za tvorbu 3. l. mn. prezenta: (hrv. *studiraju, govore, umru, jedu*; slov. *študirajo, govorijo/govore, umrejo/umro, jejo/jedo*).

Glagoli *moći* i *htjeti* u 1. l. jed. prezenta imaju nastavak *-u* u hrvatskome i *-em* u slovenskome (hrv. *mogu, hoću*; slov. *morem, hočem*).

d) Futuri: U hrvatskome se futur I. tvori od enklitičkog prezentskog oblika glagola *htjeti* i infinitiva, a u slovenskome od futura pomoćnog glagola *biti* i pridjeva radnog (hrv. *ću pitati* ili *pitat ću*; slov. *bom vprašal*). Slovenski jezik, za razliku od hrvatskoga, nema futura II. (hrv. *budem pitao*).

3. 3. Sintaktička razina - položaj enklitika⁴⁷

Razlike u mjestu i redosljedu enklitika u hrvatskom i slovenskom jeziku jesu ove:

a) Enklitika na početku rečenice

U hrvatskom jeziku enklitika ne može biti na početku rečenice, a u slovenskom može:

hrvatski: *Jesi li ih sreo? Jesi li ih pozdravio?*

slovenski: *Si jih srečal? Si jih pozdravil?*

(*A/Alī si jih srečal/pozdravil?*)

b) Redosljed enklitika

Za redosljed enklitika vrijede posebna pravila u hrvatskom i posebna pravila u slovenskom jeziku.

Hrvatski jezik:⁴⁸

(*li*) + G, osim *je* + Zd + Zg/Za *Poklonili smo mu ga.*

(*li*) + Zd + Zg/Za + G *je* *Donio mi ga je.*

Slovenski jezik:

⁴⁶ O problemu prevodenja aorista i imperfekta na slovenski v. V. Požgaj Hadži: *Prevajanje preteklika (na primeru Pripovedk iz davnine Ivane Brlić-Mažuranić)*, u zborniku 36. SSJLK, ur. I. Oreš, Ljubljana, 2000, str. 35-47.

⁴⁷ O *Automatiziranom redu riječi u hrvatskom i slovenskom jeziku* izlagala sam na Drugom hrvatskom slavističkom kongresu u Osijeku 1999. Rad je u tisku. Na ovome mjestu navodim samo najznačajnije razlike koje su ujedno i tipične greške u položaju enklitika.

⁴⁸ Takav redosljed enklitika za hrvatski v. u Silićevoj monografiji *Od rečenice do teksta* (Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984, str. 28) i za slovenski u Toporišičevoj gramatici (J. Toporišič: *Slovenska slovnica*, Založba Obzorja Maribor, 1984, str. 535).

V + N + Gp + PZ + Zd + Za + Gf + Č⁴⁹

Povedal sem mu, da so se mi še smejali.

c) Mjesto povratne zamjenice

U hrvatskom jeziku povratna zamjenica dolazi iza zamjeničkih enklitika, a u slovenskome ispred.

hrvatski: *Smijao mi se.*

slovenski: *Smejäl se mi je.*

d) Zamjenička enklitika *je*

Kada se ispred glagolske enklitike *je* u hrvatskom jeziku nalazi zamjenička enklitika *je*, umjesto nje upotrebljava se oblik *ju*. U slovenskom jeziku *je* ostaje.

hrvatski: *Žao mi ju je.*

slovenski: *Žäl mi je je.*

e) Povratni glagol i glagolska enklitika *je*

U hrvatskom se jeziku uz povratne glagole uglavnom izostavlja glagolska enklitika *je*, a u slovenskom jeziku enklitika *je* ostaje:

hrvatski: *On se smijao. (On se je smijao.)*

slovenski: *On se je smejäl.*

f) Enklitika u složenoj rečenici

U hrvatskom jeziku enklitika u složenoj rečenici stoji iza glagolskog oblika, a u slovenskom jeziku iza veznika, odnosno iza prvog rečeničnog člana ako rečenice nisu povezane veznikom:

hrvatski: *Kad je došao, iznenadio nas je.*

Proguta zalogaj i zamisli se o svojoj sudbini.

slovenski: *Ko je prišel, nas je presenetil.*

Pogoltno zalogaj in se zamisli o svoji usodi.

g) Enklitika iza stanke, zagrada, umetnute rečenice

U hrvatskom jeziku enklitika ne može stajati iza stanke, zagrada, umetnute rečenice, a u slovenskom jeziku uvijek stoji.

hrvatski: *Veliki hrast, najstarije stablo u dvorištu, udario je grom.*

"Dodite ovamo!" viknuo je Ivan.

slovenski: *V veliki hrast, najstarejše drevo na dvorišču, je udarila strela.*

"Pridi sem!" je vzkliknil Ivan.

⁴⁹ Legenda: V = veznik, N = naj, G = glagolska enklitika, Gp = prezentske glagolske enklitike i *bi*, PZ = povratna zamjenica, Zd = zamjenička enklitika u D, Za = zamjenička enklitika u A, Gf = futurske glagolske enklitike, Č = negacija

h) Položaj enklitika u govorenome i pisanome jeziku

U hrvatskome su jeziku enklitike drukčije raspoređene u govorenome i pisanome jeziku; u govorenome podliježu logičkim zakonitostima, a u pisanome ritmičkim.

govoreni jezik *Moj prijatelj je visok.*

pisani jezik *Moj je prijatelj visok.*

U slovenskome jeziku razlike u položaju enklitika u govorenome i pisanome jeziku nema.

3. 4. Leksička razina

Poseban problem predstavljaju u učenju/nastavi posebice srodnih jezika homonimi, leksemi koje jezik obično "ne voli", što nam pokazuje 7. tablica.⁵⁰

Tabelica 8. Hrvatsko-slovenska homonimija

hrvatski	slovenski	slovenski	hrvatski
<i>ili</i>	<i>ali</i>	<i>ampak, toda, vendar</i>	<i>ali</i>
<i>čitanje</i>	<i>branje</i>	<i>trgatev</i>	<i>branje</i>
<i>primjerak</i>	<i>izvod</i>	<i>izvleček</i>	<i>izvod, izvadak</i>
<i>izložba</i>	<i>razstava</i>	<i>izložba</i>	<i>izlog</i>
<i>narodni</i>	<i>ljudski</i>	<i>človeški</i>	<i>ljudski</i>
<i>učiniti</i>	<i>narediti</i>	<i>ukazati</i>	<i>narediti</i>
<i>adresa</i>	<i>naslov</i>	<i>naslov, napis</i>	<i>naslov</i>
<i>stolica</i>	<i>stol</i>	<i>miza</i>	<i>stol</i>

3.5. Pravopisna razina

Tabelica 9. Razlike u grafemskim sustavima

hrvatski	slovenski
27 monograma	25 monograma
ć, đ	O
3 digrama: <i>lj, nj, dž</i>	1 digram: <i>dž</i>

Iz tablice 9 vidimo da su razlike između grafemskih sustava hrvatskoga i slovenskog jezika ove:

a) Broj grafema: 27 u hrvatskome i 25 u slovenskom jeziku.

⁵⁰ Problemima hrvatsko-slovenske homonimije bavili su se autori J. Honzak-Jahić, V. Kalenić, N. Opačić i dr.

b) Grafemi *č, đ*: Slovenski jezik nema grafema *č, đ*; Umjesto njih upotrebljava *č, dž* sinkronijski, a dijakronijski *č, j*.

Digrami: 3 digrama u hrvatskom i 1 u slovenskom jeziku.

Hrvatski i slovenski jezik razlikuju se i u mnogim pravopisnim pravilima koja se odnose na pisanje interpunkcije, prije svega zareza (logička interpunkcija u hrvatskome i gramatička u slovenskome, npr. hrv. *Javite sekretarici da odmah dođe.* i slov.: *Sporočite tajnici, da naj takoj pride.*), na sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi (u hrvatskome se npr. subordinirane složenice tipa *žena-heroj* pišu s crticom, a u slovenskome bez crtice), na kratice, pisanje velikih i malih slova itd.

4. Kako učiti/podučavati hrvatski jezik

U nastavi/učenju hrvatskoga jezika govornika kojima je slovenski prvi jezik posebna se pozornost posvećuje razlikama u sustavima dvaju najrodnijih jezika na svim jezičnim razinama, jer su upravo navedene razlike uzrokom interferencijskih grešaka. Naime, interferencije koje se pojavljuju u kontaktu srodnih jezika intenzivnije su i dublje nego u slučaju manje srodnih jezika. Intenzitet je interferencija zapravo proporcionalan stupnju genetske srodnosti jezika. Osim toga kod srodnih su jezika govornici manje svjesni razlika među njima.⁵¹ Zbog toga srodnost dvaju jezika uvjetuje izrazito kontrastivni pristup učenju i predstavljanju jezika. Čini se da je to zapravo jedini način koji omogućuje svjesno ispravljanje interferencijskih grešaka⁵² na svim jezičnim razinama.

U komunikacijsko-kontrastivnom pristupu učenja srodnih jezika u prvome su planu jezične djelatnosti (slušanje, govorenje, čitanje, pisanje, prevođenje), a sve jezikoslovno gradivo opisuje se u kontrastivnim tablicama u kojima se strani jezik (hrvatski) uspoređuje s prvim jezikom (slovenskim). Jezikoslovno se gradivo uključuje u nastavu/učenje hrvatskog jezika hijerarhijski i u skladu s kognitivnim sposobnostima učenika/studenata te komunikacijskim potrebama. Navodimo primjer kontrastivne tablice za pravopisnu razinu.⁵³

⁵¹ V. L. P. Krisin: *Sociolingvistički problemi u kontaktu blisko srodnih jezika*, u zborniku *Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zemljama*, Institut za jezik, Posebna izdanja, 7, Sarajevo, 1990, str. 189–194.

⁵² Primjere "najtvrdokornijih" grešaka za različite jezične razine v. V. Požgaj Hadži: *Jezična norma u sveučilišnoj nastavi hrvatskoga jezika kao stranog – sociolingvistički uvjeti*, u: *Jezična norma i varijeteti*, HDPI., Zagreb – Rijeka, 2000, str. 435–445.

⁵³ Vidi V. Požgaj Hadži: *Ijezbe iz hrvatskog ili srpskog jezika I*, Ljubljana, 1990, str. 155.

5. Zaključak

Na osnovi dosadašnjih te budućih kontrastivnih proučavanja hrvatskoga i slovenskoga jezika te na osnovi komunikacijsko-kontrastivnog sustava učenja (hrvatskog) jezika očekujemo i teorijske i primijenjene rezultate. Teorijski rezultati očitovali bi se s jedne strane u usustavljanju i posebnostima teorije nastave/učenja srodnih jezika (za razliku od nesrodnih) te s druge strane u kontrastivnim opisima hrvatskoga i slovenskoga jezika na svim jezičnim razinama, koji bi poslužili kao osnova za hrvatsko-slovensku kontrastivnu gramatiku. Od primijenjenih rezultata spomenimo korist kontrastivnih proučavanja u pisanju programa i didaktičkih izvora za osnovnoškolsku i fakultetsku razinu. Ti bi se rezultati mogli iskoristiti i u nastavi/učenju slovenskog jezika studenata kojima je hrvatski prvi jezik, konkretnije na studiju slovenistike na zagrebačkom Filozofskom fakultetu. Dakle, trebalo bi pokrenuti i obrnuta kontrastivna proučavanja u kojima bi jezik cilj bio slovenski. Smatramo da se komunikacijsko-kontrastivnim pristupom postižu dobri rezultati. Da bismo svima onima koji žele naučiti hrvatski jezik i upoznati hrvatsku kulturu i civilizaciju to omogućili, trebamo ne samo dobre didaktičke izvore (kontrastivne udžbenike, vježbenice, priručnike, gramatike itd.), već i dobro "potkovane" profesore i lektore (i teorijski i metodički) koji poznaju oba jezika u kontaktu. Krajnje je vrijeme da se matična kroatistika, ali i kroatistika u svijetu počnu sustavno baviti mnogim otvorenim problemima učenja/nastave hrvatskoga jezika kao stranog/drugog.

Tablica 10. Razlike u pisanju velikog i malog slova

hrvatski	slovenski
Imena naseljenih mjesta (sela, gradova, zaselaka, varoši) pišu se velikim slovom (osim veznika, prijedloga i članova imena): <i>Staro Petrovo Selo</i> <i>Dar es Sallam</i> <i>Sveta Marija na Muri</i> <i>Sveti Petar u Šumi</i>	Imena naseljenih mjesta pišu se velikim slovom osim prijedloga i imenica: vas, mesto, trg, naselje, selo: <i>Stara vas</i> <i>Novo mesto</i> Neslovenska imena mogu se sloveniti i tada se pišu po gore navedenom pravilu, a možemo i čuvati pisanje kao u originalu: <i>Ivanič-Grad/Ivanič grad</i>

<i>Staro Petrovo Selo</i>	<i>Staro Petrovo Selo/Staro Petrovo selo</i>
Vlastita imena država (republika, carevina, kraljevina i sl.) i federalnih jedinica pišu se velikim slovima: <i>Sjedinjene Američke Države</i> <i>Dubrovačka Republika</i> <i>Turska Carevina</i> <i>Banovina Hrvatska</i>	U slovenskom jeziku pišu se velikim slovom uz prvu riječ samo ona geografska imena koja su vlastita imena: <i>Združene države Amerike</i> <i>Dubrovniška republika</i> <i>Turško cesarstvo</i> <i>Hrvaška banovina</i>

Literatura

Anić, Vladimir – Silić, Josip: *Pravopis hrvatskoga jezika*, Novi liber - Školska knjiga, Zagreb, 2001.

Barić, Eugenija i suradnici: *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.

*** *Chapters in Contrastive Grammar of Serbo-Croatian and English*, ur. Rudolf Filipović, Zagreb, 1985.

*** *Contrastive Linguistics and the Language Teacher*, ur. Jacek Fisiak, Pergamon Institute of English, 1981.

Filipović, Rudolf: *Teorija jezika u kontaktu*, JAZU - Školska knjiga, Zagreb, 1986.

*** *Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zemljama*, Institut za jezik, Posebna izdanja, 7, Sarajevo, 1990.

*** *Languages in Contact* – Proceedings of the Symposium 16. 1. Languages in Contact of the 12th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, ur. Rudolf Filipović i Maja Bratanić, Zagreb, 1990.

*** *Languages in Contact and Contrast, Essays in Contact Linguistics*, ur. Vladimir Ivir i Damir Kalogjera, Berlin - New York, 1991.

*** *Lingvističeskie osnovy i metodičeskie problemy interferenciji pri izučenii russkogo jazyka slavljanami*, ur. Ivanka Dimitrova, Nauka i iskusstvo, Sofija, 1973.

Slovenski pravopis I. Državna založba Slovenije, 1990.

Toporišič, Jože: *Slovenska slovnica*, Založba Obzorja, Maribor, 1984.

Josip SILIĆ (Zagreb)

HRVATSKI I SRPSKI JEZIK

U vezi su se s odnosom hrvatski jezik : srpski jezik rađali, i još uvijek se rađaju, nesporazumi. Jedni ta dva jezika smatraju istima, a drugi različitima. Tko je od njih u pravu? Da bi se na to pitanje moglo odgovoriti, treba posegnuti za onim što nam u vezi s time nudi suvremeno jezikoslovlje koje počiva na dihotomiji jezik (sustav) : govor (F. de Saussure) i na trihotomiji sustav (jezik) : norma : govor (E. Coseriu). U dihotomiji se jezik (sustav) : govor jezik (sustav) smatra apstraktnom, a govor konkretnom pojavom. U trihotomiji se sustav (jezik) : norma : govor sustav (jezik) smatra također apstraktnom, a govor konkretnom pojavom. Norma se pak u njoj (rečeno pojednostavnjeno) smatra i apstraktnom i konkretnom pojavom. U jeziku (sustavu) kao apstraktnoj pojavi "čovjekova volja" nema što tražiti (F. de Saussure). Stoga je on distanciran od svega onoga što čini "čovjekove vrijednosti". Tako i od njegove povijesti, i od njegove kulture, i od njegove književnosti itd., tj. od svega onoga što čini identitet naroda. Jezik (sustav) sve to isključuje. Naprotiv, norma, koju ovdje poistovjećujemo sa standardom, to, te "čovjekove vrijednosti", taj identitet naroda, uključuje. To je zato što jezikom (sustavom), u skladu s dihotomijom jezik (sustav) : govor i trihotomijom sustav (jezik) : norma : govor, vladaju isključivo jezične (lingvističke), a normom (standardom) i jezične i društvene (sociolingvističke) zakonitosti. (1)

Ako je to tako, a jest, onda i nasuprot hrvatskomu jeziku kao standardu (hrvatskomu standardnom jeziku) stoji hrvatski jezik kao sustav i nasuprot srpskomu jeziku kao standardu (srpskomu standardnom jeziku) stoji jezik kao sustav. Koji nasuprot hrvatskomu standardnom jeziku, a koji nasuprot srpskomu standardnom jeziku? - I nasuprot jednomu i nasuprot drugomu - štokavski. Štokavsko je dakle narječje jezik kao sustav i nasuprot hrvatskomu jeziku kao standardu i nasuprot srpskomu jeziku kao standardu. No to nije sve.

Svako se narječje kao sustav ostvaruje svojim govorima, pa tako i štokavsko. Takve govore nazivamo organskim govorima. Oni su (organski govori) međusobno sad više, sad manje različiti. Ako za ono što ih čini različitima uzmemo reflekske glasa jata, dobit ćemo četiri organska govora: ijekavski, jekavski, ekavski i ikavski. No uz njih postoje još mnoge druge razlike. Evo nekih:

U jednim organskim govorima nema glasa *h*, pa u njima *haljina* glasi *aljina*, *historija* - *istorija* itd. Ponekad se taj glas zamjenjuje glasom *v* (usp. *buva* prema *buha*, *uvo* prema *uho* itd.), a ponekad glasom *j* (usp. *kujna* prema *kuhinja*, *leja* prema *lijeha* itd.). U nekim se organskim govorima glasovi *d*, *t*, *z* i *s* u spoju s glasom *j* kao članom refleksa glasa jata stapaju u glasove *đ*, *ć*, *ž* i *š* (usp. *ded* prema *djed*, *čerati* prema *tjerati*, *ženica* prema *zjenica* i *šenica* prema *sjenica*). U skladu s time posljedica biva *posljedica* i *ozljeda* - *ožjeda*. U nekim se organskim govorima dva uzastopna samoglasnika stapaju u jedan, pa *čitao* postaje ili *čito* (izg. *čitō*) ili *čita* (izg. *čitā*). U nekim se organskim govorima svako završno *l* pretvara u *o*, pa *vol* postaje *vo* (< *voo*) (izg. *vō*), *stol* - *sto* (~ *stoo*) (izg. *stō*), *sol* - *so* (< *soo*) (izg. *sō*). Itd. O drugim takvim pojavama bit će govora poslije.

Sad moramo popraviti ono što smo rekli malo prije. Nasuprot spomenutim standardnim jezicima (hrvatskomu i srpskomu) ne stoji štokavsko narječje kao cjelina, nego njegovi organski govori - nasuprot hrvatskomu standardnom jeziku jedni, a nasuprot srpskomu standardnom jeziku drugi. Pritom treba imati na umu to da (više) nije riječ samo o hrvatskome i srpskome nego i o bosanskome i crnogorskom standardnom jeziku.

U vezi sa spomenutim standardnim jezicima i organskim govorima kao njihovim osnovicama treba reći ovo: Ono što je standardnojezično u jednome standardnom jeziku ne mora biti standardnojezično u drugim standardnim jezicima. Tako je npr. *čerati* u crnogorskom standardnom jeziku standardnojezično, a u drugim standardnim jezicima (hrvatskome, srpskome i bosanskome) nestandardnojezično ili, kako se to obično kaže, dijalektalno. Kako vidimo, na dijalektalno se ovdje gleda drukčije nego što je to uobičajeno. Objasnimo to.

Obično se kaže da se hrvatski jezik (kao sustav) dijeli na tri narječja (dijalekta): štokavsko, kajkavsko i čakavsko. U jednoj smo svojoj raspravi pokazali kako to nije točno jer su to različiti sustavi. A različiti sustavi ne mogu biti (sastavni) dijelovi jednoga sustava. Ondje smo rekli da to nisu tri narječja (dijalekta) hrvatskoga jezika, nego tri hrvatska narječja (dijalekta) - da su to u biti tri hrvatska jezika. To smo objasnili i šetnjom kroz njihovu povijest (dijakroniju) i šetnjom kroz njihovo stanje (sinkroniju). (2)

Sad ponavljamo ono što smo ondje rekli u vezi s dijalektalnošću pojava u hrvatskome standardnom jeziku: Nije u hrvatskome standardnom jeziku dijalektalno ono što dolazi iz kajkavskoga i čakavskoga dijalekta, nego ono što dolazi iz štokavskoga dijalekta. To je, uostalom, u skladu s dijalektikom odnosa standardnojezično : nestandardnojezično. I jedno se i drugo utvrđuje unutar istoga (jezičnog) sustava (kojemu standardni jezik pripada). Svaki sustav, pa tako i jezični, ima vrline i mane koje su njegove. Po nama dakle dijalektizmi u hrvatskome standardnom jeziku nisu ni kajkavizmi ni čakavizmi, nego štokavizmi. Dijalektizmi su u hrvatskome standardnom jeziku *ded*, *devojka*, *čerati*, *posljednji*, *aljina* itd. Jedino

ćemo tim putem uspostaviti relevantnu vezu s kajkavskim i čakavskim narječjem kao dionicima hrvatskoga standardnog jezika - i u dijakronijskome i u sinkronijskome smislu. A i hrvatska će nam se književnost pisana kajkavskim i čakavskim narječjem tako objektivnije i adekvatnije uklopiti u korpus hrvatske književnosti (kao cjeline).

To je što se tiče štokavskih organskih govora kao osnovica štokavskih standardnih jezika. A sad o tome što standardni jezik čini standardnim jezikom i što on u biti jest.

Već smo rekli da je jezik kao sustav neutralan prema onome što se naziva nacionalnim identitetom. Za razliku od njega jezik kao standard taj nacionalni identitet logički pretpostavlja. Jezik se kao standard vezuje i uz povijest, i uz kulturu, i uz književnost itd. kao čimbenike nacionalnoga identiteta. U tome je smislu povezan sa svime onime što čini povijest, kulturu, književnost itd. jednoga naroda. (3)

U tome se smislu, dijalektički rečeno, distancira od svoga sustava, te počinje relativno samostalno funkcionirati. Postaje dakle vlastiti sustav. Dakako da su i tad njegove temeljne zakonitosti zakonitosti (njegova) sustava, ali ima i onih koje ne ovise o (njegovu) sustavu. Njime naime uz jezične zakonitosti, koje vladaju (njegovim) sustavom, vladaju i društvene. On je, po tome, sociolingvistička, a (njegov) sustav lingvistička institucija.

Kao sociolingvistička institucija standardni jezik funkcionira onako kako funkcionira život društva koje se njime služi. Na jedan način funkcionira u znanosti, na drugi u administraciji, na treći u novinarstvu, na četvrti u umjetničkoj književnosti i na peti u svakodnevnome razgovoru. Te njegove funkcije nazivamo stilovima, pa onda i funkcionalnim stilovima: znanstvenim, administrativnim, novinarskim, književnoumjetničkim i razgovornim. (To je jedna od jednostavnijih podjela standardnoga jezika na njegove funkcionalne stilove.) (4)

Eto, to treba uzeti u obzir (standardni jezik i njegove funkcionalne stilove) kad se govori o razlikama između hrvatskoga i srpskoga jezika. Tu se oni (kao standardni jezici) bitno razlikuju. I ta se njihova razlika nikako ne smije shvatiti kao fizička, nego kao funkcionalna razlika. Ta razlika nije ni fizička ni statistička. Hrvatski se jezik kao hrvatski standardni jezik i srpski jezik kao srpski standardni jezik ne razlikuju ovoliko ili onoliko, nego potpuno. Za njih (hrvatski jezik i srpski jezik) kao jezične sustave kažemo da su isti (jer pripadaju istomu sustavu - štokavskomu), a kao standarde da su različiti. No tada više nemamo posla, kao što smo rekli, samo s hrvatskim i srpskim nego i s bosanskim i crnogorskim jezikom. To je činjenica s kojom suvremena sociolingvistika mora računati.

Iako fizičke razlike između hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika, kažemo, nisu bitne za njihovu samostalnu opstojnost, ipak ćemo upozoriti na njih, jer su očite.

Prolazeći kroz svoje povijesti, hrvatski je jezik dolazio u kontakt s jezicima mediteranskoromanskoga kruga, a srpski u kontakt s jezicima grčko-bizantskoga kruga. U tim su kontaktima hrvatski i srpski jezik "pokupili" neke fonološke, morfo(no)loške, sintaktičke i leksičke značajke koje ih danas čine znatno različitima.

Tako je hrvatski jezik "pokupio" srednjovjekovnolatinsko *ci*, a srpski klasičnogrečko *ti*, pa odatle: hrv. *aristokracija* - srp. *aristokratija*, hrv. *demokracija* - srp. *demokratija*, hrv. *garancija* - srp. *garantija* itd. Na taj je način hrvatski "pokupio" latinsko *ir*, a srpski novogrečko *is*: hrv. *formulirati* - srp. *formulisati*, hrv. *informirati* - srp. *informisati*, hrv. *ignorirati* - srp. *ignorisati* itd. Hrvatski je to *ir* dosljedno nasljeđivao iz latinskoga, a srpski ga je nadomještao slavenskim *ova*: hrv. *dirigirati* - srp. *dirigovati*, hrv. *korigirati* - srp. *korigovati*, hrv. *debitirati* - srp. *debitovati* itd.

Hrvatski je dugo *ē* preuzeo iz klasičnoga grčko-latinskoga, a srpski iz novogrečkoga: hrv. *amen* - srp. *amin*, hrv. *Atena* - srp. *Atina*, hrv. *Kreta* - srp. *Krit*, hrv. *karantena* - srp. *karantin* itd. Tako je hrvatski naslijedio od klasičnolatskoga i klasičnogrečkoga *h*, a srpski od novogrečkoga *v*: hrv. *Bizant* - srp. *Vizant*, hrv. *Babilon* - srp. *Vavilon*, hrv. *labirint* - srp. *lavirint*, hrv. *barbar* - srp. *varvar* itd. Hrvatski je glas *ch* preuzeo kao glas *k*, a srpski kao glas *h*: hrv. *kaos* - srp. *haos*, hrv. *kirurg* - srp. *hirurg*, hrv. *melankolija* - srp. *melanholija*, hrv. *kor* - srp. *hor*, hrv. *krom* - srp. *hrom*, hrv. *anakronizam* - srp. *anahronizam*, hrv. *kronologija* - srp. *hronologija*, hrv. *Krist* - srp. *Hrist*, hrv. *klor* - srp. *hlor* itd. Glasove *ce* i *ci* hrvatski jezik preuzimao kao *ce* i *ci*, a srpski kao *ke* i *ki*: hrv. *cedar* - srp. *keđar*, hrv. *ocean* - srp. *okean*, hrv. *Cipar* - srp. *Kipar* itd. Hrvatski je jezik diftonge *au* i *eu* preuzimao kao *au* i *eu*, a srpski kao *av* i *ev*: hrv. *august* - srp. *avgust*, hrv. *eunuh* - srp. *evnuh* itd.

Hrvatski je glasovni skup *en* u nekim riječima preuziman prema latinskome, a srpski prema francuskome izgovoru. Odatle: hrv. *ofenziva* - srp. *ofanziva*, hrv. *centimetar* - srp. *santimetar* (i *s* prema francuskome izgovoru) itd. U tome se smislu hrvatski razlikuje od srpskoga i u preuzimanju latinskoga *ual* (hrv.) i francuskoga *uel* (srp.): hrv. *aktualan* - srp. *aktuelan*, hrv. *virtualan* - srp. *virtuelan*, hrv. *manualan* - srp. *manuelan* itd.

U hrvatskome se standardnom jeziku dugi romanski samoglasnik *ō* pretvara u *u*, a u srpskome ostaje: hrv. *barun* - srp. *baron*, hrv. *milijun* - srp. *milijun* itd.

Jedna je od značajki balkanskih jezika gubljenje infinitiva. Pa kako je srpski jezik u izravnoj vezi s njima, i on ga, u mnogim uporabama, gubi. Tako će njegovi govornici reći: *Idem da radim* (hrv. *Idem raditi*), *Ti ćeš da to uradiš* (hrv. *Ti ćeš to uraditi*) itd. Drugi primjer govori o tome da srpski jezik takvu zamjenu infinitiva prezentom ima i u futuru prvome.

Mnogo ima razlika u crkvenom leksiku. Te su razlike uvjetovane, dakako, razlikom između jedne (Rimokatoličke) i druge (Pravoslavne) crkve. Tako će hrv. biti *svećenik*, a srpski *sveštenik*; hrv. *amen*, a srp. *amin*; hrv. *Uskrs*, a srp. *Vaskrs*; hrv. *krizma*, a srp. *miropomazanje*; hrv. *služba Božja*, a srp. *bogoslužjenje* itd.

Srpski je jezik "posuđivao" i od staroslavenskoga, pa on rabi *uopšte*, *opština*, (već navedeno) *sveštenik*, (već navedeno) *Vaskrs* itd., a hrvatski *uopće*, *općina*, *svećenik*, *Uskrs* itd.

Jedan dio razlika između hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika dolazi iz razlika u organskim govorima koji su poslužili kao njihova osnovica. Organski su govori koji

su poslužili kao osnovica hrvatskoga standardnog jezika (i)jekavski, a organski govori koji su poslužili kao osnovica srpskoga standardnog jezika ekavski: hrv. *cvijet* - srp. *cvet*, hrv. *lijep* - srp. *lep*, hrv. *liječiti* - srp. *lečiti* itd. U organskim govorima koji su poslužili kao osnovica srpskoga standardnog jezika, već smo vidjeli, nema glasa *h*. Zato on u srpskome standardnom jeziku ispada ili se zamjenjuje glasovima *v* i *j*: hrv. *haljina* - srp. *aljina*, hrv. *hladan* - srp. *ladan*, hrv. *huha* - srp. *buva*, hrv. *gluh* - srp. *gluv*, hrv. *kuhinja* - srp. *kujna* (< *kuina*), hrv. *lijeha* - srp. *leja* itd. U hrvatskim organskim govorima završno *l* u imenica i pridjeva ne prelazi tako često u *o* kao u srpskim organskim govorima: hrv. *vol* - srp. *vo*, hrv. *sol* - srp. *so*, hrv. *pol* - srp. *po* itd.

U hrvatskim organskim govorima, kao i u srpskima, iz distribucije *tk* u oblicima stvorenim od *tko t* ispada, ali hrvatska norma, za razliku od srpske, zahtijeva oblike sa *t*: hrv. *tko* - srp. *ko*, hrv. *netko* - srp. *neko*, hrv. *gdjetko* - srp. *gdeko* itd. Oblike na *k* (*ko*) hrvatska norma dopušta u razgovornome stilu.

U hrvatskome se standardnom jeziku hipokoristici (riječ i odmila - odmilnice) dekliniraju po modelu imenica ženskoga roda, a u srpskome po modelu imenica muškoga roda: hrv. *Ivo* > *Ive*, - srp. *Ivo* > *Iva*, hrv. *Drago* > *Drage* - srp. *Drago* > *Draga* itd. No ima krajeva (Dubrovnik npr.) u kojima i u hrvatskome nije nepoznata deklinacija takvih imenica po modelu muškoga roda.

Jedna je od većih razlika između hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika rezultat različita odnosa norme prema futuru prvome. Hrvatska norma zahtijeva da se u postpoziciji lični oblici glagola *htjeti* pišu odvojeno od infinitiva (koji je tada bez završnoga *i*), ali se izgovaraju zajedno: *pisat ću* - izg. *pišaću*, *pisat ćeš* - izg. *pišaćeš*, *pisat će* - izg. *pišaće* itd. Srpska norma međutim zahtijeva da se takvi oblici i pišu i izgovaraju zajedno: *pišaću* - izg. *pišaću*, *pišaćeš* - izg. *pišaćeš*, *pišaće* - izg. *pišaće* itd. Kad su pak takvi oblici u antepoziciji (ispred infinitiva), odnos je jedne i druge norme prema njima isti - pišu se odvojeno od infinitiva (koji se tada piše sa završnim *i*): *ću pisati*, *ćeš pisati*, *će pisati* itd.

Vrlo je mnogo drugih morfoloških razlika između jednoga i drugoga standardnog jezika. Jedne su razlike u rodu: hrv. *posjet* - srp. *poseta*, hrv. *litra* - srp. *litar*, hrv. *ljubomora* - srp. *ljubomor*, hrv. *majoneza* - srp. *majonez*, hrv. *teritorij* - srp. *teritorija*, hrv. *aktivist* (i tome slične riječi) - srp. *aktivista* (i tome slične riječi), hrv. *analfabeta* - srp. *analfabet*, hrv. *gripa* - srp. *grip*, hrv. *metoda* - srp. *metod*, hrv. *fonem* - srp. *fonema*, hrv. *morfem* - srp. *morfema*, hrv. *leksem* - srp. *leksema*, hrv. *leksik* - srp. *leksika*, hrv. *šablona* - srp. *šablon* itd. Druge su razlike tvorbeno: hrv. *vodik* - srp. *vodonik*, hrv. *kisik* - srp. *kiseonik*, hrv. *gledatelj* (i *gledalac*) - srp. *gledalac*, hrv. *poticaj* - srp. *podsticaj*, hrv. *obrana* - srp. *odbrana*, hrv. *mačji* - srp. *mačiji*, hrv. *jednadžba* - srp. *jednačina*, hrv. *narudžba* - srp. *porudžbina*, hrv. *sretan* - srp. *srećan*, hrv. *suputnik* - srp. *saputnik*, hrv. *suradnik* - srp. *saradnik*, hrv. *suvremen* - srp. *savremen*, hrv. *jezični* - srp. *jezički* itd. Morfološkim se i tvorbenim pridružuju i morfonološke: hrv. *izljevati* - srp. *izlivati*, hrv. *povlašten* - srp. *povlašćen*, hrv. *iskorišten* - srp. *iskorišćen*, hrv. *iskorištavati* - srp. *iskorišćavati*, hrv. *plaća* - srp. *plata*, hrv. *proljeće* - srp. *proleće*, hrv.

hrv. *dobivati* - srp. *dobijati*, hrv. *dobiven* - srp. *dobijen*, hrv. *stjecati* - srp. *sticati*, hrv. *utjecaj* - srp. *uticaj* itd.

Hrvatski je standardni jezik manje podložan niveliranju oblika. Zato se u njemu hoće, a u srpskome neće čuvati razlike u uporabi oblika *s* i *sa* te *k* i *ka*: hrv. *s ljudima* - srp. *sa ljudima*, hrv. *sa selima* - srp. *sa selima*, hrv. *k ljudima* - srp. *ka ljudima*, hrv. *ka kućama* - srp. *ka kućama* itd. To je uvjetovano i užom vezom srpskoga standardnog jezika s organskim govorima (u kojima je takvo niveliranje uobičajeno) i manje rigidnim odnosom norme prema takvim pojavama. U tome je slučaju (i u mnogim drugim slučajevima) hrvatska norma konzervativnija od srpske. (Ovdje "konzervativan" treba shvatiti u smislu "koji čuva starije stanje".)

U smislu uže veze s organskim govorima (pa onda i sa štokavskim sustavom) treba tumačiti i odnos srpskoga standardnog jezika prema završnoj distribuciji CC'. U njemu se svaka takva distribucija najčešće razbija "nepostojanim *a*": hrv. *subjekt* - srp. *subjekat*, hrv. *objekt* - srp. *objekat*, hrv. *element* - srp. *elemenat*, hrv. *instrument* - srp. *instrumenat* itd. U tome je pogledu hrvatski standardni jezik manje "poslušan" štokavskom sustavu od srpskoga. No i u srpskome standardnom jeziku ima takvih riječi bez "nepostojanoga *a*": *asistent*, *docent*, *apsolvent* itd.

Jedan je od rezultata takva niveliranja i gubljenje neodređene deklinacije posvojnih pridjeva i zamjenica na -ov/-ev i -in te neodređenih zamjenica tipa *ovakav*: hrv. *Markova djeteta* - srp. *Markovog deteta*, hrv. *Maretićeva gledanja* - srp. *Maretićevog gledanja*, hrv. *Anina kaputa* - srp. *Aninog kaputa*, hrv. *ovakva šešira* - srp. *ovakvog šešira* itd. No u vezi s time ni norma hrvatskoga standardnog jezika nije više tako stroga, te dopušta i oblike određene deklinacije. Razlika je međutim između hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika u tome što srpski nema oblika neodređene deklinacije.

Tako je i s oblicima genitiva jednine te dativa i lokativa jednine pridjeva muškoga i srednjega roda određene deklinacije. U genitivu jednine oni završavaju na -og/-eg i -oga/-ega, a u dativu i lokativu jednine na -om/-em, -omu/-emu i -ome: *hladnog krumpira/vrućeg krumpira*, *hladnoga krumpira/vrućega krumpira*, *hladnom krumpiru/vrućem krumpiru*, *hladnomu krumpiru/vrućemu krumpiru* i *hladmome krumpiru*. Njima se pridružuju i posvojne, odnosno i upitne zamjenice: *mog sela/moga sela*, *mojeg sela/mojega sela*, *mom selu/momu selu*, *mojemu selu*, *mome selu*, *kog čovjeka/koga čovjeka*, *kojeg čovjeka/kojega čovjeka* itd. Takvi su oblici u hrvatskome standardnom jeziku kad su po jedan uz imenicu u slobodnoj distribuciji: *mog prijatelja* i *moga prijatelja*, *mom prijatelju* i *momu/mome prijatelju* itd. Kad su pak po dva ili više, onda prvi (ako su dva), prvi i drugi (ako su tri) itd. dolazi s oblicima na -oga/-ega i -omu/-emu, a drugi, treći itd. s oblicima na -og/-eg i -om/-em: *hrvatskoga standardnog jezika*, *hrvatskomu/hrvatskome standardnom jeziku*, *našega dragog prijatelja*, *našem dragom prijatelju* itd. No u administrativnome su i razgovornome stilu hrvatskoga standardnog jezika uobičajeni samo oblici na -og/-eg i -om/-em. Razlika je između hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika u tome što su u srpskome

standardnom jeziku, za razliku od hrvatskoga, u svim njegovim stilovima uobičajeni samo oblici na *-og -eg* i *-om -em*.

Takvih stilskih razlika između hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika ima još. Jedna je od njih i mjesto enklitika u rečenici. U hrvatskome su standardnom jeziku enklitike u (a) pisanome jeziku ispred pauze, tj. iza naglašene riječi, a u (b) govorenome jeziku ondje gdje im je to logikom slijeda misli predviđeno: (a) *Naši su prijatelji stigli autobusom* ili *Naši prijatelji stigli su autobusom* i (b) *Naši prijatelji su stigli autobusom*. U srpskome je standardnom jeziku i u jednome (a) i u drugome (b) uobičajeno mjesto (b). I to govori o činjenici da srpski standardni jezik teži k niveliranju jezičnih mogućnosti, što je, rekli smo, značajka njegovih organskih govora, a sad njegova razgovornog stila. Moglo bi se reći da je razgovorni stil srpskoga standardnog jezika u mnogočemu polazište za stilsku "obradu" srpskoga standardnog jezika kao cjeline.

Razlikama u standardnim jezicima o kojima je riječ uvjetovanim razlikama u standardnim jezicima treba pripisati i razlike u naglascima, posebno glagola prve vrste: hrv. *dòmoći se* - srp. *domoći se*, hrv. *dòpeći* - srp. *dopèći*, hrv. *istaći* - srp. *istàći*, hrv. *izreći* - srp. *izrèći*, hrv. *dòvūći* - srp. *dovići* itd., zatim: hrv. *pěći* - srp. *pèći*, hrv. *rěći* - srp. *rèći*, hrv. *vūći* - srp. *vići*, hrv. *ràsti* - srp. *rásti* itd.

Takvima se pridružuju i razlike u naglascima paradigmatskih oblika ličnih zamjenica *ja, ti* i *on* te paradigmatskih oblika povratne zamjenice *sebe*: hrv. *měne, těbe, njěga, sěbe* - srp. *mène, tēbe, njęga, sēbe*. Odatle i prijenos naglasaka s tih oblika na proklitiku u hrvatskome: hrv. *òd mene* - srp. *od mène*, hrv. *òd tebe* - srp. *od tēbe*, hrv. *òd njega* - srp. *od njęga*, hrv. *òd sebe* - srp. *od sēbe*.

Najbrojnije su međutim leksičke razlike, koje su rezultat različitih kontakata jezika o kojima je riječ s drugim jezicima i njihovih različitih odnosa prema stranim riječima: hrv. *bravar* - srp. *šloser*, hrv. *brijač* - srp. *berberin*, hrv. *brojka* - srp. *cifra*, hrv. *draguljar* - srp. *juvelir*, hrv. *dušik* - srp. *azot*, hrv. *grah* - srp. *pasulj*, hrv. *hlače* - srp. *pantalone*, hrv. *hodočasnik* - srp. *hadžija*, hrv. *jarak* - srp. *jendek*, hrv. *jetra* - srp. *džigerica*, hrv. *juha* - srp. *supa*, hrv. *kino* - srp. *bioskop*, hrv. *konobar* - srp. *kelner*, hrv. *kukac* - srp. *insekt*, hrv. *mahun* - srp. *boranija*, hrv. *mesar* - srp. *kasapin*, hrv. *morski pas* - srp. *ajkula*, hrv. *naušnica* - srp. *minđuša*, hrv. *nogomet* - srp. *fudbal*, hrv. *otok* - srp. *ostrvo*, hrv. *papir* - srp. *hartija*, hrv. *pokus* - srp. *opit*, hrv. *remen* - srp. *kaiš*, hrv. *rublje* - srp. *veš*, hrv. *rudnik* - srp. *majdan*, hrv. *slijepa ulica* - srp. *čorsokak*, hrv. *spužva* - srp. *sunder*, hrv. *stroj* - srp. *mašina*, hrv. *tajnik* - srp. *sekretar*, hrv. *tvornica* - srp. *fabrika*, hrv. *umak* - srp. *sos*, hrv. *val* - srp. *talas*, hrv. *vapno* - srp. *kreč*, hrv. *vješalica* - srp. *čiviluk*, hrv. *vreća* - srp. *džak* itd. Ovdje se *šloser*, *berberin*, *azot*, *fudbal* i sl. riječi navode kao srpske. No to je samo u smislu njihove specifične uporabe u srpskome jeziku i samo kad je riječ o njegovu odnosu prema hrvatskome jeziku. Inače one po podrijetlu pripadaju drugim jezicima.

Ima dio riječi koje su i u jednome i u drugome jeziku izrazom iste, a značenjem različite. Tako *odojče* u hrvatskome jeziku znači "mlado od svinje", a u srpskome "mlado od čovjeka"

(u hrvatskome je "mlado od čovjeka" *dojenče*); u hrvatskome *brijač* znači "čovjeka koji brije", a u srpskome "aparatus za brijanje" (u srpskome je "čovjek koji brije" *berberin*); u hrvatskome *naučnik* znači "čovjeka koji uči zanat", a u srpskome "čovjeka koji se bavi znanošću" (u hrvatskome je "čovjek koji se bavi znanošću" *znanstvenik* ili *naučenjak*, a u srpskome je "čovjek koji uči zanat" *šegrt*); u hrvatskome *ukus* znači "estetski pogled", a u srpskome "osjećaj koji izaziva jelo u ustima" (u hrvatskome je "osjećaj koji izaziva jelo u ustima" *okus*); u hrvatskome *razveden* znači "razvijen" (usp. "razvijena obala"), a u srpskome "isključen iz bračne veze" (u hrvatskome je "isključen iz bračne veze" *rastavljen*, a u srpskome "razvijen" - *razuđen* (usp. "razuđena obala")); u hrvatskome *sjedište* znači "mjesto gdje se nalazi središnjica društva", a u srpskome "mjesto gdje se sjedi" (u hrvatskome je "mjesto gdje se sjedi" *sjedalo*). Itd. (5)

Na kraju: Kad se govori o razlikama između hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika, pa onda i o razlikama između jednoga i drugoga standardnog jezika i bosanskoga i crnogorskoga, treba biti oprezan. One naime nisu uvijek tako vidljive kao što se to može činiti, pogotovo kad je riječ o leksičkim razlikama. Bit će npr. pogrešno ako se razlike radikaliziraju, tj. ako se razlike između hrv. *val* i srp. *talas* prenesu i na *talasati se*, između hrv. *vlak* i srp. *voz* i na *vozni* (*vozni red*, *vozna karta*) itd. *Čorba* je načelno srpska, a *juha* hrvatska riječ, ali postoji i specijalna *čorba* i u hrvatskome jeziku. Mnoge su sučeljene riječi dobile preneseno značenje ili ušle u frazeologiju. Tako *umak* jest hrvatska riječ, a *sos* srpska, ali i hrvatski "podnosi" *usositi se*. *Čorsokak* jest srpska riječ uzeta iz turskoga, ali neće biti "grieh" ako se i u hrvatskome *dođe u čorsokak*. Posebno treba paziti da se čišćenjem jezika od njemu nesvojstvenih pojava ne nudi njegovoj stilistici. Zašto bi trebalo zazirati od uporaba tipa *ušćariti* ("izvući korist snalaženjem")? Pogotovo u takvim situacijama treba imati na umu to da je (i) hrvatski standardni jezik polifunkcionalan. Ono što je nepoželjno u jednome njegovu funkcionalnom stilu ne mora biti nepoželjno u drugim njegovim funkcionalnim stilovima. Radikalan će pristup načelu hrvatsko - nehrvatsko i srpsko - nesrpsko učiniti medvjedu uslugu i jednomu i drugomu jeziku.

Dopunska literatura

Pitanje o problemima u.:

1. Josip Silić: *Lingvističke i sociolingvističke zakonitosti*. MH, Kolo 2, Zagreb, 1996, str. 243-248.

2. Josip Silić: *Standardni jezik i dijalekti*. Jezična norma i varijeteti, Zbornik Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku, Zagreb-Rijeka, 1998, str. 481-484.
3. Josip Silić: *Hrvatski jezik kao sustav i kao standard*. Riječki filološki dani, Zbornik radova 1, Rijeka, 1996, str. 187-193.
4. Josip Silić: Polifunkcionalnost hrvatskoga standardnog jezika. MH, Kolo 1, Zagreb, 1996, str. 244-247.
5. Marina Lipovac Gatti: *Grammatica della lingua croata*. Josip Silić: Postfazione "Il croato come la lingua standard". HEFTIEDIZIONI, Milano, 1997, str. 173-183.

Ivo PRANJKOVIĆ (Zagreb)

HRVATSKI I KLASIČNI JEZICI

Za cjelokupnu hrvatsku kulturnu i znanstvenu tradiciju, pa onda i za hrvatski jezik, klasični su jezici, a osobito latinski, imali silno važnu ulogu, bez sumnje i važniju nego za druge kulture i jezike zapadne Europe. Latinski je naime jezik bio i jezik hrvatske književnosti, i jezik znanosti, i jezik škola, i vrlo dugo jezik državne administracije, i jezik korespondencije na mnogim razinama, a osobito je naravno bio (u nekim vidovima to je ostao sve do danas) jezik katoličkoga bogoslužja i svega onoga što je s njim u izravnoj vezi. Latinski je, štoviše, i prvi službeni jezik Hrvata. To je jezik koji u srednjem vijeku "opslužuje sve civilizacijske potrebe nekih društvenih slojeva, u pravilu viših"⁵⁴ (Damjanović 2000: 29). Razumljivo je onda da latinski jezik, za koji bi se moglo reći da razmjerno dugo vrijeme funkcionira i kao svojevrsni funkcionalni stil, praktično kroz cijelu povijest Hrvata utječe na hrvatski jezik doslovce na svim razinama, posebice naravno na leksičkoj.

Latinske i grčke riječi (ove druge u pravilu preko latinskoga) ulaze od početka hrvatske pismenosti i u hrvatski jezik uz određena prilagođavanja koja uglavnom vrijede i danas. Stoga će biti korisno podsjetiti se osnovnih načela preuzimanja riječi iz klasičnih jezika te usput upozoriti na relevantne i vrlo brojne razlike koje s obzirom na to preuzimanje postoje između hrvatskoga i srpskoga standardnoga jezika.

Na fonološkoj razini treba npr. upozoriti na to da se grčki dvoglasnici *ai* i *oi*, koji u latinskome daju *ae* i *oe*, u hrvatskome monoftongiziraju kao *e*, npr. *paidagogos* - *paedagogus* - *pedagog*, *oikonomos* - *oekonomus* - *ekonom*. Grčki dvoglasnik *ei* monoftongizira se već u latinskome, pa onda i u hrvatskome, npr. *krokodilos* - *crocodilus* - *krokodil*. Ostali i grčki i latinski diftonzi, uz male izuzetke (npr. *Kaukasos* - *Kavkaz*), ostaju uglavnom neizmijenjeni, npr. *autograf*, *Klaudije*, *eufemizam*, *neutralan*⁵⁵ itd.

⁵⁴Kao (simbolični) početak latinske pismenosti u Hrvata obično se spominje natpis na krstionici kneza Višeslava iz baptisterija stolne crkve u Ninu koji (bar po nekim mišljenjima) potječe sa samog početka 9. stoljeća.

⁵⁵U preuzimanju riječi iz grčkog i latinskog jezika ima, kao što je već bilo rečeno i kao što će kasnije biti u više navrata naglašeno i oprimjereno, velikih razlika između hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika. Te razlike najvećim dijelom potječu otuda što je hrvatska tradicija bila više vezana za latinski jezik i, naravno, za katoličanstvo, a srpska za novogrčki (kasnije i ruski) i pravoslavlje. Tako se u hrvatskom i grecizmi preuzimaju preko latinskoga, a u srpskoj tradiciji nerijetko preko novogrčkog ili ruskoga. Tako će i u diftonzima *ai* i *eu* u kod Srba često biti zamjenjivano sa *v*, npr. *Zevs* prema hrv. *Zeus* ili *avgust* prema hrv. *avgust*. Srpska se tradicija

Kako hrvatskom jeziku nisu svojstveni dvoglasni niti susjedstvo samoglasnika, prilikom preuzimanja iz grčkoga i latinskoga česta je i intervokalizacija sa *j* (ako nije riječ o granicama morfema, npr. *poliandrija*, *poliedar*, *antiutopija*), posebice između samoglasnika *i-a*, *i-e* i *i-u*, npr. *dialektike* - *dialectica* - *dijalektika*, *oriens* - *orijent*, *triumphus* - *trijumf* itd. Između *e-a* intervokalizacija se provodi samo onda kad je taj skup na kraju riječi, npr. *ideja*, ali *idealna*.

Starogrčka je beta (β) u hrvatskome dosljedno (kao i u latinskom) zamjenjivana fonemom *h*, npr. *barbarin* (lat. *barbarus*), *labirint*, *Bizant*, *Bazilije*, *Elizabeta*, dok se u srpskoj jezičnoj tradiciji u pravilu prenosila prema novogrčkom izgovoru (prema viti), npr. *varvarin*, *lavirint*, *Vizantijaj*, *Vasilije*, *Jelisaveta* itd.

Slično je i u riječima sa suglasnikom *h* (grč. *hi*), koji se u starogrčkom izgovarao kao *kh* (Vratović 2000: 195). Otuda u hrvatskome (slično je i u latinskome, ali i francuskom, talijanskom ili njemačkom) *kronika*, *kor*, *kaos*, *kirurg*, *kemija*, *klor*, *karakteristika*, dok je u srpskoj jezičnoj tradiciji običnije pisanje po kasnijem novogrčkom izgovoru, npr. *hronika*, *hor*, *haos*, *hirurg*, *hemija*, *hlor*, pa i *harakteristika* i sl. (usp. i Loknar 1975: 51-55).

Još očitiji utjecaj latinskoga jezika (zapravo tradicionalnog srednjoeuropskog izgovora latinskih sljedova *ce*, *ci*⁵⁶) osjeća se u riječima tipa *cedar*, *ocean*, *Čipar*, *centaur* i sl., koje su u srpskoj tradiciji uobičajene u oblicima *kedar*, *okean*, *Kipar*, *kentaur*.

Latinski utjecaj na preuzimanje riječi podrijetlom iz grčkoga jezika vidljiv je i u slučaju intervokalnoga *s*, koje se i u grčkim i u latinskim riječima izgovara i piše kao *z* (uključujući i skupove u kojima *s* dolazi u susjedstvu sa sonantima *r*, *n*, *l*, *m*), npr. *krisis* - *crisis* - *križa*, *Dionysos* - *Dionysus* - *Dioniz*, *philosophia* - *filozofija*, *versio* - *verzija*, *recensio* - *recenzija*, *emulsio* - *emulzija*, *kosmos* - *kozmos*⁵⁷, iako je ranija pravopisna praksa bila različita osobito s obzirom na pisanje vlastitih imena. Tako su npr. Broz i Boranić propisivali pisanje *Hesiod* i *Dionis*, a Maretić zahtijevao pisanje *s* i u latinskim imenima, npr. tipa *Cesar*, *Proserpina* i sl. (usp. Gortan 1953: 113-115).

Odreden broj riječi iz klasičnih jezika primljen je posredno, preko drugih (živih) europskih jezika, posebice njemačkoga, talijanskoga ili francuskoga. Otuda (obično po njemačkom izgovoru) u nekim riječima *š* umjesto *s* ispred *p*, *t* i *k*, pa prema očekivanim likovima *spekulativan*, *stipendija*, *skandal* imamo i *Španjolska*, *štampa* ili *škola*.

Na morfološkoj i tvorbenoj razini valja, između ostaloga, zabilježiti da se grčki dođeci *-os*, *-on* i *-es* te latinski *-us*, *-um* i *-es* izostavljaju, npr. *rhythmos* - *ritam*, *organon* - *organ*, *Aristoteles* - *Aristotel*, *affectus* - *afekt*, *passivum* - *pasiv*, *Verres* - *Ver* itd.

uglavnom podudara s makedonskom i bugarskom, a hrvatska sa slovenskom (opširnije o tim i sličnim razlikama usp. Mamić 1983: 3-8).

⁵⁶U klasičnoj latinistini ti su se sljedovi čitali, kao i u grčkom, *ke*, *ki* (Vratović 2000: 195-196).

⁵⁷I tu je srpska tradicija nešto drukčija. Tako je u Srba puno običnije nego u Hrvata npr. *filosofija*, *kosmos* ili *Persija* odnosno *Vasilije* (hrv. *Bazilije*).

Neki apelativi koji završavaju na *-ion* i *-ium* mogu se preuzimati kao imenice ženskoga roda (*gymnasion* - *gimnazija*, *stipendium* - *stipendija*) ili mogu završavati na *-ij* (*laboratorij*, *teritorij*, *kriterij*, *stadij* i sl.)⁵⁸.

Imenice muškoga roda kojima osnova završava na *t*, a koje u latinskom uglavnom idu (ili bi išle) po prvoj ili *a*-deklinaciji, u hrvatskom standardnom jeziku idu u sklonidbu imenica muškoga roda na nulti morfem u nominativu singulara (npr. *telefonist*, *ateist*, *diplomata*, *poliglot*, *moralist*, *estet*), a u srpskom načelno u nominativu jednine imaju morfem *-a* (*telefonista*, *ateista*, *diplomata*, *poliglota*, *moralista*, *esteta*).

Grčke imenice na *-is* umjesto toga dočetka dobivaju u hrvatskom gramatički morfem

-a, npr. *akropolis* - *akropola*, *metropolis* - *metropola*; *dosis* - *doza*, *diagnosis* - *dijagnoza* itd., a latinski dočetak *-io* zamjenjuje se hrvatskim *-ija*, npr. *religio* - *religija*, *declinatio* - *deklinacija*, *traditio* - *tradicija*.

Pridjevi od ovih drugih imenica obično dobivaju nastavak *-ijski* (*organizacijski*, *invazijski*, *stagnacijski*), a rjeđe se s riječju preuzima i izvorni pridjevski sufix (*tradicionalni*, *regionalni*, *provincijalni*⁵⁹, *koncentracijski*⁶⁰). Dio takvih imenica, obično onih koje označuju kakve znanstvene discipline ili što slično, ima kao primaran nastavak *-ski* (*ekonomski*, *filološki*, *filozofski*, *anatomski*, *ideološki*, *astronomski* i sl.). Oblici s *-ijski* (npr. *ekonomijski*, *filologijski* i sl.) uglavnom su rijetki i/ili zastarjeli. Upotrebljavaju se zapravo uglavnom za kakave tananije znanstvene diferencijacije⁶¹.

⁵⁸U srpskom standardnom jeziku takve imenice u pravilu ne završavaju na *-ij*, nego dobivaju završno *-a* (*laboratorija*, *teritorija*) ili zadržavaju dočetak *-um* (*kriterijum*, *stadijum*).

⁵⁹Ovaj primjer pokazuje kako se pridjevi tvoreni od imenica mogu i semantički diferencirati od onih kod kojih su preuzete i pridjevske osnove. Tako je *provincijski* onaj koji se odnosi na provinciju, a *provincijalni* onaj koji ima obilježja provincije. Donekle je analogan tome i odnos između *religijski* i *religiozni* (usp. Sović 1991: 72-74).

⁶⁰U hrvatskoj jezičnoj praksi pridjevi na *-ioni* postali su zadnjeg desetljeća vrlo rijetki, iako su prije 1990. bili razmjerno česti, posebice npr. oni tipa *koncentracijski* (npr. *logor*), *operacioni* (usp. *operaciona dvorana*), *koalicioni* (npr. *koaliciona vlada*) ili *komisioni* (posebno u sintagmama tipa *komisiona prodaja*). Danas se i ti pridjevi osjećaju u hrvatskom kao srbizmi, bez sumnje i zato što je sufix *-ioni* u srpskom i inače (bio) neusporedivo češći negoli u hrvatskom, npr. *produkcioni*, *regulacioni*, *apelacioni*, *habilitacioni*, *stabilizacioni*, *organizacioni*, *navigacioni* itd. U hrvatskoj purističkoj tradiciji nastojalo se da se pridjevi tvore izravno od imenica, a da se ne preuzimaju pridjevske osnove, u čemu se katkada i pretjerivalo. Tako se npr. V. Frišić u jednom članku (usp. Frišić 1954: 111-113) zalaže čak i za oblike tipa *paradoksní*, *abnormi*, *kapsulni* (umjesto *paradoksalni*, *abnormalni*, *kapsularni*). On smatra da su takve riječi kraće i da su napravljene u duhu hrvatskoga jezika. Da takav zahtjev nije prihvatljiv, pogotovo ne kao neka opća norma, upozorio je Gortan (1955: 72-73), koji smatra da nema razloga zaziranju od pridjeva tvorenih od klasičnih pridjevskih osnova, osobito ako su odavno udomaćeni, te da bi u nekim slučajevima pridjevi izvedeni prema imenici bili posve neobični (npr. oni tipa *normalan*, *praktičan*, *esencijalan*, *depresivan*, *funkcionalan* i sl.), a pogotovo ne bi trebalo zazirati od onih pridjeva koji su tvoreni od grčkih imenica na *-ma*, *-matos*, npr. *simptomatski*, *traumatski*, *aromatski*, *klimatski* i sl.

⁶¹Međutim, još je Maretić (1931: 279-280) smatrao da bi primjerice *filozofski* trebalo značiti (samo) ono što se odnosi na *filozof*, a da bi ono što se odnosi na *filozofiju* trebalo nazivati *filozofijskim*.

Imenice muškoga roda koje označuju nositelje zanimanja tvorene od imenica s dočetkom *-ika* (*kritika, fizika, lirika, politika, botanika*) i rjeđe od onih na *-ija* (*kemija, teorija*) tvore se tako da ukrštaju mrtvi sufiks *-ik* sa živim *-jar*, pa imamo *kritičar, fizičar, liričar, političar, botaničar, kemičar, teoretičar* i sl. Inačice tih imenica koje završavaju na *-ik* (*kritik, fizik, lirik* i sl.), koje su ranije bile često u porabi i koje je zagovao T. Maretić⁶², danas su izrazito stilski obježene (kao arhaizmi ili npr. kao osobitosti posebno visokoga i/ili arhaičnoga stila). Prema tim inačicama tu i tamo su se stvorile i dublete (npr. *akademik* prema *akademičar* ili *klasik* prema *klasičar*), a zamijećeno je također da su se imenice s dočetkom *-ičar* (koje u prvom redu znače nositelja zanimanja) diferencirale od onih sa sufiksom *-ik* (koje znače nositelja svojstva), npr. *skeptik, sangvinik, paralizik, kolerik* i sl. (usp. Kravar 1954: 102-107).

Kako u hrvatskome ima vrlo veliko mnoštvo riječi koje su posuđene iz klasičnih jezika⁶³, očekivano je da je grčki, a posebno latinski tvorbeni sustav i izravno utjecao na hrvatski. Spomenimo samo nekoliko tzv. hibridnih ili mješovitih (potvrđenih) tvorenica, koje jasno govore o tome da su dijelovi složenica iz klasičnih jezika te afiksi i afiksoidi relativno čest tvorbeni materijal koji se u hrvatskom jeziku prilično slobodno kombinira (a dolazi i u brojnim neologizmima koji se tvore gotovo svakodnevno): *drmator, gnjavator, bljezgator, carist, vezist, zborist, govorancija, izmotancija, uživancija, zafirkancija, izboritis, špijunitis, carizam, čakavizam, štokavizam, kajkavizam*⁶⁴; *knjigobus, igroteka, antitijelo, antiratni, ekskralj, eksprvak*:

Gortan je nasuprot tome (ponešto i pretjerano) ustvrdio da pridjevi "na *-ijski* od navedenih grčkih imenica izumiru, kao što su već gotovo sasvim nestali iz upotrebe pridjevi od tih imenica sa završetkom *-ički*, na pr. *filozofički, pedagogički*" (Gortan 1955: 113).

⁶²On je smatrao da su ti oblici nastali prema njemačkim (*Kritiker, Botaniker* i sl.) i da je u njima *-(j)ar* suvišno jer se ne kaže ni *filozofar, astronomar* ili *apostolar*, nego *filozof, astronom, apostol*. (Maretić 1933: 99-100).

⁶³Među tim riječima vrlo je puno složenica s izrazito čestim dijelovima, koji se na mnogo načina kombiniraju, a nerijetko u te kombinacije uključuju i domaće riječi ili riječi podrijetlom iz drugih (živih) jezika. U prvom dijelu takvih složenica izrazito su česti složenički dijelovi ili prefiksoidi kao što su *aero-, antropo-, arheo-, biblio-, bio-, ciklo-, daktilo-, demo-, dinamo-, fago-, filo-, fono-, foto-, geo-, helio-, hidro-, hip-, homeo-, izo-, kemo-, kozmo-, krypto-, kromo-, kseno-, lito-, makro-, metro-, mikro-, mono-, morfo-, neo-, oftalmo-, orto-, oro-, pantto-, pato-, poli-, pseudo-, psiho-, piro-, tehn-, -teo-, termo-, tipo-, topo-, zoo-*. U drugom dijelu izrazito su česti *-algija, -cefal-, -drom-, -fag(t)ija, -fob(t)ija, -gam(t)ija, -gen-, -graf(t)ija, -krat(et)ija, -latr(t)ija, -lit-, -log(t)ija, -mant(t)ija, -nom(t)ija, -pat(t)ija, -ped(t)ija, -pter-, -sfera-, -skop(t)ija, -terapija, -tom(t)ija* itd. Ako se tome doda i velik broj prefikasa (npr. *ana-, amfi-, ante-, anti-, arhi-, bis-, cis-, co(n)-, di-, dia-, dis-, endo-, eks-, ekstra-, epi-, hiper-, ipo-, inter-, intra-, juksta-, meta-, para-, per-, pre-, pro-, retro-, sub-, super-, supra-, sin-, trans-, ultra-* itd.) te još veći broj sufikasa, onda nije teško predočiti koliki je utjecaj tih elemenata na hrvatsku tvorbu, dakako i na tvorbu drugih živih europskih jezika (usp. Rogić 1962: 131).

⁶⁴Osim sufikasa i/ili dočetaaka *-tor* (*rektor*), *-ist* (*realist*), *-it(t)ja* (*perfidija*), *-izam* (*materijalizam*), *-itis* (*dermatitis*), *-ant* (*simulant*), *-ent* (*pacijent*), *-ivan* (*konstruktivan*), *-aran* (*popularan*) i sl. posebno je čest dočetak *-itet*, koji je u hrvatskom jeziku zamjenjiv sufiksom *-ost* u apstraktnom značenju (npr. *invaliditet - invalidnost, sterilitet - sterilnost, senzibilitet - senzibilnost, suverenitet - suverenost* i sl.), ali uglavnom nije zamjenjiv kad označuje kakvu konkretnu osobu, biće ili predmet, npr. *identitet*,

reizborni, postizborni; hiperosjetljiv; supersila, superbroj, superčovjek, superbogat, superširok, supertajni; ultrazvuk, ultradesni, ultrakratak, ultraljubičast; vicebam, vicepredsjednik; kvazištašiti; kontranapad; mikrovalni; polufinale, poluinteligencija; nadrealizam, natkomisija; podsekcija, podsektar; protuakcija, protukandidat, protureformacija; neoportun, neobligatan; preokupirati, zaokupirati; prostudirati, nastudirati se itd. (usp. Babić 1978: 129-138).

Vrlo je izrazit utjecaj klasičnih jezika, naročito latinskoga i na sintaktičko ustrojstvo hrvatskoga jezika, posebno starijih razdoblja. Tu prije svega ide velik broj konstrukcija, posebno tzv. apsolutnih, svojstvenih latinskome jeziku. Posebno je (bila) česta konstrukcija akuzativa s infinitivom, napose uz glagol *učiniti*, npr. *čini zidati Modruše; vidiše sviće gorit brez ruke čovika umrlog užežene; čini ga na repovi konjskih rastrgnut* (Lašvanin⁶⁵); *čini ga polje svezati i svezana do mraka držati; činiše izvalit križ; činih skovati bravu* (Benić); *čini nas posipati lugom i prahom; ne biste mogle gledati njega u tolikoj muci karv prolivati; Štiem pivati zaručnicu nebesku* (Lastrić) itd. Ima i drugih infinitivnih konstrukcija⁶⁶ nastalih pod očitim utjecajem latinske sintakse, npr. *Svrši se pokrivoti crkva i manastijer; ono nesretnijeh dvista groša odskora početijeh davat* (Benić); *Putovi istom početi načinjat; biše viditi grobova izrizanih* (Baltić) itd.

Bez sumnje se još u staroslavenskom jeziku razvila konstrukcija dativa apsolutnoga između ostaloga vrlo vjerojatno i pod utjecajem latinske konstrukcije ablativa apsolutnoga, npr. *i ishodeštju emu ot crkve glagola emu edin ot učenik svojih ili i skončavšu emu leta virova v raspetogo* (Damjanović 2000: 32). Osim dativa apsolutnoga pod manjim ili većim utjecajem latinske sintakse razvile su se u starijim hrvatskim tekstovima i brojne druge participijske konstrukcije, npr. *ginući mu vojska od glada; vojnici ubiše njega i njegova sina; malo nas oba ne posiće, bivši mu dobar konj* (Lašvanin); *bivši ujutro rano, ne bijaše ustao arzhahdžija; koji među se svadivši se ubije jedan drugoga odovuda idući* (Benić); *Tada se ispuni proročanstvo Isaino govoreće: puk, koji bijaše u tmina, vidje svitlost veliku; Učini se udijl s neba zuk kako doodečega vitra nagloga* (usp. lat. *Factus est repente de coelo sonus tamquam advenientis spiritus vehementis*); *da se nitko saraniti ne more u njega ne virujuć* (Lastrić).

ekstremitet, lokalitet, novitet, specijalitet, paritet, raritet itd. (opširnije o tome usp. Mihaljević 1985: 140-145). Glagolski sufiksi *-are, -ere -čre, i -ire* daju posredstvom njemačkoga jezika dočetak *-irati*, npr. *secirati, dozirati, simulirati, definirati, regulirati, mobilizirati, materijalizirati, izolirati, kandidirati* itd. U srpskom standardnom jeziku umjesto dočeta *-irati* puno se češće javljaju *-isati* ili *-ovati* (usp. *definīsati, regulīsati, mobilīsati, materijalizovati, izolovati, kandidovati* itd.).

⁶⁵Primjeri iz djela fra Nikole Lašvanina, fra Bone Benića, fra Marijana Bogdanovića, fra Jake Baltića i fra Vica Vicića preuzeti su iz knjige *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene* (usp. Pranjković 2000), a primjeri iz djela fra Filipa Lastrića iz rasprave *Iz sintakse Lastrićeva Svetognjaka* (Pranjković 2000(a)).

⁶⁶Među njima ima i razmjerno dosta primjera nominativa s infinitivom, npr. *nećemo se mlogo putah poznat grišnici* (usp. Pranjković 2000(a): 80).

Posve očit utjecaj latinskoga jezika u starijim tekstovima uočljiv je i u učestaloj porabi zamjenica i pridjeva (osobito *sav* i *svaki*) u množini srednjega roda (kao u latinskome), umjesto u jednini, npr. *stvari Bog nebo i zemlju, more i sva koja u njih jesu* (Lašvanin); *svaka biše lijepo upravljena prid ljudma Turcima i krstijanima* (Benić); *Koji ova štiti bude, nek promotri zulum turski* (Bogdanović); *Spominjaj se najposlidnji tvoi, i nećeš sagrišit nikada* (usp. lat. *memorare novissima tua, et in aeternum non peccabis*, Lastrić); *mloga za dobro obće naroda i slavu Božju učini i naredi* (Baltić); *Cesar rekoh, Neron biše / Kad se ova dogodiše* (Vicić) itd.

Iste je provenijencije i vrlo česta poraba relativnih zamjenica i pridjeva na početku rečenice, npr. *mloge žive ufatiše. Među kojim ufatiše dva Martolose, koji su senjsku čeljad krali i Turkom prodavali. Koje žive nabiše na kolac* (Lašvanin); *otidemo doli u Travnik i s njim se prid pašom ogledamo. Gdi otišav, čekasmo ga blizu misec dana* (Benić); *rastopiše priotvrdnuta sarca čifuska, i vojnika nevirnie. Zašto kapetan, koi ondi biaše svarluh vojnika, proslavi Boga* (Lastrić); *stiže novi vezir Silivtar Mehmed-paša. Komu se guardijani moradoše prikazati* (Baltić) itd.

U starijim hrvatskim tekstovima očit utjecaj latinske sintakse osjeća se i u redu riječi. To ponajprije dolazi do izražaja u tome što atributi vrlo često dolaze iza imenica na koje se odnose, a što u latinskome ide u osnovni red riječi⁶⁷, npr. *sud općeni, ogledalo sjajno dilovanja apostolskoga, narav naša čovičanska* (Lastrić); *fratri kreševski, protokol mrtvački, porad starosti njegove* (Bogdanović); *u kuli zlatarevoj, ruho oltarsko, desnica milotvorna* (Baltić) itd.

Utjecaj latinskoga jezika očituje se i u tome što se u starijim tekstovima glagol vrlo često nalazi na kraju rečenice ili surečenice, npr. *u ime moje đavle će izgoniti* (usp. lat. *In nomine meo daemones ejicient*); *Tvoju istu dušu mač će proći* (usp. lat. *Tuam ipsius animam gladius pertransibit*, Lastrić); *Tuiško prvi u nimačkoj zemlji vladanje postavi; Turci hrvatsku i kranjsku zemlju porobiše* (Lašvanin); *Ali izvaditi njegove bujrunije tada ne mogoše; Ali-paša toga ni pomenut ne dadijaše jerbo on iz Carigrada nikakva glasa ne imadijaše* (Benić) itd.

U starijim tekstovima, posebice u biblijskim prijevodima, ima, također pod utjecajem latinske sintakse, i primjera u kojima je atribut posve udaljen od imenice na koju se odnosi, npr. *I noseći sebi križ izade na ono, koje se zove Kalvarie misto, gdi propeše njega* (usp. lat. *Et bajulans sibi crucem exivit in eum, qui dicitur Calvariae locum, ubi crucifixerunt eum*); *neizbrojene u razliki kraljestvi uploidi učenike* (Lastrić) itd.

Već iz ove posve kratke skice za jednu više nego dobrodošlu monografiju o kontaktima između hrvatskoga i klasičnih jezika, ponajprije na fonološkoj, morfološkoj, leksičkoj i sintaktičkoj razini, a moglo bi se govoriti i o utjecajima na drugim razinama i područjima (npr. na području terminologije, semantike ili grafije primjerice), može se zaključiti kako hrvatski

⁶⁷To je i danas izrazito obilježje tzv. biblijskoga stila, npr. *Oče naš, Majka Božja, vrata nebeska, škrinjo zavjetna* itd.

jezik od samih svojih početaka živi i razvija se, gotovo bismo mogli reći, u svojevrsnoj simbiozi s klasičnim jezicima te da zbog toga uopće nije zamislivo nikakvo iole ozbiljnije proučavanje toga jezika bez uvažavanja i pomnijega studiranja te plodotvorne simbioze.

Literatura

- Anić, Vladimir i Josip Silić: *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Liber i Školska knjiga, Zagreb, 1986.
- Babić, Stjepan: *Mješovite tvorenice*, Jezik, 25, Zagreb, 1978, str. 129-138.
- Friščić, Vinko: *O pohrvaćenim pridjevima latinskog i grčkog podrijetla s obzirom na stručnu medicinsku terminologiju*, Jezik, 2, Zagreb, 1954, str. 111-113.
- Friščić, Vinko: *O riječima s grčkim predmetkom exo*, Jezik, 32, Zagreb, 1984, str. 6-10.
- Friščić, Vinko: *Tvorba pridjeva hrvatskim domecima od imenica latinskog i grčkog podrijetla*, Jezik, 17, Zagreb, 1969, str. 11-20.
- Damjanović, Stjepan: *Filološki razgovori*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2000.
- Divković, Mirko: *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb, 1900.
- Đorđić, Petar: *Hronika ili kronika*, Naš jezik, III, Beograd, 1935, str. 86-87.
- Gortan, Veljko: *O pohrvaćenim pridjevima latinskog i grčkog podrijetla u medicinskoj terminologiji*, Jezik, 3, Zagreb, 1955, str. 72-73.
- Gortan, Veljko: *O tvorbi pridjeva od imenica na -ija*, Jezik, 3, Zagreb, 1955, str. 110-113.
- Gortan, Veljko: *Pisanje grčkih vlastitih imena s intervokalnim s*, Jezik, 1, Zagreb, 1953, str. 113-115.
- Gortan, Veljko, Oton Gorski i Pavao Pauš: *Latinska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Kravar, Miroslav: *O imenicama učenog podrijetla na -ik i -ičar*, Jezik, 2, Zagreb, 1954, str. 102-107.
- Kravar, Miroslav: *O traženju "modus vivendija"*, Jezik, 3, Zagreb, 1955, str. 94.
- Kuna, Herta: *Talijansko-latinski uticaji u jeziku bosanskohercegovačkih franjevaca 17. i 18. v.*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, VI, Beograd, 1977, str. 373-385.
- Letein und Griechisch im deutschen Wortschatz. Lehn- und Fremdwörter altsprachlicher Herkunft*, Volk und Wissen Volkseigener Verlag (red. Johannes Kauczor), Berlin, 1988.
- Loknar, Vladimir: *O preuzimanju grčkoga ch (χ)*, Jezik, 23, Zagreb, 1975, str. 51-55.
- Loknar, Vladimir: *Venozni ili venski*, Jezik, 27, Zagreb, 1980, str. 152-153.
- Mamić, Mile: *Grčke riječi u južnoslavenskim jezicima*, Jezik, 31, Zagreb, 1983, str. 3-8.

- Mamić, Mile: *I Evropa i Europa za kontinent*, Jezik, 32, Zagreb, 1984, str. 18-19.
- Maretić, Tomo: *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, ²1931.
- Maretić, Tomo: *Kritik ili kritičar i t. d.*, Naš jezik, II, Beograd, 1933, str. 99-100.
- Mihaljević, Milica: *Odnos imenica na -itet i odgovarajućih imenica na -ost*, Jezik, 32, Zagreb, 1985, str. 140-145.
- Mikołajczak, Aleksander Wojciech: *Lacina w kulturze polskiej*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław, 1998.
- Moguš, Milan: *Optimalan i minimalan*, Jezik, 20, Zagreb, 1972, str. 64.
- Popović, Milenko: *Za y kad je riječ o Evropi*, Jezik, 31, Zagreb, 1984, str. 125-126.
- Pranjić, Krunoslav: *Reizbor, ponovan (ponovni) izbor ili preizbor?*, Jezik, 6, Zagreb, 1958, str. 156-158.
- Pranjeković, Ivo: *Iz sintakse Lastrićeva Svetnjaka*, Zbornik o fra Filipu Lastriću u povodu 300. obljetnice rođenja, Mostar, 2000(a), str. 75-86..
- Pranjeković, Ivo: *Hrvatska leksička norma i riječi stranoga podrijetla*, Hrvatska misao, II/7-8, Sarajevo, 1998, str. 93-100.
- Pranjeković, Ivo: *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.
- Pranjeković, Ivo: *Hrvatski standardni jezik i srpski standardni jezik*, Język wobec przemian kultury, Katowice, 1997, str. 50-60.
- Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom*, Matica hrvatska i Matica srpska, Zagreb i Novi Sad, 1960.
- Rogić, Pavle: *Prinos mrtvih klasičnih jezika tvorbi kompozita u suvremenim živim jezicima*, Jezik, 9, Zagreb, 1962, str. 129-132.
- Senc, Stjepan: *Grčko-hrvatski rječnik za škole*, Zagreb, ²1910 (reprint: Zagreb, 1988)
- Sović, Ivan: *Religijska (religiozna) kultura - značenjsko i terminološko određenje*, Jezik, 38, Zagreb, 1991, str. 72-74.
- Sović, Ivan: *Tradicionalni ili klasični izgovor latinskog jezika*, Jezik, 16, Zagreb, 1969, str. s25-127.
- Šetka, Jeronim: *Hrvatska kršćanska terminologija. I. Hrvatski kršćanski termini grčkoga porijekla*, Šibenik, 1940.
- Šetka, Jeronim: *Hrvatska kršćanska terminologija. II. Hrvatski kršćanski termini latinskoga porijekla*, Makarska, 1964.
- Šojat, Antun: *Najoptimalniji*, Jezik, 33, Zagreb, 1985, str. 56-57.
- Tučan, J. Fran: *Kritik ili kritičar*, Naš jezik, II, Beograd, 1933, str. 133-134.
- Vratović, Vladimir: *Europa ili Evropa?*, Jezik, 31, Zagreb, 1984, str. 8-14.
- Vratović, Vladimir: *Početo h ili k u riječima grčkoga podrijetla*, Jezik, 47, Zagreb, 2000, str. 194-196.
- Žepić, Milan: *Latinsko-hrvatski ili srpski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb, ⁷1979.

Žarko MULJAČIĆ (Zagreb)

HRVATSKI JEZIK I ISTOČNOJADRANSKI ROMANSKI IDIOMI

1. Uvodne napomene

Upotrebljavam termin *idiom* kad ne kanim ulaziti u diskusiju koji hegemonijski rang on obnaša (tj. tradicionalno govoreći, radi li se o jeziku ili o dijalektu, odnosno je li on viši, srednji ili niži jezik).

Istočni Jadran proteže se od ušća Soče u more do grada Valone na Otrantskim vratima. Taj obalni potez iznosi, u zračnoj liniji, oko 600 km, inače oko 1. 000 km. U ovom je predavanju naglasak na stanju u srednjem vijeku i u prvim stoljećima novoga vijeka, poslije izbijanja Hrvata (i, u određenim zonama, drugih Slavena) na Jadran. Oni su tu zatekli autohtone Rimljane (ili romanizirane Ilire) koji su govorili latinski, tj. jedan veliki svjetski jezik koji se još nije bio raspao u brojne romanske jezike. Romanskoj je "usitnjenosti" pridonio i niz povijesnih činjenica zbog kojih je nekoć jedinstveno latinofono ozemlje u zaleđu malo pomalo nestalo, dok se na obali i na nekim jadranskim otocima reduciralo na niz enklava čije je stanovništvo (maksimalno oko 50. 000 ljudi) uglavnom komuniciralo međusobno pomoću brodova i zahvaljujući zaštiti bizantske mornarice. Kontakti i konflikti jezika starinaca i pridošlica mogu se studirati uz pomoć odgovarajućih grana suvremene sociolingvistike koja se i, o. rukovodi načelom, "No language evolves continuously without some influence from outside sources" (Suzanne Romaine, 1988). Ne treba naglašavati da je svaka "samoniklost" relativna: za rimske osvajače i kolonizatore od druge polovine 3. st. pr. Krista dalje razne vrste Ilira (i rijetki Grci) predstavljali su autohtono stanovništvo koje su oni pomalo integrirali u pokrajinu Ilirik (Illyricum), odnosno u njene administrativne sljednice koje su se formirale nakon potpune pacifikacije, tj. slamanja zadnjih otpora starinačkih naroda. Još uvijek ne postoji slaganje povjesničara o svim fazama i njihovim datumima. Za Istru, do rijeke Rače, zna se da ju je Oktavijan (kasniji prvi car August) 42. pr. Krista izdvojio iz Ilirika i uklopio u 10. regiju Italije (DECIMA REGIO VENETIA ET HISTRIA). Do nedavna se držalo da je August osnovao 9. god. posl. Krista pokrajinu DALMATIA, dok se danas drži da je do toga došlo u doba cara Vespazijana (koji je vladao od 69. do 79). Ostatak Ilirika (koji se poluslužbeno zvao i *Illyricum inferius*) poslužio je istom zgodom za stvaranje pokrajine PANNONIA (koja je u doba Trajana, početkom 2. stoljeća, podijeljena vertikalno u dvije manje pokrajine: PANNONIA SUPERIOR i PANNONIA INFERIOR).

Time se nije stalo jer je Dioklecijan 292 - 293, služeći se tokom Drave, podijelio svaku od njih na dvije još manje, tj. P. PRIMA, P. SAVIA odnosno P. VALERIA i P. SECUNDA. Dioklecijan je uveo i tzv. tetrahiju, tj. podijelio je cijelo Carstvo na četiri prefekture. Između njih i pokrajina (pri čemu su i regije koje su postojale samo u Italiji postale također pokrajine, *provinciae*) formirao je skupine pokrajina koje je nazvao dijecezama. Tada je prvi put naziv Ilirik proširen na velike zone u kojima Iliri nisu nikad živjeli, jer je prefektura Ilirik, s gl. gradom u SIRMIIUM-u (Srijemskoj Mitrovici), obuhvaćala tri dijeceze: dijecezu Panonijā (tj. sedam provincija na terenu od Dunava i današnje srednje Austrije do Drine s izlaskom na Jadran između Budve i Bara; osim spomenutih pet bila su u njoj dva Norika, NORICUM RIPENSE i NORICUM MEDITERRANEUM), dijecezu MOESIA (Mezija) koja se protezala od Dunava do krajnjeg juga Ahaje/Grčke, uključujući i Kretu, i završala istočno od današnje Sofije na crti koju su pravile rijeke OESCUS > Isker i NESTOS > Mesta (svega 11 pokrajina) i, konačno, dijecezu THRACIA (Trakija) (šest pokrajina). Za naš je predmet važno da je u tijeku tih reformi Dioklecijan nešto smanjio dotadašnju Dalmaciju time što je od nje odvojio najistočnije dijelove. Ozemljima između Drine i Kolubare (pri čemu je Pannonia Secunda nešto okljaštrena) povećao je pokrajinu MOESIA SUPERIOR, a od ozemlja na krajnjem jugoistoku (koja su se protezala do današnjeg Kosova i ušća rijeke Mati u Jadran, južno od ušća Drima u današnjoj sjevernoj Albaniji, formirao je novu pokrajinu pod imenom PRAEVALIS ili PRAEVALIANA (s glavnim gradom SCODRA, alb. Skhodër, "Skadar"). Car Konstantin Veliki je izgradio gradić Byzantium u Novi Rim (NOVA ROMA) počašćen njegovim imenom (CONSTANTINOPOLIS su 1453. osvojili Otomanski Turci i nazvali ga Istanbul). On je smanjio prefekturu Ilirik, tj. odvojio je od nje dijecezu Traciju i tako povećao prefekturu ORIENS. Nakon što je car Teodozije Veliki na smrtnoj postelji podijelio Carstvo svojim sinovima: Arkadiju (Istok) i Honoriju (Zapad), jedinstveni, makar i smanjeni Ilirik raspao se u dva dijela: Zapadni je Ilirik postao, kao nova dijeceza, dio prefekture ITALIA ET AFRICA (koju neki zovu I. et A. et Illyricum), dok je istočni Ilirik postao jedna od dviju prefektura Istočnoga Carstva (s gl. gradom najprije u Solunu, a kasnije u novoizgrađenom IUSTINIANIA PRIMA, danas Caričin Grad kod Leskovca). Granična linija dvaju Carstava (Singidunum/Beograd – Sava – Drina – Budva) realizirana je tek oko god. 437. (usp. Roko Rogišić, *Veliki Ilirik (284 – 395) i njegova konačna dioba (396 – 437)*, jer početak 5. st. nije bio za to najprikladniji (invazija Zapadnih Gota koji su 410. opljačkali Rim i ugrozili poredak u južnoj Galiji i Hispaniji; slični pohodi drugih Germana na Zapadu te razmirice između Ravenne i Carigrada). Zapadno Carstvo nije propalo, kao što skoro svi udžbenici tvrde 476, kada je zaista dvorskim pučem šef garde German Odoakar svrgnuo Romula Augustula, jer je još bio živ zakoniti car

Julije Nepot, Rimljanin iz Dalmacije, koga su priznavale legije u Galiji i Hispaniji i Istočno Carstvo (Romul Augustul, koji je 475. god. pučem bio skinuo J. Nepota, praktički je vladao samo u Italiji). Tek kad je J. Nepot, zadnji legitimni car, ubijen u Dioklecijanovoj palači 480. god., Zapadno je Carstvo legalno prestalo postojati.

2. Raščlamba balkanskih romanskih jezika

Najveći dio jugoistočne Europe koji je pripadao Rimskom Carstvu bio je jezično romaniziran, osim Grčke i njezinog okružja (te pojedinih brdskih krajeva daleko od najvažnijih cesta u kojima su se očuvale, sve do prvih stoljeća srednjeg vijeka, manje skupine predrimskog i predgrčkog stanovništva: Ilira, Tračana i dr.). Više znanstvenika pokušalo je fiksirati crtu na kojoj su se susretala većinska područja latinskog i grčkog jezika. To su i. o. bili Konstantin Jireček, Petar Skok, Haralabie Mihăescu i Bugarin Boris Gerov (1980). U zadnje se doba naglasak stavlja na granicu kulturnih sfera (jer su učeni Grci znali latinski, koji je na Istoku bio npr. zapovjedni jezik u vojsci sve do početka 7. st., a učeni su Rimljani dobro poznavali grčki; v. i grčke enklave na dunavskoj delti, na Siciliji i u j. Italiji te Napulju i Rimu). Noviji istraživači "spustili su" nekoliko desetaka km južnije tu liniju na njenu najzapadnijem dijelu: ona je počinjala negdje kod (grada) APOLLONIA (danas su to sela Poian i Fieri, sjeverno od Valone), prolazila ispod SCUPI-a (Skopja) da bi odatle skrenula zapadno od grada SERDICA (Sofija) još više na sjever i izišla na Crno more kod luke ODESSOS (danas Varna).

Značajan je indikator gustoće romanizacije broj sačuvanih latinskih natpisa (apsolutan i u odnosu na grčke natpise). Vasil Arvinte, rumunjuski romanist, zaključio je na osnovi minimalnog broja (ili čak nepostojanja latinskih natpisa) da je postojala jedna "lacuna da romanizare", tj. vrlo slabo ili nikako romanizirana zona, koja se protezala, u obliku dijagonalnog, oko 30 do 50 km širokog pojasa, od jezera Balaton preko današnje istočne Bosne do dijela Kosova koji je bio solidno romaniziran, tj. do grada ULPIANA > Lipljan (jedinu su iznimku tvorile dobro romanizirane doline velikih rijeka DRAVUS i SAVUS, kojima se na dobrim cestama odvijao promet između sjeverne Italije i Istoka, pa i poslije napuštanja Dacije oko 275. god. posl. Krista po naredbi cara Aurelijana, koji je naredio evakuaciju jer je bio uvjeren da se carstvo može bolje braniti na dunavskom limesu.

Na Balkanu su se sačuvale tri velike latinofone zone i poslije masovnog bježanja s 45. na 41. paralelu: 1. Rumunjska pradomovina (ili pradomovine), 2. Jadranski latinitet za koji postoji komotna etiketa: ilir-romanska skupina (ili podobitelj) i 3. Područje oko ceste Via Egnatia koja je spajala Drač (Dyrrachium, alb. Durrës) sa Solunom preko Ohrida. Nju su čuvali uz nju stacionirani logori rimskih vojnika.

Nas zanima samo 2. skupina (čiji je najjužiji dio, albanoromanski kojim je govorio dio stanovništva grada Drača, najslabije poznat). Praktički se o njemu ne zna skoro ništa. Nešto se više zna o govoru u toku srednjeg vijeka u Drač doseljenih govornika raznih "jezika Italije" (*lingue d'Italia*), osobito mletačkoga i napuljskoga. Takvi nas neautohtoni Romani manje zanimaju. Iako nitko ne zna je li postojao samo jedan ili više ilirskih jezika, zna se da su tzv. *Ilyrii proprie dicti* stanovali u središtu kraljevine kojom su vladali Teuta i njeni nasljednici (dakle, u području između Boke kotorske, Skadra i sjeverne Albanije). Iz sličnosti etnografskih pokazatelja (tj. predmeta materijalne kulture na cijelom području veće verzije Ilirika, tj. od Šar-planine do austrijskih Alpi i dunavske okuke na kojoj, kod današnje Budimpešte, leže ruševine rimskog uporišta AQUINUM) ne smije se zaključiti da su sve te populacije govorile ilirskim jezikom (od kojega nije sačuvan nijedan tekst). Kompromisno se rješenje sastoji u priznavanju sve slabijeg "ilirstva" što se više ide prema sjeverozapadu: Delmatae/Dalmatae koji su tvorili okosnicu zadnjih ustanaka protiv Rima bili su nešto "čišći" Iliri nego Liburni. Sjeverno se na njih nadovezujući HISTRI, JAPODES, PANNONII itd. sadržavali su sve više crta "keltstva".

Prije nego orišem jezično stanje na obali s težištem na (najvećem) dijelu obale koji se danas nalazi u Republici Hrvatskoj, moram spomenuti jedan važan snop izoglosa koji razdvaja tzv. Istočnu od tzv. Zapadne Romanije zahvaljujući kojem tzv. istroromanski govori ne spadaju u istu (Istočnu) Romaniju kojoj pripadaju svi autohtoni romanski idiomi, koji su nastali na ozemlju rimske pokrajine DALMATIA u njenoj većoj, vespazijanovskoj verziji, odnosno u dvjema dioklecijanovskim pokrajinama (DALMATIA, PRAEVALITANA); "nastavak" u EPIRUS NOVA nije, kako sam spomenuo, spomena vrijedan.

Najvažnija izoglosa koja dolazi u pitanje tiče se očuvanosti, u Istočnoj Romaniji, međuvokalskih bezvučnih suglasničkih fonema /p/, /t/, /k/, i /s/ (dok se u Zapadnoj Romaniji oni sonoriziraju u /b/, /d/, /g/, /z/; prva tri fonema mogu se naknadno frikativizirati i, eventualno, sasvim zanijemiti, naravno ne svuda, nego u opisanom kontekstu). Usp. likove glag. pridjeva radnoga tisuća glagola, npr. CANTATUS, tal. *cantato*, španj. *cantado*, franc. **chantet* > *chanté*. Inovacija je krenula otprilike u 3. st. posl. Krista iz Hispanije te je do 8. st. stigla do tada još djelomično romanske središnje Austrije (nešto se prije zaustavila na granici između Padanije i poluotočne Italije, otprilike na crti La Spezia – Rimini, koju neki radije lociraju nešto južnije, na pravcu Carrara – Fano). Za našu je temu važno da ta izoglosa počinje kod LAURIACUM-a na Dunavu (Lörch), istočno od današnjeg grada Linza, odakle se, preko VIRINUM-a

(Zollfeld), kroz današnju zapadnu Sloveniju, spušta na more dolinom rijeke Raše. Toponimi istočno od te izoglose čuvaju *-t-*, npr. POETOVIVM > *Ptuj*, LONGATICU > *Logatec*, TARSATICA > *Trsat*; oni zapadno od nje doživljuju sonorizaciju: npr. *CAPRITU > *Kobarid* (službeni talijanski naziv tog sela kod Soče glasi *Caporetto*, dobiven je latinizacijom).

Istroromanski govori predstavljaju danas venecijanizirane ostatke dvaju po svemu sudeći iliroromanskih srednjih jezika od kojih je onaj sa središtem u Kopru (Capodistria) bio krov za nekoliko nižih jezika (npr. piranskog, umaškog, porečkog i vrsarskog (Orsera)). Oni sjeverniji rano su bili izloženi furlanskome; kasnije su svi podlegli mnogo prodornijem kolonijalnom mletačkom jeziku. Južni istroromanski sa središtem u Rovinju (kome jedinome po nekima priliči bolje naziv *istriotski*) ostatak je izmijenjene starije konfiguracije čiji se metaforički "krov" nalazio u Puli (gdje je takav idiom odavna ustuknuo pred mletačkim i pred hrvatskim). Najjači današnji istriotski idiom (poslije rovinjskoga) jest vodnjanski (dignanese). Mnogo slabiji niži istriotski govori životare u još četiri lokaliteta: Bale (*Valle*), Fažana (*Fasana*), Šišan (*Sissano*) i Galižana (*Gallezano*).

Iako u zapadnoj Istri ima dosta lokaliteta čije je latinsko ime završavalo na *-ona*, njihovi hrvatski likovi ne završavaju na *-in* (kao deseci takvih imena na teritoriju od Raše do Neretve), nego drugačije. Emblematski je par: MONTONA > Motovun (istrorom. *Montowna* : ALBONA (ili ALVONA) > *Labin*. Razlog za to je vrlo različit razvoj naglašenih samoglasnih fonema u najsjevernijem dalmatoromanskom srednjem jeziku (kojega je dio bio i najbolje dokumentirani dalmatoromanski niži jezik, tj. krčkoromanski ili veljotski, tal. vegliotto. Hrvati su čuli ime zadnjega grada (u genitivu) u romanskom izgovoru [*Al'bu:ne] pa su budući da je tada u njihovu susjedstvu bio privremeno nestao primarni /u:/ (koji će kasnije "nadoknaditi" iz dvaju monoftongiziranih diftonga nastali sekundarni /u:/ strani dugi *u* supstituirali najslabijim svojim glasom, tj. nezaokruženim velarnim samoglasnikom najmanjeg stupnja otvora zvanim *jori*. Bilježim taj glas međunarodnim znakom, tj. prekrštenim /i/, a ne sa /y/ kako rade samo slavisti jer se taj znak u A. P. I. upotrebljava za zaokruženi palatalni samoglasnik najnižeg stupnja otvora (tj. za glas koji se nalazi u. *mur*, *bureau* i u njem. *Büro*). Kasnije su svi Južni Slaveni izgubili taj fonem (koji se stopio s /i/ pa je tako, uz realizaciju poznate likvidne metateze, pretpostavljeni lik [*Labin] postao i ostao *Labin*).

Od 1898. kad je M. G. Bartoli obranio u Beču svoju disertaciju o veljotskome koja je 1906. izašla obogaćena poglavljima o ostacima autohtonih romanskih govora "od

Krka do Dubrovnika" (usp. *Das Dalmatische. Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-balkanischen Romania, I - II, Wien, 1906*) vladalo je opće mišljenje da je postojao samo jedan dalmatoromanski jezik, tj. dalmatski, i da su znatne razlike između veljotskoga i dubrovačkoromanskoga ili raguzejskoga dijalektalne naravi: po kasnijim istraživanjima ti su dijalekti odgovarali područjima dvaju bizantskih temata. Od tih je prvi (DALMATIA INFERIOR sa sjedištem u Zadru) obuhvaćao izumrle autohtone romanske govore Krka, Osora, Raba, Zadra, Trogira i Splita (i, vjerojatno efemerne, ogranke u nepoznatim lokalitetima na otocima Braču, Hvaru i, možda, Visu). Drugi je temat DALMATIA SUPERIOR sa sjedištem u Dubrovniku (važnoj luci i bazi koju je Bizantsko Carstvo uspjelo ne samo održati, uz nekoliko kratkih prekida, pod svojom vlašću sve do 1205, nego i skoro potpuno očuvati od hrvatskih i mletačkih doseljenika), bio sjedište raguzejskoga, tj. metaforičkoga "krova" za rano izumrli autohtoni romanski govor grada Korčule, a vjerojatno, barem za neko vrijeme, i za analogne govore mjestanca Rose, grada Kotora i Budve. Kako je starinačko stanovništvo sela Rose i Budve nestalo u invaziji saracenskih gusara sredinom 9. st., a Kotor se našao privučen u Regnum Slavorum, s gl. gradom Barom (tj. u državnu tvorevinu tada katoličkih Dukljana > Zečana, kasnije nazvanih Crnogorcima), sastav se navodnog raguzejskog dijalekta "prorijedio". U novije se doba saznalo ponešto i o autohtonim romanskim govorima na Crnogorskom primorju (Bar, Ulcinj) i na obali i neposrednom zaleđu u susjednoj Albaniji (SCODRA > *Shkodër* "Skadar"; DRIVASTUM > *Drisht* "Drivast"; LISSOS > *Lesh*, tal. *Alessio*). Iako nema velike nade da će rad u arhivima moći otkriti neke dosad nepoznate dokumente (to je teoretski moguće samo za Kotor, jer su arhivi ostalih gradova izgorjeli u mletačko-turskim ratovima ili čak ranije), zanimljivi likovi hrvatskih riječi sa sonorizacijom /p/ > /b/ (usp. dubr. *něpuča* : kotorski *nebūča* koji kanda proturječe općem zaključku da je dalmatski istočnoromanski jezik) potakli su me na preispitivanje cijelog pitanja. Zaključio sam da treba, u srednjem vijeku, računati s najmanje tri dalmatoromanska srednja jezika: jadertinski (zadarsko-romanski, raguzejski (dubrovačko-romanski) i labeatski (barsko-romanski). Potonji naziv predložio sam polazeći od rimskog naziva Skadarskog jezera (*lacus Labeaticus*).

3. Što duguju hrvatski govori autohtonim idiomima?

Tema je vrlo opsežna. Budući da želim staviti težište na analogne pojave u drugom smjeru, sumarno ću izvijestiti da su Hrvati od zatečenih Romana ne samo saznali veoma velik broj (na desetke tisuća) toponima (preciznije: imena naseljenih mjesta,

ojkonima ili *ekonima*; rijeka, jezera itd. ili *hidronima*; imena brda, ili *oronima*; imena pokrajina, ili *horonima* itd.) nego i brojne opće imenice. Potonje su najbrojnije u talasozoonimiji, posebno u nazivlju morskih riba (*ihlionima*), u fitonimiji (nazivlju bilja kakvog Hrvati nisu mogli sresti u pradomovini), u ribarskoj i pomorskoj terminologiji (tu dolaze i nazivi ribarskog alata, alata za izgradnju ribarskih brodova kakvih nema na rijekama i sl.). Konačno, nazivlje neophodno za život u urbanoj civilizaciji, nove svjetonazore (kršćanstvo), nove društvene odnose u feudalnom i kasnijim društvenim uređenjima, dobili su Hrvati ne samo iz latinskog nego i iz autohtonih romanskih idioma i nadnacionalnih jezika (kao što su bili: starocrkvenoslavenski koji se pomalo pretvarao u starohrvatski i kolonijalni mletački jezik). Kad je riječ o grecizmima, postoji uvriježeno mišljenje da ih, za razliku od pravoslavnih južnih Slavena, Hrvati u pravilu nisu dobili izravno iz grčkoga, nego posredstvom triju nadnacionalnih jezika koje su (ili samo neke od njih) poznavali obrazovaniji Hrvati, a zatim posredstvom dalmatoromanskih jezika, južnotalijanskih idioma i, u mnogo manjoj mjeri, preko albanskoga (ovo zadnje moglo se zbiti u kontaktu s albanskim pomorcima i trgovcima ili s Albancima raznih zanimanja u labeatskom području).

Je li bilo autohtonih romanskih utjecaja na područje fonologije i sintakse?

Teško da ih je bilo. No bilo je svakako takvih utjecaja (ponešto čak i morfoloških) iz neautohtonih romanskih jezika: mletačkoga (cakavizam), književnoga talijanskoga itd. Postoje li sigurni fonetski kriteriji za razlikovaje naših dalmatoromanizama od romanizama drugog podrijetla? Da, s time da su najjasniji kad se radi o posuđenicama iz mletačkoga i drugih zapadnoromanskih jezika. Međutim, nije uvijek sasvim lako razlikovati posuđenice dalmatoromanskog podrijetla od poluotočnih talijanizama i rumunjizama.

4. Što duguju autohtoni romanski idiomi hrvatskome?

Najlakše bi bilo identificirati kroatizme u leksiku. Zasad su registrirani samo u veljotskome iz prostog razloga što samo za taj idiom raspolažemo relativno dobrom dokumentacijom (v. recentni rad Nade Vajs o veljotskim fitonimima hrvatskog podrijetla, 1998). I za sintaksu vrijedi isto. Neke je primjere otkrio već Bartoli, iako ih nije previše isticao. Jedan primjer: kad je svog jedinog živog ispitanika A. Udinu talijanski upitao: "Avete fatto colazione?" ("Jeste li doručkovali?"), on mu je veljotski odgovorio u perfektu od kojega je upotrijebio samo pomoćni glagol, tj. "Si. ju jaj."

Takovo što moguće je u nekim jezicima (npr. u hrvatskome: "Da, jesam", u engleskome: "Yes, I've"), ali ne u talijanskome.

Najinteresantnije pojave na ovu temu otkrio sam u veljotskoj povijesnoj fonologiji nakon što sam pretpostavio da se neke glasovne promjene ne mogu objasniti internim romanskim razlozima, nego djelovanjem veljotskoga podgovora B (tj. naučenog veljotskog u ustima - ne mislim na neke tobožnje anatomske razlike - krčkih Hrvata) na podgovor A (tj. većinski varijetet jednojezičnih Veljota, koji je, u određenim razdobljima, podlegao utjecaju manjeg, ali tada prestižnijeg podgovora B s kojim je supostojao). Veliki njemački romanist H. Lausberg, koji je otkrio još starije djelovanje grčkoga na veljotski kasni latinitet, pokrenuo je moja razmišljanja u tom pravcu. On je, naime, pretpostavio grčki izgovor latinskih trofonematskih grupa [kwi] i [gwi] s jednim fonemom manje i za latinski novim fonemom /y/ umjesto /i/ (tako su tada Grci čitali slovo *ypsilon*, napisano u) tj. kao [ky], [gy].

Lausberg je ustanovio i da je došlo do fuzije tog fonema i refleksa latinskog /U:/ (što dokazuju veljotski likovi, koje je zapisao Bartoli, tj. *čonko* "petnaest", *anĝola* "jegulja", *čol* "stražnjica" i *lojna* "mjesec"), ali nije uvjerljivo objasnio razloge koji su odgovorni za prijelaz /y/ u /oj/ odnosno u /o/. Previše je komplicirano nalaziti tu tobožnju srednju fazu, tj. zaokruženi vokal srednjeg stupnja otvora /ö/ i njegovu kasniju delabijalizaciju u /o/. Još je teže shvatiti zašto bi veljotski bio jedini romanski jezik u kojem su velarni konsonanti /k/ i /g/ pred /y/ prešli u /č/ i /ĝ/ (engadinski rezultati koji glase /k'j/, /g'j/ nisu identični).

U jednom svom radu pretpostavio sam da su dvojezični Hrvati za njima neobični /y/ uveli tada općeslavenski vokal /i/, tj. nezaokruženo *u* koje postoji, kao *jori*, u ruskom jeziku (npr. u *mi* "mi"). Bit će bolje pretpostaviti da su ti Hrvati tada uradili nešto slično onome što su Rusi uradili mnogo kasnije pri posudbi francuzizama kao [bju'ro]"biro", [pju're] "pire", tj. zamijenili glas /y/ diftongom *jo*.

Na taj način palatalizacija prethodnih velara biva sasvim jasna. U primjerima gdje je nije bilo početno /j/ je moglo ispasti zbog disimilacije koja je sasvim razumljiva u efemernom trifongu **joi*, do koga je došlo zbog silazne diftongizacije, analogne onoj koja je zahvatila zatvorene vokale /e/ i /o/ i dovela do *ej* > *aj*, odnosno *ow* > *aw*. Triftonzi su ipak ostali na apsolutnom početku riječi (usp. JOIVA "grožđe" od UVA) zbog poznate pojave u veljotskome da mnogi početni vokali bivaju "pokriveni" protetičnim polukonsontom: usp. *jakua* "voda", *jasca* "daska" (< *ASS-UL-A), usp. Bartoli, II (2000), str. 414 - 415.

Makar i rijetki, likovi kao kotorskohrvatski *nebūča* traže objašnjenje. Ono se može naći ako se uzme u obzir albanski utjecaj u labeatskome. Poznato je da albanski

romanizmi pokazuju masovno otpadanje prednaglasnih samoglasnika. Vrlo je poučan primjer *mbret* "car" od IMPERÁTOR. Od latinskih četiriju vokala ostala su, i to samo ako računamo *m* slogotvornim, dakle vokalskim *m*, dva. Lat. /p/ koji se našao između dva redundantno zvučna fonema, tj. *m* i *r*, sonorizirao se u *b*. S obzirom na to da je lat. *NEPOTIA dalo u albanskome *mbecë* "nećakinja" (gdje je suglasnik *n* slogotvoran, tj. vokalski *n*, koji je svojom redundantnom zvučnošću sonorizirao naredni suglasnik /p/ u /b/, a taj je /b/ povratnom spregom, pretvorio izvorno labiodentalni nazal /n/ u labijalni /m/, imamo razloga da u barskoromanskome pretpostavimo nešto kao *mbuča, koje je služilo kao uzor za spomenutu kotorskohrvatsku formu.

Na osnovi gornjega i još mnogih pojedinosti koje zbog pomanjkanja vremena i prostora izostavljam, mogu se formulirati četiri fonološka "distinktivna obilježja" koja, i usprkos nepostojanju nekih "odgovora", pridonose profiliranju triju dalmatoromanskih jezika obilježenih kraticama: JAD, RAG, LAB.

	JAD	RAG	LAB
1. Postojanje (efemernog) fonema /y/	+	-	+ ?
2. Vokalska prema konsonantska diferencijacija	+	-	?
3. Slabljenje (do nestanka) protoničkih vokala	-	-	+
4. Slabljenje (do nestanka) posttoničkih vokala osim morfema za jedninu ženskog roda <i>-a</i> i pluralskih morfema <i>-i</i> i <i>-e</i>	+	+	?

NB. Objašnjenje za kriterij pod 2:

Kako je venecijanski relativno rano bio vladajući jezik u okupiranome Dubrovniku (1205 - 1358), uspio je "zakočiti" tek započetu diftongaciju kojoj je bio cilj spriječiti konfuziju do koje bi moglo doći degeminacijom međuvokalskih

-ll-, *-nn-*. RAG upotrebljava u tu svrhu umjesto geminata nove foneme /lj/ i /nj/. Veljotsku diftongaciju venecijanski nije uspio spriječiti jer je Republika Sv. Marka zavládala Krkom "definitivno" (tj. do svog pada 1797) tek 1480, dakle prekasno. JAD se ponaša s "+", RAG s "-".

Literatura

Ž. Muljačić. *Das Dalmatische. Studien zu einer untergegangenen Sprache*, Köln - Weimar - Wien, Böhlau Verlag, 2000, str. 430.

Dražen VARGA (Zagreb)

HRVATSKI I ROMANSKI JEZICI

Želimo li se pozabaviti kontaktom hrvatskog i romanskih jezika, naići ćemo na golemo i iznimno složeno područje: riječ je, naime, o velikom razdoblju, mnoštvu čimbenika (koje bi valjalo proučiti za svaki pojedini romanski idiom u kontaktu s hrvatskim) i različitim vidovima njihova razmatranja, a kad nas pri tome ograničava i predviđeni opseg izlaganja, prisiljeni smo dotaknuti neka od pitanja i dati doista površan pregled problematike. Stoga će i prikazivanje građe kroz svojevrsne dihotomije te odabir između binarno raščlanjenih njezinih dijelova imati za cilj, u prvome redu, simplifikaciju koja će, nažalost nužno, nerijetko ići do samih granica dopustivosti.

Valjat će nam se, dakle, ograničiti na signifikantno, a odbaciti ono manje (pa i po kvantitativnom, čestotnom kriteriju) značajno, iako zanimljivo: spomenimo samo (relativno novije) kontakte s Furlanima ili doseljenicima iz područja Belluna (pa i Trentina, Veneta) u Slavoniji (Ciglanica kraj Kutine, Ploština kraj Pakraca) ili pak one sa Sefardima. Težište ćemo, nadalje, morati staviti na elemente koji su dospjeli do hrvatskog književnog, odnosno standardnog jezika, iako odmah moramo reći da je to znatno manje od onoga što nalazimo u pojedinim narječjima. Takvo nam onda određenje daje još više za pravo tvrditi da je leksik (s toponimima) daleko najznačajnija razina na kojoj se odrazio jezični kontakt, dok je taj odraz (ovdje spominjemo romanski, odnosno talijanski ili točnije venetski, mletački utjecaj na hrvatski) na drugim razinama (fonološkoj: čakavski, dočetano - *n* umjesto -*m* u pojedinim glagolskim oblicima; morfološkoj: tumačenje ispadanja dočetnog -*t* u 3. licu jednine prezenta pripadalo bi lingvističkoj znanstvenoj fantastici; sintaktičkoj: nekoliko kalkova - *karta od igre, govorimo od vas*), čak i u okviru dijalekata praktično beznačajan.

U preostalom dijelu izlaganja govorit ćemo, kao i u gore navedenim primjerima, o odразу utjecaja romanskih idioma na hrvatski, a zatim samo ukratko, iako kontakt podrazumijeva dvosmjernan (ne nužno i potpuno proporcionalan) utjecaj, o nekim zanimljivostima vezanim uz hrvatski utjecaj u Romaniji.

Unutar utjecaja romanskih idioma na hrvatski razlikovat ćemo odraz kontakata u suživotu, na istom prostoru, od romanizma kao svojevrsnog dijela opće, kulturne i civilizacijske, praktično svjetske baštine.

U prvom slučaju u obzir dolaze sociolingvistički aspekti - vrsta dvojezičnosti i modus suživota (dalmatski u Dubrovniku koristi plemstvo, a na Krku puk) i druga

izvan jezična pitanja, vrijeme, područje kontakata, politički prestiž, status jezika primatelja...

Neke ćemo od tih čimbenika, manje ili više eksplicitno, spomenuti govoreći o pojedinim romanskim idiomima, čiji će slijed u izlaganju odgovarati kronologiji, ali ujedno, vidjet ćemo, i značaj utjecaja na hrvatski.

Romanizacija dijela današnjih hrvatskih prostora započinje već u 3. stoljeću prije Krista i odvija se sukcesivno: prvo biva romanizirana obalna Dalmacija, a kasnije (2. stoljeće prije Krista) i zaleđe Dalmacije. Kada u 6. stoljeću počinju stizati Slaveni, mnogi su Kelti, Iliri i Tračani već romanizirani. Jezična dimenzija života predaka Hrvata na novim područjima obilježena je, prema tome, doticajem s latinskim, a budući da je kontakt hrvatskog s klasičnim jezicima na Seminaru posebno obrađen, mi možemo postaviti pitanje kako razgraničiti utjecaj latinskog od onoga što već možemo smatrati romanskim. Za to bismo pitanje (iz ovoga kuta) mogli reći da je akademske prirode i da je na neki način važnije za romanistiku (za datiranje i određivanje područja glasovnih promjena - sonorizacije i velaropalatalizacije; za pitanja balkanskog latiniteta...)

Želimo li provesti spomenuto razgraničenje u pojedinim slučajevima, posegnut ćemo dakle, za fonetskim kriterijima, razmotriti kako se pojedini fonetski elementi odražavaju na fonološki, odnosno fonetski sustav kasnog protoslavenskog. Tako, na primjer, ako imamo *pogamъ* (cf. *pogān*; *pōgun*, *pōganin*) od *pagānu(s)* i prihvatimo (Meillet) da je slavensko *o* u 7. stoljeću bilo izgovarano kao otvoreno *o* (reklo bi se "između *o* i *a*") koje je moglo prijeći u *o* i da odgovara kratkom *a* u posuđenicama iz latinskog (*ā > o*) dok latinsko dugo *ā* daje *a* (*ā > a*). možemo zaključiti da je u gornjem primjeru prvo *a* kratko, a drugo dugo. To bi opet značilo (iako situacija ipak nije tako jednostavna kakvom se čini u ovom simplificiranom prikazu) da postoji razlika u kvantiteti vokala, što nas onda upućuje na to da je riječ o latinskom, a ne o nekom već romanskom idiomu.

Najznačajniji, pouzdano romanski idiom u kontaktu s hrvatskim svakako je, danas izumrli, dalmatski, romanski jezik koji se razvio od (vulgarnog) latinskog i govorio na području (provincije) Dalmacije. Hrvati zatječu Romane koji ga govore u gradovima (*Curicum > Krk*, *Absarus > Osor*, *Arba > Rab*, *Iader(a) > Zadar*, *> Tragurium*, *Spalatum > Split*, **(Castellum de Epi) dauro Novo*, **Ad Urbem Novam > Dubrovnik*), a način življenja predaka Hrvata, njihov odnos prema drugim narodima (do tada su tu bili svojevrsna "logistička podrška" osvajačima Avarima) i njihovo društveno uređenje samo pospješuju simbiozu.

Dalmatski se najduže održao u Dubrovniku (do 15. stoljeća) i na Krku (do kraja 19. stoljeća) i to s različitim sociolingvističkim statusom: u Dubrovniku je to bio jezik Senata (gdje se praktično još jedino aktivno koristi), dok ga na Krku, gdje susrećemo različite oblike dvojezičnosti, koristi puk.

Ovaj je romanski idiom ostavio niz tragova u hrvatskom leksiku, a ovdje ćemo, kao ilustraciju, spomenuti samo neke od leksičkih elemenata koji su ušli u standardni jezik:

jârbol uz *jârbor* < starodalmatsko *arbor(em)*, gdje vidimo prototetičko *j* i disimilaciju *r* – *r* > *r* – *l*, cf. krčko – romanski *juarbul*; *kônoba* < *canaba* te *lîgnja* uz *òliganj*, *òlig*, *lîganj* < *lollîgo*, *-ine(m)* (*Lollîgo vulgaris*), latinski (romanski) leksem očuvan gotovo jedino u hrvatskom (cf. talijanski *calamaro*, francuski *calmar*, španjolski *calamar*, ali i stari istroromanski *lulina* – Pula, 14. stoljeće, kao i portugalski *lula* uz *cal(a)mar*). Pojedini leksemi odražavaju međudjelovanje više (triju) čimbenika: uz dalmatski i hrvatski pojavljuje se (od devetog stoljeća) i mletački, kolonijalni jezik i *lingua franca* mediteranskih luka.

Spomenutim međudjelovanjem objašnjavamo primjerice opreku *tûn* ~ *tûnj* (Muljačić 1974), gdje je *tûn* (*tuna*, *tunolovka*) karakterističan za periferna, ekstremna područja našeg priobalja, dok leksem *tûnj* (*tûnj(ev)ina*) susrećemo u Središnjoj Dalmaciji te pojedinim točkama sjeverno i južno i na otocima. Ta opreka odražava različito rješavanje geminate *thumus*, gdje su postojale dvije mogućnosti: vokalska diferecijacija (difongacija ili druge promjene) ili pak konsonantska diferencijacija. Da nije bilo kontakta s kolonijalnim mletačkim, dalmatski bi bio razvio vokalsku diferencijaciju na cijelom području (uz ovakvo rješavanje geminate *-mm-* > *-n-*). To se, međutim, dogodilo samo na područjima gdje je mletački zatekao dalmatski dobro razvijen, tako da upravo na tim područjima (kao i tamo gdje ga više nije zatekao) u hrvatskom nalazimo, kao svojevrsan odraz spomenute situacije, leksem *tun*, poduprt, uostalom, mletačkim leksemom *ton(n)o*. Na područjima gdje dalmatski, uslijed, uz ostalo hrvatskog i mletačkog pritiska, nije imao vremena za vlastiti razvoj, već je on tekao ubrzano, izazvavši svojevrsan kaos, te završio određenim kompromisnim rješenjem, geminata je razriješena ovako: *-mm-* > *-n'-*, a hrvatski to odražava usvojenim leksemom *tunj*. Slično bismo, međuutjecajem, mogli objašnjavati nastanak leksema *léro* (obješenjak, deran) < latinski *lātro*, *-ōnis*, razbojnik, gdje raguzejskoj promjeni *a* > *ä* potporu daje i oponašanje mletačkog *laro*.

Često je teško sa sigurnošću razlikovati dalmatske od drugih romanskih posuđenica, mletačkih i rumunjskih. Fonetika je glavni kriterij razlikovanja, ali valja biti oprezan: spomenuli smo postojanje međuutjecaja, a stvari znaju zakomplicirati i drugi čimbenici kao što su, primjerice, pučka etimologija jezika primatelja te semantički pomaci.

Mletački je (to opravdanosti samoga naziva idioma – mletački, venecijanski ili venetski? – mogli bismo povesti posebnu raspravu) na trećem mjestu (iza latinskog i dalmatskog) po broju preuzetih romanizama. Riječ je poglavito o leksiku dijalekata, ali venecijanizme nalazimo i u standardnom hrvatskom, na primjer: *bôca* (*le!*) < *boz(z)a*, *sîgûran* (mletačko *c* > *g!*) < *segur* (čisti venecijanizam bio bi *segûrân*, *-ûrna*), a prema nekim izvorima (v. Trummer 1998) bili bi to i leksemi: *kaput*, *manjkati*, *mornar*, *roba*.

Iako "zapadni Rumunji" Morlaci kao nomadi dolaze, prema nekim izvorima, tijekom srednjeg vijeka, sve do Trsta i na neke otoke, posuđenice iz rumunjskog

uglavnom su dijalektalne, odnosno regionalne, a ovdje bismo vrlo oprezno (radi li se, naime, o standardnom hrvatskom te o pouzdanu rumunjskom podrijetlu?) mogli navesti leksem *guša* te spomenuti još neke kao što su *karuca*, *kutun* i *čutura*.

Izlaganje o utjecaju sada spomenutih romanskih idioma na hrvatski ostalo bi doista nepotpuno da bar ne dotaknemo pitanje toponima. Moramo se, nažalost, ograničiti na dvije zanimljivosti. Prva se odnosi na situaciju na Krku, gdje su supostojali različiti stupnjevi i oblici dvojezičnosti (dijelu je stanovništva bio hrvatski, a dijelu dalmatski "prvi" jezik), a područja su bivala kroatizirana u različita vremena. Usljed toga tu imamo netaknuta romanska (dalmatska) imena. *Kanait* (*Kanait*) > lat. *Cannetum*, od *canna* + *-etum* ~ *Trstik*, *Trstenik*; površinski kroatizirana: *Punat* < lat. *pontem*, preko dalmatskog *Punt* ili *Puant*; vidimo romanski (sintaktički) utjecaj: *Baška nova*, *Baška stara* (mjesto pridjeva) susrećemo slučaj supostojanja hrvatskog i hrvatskog romaniziranog imena: *Malinska* / *Malainska*.

Druga zanimljivost jedno je od tumačenja nastanka toponima *Dubrovnik* (Muljačić 1964), koje ovdje ističemo upravo stoga što je "romansko". Obično, naime, susrećemo tumačenje prema kojem se, sumarno, nakon razorenja *Epidauruma* (koji se nalazio na mjestu današnjeg Cavtata) osniva na otočiću *Laus* < *Labusa*, rom. *Ra(g)usa* novi grad, koji Slaveni nazivaju (svoj dio) *dobrovīnū* (*gradū*) prema *dobrū* (hrast, ali i drvo), dok toponim *Cavtat* nastaje od *Captat* ~ *Civitate vetere* (*ragusina*?). Zašto se, međutim, nije očuvao naziv *Epidaurum*? Ili zato što su Hrvati saznali za ime *Civitate* dok *Ragusa* još nije postojala (ali čiji je to onda bio "stari grad"?), ili su saznali za njega koje stoljeće kasnije, bar pri osvajanju, oko 640. godine (ali što su onda učinili s toponimom *Epidaurum*?). Odgovor, čini se, treba tražiti u međupovezanosti ova dva grada. Budući da se toponim *Ra(g)usa* nije očuvao (bio bi u hrvatskom **Ruš* ili **Rogiš*), današnji bi hrvatski oblik mogao odražavati stariji koji i sam na određeni način odražava prvi romanski naziv), te bismo, za razliku od *Starog Grada* imali (*Castellu de Epīdauronovo* (*Dabr̥nov̥*)). Sličnost slavenskog pridjeva *dobrovīnū* ili *dobrovū* mogla je samo pospješiti prihvaćanje ovog toponima. I datiranje pojedinih događaja može nam pomoći kod prihvaćanja navedenog tumačenja: novi je grad morao biti osnovan prije 640. (Anali 457), bogati su se građani zbog sigurnosti sklanjali u nj od avarskih i slavenskih napada. Ako su pak hrvatska imena **Ciptatū* i **Dobrov-*istovremeno postojala, **Epidauronovo* morao je biti osnovan prije nego što je *Epidaurum* postao *Civitas vetus*.

Kao primjer druge vrste kontakta s "velikim" romanskim jezicima, čiji su elementi utkani u europsku, pa i svjetsku kulturu i civilizaciju, navest ćemo francuski. Zahvaljujući spomenutom "posrednom utjecaju, ali i značajnim kulturnim i političkim

vezama u hrvatskom bismo mogli prepoznati mnoštvo leksema (prema Franoliću, Franolić 1976, 1850!) francuskog podrijetla (spomenimo *avion*, *avijaciju*, *bilten*, *draperiju*, *esej*, *monolog*, *randevu*). Međutim, za većinu tih riječi postoje i hrvatski ekvivalenti, a primijenimo li kriterij bliske etimologije (*etimologia prossima*, v. Muljačić 1971: uzima se kao izvor neposredni davatelj – *ananas* u hrvatskom nije posuđenica iz jezika guarani (*naná*), već iz njemačkoga ili talijanskoga), većinu ćemo tih riječi smatrati zapravo germanizmima u hrvatskom. Imamo i primjere kao što je to riječ *frizér*, koja nam dolazi iz njemačkog (*Friseur*, *Frisör*), gdje ima to isto značenje, dok u frankofonom svijetu *coiffeur* već stoljećima šiša kosu i uređuje *frizuru* (*frisure* u francuskom i povijesno označava samo kovrdžavu, nakovrdžanu kosu).

Preostaje nam ovdje još, nažalost, samo spomenuti utjecaj hrvatskog na romanske idiome. Tragove tog utjecaja (iako ne uvijek proporcionalne) nalazimo poglavito u idiomima koji su najviše i sami utjecali na hrvatski (što potvrđuje svojevrsnu pretpostavku o međudjelovanju, koje je svakako ipak pod presudnim utjecajem niza /izvanjezičnih/ čimbenika).

Uz poznati rubac hrvatskih konjanika koji ime Hrvata i danas pronosi Romanijom (> francuski *cravatte*, talijanski *cravatta*, španjolski *corbata*, portugalski *gravata*, katalonski *corbata*, rumunjski *cravată*, retoromanski (*vallader* donjoengadinski) *cravatta*, sardski *corbatta* i svijetom, željeli bismo kao zanimljivost spomenuti i slučaj istrorumunjskog, romanskog idioma očuvanog u nekoliko sela Istre (Šušnjevice, Žejane, na primjer).

U istrorumunjskom (v. naročito Kovačec 1998) uz mnoštvo posuđenica iz hrvatskog, uz fonetski pa i sintaktički utjecaj hrvatskog (možemo prevoditi riječ po riječ s čakavskog hrvatskog) uočavamo i pojavu jedinstvenu u Romaniji: istrorumunjski je jedini romanski idiom u kojemu se glagolski aspekt može izreći morfološkim sredstvima, tako da nailazimo na tvorbu oblika svršenog vida od nesvršenog pomoću predmetaka (prefiksa): *mâncă* (jesti) – *namâncă se* (najesti se); *tal'ă* (rezati) – *potal'ă* (posjeći); *latră* – *zalatră* (zalajati). Morfološko se izražavanje vida ipak nije uspjelo nametnuti u potpunosti, pa postoje mnogi hibridni parovi: *mâncă* (*jesti*) – *poiđi* (pojesti); *bę* (piti) – *popi* (popiti).

Kao ilustraciju ovog romanistima (a vjerujemo i kroatistima) izuzetno zanimljivog idioma navodimo *Očenaš* i *Zdravomariju* na govoru Šušnjevice (Kovačec 1998, 245):

1. *Țaȝe nôstru cărle sti ân țer*
2. *neca se posvetě lúmele tėv*
3. *neca víre crál'evstvę tė*

4. *neca fiје vóla tē cum je ān ȣer sà si pre pemint*
 5. *pára nóstre de sàca zī dē ne āstēz*
 6. *si oprostē ne nóstre dūgure ca si si nōj oprostīn lu nóstri duznīj*
 7. *si nū ne dūte ān napast*
 8. *nego liberē ne de rēv. Amen*
-
1. *Sóra Marija pľire de mīlost, Dómnu cu tīre,*
 2. *blagoslovīte sti tū āntre mul'érle si blagoslovīt āi plódu de la utróba tē Isus*
 3. *sóra Marija, Maia lu Dómnu, róge Dómnu za nōj acmóte si ān vrēma de nóstra mórtē. Amen.*

Nadamo se, na kraju, da je naš prikaz doticaja hrvatskog i romanskih jezika, iako ne iscrpan i dovoljno detaljan, pružio uvid u složenost građe i područja mogućeg istraživanja, a bili bismo iznimno sretni kada bi on pobudio zanimanje za bavljenje ovom problematikom.

Literatura (izbor)

- Doria, M.: "Dalmatish/Dalmatico", in *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, Band III, Herausgegeben von Holtus, G.; Metzeltin, M.; Schmitt, C., Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1989, 522 – 536.
- Franolić, B., *L'influence de la langue française en Croatie d'après les mots empruntés. Aspect socio-historique*, Nouvelles Éditions Latines, Paris, 1975.
- Franolić 1976 = Franolić, B., *Les mots d'emprunt français en croate*, Nouvelles Éditions Latines, Paris, 1976.
- Kovačec 1998 = Kovačec, A., *Istrorazumijsko – hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Znanstvena udruga Mediteran, Pula, 1998.
- Languages in Contact and Contrast. Essays in Contact Linguistics*, Edited by Ivir, V.; Kalogjera, D., Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 1991.
- Muljačić 1964 = Muljačić, Ž., "Intorno al toponimo Dubrovnik", in *Annali dell'Istituto Universitario Orientale. Selezione Slava*, VII, Istituto Universitario Orientale, Napoli, 1964, 117 – 125.
- Muljačić 1971 = Muljačić, Ž., "Sui veri e sui presenti romanismi del serbo-croato", *Die Welt der Slaven* 16 (1971), 42 – 46.
- Muljačić, Ž., "Delmate", in Bec, P., *Manuel pratique de philologie romane*, vol. 2, Picard, Paris, 1971., 393 – 416.

Muljačić 1974 = Muljačić Ž., "Dalmatico, veneziano e slavo", in *Venezia e il Levante fino al secolo XI. Atti del I Convegno internazionale di storia della civiltà veneziana promosso e organizzato dalla Fondazione Giorgio Cini (Venezia, 1 - 5 giugno 1968), vol. II: Arte, letteratura, linguistica*, Petrusi, A. (ed.), Leo S. Olschki Editore, Firenze, 1974, 269 - 281.

Muljačić, Ž., "Dalmatisch/Il dalmatico", in *Lexikon der Romanistische Linguistik*, Band II, 2, Herausgegeben von Holtus, G.; Metzlin, M.; Schmitt, C.; Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1995, 32 - 42.

Trummer 1998 = Trummer, M., "Südosteuropäische Sprachen und Romanisch/Langues sud-est européennes et langues romanes", in *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, Band II, 2, Herausgegeben von Holtus, G.; Metzlin, M.; Schmitt, C.; Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1998, 134 - 184.

Sažetak

Utjecaj romanskih jezika na standardni hrvatski jezik značajan je (iako razmjerno skroman u odnosu prema pojedinim hrvatskim narječjima), a zahvaljujemo ga kako neposrednom doticaju Hrvata s narodima koji su govorili ili govore romanskim idiomima (valja bar približno odrediti kada prestaje biti riječ o latinskom), bilo da su živjeli ili žive kao susjedi na ovim prostorima, bilo da su ih u doticaj dovela povijesna zbivanja, tako i posredno, putem opće europske ili svjetske kulturne i civilizacijske baštine, čiji su značajni elementi romanski. Romanski utjecaj na hrvatski odnosi se u prvom redu na leksik (i pojedine toponime), a gotovo je neznatan na drugim razinama (fonetskoj, morfološkoj, sintaktičkoj...) Proces se svakako odvija i u suprotnom smjeru, iako ne na isti način i jednakim intenzitetom, pa možemo govoriti i o hrvatskom utjecaju na romanske idiome, a kao zanimljiv primjer takvoga utjecaja valja spomenuti slučaj istrorumunjskoga.

Mirko GOJMERAC (Zagreb)

HRVATSKI I NJEMAČKI

Dodiri hrvatskog i njemačkog jezika predstavljaju kontinuirani nastavak veza iz pretpovijesnog vremena kad su slavenski i germanski jezici bili još cjelovite jezične zajednice koje su se kasnije podijelile na zapadne, istočne i sjeverne germanske odnosno istočne, zapadne i južne slavenske jezike. Sve je to ostavilo traga u brojnim povijesnim slojevima posuđenica, od kojih ima više njemačkih u hrvatskom jeziku nego obrnuto. Jezično posuđivanje uvijek je primanje i davanje; obično razvijenija civilizacija s predmetima materijalne i tehničke kulture posuđuje i njihova imena, a preuzimaju se i apstraktni pojmovi znanosti, kulture i umjetnosti. Zbog toga se njemački, a to zbog duge zajedničke povijesti prije svega znači austrijski jezični i kulturni utjecaji na Hrvatsku ne smiju interpretirati kao nasilna i nemilosrdna germanizacija, kao što je to bio slučaj u hrvatskim školskim udžbenicima za vrijeme komunizma ili npr. u Jugoslavenskoj enciklopediji. Da nije bilo tih utjecaja, Hrvati se ne bi našli u situaciji kakvu je opisao veliki njemački indoeuropeist Hermann Hirt prilikom svog dolaska u Bosnu 1898. godine: "Čovjeku se učini da se našao u nekom drugom svijetu kad pređe Savu kod Broda. U čitavoj Hrvatskoj jedva da će Vas nešto podsjetiti na činjenicu da ste napustili njemački jezični prostor jer ta zemlja već je stoljećima pod utjecajem njemačke kulture, a stupivši na bosansko tlo našli ste se na orijentu."

Na nizu posuđenica mogu se prepoznati kontakti Germana i Slavena već u davnoj prošlosti, kao dobrih susjeda u miru, ali i ljutih neprijatelja u ratu. Naročito mnogo ih se u hrvatskom jeziku zadržalo na području vojne organizacije, neke doduše samo u kajkavskom narječju: slav. *plъкъ*, hrv. *puk* < njem. *Volk*, hrv. *cesar*, *car* < got. *Kaiser* (lat. *Caesar*), hrv. *vladati* < njem. *walten*, hrv. *šljem* < njem. *Helm* itd. Na miran suživot upućuju posuđenice poput hrv. *hljeh* < got. *hlaibs*, hrv. *kupiti* < got. *kaupon*, hrv. *postiti* < njem. *fasten*, hrv. *škrinja* < njem. *Schrein*, staronjem. *scroni*, hrv./kajkav. *hiža* < njem. *Haus* itd.

Kontinuirani hrvatsko-njemački jezični i kulturni kontakti koji su se više ili manje intenzivno nastavili sve do početka 20. stoljeća započinju u 13. stoljeću dolaskom njemačkih obrtnika na hrvatsko tlo. Oni su dali značajan doprinos osnivanju novih hrvatskih gradova, a njemački utjecaj proširili su u to vrijeme i na dalmatinske gradove, ali je on ubrzo potisnut venecijanskim. 16. stoljeće predstavlja početak čvrstih i trajnih veza između hrvatskog i njemačkog jezičnog prostora. Naime, 1527. austrijski vladar Ferdinand I. postao je hrvatskim kraljem. Ta državna, politička i kulturna

povezanost održala se kroz burna vremena reformacije, protureformacije, prosvjetiteljstva i apsolutizma sve do sloma Dunavske monarhije 1918. godine. U 16. stoljeću udareni su također temelji buduće Vojne krajine, koja nije bila samo brana turskim osvajачkim prodorima već je imala i značajnu kulturno-povijesnu ulogu u širenju njemačkog utjecaja na Hrvatsku. Za vrijeme reformacije u 16. i 17. stoljeću došlo je međutim skoro do potpunog prekida doseljavanja trgovaca i obrtnika iz protestantskih njemačkih područja u katoličku Hrvatsku, što se promijenilo tek nakon pobjede protureformacije u južnoj Njemačkoj i Austriji. Promijenila se tada i socijalna struktura njemačkih doseljenika: dok su to u početku bili pretežno pripadnici građanskog sloja, obrtnici i trgovci, sad su prevladavali pripadnici plemićkih obitelji koji su uspostavljali mnogobrojne rodbinske veze s hrvatskim plemstvom, a značajan je udio i inteligencije, prije svega liječnika, ljekarnika i službenika. Broj njemačkih doseljenika još se povećao potkraj 17. stoljeća dolaskom tzv. "Donauschwabens" koji su, nakon što su Turci bili potisnuti prema jugoistoku, počeli naseljavati prazna i opustošena područja južne Ugaraske i Slavonije. Ovi doseljenici bili su pretežno seljaci iz Bavarske, Franačke, Švapske, a njihov njemački nije bio austrijske provenijencije, već dijalektalno obojen, prije svega alemanskim (švapskim) i franačkim dijalektima. U homogenim seoskim zajednicama, ali i u gradovima poput Osijeka, zadržali su svoj jezik i kulturu netaknutima sve do kraja Drugog svjetskog rata.⁶⁸

Tijekom 18. stoljeća sve je više rastao značaj njemačkog jezika u Hrvatskoj, koji je čak postao nadregionalnim sredstvom komunikacije viših društvenih slojeva, iako je latinski jezik još uvijek bio jezik politike i znanosti. Potkraj 18. stoljeća za vladavine cara Josipa II. utjecaj njemačkog jezika biva još snažniji, tako da on u gradovima potiskuje latinski, ali i hrvatski, bolje rečeno kajkavski dijalekt. Njemački kao državni i službeni jezik Habsburške monarhije nije međutim mogao potpuno potisnuti hrvatski jezik, o čemu svjedoči između ostalog i hrvatski prijevod Kaznenog zakonika Josipa II. s potpuno izgrađenom hrvatskom pravnom terminologijom. Pored hrvatskog i latinskog jezik bio sredstvom otpora potpunoj austrijskoj i mađarskoj dominaciji pa se zbog toga zadržao kao službeni jezik u Hrvatskom saboru sve do 1847. godine. Treba istaknuti da je za cijelog tog perioda cvjetala književnost na hrvatskim dijalektima. Dovoljno je spomenuti samo Marka Marulića, kome je posvećen književni dio ovogodišnje Zagrebačke slavističke škole, dubrovačku književnost 16. i 17. stoljeća (Držić, Gundulić i dr.), kajkavsku književnost "Ozaljskog književnog kruga" itd.

Možda će izgledati paradoksalno, ali činjenica je da je za ilirskog preporoda utjecaj njemačkog jezika u Hrvatskoj još porastao jer je u to vrijeme sporenja i kontroverzi oko standardiziranja hrvatskog književnog jezika na podlozi novoštokavskog narječja te potiskivanja kajkavskog, njemački jezik u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i u gradu Zagrebu predstavljao jedini način komunikacije među obrazovanim ljudima, pa tako i

⁶⁸ Ovaj povijesni osvrt temelji se na studiji profesora Stanka Žepića "Das österreichische Deutsch in Zagreb und Osijek – Zur Geschichte der deutschen Sprache in Kroatien", u: *Österreichisches Deutsch*, izd. R. Muhr, R. Schrodt, P. Wiesinger, Beč, 1995, str. 353-373.

među vodama ilirskog pokreta. Izlazile su u to vrijeme novine i časopisi na njemačkom jeziku, prve novine (*Kroatischer Korrespondent*) već krajem 18. stoljeća. I sami pisci i predvodnici ilirskog nacionalnog preporoda, odgojeni i školovani na njemačkom jeziku, objavljivali su svoje rasprave i literarna djela na njemačkom jeziku, prije svega u *Lumi*, literarnom prilogu *Agramerzeitung*, novina koje su počele izlaziti 1826. Ljudevit Gaj je još kao učenik objavio knjižicu na njemačkom jeziku *Die Schlösser bei Krapina*, Antun Mihanović, autor teksta hrvatske himne *Lijepa naša*, objavio je jezikoslovnu raspravu pod naslovom *Zusammenstellung von 200 laut- und sinnverwandten Wörtern des Sanscrites und Slavischen*, Ivan Kukuljević, također jedan od vođa ilirskog preporoda, pisao je pjesme na njemačkom jeziku, a neki tvrde da je i svoju dramu *Juran i Sofija*, koja je kao prva izvedena u zagrebačkom kazalištu na hrvatskom jeziku, najprije napisao na njemačkom, a zatim preveo na hrvatski, međutim tako loše da je prijevod morao popravljati Vjekoslav Babukić, profesor hrvatskog jezika i autor tada značajne hrvatske gramatike *Ilirska slovnica*⁶⁹. I grof Janko Drašković, isto tako jedan od istaknutih članova ilirskog pokreta, obratio se 1838. godine hrvatskim rodoljubnim gospođama, a da bi ga bolje razumjele svoj je propagandni tekst napisao na njemačkom pod naslovom *Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter*. Od 1848. do 1860. tj. do sloma Bachovog apsolutizma Hrvatska se može smatrati dvojezičnom zemljom. Nakon tog vremena značenje njemačkog jezika sve više slabi, ali on postaje statusnim simbolom viših društvenih slojeva. U svakodnevnoj komunikaciji građanstva, pogotovo u Zagrebu, u uporabi je miješani jezik hrvatsko (kajkavsko)-njemački kakav možete najbolje upoznati u Krležinim *Glembayevima* ili u autobiografskom zapisu *Djetinjstvo u Agramu 1902-3*.⁷⁰

“U doba kada su po sobama svijetlile *hengelampe*, a *hausfrau* ni dala popraviti *ausgus* ili *stenge* ili *fensterstok* na *lihthofu*, a kod *Palancegerov* je bil *majandaht*, a *placmuzika Zehcenerska* je svirala na *Zrinjiplacu* ili na *Francjozefplacu*, a gospon *oberlajtnant* je kod *jegerhorna* bil na *gablecu* i pojel *par virštlov* (*ajnsþener*) i popil *krigl* pive, a *dinsman* jednoj *hercig frajlici* ni donesl na *banhof kofe*, a *filarke* su klafrale da je kod *korskomande* opal *raufankirer z lojtrah*, kad je htel popraviti *gezims* na *fajermaueru*, a u učioni *milosrdnicah* je bil *beþerung*, a na *kristbaumu* su blistale *kugle* od *merþauma*, a *hausmajster* ni dobl *tringelda* i to zakaj je *haustor fernahlesigal*, a v *pajzlu þvajnsbraten* s *pajþlom* je jako skup, a *kirþnþrudl* ima *þercle*, a *vajnsato* se *zmufal*, to su bili dnevni *gangovi* na *þpajskartama* za nadobudne gospodiþe s *taþngeldom*, u *escimerima* sa *calkelnerom* ili s *kaþafrajlama* kao poslugom.”

Ovaj miješani jezik zadržao se kod starosjediþaþkog zagrebaþkog stanovniþtva sve do naþih dana. a kao klasiþan primjer navest þemo reþenicu *Bedinerica klopf þepiþe v lihthofu* koju je þezdesetih godina dvadesetog stoljeþa u Zagrebu zabiljeþio ameriþki slavist Thomas F. Magner⁷¹. U toj reþenici nema ni jednog hrvatskog leksema (izuzevþi

⁶⁹ O tome usp. Zlatko Vince: *Putovima hrvatskoga knjiþevnog jezika*, Zagreb, ²1990.

⁷⁰ M. Krleþa: “Djetinjstvo u Agramu 1902-3.” u: *Republika* 8, knjiga II, br. 12, str. 369 i d.

⁷¹ T. F. Magner: *A Zagreb Kajkavian Dialect*, Penn State Studies 18.

prijedlog v), ali ona je zbog svoje morfološke i sintaktičke strukture ipak rečenica hrvatskog jezika. Opstanak ovog specifičnog zagrebačkog miješanog idioma danas je sve više ugrožen, kako zbog velikog doseljavanja iz drugih hrvatskih krajeva u kojima se ne govori kajkavski, tako i zbog utjecaja medija, ali i zapuštenosti od strane hrvatskih lingvista, za koju Magner kao jedan od dva glavna razloga navodi "kult" standardnog jezika u hrvatskih jezikoslovaca koji je posljedica povijesnih događanja i borbe za identitet hrvatskog književnog jezika.

Pisani izvori, rječnici i gramatike, pokazuju da je njemački jezik koji se rabio u Hrvatskoj i koji je znatno utjecao na hrvatski, prije svega na kajkavsko narječje, bio s izuzetkom grada Osijeka te njemačkih sela u Slavoniji i Srijemu kolokvijalni austrijski njemački, kako u izgovornoj normi, tako i u karakterističnom vokabularu⁷². Kontinuitet austrijske izgovorne norme može se pratiti od prvog tiskanog hrvatskog rječnika Fausta Vrančića *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* iz godine 1595. koji donosi i njemačke ekvivalente pa preko Sušnikovog i Jambrešićevog *Lexicon latinum* iz 1742. te mnogobrojnih gramatika i udžbenika njemačkog jezika iz druge polovine 18. stoljeća. Karakteristična obilježja austrijskog izgovora vidljiva su i u njemačkim posudenicama u hrvatskom koje su hrvatski govornici izgovarali onako kako su čuli od govornika njemačkog jezika, a to su prije svega zamjena okruglih vokala (e umjesto o, i umjesto u, ei umjesto eu: knedl < Knödel; frištik < Fröhstuck; fajercajk < Feuerzeug), vokal o umjesto a: švore < schwarz, šoe < Schatz), nerazlikovanje zvučnih i bezzvučnih okluziva koji se spajaju u bezzvučne: puter < Butter, tumplati < doppel). Najveća su odstupanja u njemačkih posudnica u hrvatskom u vokalizmu, i to u svim dijalektima.

Dvojezičnost ili višejezičnost pretpostavka je svakog dodira među jezicima. Ako neka osoba može naizmjenice komunicirati na dva ili više jezika, ti jezici međusobno se dodiruju i utječu jedan na drugog, a radi se o pojedinačnoj pojavi. Ako međutim na istom području i u isto vrijeme više osoba pokazuje sličnu sposobnost naizmjeničnog komuniciranja na dva ili više jezika, radi se u jezičnom dodiru unutar određene skupine, tj. o kolektivnoj pojavi. Treba stoga razlikovati individualnu i kolektivnu razinu jezičnih dodira. Za odnose između hrvatskog i njemačkog jezika nas zanima samo ova druga, dakle kolektivna razina jezičnih dodira.

Posljedice jezičnih dodira različito su u lingvistici klasificirane i nazivane tako da na tom području danas postoji poprilična terminološka zbrka⁷³. U tradicionalnoj

⁷² Usporedi o tome radove S. Žepića "Wortschatz und Lehnbeziehungen in kroatischen und serbischen Grammatiken der deutschen Sprache im 18. und 19. Jahrhundert" u: *Znanstvena revija* 1, Maribor, 1991, "Njemački dio Sušnik-Jambrešićeva rječnika "Lexicon latinum", u: *Lexicon latinum Reprint*, Zagreb, 1992, "Deutsche Sprache im Dictionarium von Faustus Verantius", u: *Zagreber germanistische Beiträge* 1, Zagreb, 1992 te "Deutsche Sprache in kroatischen und serbischen Grammatiken des 18. Jahrhunderts. Phonetik" u: *Internationale Arbeiten zum österreichischen Deutsch und seinen nachbarsprachlichen Bezügen*, izd. R. Muhr, Beč, 1993.

⁷³ U ovom dijelu izlaganja oslanjam se na knjigu V. Piškoreca *Deutsches Lehngut in der kajkavisch-kroatischen Mundart von Durdevac in Kroatien*, Beč, 1997, str. 18 i d.

lingvistici jezični su kontakti opisivani pojmovima *jezičnog miješanja* čiji su rezultat *miješani jezici*. Krajem četrdesetih godina u njemačkoj se lingvistici ustalili pojmovi *Lehngut* i *Lehnwortschatz* koji su označavali posuđenice na razini jezičnog sustava. Pedesetih godina E. Haugen uvodi pojam *borrowing* (posuđivanje) koji međutim ima neželjene konotacije mehaničkog pridruživanja elemenata jednog jezika drugome jeziku, što nije u skladu sa strukturalističkim pojmom jezika, prema kojem svaki novi element svojim integriranjem u paradigmatičke i sintagmatske odnose drugog jezičnog sustava dovodi do promjene cjelokupnog tog sustava. U. Weinreich je stoga, također pedesetih godina, uveo pojam *interferencije*, i to na dvije razine, na razini jezika (*langue*) i govora (*parole*). Kasnije, osamdesetih godina, ponovno je u modi Haugenov pojam jezičnog posuđivanja (*borrowing*) kojim se označavaju najrazličitiji oblici preuzimanja nekog elementa jednog jezika od strane drugog jezika.

autor	pojam	govor	jezik
Weinreich	<i>interferencija</i>	<i>interferencija u govoru</i>	<i>interferencija u jeziku</i>
Haugen	<i>posuđivanje (borrowing)</i>	<i>interferencija</i>	<i>integracija</i>
Juhász		<i>interferencija</i>	<i>integracija</i>
Filipović	<i>posuđivanje (borrowing)</i>	<i>primarna adaptacija (primary changes)</i>	<i>sekundarna adaptacija (secondary changes)</i>

Kod dvojezičnosti koja je preduvjet jezičnih dodira danas razlikujemo dva temeljna tipa: *koordiniranu dvojezičnost* kod koje su dva jezika naučena u različitom vremenskom periodu i upotrebljavaju se u različitim komunikacijskim situacijama te *kompaktnu dvojezičnost* kod koje se ne mogu razlučiti različita vremena učenja i različite komunikacijske namjene jer se one preklapaju. To znači da u slučaju koordinirane dvojezičnosti govornik posjeduje dva različita jezična znaka, dok kod kompaktne dvojezičnosti postoji samo jedan složeni jezični znak s jednim signifikatom (značenjem), ali s dva signifikanta (izraza, forme).

Ako prema U. Weinreichu⁷⁴ govornici koji posjeduju kompaktnu dvojezičnost u svome govoru odstupaju od norme i jednog i drugog jezika kojima jednako dobro vladaju, tj. elemente jednog jezičnog sustava uključuju u strukture drugog jezičnog sustava, radi se o jezičnoj interferenciji. Drugi pak autori, npr. J. Juhász⁷⁵, definiraju interferenciju neovisno od dvojezičnosti: „Ako jedan jezik utječe na uporabu nekog drugog jezika tako da se pri tome povrijedi norma tog drugog jezika, tad govorimo o interferenciji“. Pod jezičnom normom J. Juhász⁷⁶ smatra „društveno sankcionirano

⁷⁴ Usp. U. Weinreich: *Languages in Contact*, New York 1953, str. 15.

⁷⁵ J. Juhász: „Überlegungen zum Stellenwert der Interferenz“, u: *Sprachliche Interferenz*, Werner Betz zum 65. Geburtstag, Tübingen, 1977, str. 3.

⁷⁶ J. Juhász, op. cit., str. 4.

stanje jezika u okviru njegove posebne (karakteristične) fonološke, morfološke, sintaktičke i leksičke sustavnosti". Budući da je taj sustav vremenski, prostorno i društveno samo relativno stabilan, kodificirana norma je nešto što je u većoj ili manjoj mjeri idealizirano te podložno različitim izmjenama i modifikacijama.

Ako odstupanja od norme nekog jezika zbog poznavanja drugog jezika budu društveno sankcionirana, to nužno dovodi do promjene samog jezičnog sustava. U tom slučaju govori se o integraciji elemenata jednog jezičnog sustava u sustav nekog drugog jezika. Svaka je *interferencija* dakle pojava na razini govora (*parole*), a svaka *integracija* je pojava na razini jezičnog sustava (*langue*)⁷⁷. Ovu terminološku distinkciju interferencije i integracije u dodiru jezika zadržat ćemo u ovom izlaganju, a posuđenicom iz njemačkog smatrat ćemo svaki element hrvatskog jezika u kojem su vidljivi tragovi njemačkog jezika.

Potpuna integracija moguća je samo onda kad određeni element drugog jezika bude fonološki, morfološki, sintaktički i semantički društveno sankcioniran.

U lingvistici ne postoji suglasnost o tome na kojim razinama dolazi do interferencije. Rudolf Filipović⁷⁸ navodi ove razine na kojima treba opisati interferenciju: fonološku, morfološku, semantičku, leksičku i stilističku.

Očito je da se i pri opisu jezičnih dodira jezik ne smije promatrati kao zatvoreni apstraktni sustav, jer on je u isto vrijeme ne samo najvažnije sredstvo za priopćavanje misli, ideja i osjećaja, već i instrument djelovanja, služi socijalnoj i geografskoj identifikaciji pojedinca, a predstavlja i instrument kognitivnog razvitka čovjeka. Sve te dimenzije jezika dolaze do izražaja i prilikom jezičnih dodira, bilo interferencija ili integracije jednog jezičnog sustava u drugi. To znači da pri opisu jezičnih dodira i jezičnog posuđivanja treba voditi računa o društveno-kulturnom kontekstu, u kojem se dodiruju dva jezika. Zbog toga smo predavanje i započeli kratkim povijesnim pregledom dodira između govornika hrvatskog i njemačkog jezika koji obuhvaća društvene, psihološke, antropološke te kulturnopovijesne i književnopovijesne čimbenike. U opis jezika u kontaktu treba prema tome uključiti jezičnu, književnu, kulturnu i društvenu povijest dvaju naroda. Preduvjet svake analize interferencije i integracije u kontaktu dvaju jezika jest cjelovit kontrastivni opis sustava jezika koji se dodiruju, i to na svim razinama (glasovnoj, gramatičkoj i leksičkoj) na kojima dolazi do interferencija. Svatko tko pokuša izvršiti takvu analizu za hrvatski i njemački jezik susreće se već na početku s nepremostivim poteškoćama zbog nepotpunog opisa sustava hrvatskog jezika, iako su hrvatski jezikoslovci, kao što smo to već spomenuli, upravo opsjednuti utvrđivanjem hrvatske jezične norme.

Jedno od najstarijih i najbolje opisanih područja jezičnih dodira jest područje posuđenica, dakle opis na leksičkoj razini. To nije nimalo slučajno jer za razliku od gramatičkih elemenata koji čine komplicirane strukture nekog jezika, leksičke jedinice imaju prvenstveno denotativnu funkciju, eksplicitno se odnose na dijelove izvanjezične

⁷⁷ Usp. J. Juhász, op. cit. str. 5.

⁷⁸ Usp. R. Filipović: *Teorija jezika u kontaktu*, Zagreb, 1986, str. 53.

stvarnosti te se stoga mogu najlakše identificirati i naučiti. Pored toga leksički elementi nekog jezika tvore za razliku od gramatičkih više ili manje otvoren podsustav te je njihova interakcija s leksičkim jedinicama nekog drugog jezika mnogo dinamičnija. To znači da se leksemi jednog jezika lakše prihvaćaju, adaptiraju i integriraju u leksički sustav nekog drugog jezika. Predmet su istraživanja posuđenica dakle integrirane leksičke jedinice i njihove osobitosti na glasovnoj, sintagmatskoj i semantičkoj razini. Napomenuli smo već da takvom opisu mora prethoditi kontrastivna analiza obaju jezičnih sustava, tj. jezika primaoca i jezika davaoca. Integrirani elementi u jeziku primaocu obično se nazivaju *replikama*, a elementi jezika davaoca *modelima*:

jezični sustav	element
jezik davalac	<i>model</i>
jezik primalac	<i>replika</i>

Do integracije u jezik primalac dolazi prije svega kod autosemantičkog, tj. pojmovnog dijela vokabulara, dok se gramatički morfemi, osobito fleksijski, kao i glasovni sustav zamjenjuju odgovarajućim elementima jezika primaoca.

U procesu preuzimanja (posuđivanja) model se dakle glasovno, sintagmatski i semantički prilagođuje jeziku primatelju da bi prilagođen kao replika bio integriran u njegov sustav. Treba stoga razlikovati između adaptacije kao procesa i integracije kao rezultata tog procesa. Općenito se mogu razlikovati tri strategije: *preuzimanje*, *djelomična zamjena* te *zamjena*.

Kod preuzimanja radi se o tome da se u jezik primatelj prenosi kako sadržajna tako i (adaptirana) glasovna strana modela: *frei* > *fraj* (slobodan), *Gürtel* > *girtl* ('pojas'), *Gewürz* > *gvirc* ('medica') itd.

Kod djelomične zamjene leksemi se integriraju u jezik primatelj tako da se jedna sastavnice modela zamijeni leksičkim morfemom jezika primatelja koja ima ili značenje samo zamijenjene komponente (*Stepp-seide* > *štep-svila*; *Schnurrbart-binde* > *brk-binda*) ili pak značenje cijelog modela (*Spitz-name* = *špic-nadimek*)⁷⁹.

Kod zamjene prenosi se samo sadržaj modela, a glasovna strana zamjenjuje se već postojećim morfemima jezika primaoca (*Heizöl* > *lož-ulje*). Ovaj način naziva se u njemačkoj terminologiji *Lehnübersetzung*, a u hrvatskoj francuskim pojmom *kalk* (*calque*), pogotovo onda kad se prijevod najbolje ne uklapa u sustav jezika primatelja i kad se na temelju njegove strukture lako može utvrditi porijeklo, tj. jezik davatelj. U hrvatskome jeziku međutim postoji niz leksema koji su se izvrsno uklopili u sustav tako da danas većina izvornih govornika nije svjesna činjenice da se radi o prijevodima s njemačkog jezika, npr. *utisak* < *Eindruck*, *izlet* < *Ausflug*, *djelokrug* < *Wirkungskreis*, *istovremeno* > *gleichzeitig* itd.

⁷⁹ Usp. V. Piškorec: *Deutsches Lehngut in der kajkavisch-kroatischen Mundart von Durđevac in Kroatien*, Frankfurt M. 1997, str. 49.

Od zamjene stranih morfema domaćima uz istovremeno zadržavanje značenja riječi (*Lehnübersetzung*) treba razlikovati poseban oblik leksičkih inovacija koje se u njemačkoj lingvistici nazivaju *Lehnbildungen*. Radi se o tvorbama pomoću tvorbenih morfema jezika primatelja, a ne o zamjenama odgovarajućim leksičkim morfemima, npr. *Eisenbahn* > željeznica, *Sparherd* > štednjak.

Zabilježene su i složenice koje se sastoje od jedne njemačke i jedne hrvatske sastavnice, npr. *špajz-pijaneć* ('onaj tko potajno, "skrivečki" pije'), *špajza* < *Speisekammer*.

U hrvatskim dijalektima kao i u kolokvijalnom jeziku postoje i prividne posuđenice koje nastaju kombinacijom elemenata jezika davatelja, ali kao takve tvorbe u njemu nisu potvrđene, npr. *cuger* (alkoholičar) prema nepotvrđenom njem. **Zuger*, ili *flajšmašina* od nepostojeće njemačke riječi **Fleischmaschine*. U njemačkom jeziku naime za to postoji izraz *Fleischwolf*, odnosno *Faschiermaschine* u Austriji.

Treba istaknuti da temeljna jedinica integracije nije leksem, već jedno od značenja leksema. Većina posuđenica (replika) ima samo jedno od značenja modela, npr. u hrvatskom jeziku posuđenica iz njemačkog *snit* ima smislo značenje 'uzorak za krojenje', dok Dudenov *Deutsches Universalwörterbuch* razlikuje 15 različitih značenja riječi *Schnitt*, među njima pod brojem 7 u hrvatski preneseno značenje 'Schnittmuster'.

Pod utjecajem drugog jezika može doći do prenošenja nekog značenja koje odgovarajuća riječ u jeziku primatelju dotad nije imala. Tako je na primjer pod njemačkim utjecajem hrvatski leksem *vatra* (*Feuer*) dobio još dodatno značenje 'paljba iz vatrenog oružja', a *ležaj* značenje pokretnog ili rotirajućeg dijela stroja.

Kod nekih pak posuđenica dolazi do proširenja preuzetog značenja, npr. *färben* > *farbati* znači 'bojati', ali i 'varati', *Schrauben* > *šarafiti* znači 'pričvrstiti vijkom', ali i 'biti naporan, neugodan', od njemačke riječi *Muster* nastala su dva oblika u hrvatskom jeziku, *muštra* ('model', 'predložak') te *muštra* ('problematična osoba').

Zanimljiv je primjer posuđenice *purger* (njem. *Bürger*), riječi čije je prvobitno značenje u hrvatskom jeziku bilo uže od značenja njemačkog leksema i predstavljalo naziv za građanina grada Zagreba. Nakon 1945. ova je posuđenica iz ideoloških razloga (građanin = klasni neprijatelj) dobila pejorativno značenje *malograđanin* ('Kleinbürger') da bi se danas opet sve češće upotrebljavala u svom prvobitnom značenju.⁸⁰

Analizom njemačkih posuđenica može se utvrditi cijeli niz modaliteta integracije u hrvatski jezik, od potpuno nepromijenjenih, tj. neadaptiranih (ako izuzmemo ortografiju), npr. *frei* > *fraj*, *froh* > *fro*, *Schick* > *šik*, do potpuno prilagođenih koje se ne razlikuju u fonološkom i sintagmatskom smislu od hrvatskih riječi npr. *wiegen* > *vagati*, *färben* > *farbati*, u paradigmatskom pogledu mogu čak postati produktivnim tvorbenim modelom, npr. *Meister* > *majstor*, *majstor-ski*, *majstor-ija* ili *Grund* > *grunt*, *grunt-aš* ('seljak'), *grunt-aški*, *grunt-ašev*.

⁸⁰ Usp. Z. Glovački-Bernardi: "Deutsche Lehnwörter in der Stadtsprache von Zagreb", u: *Schriften zur deutschen Sprache in Österreich*, Beč, 1998, str. 114.

Medu posudenicama iz njemačkog jezika u hrvatskom ima najviše imenica koje su muškog roda ako završavaju suglasnikom (*kunst* m. < *die Kunst*; *kuplung* m. < *die Kuplung*), odnosno ženskog roda kad završavaju samoglasnikom. Najčešće su fonološki i morfološki potpuno adaptirane (*Haube* > *hauba*).

Većina glagola preuzetih ili izvedenih od njemačkih imaju infinitivni nastavak *-ati*: *häkeln* > *heklati*, *stimmen* > *štimati*, *spielen* > *špilati*. Hrvatske glagolske replike nastale od njemačkih modela mogu vidskim sufiksima izraziti vidsku opoziciju, tj. perfektivnost i imperfektivnost, npr. *küssen* > *kuš-mu-ti*, *kuš-eva-iva-ti*. Većina glagolskih posudenica iz njemačkog jezika imperfektivnog su vida, a perfektivnost se u njima tvori pored sufiksom *-nu-* (jednokratna radnja) i prefiksacijom: *spritzen* > *špricati*; *pošpricati*, *schimpfen* > *šimfati*; *zašimfati*, *doppeln* > *tumplati*; *potumplati*.

Pridjevi se posuđuju iz njemačkog jezika uz uobičajene glasovne prilagodbe, a većina se ne može sklanjati, npr. *nett* > *net*, *griffig* > *grifik*, *fesch* > *feš*. Samo u nekim pridjeva dolazi do morfološke adaptacije i oni (osobito u nekim kajkavskim govorima) imaju regularnu fleksiju kao i ostali hrvatski pridjevi, npr. *frisch* > *friski*, *frizick*, *ledig* > *lediča* *e n*.

Iz njemačkog se, pogotovo u nekim frazemima, posuđuju i prilozi: *hin sein* > *biti hin*.

Njemački prijedlog *über* također se pojavljuje usporedno (uz genitiv imenice) s hrvatskim ekvivalentom *nad*, npr. *über vinograda* ('nad vinogradom') te u tvorbi imenica: *oberloppov* ('loppov nad lopovima').

U hrvatskom jeziku nailazimo i na cijeli niz posuđenih frazema i idiomatiziranih izraza iz njemačkog jezika. Oni se preuzimaju uz neznatne fonološke i ortografske adaptacije, npr. *zucker kommt culect*, ili se pak doslovno prevode ('šećer dolazi na kraju'). Znatno je više doslovnih prijevoda, a neki su se toliko udomačili da mnogi govornici hrvatskog jezika ne slute kako se radi o posuđenim izrazima, npr. *iza kulisa* (*hinter den Kulissen*), *dati zeleno svjetlo* (*grünes Licht geben*), *praviti račun bez krčmara* (*die Rechnung ohne den Wirt machen*) itd. Neki frazemi prevode se samo djelomično, npr. *Pech haben* > *imati peh* (može se doduše čuti i potpuni prijevod *imati smolu*), *die Zeche bezahlen* > *platiti ceh* itd.

Njemačke posudenice u hrvatskom jeziku ponekad su prave pučke etimologije, tj. tvorbe kod kojih je došlo do pokušaja naknadnog pojašnjenja neprozirne morfološke i semantičke strukture glasovnom prilagodbom i približavanjem nekim hrvatskim riječima. Tako je na primjer složenica *Auspufftopf* djelomično preuzeta u hrvatski kao *auspuf* da bi kasnije glasovnom prilagodbom (*p* → *f*) nastala pučka etimologija *auspuh* koja se oslanja na hrvatski glagol *puhati* ('blasen'). Iz toga je oblika zatim izvedena "prava" hrvatska riječ *ispuh*, a zatim i sintagma *ispuhni lonac*. Sličan je primjer i leksem *izlog* ('Schaufenster'), izveden iz njemačke riječi *Auslage* koju su od južnonjemačkih govornika stanovnici sjevernih hrvatskih gradova čuli kao [ˈaoslāk], a taj je oblik omogućio glasovno približavanje i oslanjanje na hrvatski glagol *izložiti* *izlagati*, istog temeljnog značenja kao i njemački *auslegen*, od kojeg je izvedena

riječ *Auslage*, pa je do nastanka pučke etimologije *izlog* put bio otvoren. Fonološkom adaptacijom nastala je od njemačkog leksema *Bäcker* posudjenica *pekar*, a pučka je etimologija omogućila semantičko oslanjanje na hrvatski glagol *pečī*, čija se osnova *pek-* danas općenito smatra osnovom tvorbe imenice *pek-ar* te takvom potpunom integracijom u sustav hrvatskog jezika zameće svaki trag jezičnog posuđivanja.

Naše izlaganje započeli smo pregledom hrvatsko-njemačkih jezičnih i kulturnih dodira kroz više od četiri stoljeća suživota u Austrougarskoj monarhiji, s osvrtom prije svega na utjecaj njemačkog jezika na kolokvijalni jezik gradskog stanovništva u Zagrebu, na njemački u Osijeku te na primjere posudjenica iz pojedinih kajkavskih govora. O tretiranju njemačkih posudjenica u hrvatskom standardnom jeziku trebalo bi također objektivno progovoriti, no time bismo prekoračili okvire ovog predavanja. Trebalo bi prije svega nešto reći o njihovom drugačijem tretiranju od npr. posudjenica iz turskog jezika. Tako je na primjer turcizam *sat* postao leksemom hrvatskog standardnog jezika i potisnuo riječ *ura*, riječ koja je rasprostranjena i u kajkavskom i u čakavskom, a Hrvati su je imali i znatno prije posudjenice iz turskog.

Danas, skoro stotinu godina nakon Krležinog djetinjstva u Zagrebu i 80 godina od sloma Austrougraske monarhije kad je nestalo prirodnih veza između hrvatskog i njemačkog jezika te 50 godina poslije katastrofe koju su doživjeli govornici njemačkog jezika, tj. pripadnici njemačke nacionalne manjine u tadašnjoj Jugoslaviji, a njemački jezik anatemiziran kao jezik nacista i okupatora te prokazivan kao jezik koji nam je u dugačkom odsječku povijesti donosio samo zlo, stvoreni su povoljni društveni i politički uvjeti da se objektivno istraže značaj i uloga njemačkog jezika u kulturnoj i jezičnoj povijesti Hrvata.

Mirko TOMASOVIĆ (Zagreb)

MARKO MARULIĆ (1450.- 1424.): "EUROPSKI ZNAK I HRVATSKI MODEL"

Uvodno slovo voditelja književnog dijela (4. - 8. IX. 2000)

Ove godine, tj. 2000. od Kristova rođenja i sljedeće, tj. 2001. u znaku su obilježavanja dviju velikih obljetnica hrvatske književne kulture: prije 550 godina rodio se Marko Marulić, a prije 449 godina, tj. 1501. napisao spjev *Judita*, najstariji i najutjecajniji ep "Harvacki složen", kako sam auktor veli. Drago mi je da je uprava Zagrebačke slavističke škole odlučila ovogodišnju svoju književnu dionicu posvetiti izričito tom piscu, a čast mi je što je meni dododijelila ulogu njezina voditelja.

Kolegice i kolege, gospode, gospođice i gospodo, objasnio bih ponajprije zbog čega sam predavanja o Maruliću naslovio geslom "Europski znak i hrvatski model".

Europejstvo se toga humanističko-renesansnog pisca potvrdilo već samim tim što je, iako je gotovo cijeli život proveo u Splitu, gradu na hrvatskoj obali Jadrana, bio vrlo često objavljivan, prevoden i čitan uzduž i poprijeko Europe XVI. i XVII. stoljeća. Između desetak njegovih latinskih djela *De institutione bene beateque vivendi per exempla sanctorum*, primjerice, tiskano je preko 60 puta, prevedeno je cjelovito ili djelomično na osam jezika. Marcus Marulus Spalatensis po tom spisu i većini drugih pripadao je kršćanskom humanizmu, postao je njegovim klasikom, s nadahnućem u pokretu *devotio moderna*. Po svojim latinskim epigramima, biblijsko-vergilijanskoj epici na latinskom i hrvatskom jeziku, svestranosti i intelektualnoj znatiželji sudionik je humanističko-renesansnog obnoviteljskog procesa u europskoj književnosti općenito. O nedavno otkrivenim epigramima Marka Marulića, iznenađujuće izoštrenosti i latinističke elokvencije predavat će vam kolega mr. Bratislav Lučin; ta elokvencija, usporedice s duhovnošću objašnjuje zbog čega je Marko Marulić osvajao čitatelje u raznim zemljama, pa i u onima, kolegice i kolege, iz kojih vi dolazite. Zbog visoke razine književnoga i jezičnog umijeća imao je tako prodornu recepciju. Istodobno je Marko Marulić i čimbenik razvijenoga hrvatskoga literarnoga naslijeđa na latinskom jeziku čime je i uvjetovan. O Marulićevu položaju unutar hrvatskog humanizma govorit će vam sveučilišna profesorica Olga Perić.

Premda trojezičan pisac (latinski, talijanski, materinski) Marulić je, međutim u nacionalnoj tradiciji i svijesti prije svega "otac hrvatske književnosti", "utemeljitelj hrvatske umjetne poezije" po, na početku spomenutom spjevu, *Judita*. I zato smo

predavanje akademika Josipa Bratulića stavili na čelo rasporeda. Prekretničko mjesto tog spjeva u nacionalnoj versifikatorskoj i općenito pjesničkoj baštini, osobito u epici, razaznaje se i u komparativnoj analizi s drugim dvama, također karizmatičnim epovima *Osmanom* Ivana Gundulića i sa *Smrću Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića, koju će vam analizu podastrijeti akademik Pavao Pavličić. Legenda o Marulu, kao davnom, iskonskom pjesniku "harvacke riči" produktivno se odrazila, i po tome je kao hrvatski model, u modernizmu, doprla i do naših dana što će biti predmetom predavanja dr. Tonka Maroevića, koji je kao pjesnik i sam na stanovit način slijedio Marulovu stihotvorbu. To je i akademik Luko Paljetak, čiju će poeziju predstaviti kolega Maroević u "večernjem programu" Škole 7. rujna.

Htio sam ovakvim programom predavanja, kolegice i kolege, uspostaviti dijalog o Marulićevoj dvojakoj poziciji, inače karakterističnoj za sve velike hrvatske književnike, poziciji u kontekstu Europe i u kontekstu matične i zavičajne kulture i skrenuti vam pozornost na njega kao trajnog pisca, tj. klasika. Zahvalan sam kolegici i kolegama predavačima, odreda vrhunskim stručnjacima, što su ljubezno prihvatili moj prijedlog i dohrlili sa svih strana u Dubrovnik da sudjeluju u radu Zagrebačke slavističke škole XXIX. saziva. A sada zasučimo rukave i prijedimo na posao.

Olga PERIĆ (Zagreb)

MARULIĆEV POLOŽAJ U OKVIRU HRVATSKOGA HUMANIZMA

Zadatak sadržan u naslovu moga izlaganja doista je višeslojan; da bi se, naime, odredio položaj nečega, treba odrediti i polazne dimenzije, neke odredišne točke. Meni je dopao zadatak da Marka Marulića - književnika, svestranog humanističkoga intelektualca i "oca hrvatske književnosti" opišem u okviru hrvatskoga humanizma, razdoblja od početka XV. do kraja XVI. stoljeća, dvaju stoljeća bogatog književnog stvaralaštva na latinskom i na hrvatskom jeziku. Za nas latiniste "hrvatski *humanizam*" dio je šireg pojma: "hrvatskog *latinizma*", koji se potvrđuje već u srednjovjekovnim ispravama i gradskim statutima, a traje još i danas – sve dok pjesnička riječ može zazvučati i latinskim stihovima. No, najdragocjenije i najintenzivnije razdoblje hrvatskoga latinizma većim se dijelom poklapa sa spomenuta dva stoljeća. Marko Marulić živi i stvara upravo u sredini, u žiži toga razdoblja.

1. Humanizam

Hrvatski je humanizam dio općeg europskog humanizma – ljudskog kulturološkog ideala koji potvrđuje u najboljem svjetlu čovjekove intelektualne sposobnosti. Te se sposobnosti postižu i razvijaju obrazovanjem. Aulo Gelijs⁸¹ ovako opisuje pojam *humanitas*: "Riječju *humanitas* nazivali su ono što Grci zovu παιδεία, a mi kažemo je to obrazovanje i pouka u dobrim umijećima." Za Cicerona pjesnik Arhija⁸² simbol je obrazovanja i pjesničke uljudenosti. Antičke su pak Muze Ciceronu zaštitnice umijeća i znanja koja rese obrazovana čovjeka i zato kaže: tko bi imao posla s Muzama, to jest s uljudenošću i znanjem...⁸³.

⁸¹ Noctes Atticae XIII, 17: Humanitatem appellaverunt id propemodum quod Graeci παιδείαν vocant, nos eruditionem institutionemque in bonas artes dicimus.

⁸² Ciceron mu je posvetio govor *Pro Archia poeta*.

⁸³ Cic. Tusculanae V, 23, 66: ...qui modo cum Musis, id est cum humanitate et cum doctrina, habeat aliquod commercium...

Riječ *humanizam*⁸⁴ nastaje u XIX. st. kad njemački pedagozi određuju važnost antičkih autora u srednjoškolskom obrazovanju, a riječ *humanist* nastaje ranije, potkraj XV. st. i označava nastavnika ili studenta koji je uključen u *studia humanitatis*. U antici *studia humanitatis* znače skup znanja koja su potrebna čovjeku, koja su dostojna slobodnoga čovjeka, no nema točnog određenja koja su to područja znanja. Sredinom XV. st. to je studij 5 nastavnih disciplina: gramatike, retorike, povijesti, pjesništva i moralne filozofije.

Osnova učenja i studiranja bio je latinski jezik, u manjoj mjeri grčki. Najbolje se latinski mogao učiti na izvornim tekstovima, zbog toga je to dragocjeno doba za filološki rad na antičkim tekstovima. Traže se i pronalaze novi rukopisi, uspoređuju razne varijante tekstova, sastavljaju komentari, a otkrićem tehnike tiskanja dolazi do prvih tiskanih izdanja antičkih autora.

Međutim, cilj rada na antičkim tekstovima nije isključivo filološki, on je dublji - sociološki. Misli grčkih i rimskih pisaca pomagale su da se pronikne u bit zakonitosti antičkoga svijeta, u bit civilizacijskog, tj. društvenog i kulturnog sklada antike. Humanisti su se nadali da će ostvariti bolju i sretniju sadašnjost, dostojnu uljudenosti svoga doba, ako otkriju taj ideal. Trebalo je, dakle, obrazovanjem na osnovi *studia humanitatis* preporoditi čovjeka, ukazujući mu upravo na njegovu ljudskost. Polazeći od pojedinca, od individualne svijesti trebalo je doći do kolektivnoga preporoda. Time se dolazi do drugog ključnog pojma u tom razdoblju - do *preporoda*, tj. *rinascimento*, *renaissance*. Taj se preporod najočitije javio u obnovljenoj figurativnoj umjetnosti i umjetnosti riječi - književnosti, a obuhvaća vremenski period od sredine XIV. do druge polovice XVI. st. Renesansa je, dakle, širi pojam i prema Novakovićevoj je definiciji⁸⁵ periodizacijska kategorija: "ukupnost zbivanja u određenom povijesnom razdoblju, a humanizam je kulturni fenomen unutar tog razdoblja koji se javlja na području književnosti".

Ponovimo nekoliko temeljnih značajki humanizma:

- u osnovi kulturnog i odgojnog programa humanizma antičko je naslijeđe kao mjerilo svakog oblika intelektualne djelatnosti. Jedino se preko antičkih tekstova i poznavanjem klasičnih jezika može doći do znanja koja potvrđuju i koja pružaju čovjeku spoznaju njegovih sposobnosti, njegova dostojanstva;
- premda se okreću antičkoj panteističkoj poganskoj misli, to ne znači da humanisti napuštaju ideju kršćanstva. Naprotiv, upravo je Marulić najzorniji dokaz kako se i u kojoj punoći spajaju i upotpunjuju *christianitas* i *humanitas*. Kao što se i u proučavanju antičke književnosti humanisti obraćaju izvorima, tako Bibliju i svete oce pretpostavljaju drugim tekstovima;

⁸⁴ Cf. D. Novaković, *Latinsko pjesništvo hrvatskoga humanizma*, u Marko Marulić, *Hrvatski latinisti*, Zagreb, 1994, 55-56.

⁸⁵ D. Novaković, o.c. 4. str. 58.

- najprije u Italiji, a zatim širom Europe, nastaje, pored književnosti na latinskom jeziku, i književnost na nacionalnim, t.zv. pučkim jezicima koja slijedi visoke humanističke kriterije.

2. Hrvatski humanizam

Hrvatski je humanizam⁸⁶ određen povijesnim i geografskim komponentama. Hrvatska je bila podijeljena i u sastavu više država, k tome neprestano izložena turskim nadiranjima (1444. poraz kršćanske vojske kod Varne, 1453. pad Carigrada, 1463. pad Bosne, 1493. bitka na Krbavskom polju, 1526. Mohačka bitka; prvi će poraz Turaka biti tek 1593. kod Siska). S druge strane, blizina Italije, intenzivne trgovačke i kulturne veze, omogućit će školovanje u Italiji, ali i dolazak istaknutih talijanskih pedagoga u Hrvatsku (Philippus De Diversis⁸⁷, Tideo Acciarini⁸⁸ i dr.) Utjecaji dolaze na plodno i pripremljeno tlo, jer civilizacijske zasade i tradicija na tlu Hrvatske bez sumnje idu u korak s europskim. Upravo zbog toga, iako je humanizam u svojoj ideji univerzalan, ipak se na primjeru hrvatskoga humanizma jasno vide i mogu odrediti neke nacionalne i regionalne karakteristike. To je ponajprije izvjesna podijeljenost i različitost sjevera i juga. Mediteranska je kultura i civilizacija imala više tradicije, više mogućnosti kontakata, a i bolju materijalnu podlogu za brži razvoj. Na sjeveru je u XV. st. centar humanizma ugarski dvor, na kojem važnu ulogu igraju Hrvati, npr. Ivan Vitez od Sredne i Jan Panonije.

Krenemo li s juga Hrvatske tragom hrvatskog latinizma, valja ukratko najprije spomenuti iz Boke Kotorske Nikolu Modruškog (1427-1480), autora najstarije prozne inkunabule i pjesnika Ludovika Paskalića (1500-1551). Među brojnim dubrovačkim humanistima ističu se: Karlo Pucić (1458/1461-1522) – pjesnik ljubavne poezije; povjesničar Ludovik Crijević Tuberon (1459-1527), pjesnik Ilija Crijević (1463-1520), pjesnik epičar Jakov Bunić (1469-1534), pjesnik Damjan Benešić (1477-1539). S Korčule su Jakov Baničević (1466-1532) i Frano Nigretić (1501-1549), a Hvaranin je Vinko Pribojević (+1532)

Splitski humanistički krug predvodi Marko Marulić uz Franu Božičevića Natalisa (1469-1542), Tomu i Kristofera Nigera, Nikolu i Antuna Albertija, Jerolima i Dminu Papalića. U Trogiru se ističu obitelji Sobota, Čipiko i Andreis. U Šibeniku živi i piše Juraj Šižgorić (oko 1445 - oko 1509), Ivan Polikarp Severitan (1472-1522), obitelji Divnić i osobito Vrančići: diplomat i književnik Antun Vrančić (1504-1573), njegov

⁸⁶ Cf. *Hrvatski latinisti - Croatici auctores qui Latine scripserunt*, uredili Veljko Gortan i Vladimir Vratović, sv. I-II, Zagreb, 1969-1970.

⁸⁷ Podrijetlom iz Luce, od 1434. do 1441. radio u Dubrovniku kao pedagog.

⁸⁸ Predavao je u talijanskim gradovima, a od 1461/62. do 1480. kao "magister humanitatis" boravi i radi u Dalmaciji, uglavnom u Splitu i Dubrovniku.

brat Mihovil (1507-1571) i Mihovilov sin Faust Vrančić (1551-1573), najpoznatiji po svom petojezičnom rječniku.

U Zadru su Juraj Benja (+ 1437), opat Petar Kršava, Jerolim Vidulić, koji piše na latinskom i hrvatskom, a najpoznatiji u tome je krugu Šimun Kožičić Benja (oko 1460 – 1536), glagoljaš i latinist. Sa Cresa je filozof Frane Petrić (1529-1597), s Raba Markantun Dominis (1560-1624). Najpoznatiji je Istranin Matija Vlačić Ilirik (1520-1575).

Od predstavnika sjevernohrvatskog latinizma najpoznatiji je pjesnik Ivan Česmički ili latiniziranim imenom Jan Panonije (1434-1472), zatim njegov ujak Ivan Vitez od Sredne (1405-1472), Korvinov kancelar i aktivni pobornik humanističkih tendencija u obrazovanju, umjetnosti i znanosti. Nešto su mlađi Stjepan Brodarić (1480-1539), Bartol Đurđević (1506-1566), Pavao Skalić (1534-1575) i drugi.

3. Marko Marulić

Marulićev je opus u okviru hrvatskoga humanizma najbogatiji, najraznorodniji, najopsežniji i najčitaniji izvan granica Hrvatske. Da ukratko nabrojimo⁸⁹:

- *pjesnička djela*: dva epa (Judita i Davidijada), manje lirske vrste (poslanice, epigrami, himni, nadgrobnice, prigodnice, pohvalnice, satire i erotički stihovi), religiozna i pobožna lirika (biblijska poema, marijanske, molitvene, mističke, moralističke, didaktičke pjesme), domoljubna poezija, soneti (na talijanskom), enigmatički i promidžbeni stihovi;

- *prozna djela*: kršćansko-edukativni prozni spisi, teološki traktati, historiografski, arheološki i epigrafski tekstovi, leksikonski priručnici, epistolografski radovi (privatna pisma, pisma Papi);

- *prijevod i prepjev*: s triju i na tri jezika.

Prvi je Marulićev objavljeni rad – pismo Šižgoriću, tiskano 1477. u Šižgorićevoj zbirci pjesama, prvoj tiskanoj zbirci pjesama nekog hrvatskog latinista. To je uobičajena pohvala autoru zbirke, u kojoj autor pokazuje svoju humanističku erudiciju i težnju da se približi antičkim uzorima:

Mlađi Marko Marulić Dalmatinac pjesniku Jurju Šižgoriću

*Nepoznat pišem ti pismo, premda te nikada nisam vidio, a volio sam te i prije nego sam te upoznao. To je, doista učinila veličina tvoga duha... Prednjačiš ne samo pjesnicima našega vremena nego te smatram i veoma sličnim Nazonu, Properciju i Tibulu. Za ove se, naime, misli da su pisali elegije najizrazitije i najblistavije...*⁹⁰

⁸⁹ Cf. Mirko Tomasović, *Marko Marulić Marul*, Zagreb – Split, 1999, str. 267.

⁹⁰ Prev. Nikola Šop.

3.1. Pjesnička djela

Davidijada je ep u 14 pjevanja i više od 6000 heksametara. O sadržaju sam Marulić kaže da je opjevao "djela kralja Davida držeći se povijesti njihove kako je izložena u svetim knjigama".

Zanimljiva je sudbina toga epa. Objavljen je prvi put tek 1954. u Zagrebu, zatim u Venezueli, da bi prvo kritičko izdanje⁹¹ bilo 1974, dakle 430 godina nakon njegove smrti.

Poznato je da je Antonio Proculiano 1567. u govoru gradskom vijeću spominjao kršćanskog i splitskog Vergilija i da je žalio što je ep nestao iz Splita. Smatra se da je ep bio završen do 1517. godine. Možda je sam autor zadržao tiskanje ili je to bio splet drugih okolnosti, no ostaje činjenica je da je rukopis više od četiri stoljeća ležao pohranjen u trezoru Nacionalne biblioteke u Torinu.

Tematika je kršćanska - biblijska priča prikazana u tradiciji kršćansko-vergilijeve epike, kakva se javlja u srednjem vijeku i traje sve do XVIII. st. Epsko je pripovijedanje Marulićevo cjelovito: prorok Samuel pomazuje Davida za budućeg kralja, slijedi vladarski vijek Davidov, na kraju pred smrt David daje upute svome nasljedniku Salamonu o izgradnji hrama, umire i biva pokopan.

Izabran je snažan junak, obdaren vrlinama poput antičkih heroja. Njegove su vrline istovremeno vrline idealnog kršćanina, jer David predstavlja preteču Krista. Marulić sam na kraju *Davidijade* opširno obrazlaže smisao svoga alegorijskoga epa.

U čemu je vergilijevska epska tehnika? U pjesničkom iskazu, u elementima epske tehnike, npr. u razvijenim poredbama, u opisima prirode s mitološkim elementima:

*Zlatno se sunce već do sredine nebeskog svoda
Diglo, i vrelu je vatru sve jače na nozdrve pušto
Piroj te brzi Flegont i Eoj, što blista od svjetla
danjeg, pa Etont jošte, od vlastita usijan žara.*⁹²

Za epove su, na primjer, posebno karakteristični opisi dvoboja. Kod Homera i Vergilija oni se zbivaju na kraju dugotrajnog ratovanja i bitno utječu na ishod ratovanja. U *Davidijadi* Marulić slijedi zakonitosti epske tehnike i opisuje dvoboj između Davida i Golijata. No taj se dvoboj zbiva ranije i nije od presudnoga značenja. Sam Marulić ovako tumači taj okršaj: "Pogubio je najjačega među idolopokloncima Filistejaca – Golijata. Krist je objavljenjem evanđelja satio đavla koji je vladao narodima".

Istraživanja naših marulologa, osobito Branimira Glavičića, pokazala su utjecaj Vergilija, Stacija i Horacija, ali i utjecaj Lukana, Valerija Flaka, Silija Italika. To

⁹¹ *Davidijada*, treće izdanje priredio i uvod napisao Veljko Gortan, preveo i komentirao Branimir Glavičić, Zagreb, 1974.

⁹² *Davidijada* V, 1-4, prev. Branimir Glavičić.

pokazuje i dokazuje širinu njegova obrazovanja. No Marulić je prvenstveno rođeni pjesnik. Citirat ću Tomasovićeve riječi ocjene pjesničkoga umijeća u Davidijadi⁹³: "Osim vrsnih priziva fenomena u prirodi ističu se opisi pokreta vojski, bitaka, dinamike skupnih prizora; odlikuje se psihološkom razradbom i lirskim nadopisom pojedinih ljudskih stanja (osobito, tuge, patnje, očajanja) pa se i na tim mjestima usklađuje s renesansnom osjećajnošću". Naglašava Tomasović i vezanost Marulićevu uz rodno tlo, kad opisuje morsko nevrijeme ili u prizoru (dijelu razvijene metafore) kad "lukavi" ribič lovi ugora.

Davidijada nastaje u "zlatno" doba hrvatske latinističke epske produkcije. *Otmica Kerberova (De raptu Cerberi)* Dubrovčanina Jakova Bunića tiskana je 1490. godine, u kojoj autor kroz antički mit prikazuje Kristov silazak u Limb. Religijska je tematika inspirirala i drugo veliko epsko djelo (preko 10 000 stihova) Bunićevo: *Kristov život (De vita et gestis Christi)*. Šibenčanin Ivan Polikarp (1472-1522) piše pjesma o Jeruzalemu *Solimaidu*. U rukopisu je zasad još ep *O smrti Kristovoj (De morte Christi)* Damjana Benešića. Ipak, *Davidijada* ostaje "najbolji i najautentičniji kršćanski alegorijski ep cijeloga europskoga humanizma" (Mario di Cesare)⁹⁴.

Kraći lirski oblici. Prema Natalisu Marulić je napisao zbirku pjesama od 7 knjiga. Danas tu poeziju poznajemo samo djelomično, stihove su objavili Ciccarelli, Šrepel, Praga, Šop. Darko Novaković objavio je 2000. godine zbirku Marulićevih stihova koju je pronašao u rukopisu u Glasgowu⁹⁵. Ta zbirka potpuno mijenja dosadašnju sliku o Maruliću jer je satiričkim i ljubavnim stihovima Marulić, najpoznatiji po svojim didaktičko-moralizatorskim djelima, pokazao da je punokrvni renesansni pjesnik.

Pisao je elegije, himne, poslanice, epitafe, epigrame. Uza svoje znamenite knjige kršćansko-moralističkoga sadržaja *Instituciju i Evangelistar* dodao je pjesme religioznoga sadržaja (1507. *Carmen de doctrina Domini nostri Iesu Christi*) i *Ad Beatam Virginem (Evangelistar 1516)*. Valja spomenuti i *Himnu ad Deum, De quattuor Ecclesiae apostolis* i prigodnu pjesmu o sv. Rajneriju.

O kraćim oblicima bit će još govora u okviru ovogodišnje Zagrebačke slavističke škole⁹⁶, stoga bih kao primjer njegovih kraćih lirskih pjesama novela dala pismo u stihovima Frani Božićeviću Natalisu. Dragocjeno je kao biografski podatak, premda su se iz stihova izvodili oprečni zaključci⁹⁷.

Marulić boravi u Nečujmu na Šolti kod svoga kuma Dujma Balistrića, daleko od gradskog života na čije ga ružne strane Božićević u svome stihovanom pismu podsjeća. Marulić mu odgovara:

⁹³ M. Tomasović, o.c., str. 117.

⁹⁴ D. Novaković, o.c. 4. str. 73

⁹⁵ Marko Marulić, *Glasgowski stihovi*, preveo i priredio Darko Novaković, Zagreb, 1999.

⁹⁶ Mr. Bratislav Lučin održao je predavanje pod naslovom "Marulićevi latinski epigrama".

⁹⁷ Darko Novaković, *Skršeni isposnik ili rafinirani hedonist*, razmjena poslanica Božićević-Marulić, Vijenac, god. IX, broj 186, str. 5.

*Sad sam na otoku, znaš, od kojega tek je desetak
Milja udaljen grad čiji stanovnik si Ti.
Ako su prijatelji zaželjeli mojeg se društva,
Ako ih privlači prost, seljački životni red,
manje od sedam sati uz dobra vesla im treba
da bi mogli na moj ovdašnji kročiti prag. (9-14)...*

*Tad ćemo ispod stabla sjenovite masline leći,
Dok nam do uha blag dopire valova šum,
Razgovor ugodan vesti, predavat slatkoj se priči,
Dok nam se pripremi stol, nešto da zabavi zub. (17-20)...*

*Ipak, predragi moji, za objed će dovoljno svega
Naš vam pružiti vrt: blitvu, slanetak i kelj,
Bit će i riba koje u obližnjoj vali se love:
salpa, sipa i pas, menula, brancin i sarg,
neće uzmanjkati čaša, ni u njima crnoga vina,
Bit će i s vodom vrč jaku da razrijedi kap.
na kraju kao desert, poslužiti će domaće voće.
Smokvu, il komu je drag kruške i jabuke griz.*

To je antička Arkadija, ali ne pastirska bezbrižna i raspjevana, nego dalmatinska otočka Arkadija koja smiruje svojom iskonskom i ne odviše bogatom prirodom te jednostavnošću života koji se tamo odvija. Marulić se veseli prijateljima, želi s njima podijeliti svoja mirna zadovoljstva:

*Ja ću vas čekati sam, na licu će sreća mi sjati,
Spremno ću cijeli vam svoj odmah prepustiti stan.
Hoću da najbliži moji u sreći uživaju koju
Meni je pružio Bog, sa mnom da podijele sve.... (49-52)*

No, i ovdje je Marulić pjesnik moralizator koji prijateljima daje savjete:

*Ako međutim je riječ o utjesi, Frane, za boli
ratna što nose ih zla, ovo je savjet Ti moj:
Ne daj da zlo te slomi, u sreći se ne uzoholi,
To je najbolji stav, jedini ispravi put.
Ništa na kugli zemaljskoj ni trajno nije ni čvrsto,
Hitrog kotača krug nosi i odnosi sve.
Prosjak je začas bogataš, bogataš začas je prosjak:
Krezom će postati Ir, Irom će postati Krez.*

*Tko se dičio žezlom, u ropstvu se ubrzo guši:
 Maloprijasnji rob diči se žezlom ko kralj.
 Ukratko, svugdje u svemu svjedoci smo golemih mijena,
 Ista, hirovita kob donosi uspon i pad. (53-64)*

Hrvatski je latinizam prebogat pjesnicima⁹⁸, raznolikošću lirskih vrsta i tematikom. Posebno je dragocjeno elegijsko i epigramatsko pjesništvo (Jan Panonije, Juraj Šižgorić, Ludovik Paskalić, Ilija Crijević, Karlo Pucić i dr.). Marulić se i u toj književnoj vrsti pokazao kao stvaralac visokih dometa.

3.2. Kršćansko-edukativni spisi

Svjetsku je slavu stekao djelima u kojima primjenjuje kršćansku etiku u svakodnevnom životu. Marulić slijedi tendencije tzv. "*devotio moderna*" - suvremene odanosti, zapravo jednostavnije i izravnije duhovnosti. Ovdje mu u okvirima hrvatskoga humanizma nema premca, jedino se Nikola Modruški u mnogo manjoj mjeri u djelima *De consolatione*, *De humilitate* i *De felicitate* bavio sličnim pitanjima. Marulićeva se djela čitaju i tiskaju diljem Europe, a misionari ih na svojim putovanjima odnose u Ameriku i na Daleki Istok. Prema Tomasoviću to su bestselleri kršćanske humanističke književnosti.

Najveću je pozornost privukao djelom *Institutio bene vivendi per exempla sanctorum* (Pouke za čestiti život s primjerima). Prvo je potvrđeno izdanje nastalo u Veneciji 1506. a doživjelo je oko 60 izdanja.

Sastoji se od 6 knjiga (prema 6 radnih dana), u kojima se vjerska načela prikazuju na primjerima iz biblijskih priča i života svetaca, na cijelom nizu zanimljivih anegdota. Prema istraživanjima Glavičića može se utvrditi da je oko 150 autora poslužilo Maruliću za njegov tekst, najčešće je to Jeronim, Euzebij Cezarejski, Grgur Veliki. Kritiku javnog morala Marulić daje kroz kratke priče i maksime, kroz tekst koji se lako čita, koji potiče na razmišljanje i kršćansko djelovanje.

Kad se traži odgovor na pitanje zašto je *Institucija* najobjavljivanija knjiga nekog Hrvata u svijetu sve do danas, te zašto se i danas može sa zanimanjem čitati, odgovor je u snazi Marulićeva književnoga umijeća i u izboru sadržaja koji je vječan. Etičkim su se životnim temama bavili grčki filozofi, Sveto pismo, sveti oci, a i danas nam te teme nisu strane. To su stalne vrijednosti i vječne pouke. Čitatelji su bili i svjetovnjaci i svećenici, propovjednici, misionari (jer je isusovački red *Instituciju* prihvatio za svoje učenje); prevodi se do 1697. na talijanski, njemački, francuski, portugalski, češki, japanski, i u XX. st. na hrvatski.

⁹⁸ Cf. *Latinsko pjesništvo u Hrvata*, priredio Vladimir Vratović, Zagreb, 1997; Dako Novaković, o. c. 4. passim.

Na kraju izdanja *Institucije* iz 1507. godine objavljena je *Carmen de doctrina Domini nostri Iesu Christi*. Ta je pjesma najobjavljivaniji Marulićev tekst, jer su je objavljivali i samostalno i u prijevodima. U početku je bila na kraju knjige, a kasnije na početku. Prvi ju je preveo sam Marulić, zatim je prevodi Mihovil Vrančić (XVI. st.), u istom je stoljeću prevedena na francuski i engleski (na engleski preveo ju je Philip Howard kojega je Elizabeta osudila na smrt). Preveo ju je i Španjolac Luis de Granada (1504-1588), uvrštena je u njegova djela i dalje prevedena sa španjolskog na francuski, talijanski, kineski...

To je samo 78 stihova, tridesetak elegijskih distiha. Sadržaj i koncepcija je jednostavna: kršćanin postavlja 7 pitanja Kristu, na koja Krist odgovara. U posljednjih 50 stihova priziva se sudnji dan⁹⁹ (*dies irae*):

*Nec monitus audit, mea nec vestigia servat
Denique iudicium nec timet inde meum,
Iudicium horrendum, cum tandem venerit ille,
Ille dies irae, turbinis ille dies,
Cum concussi ingens fragor aetheris astra rotatu
Turbabit rapido decutietque globos.
Sanguinea populos terrebit lampade luna,
Sol nulla, radios contrahet ille suos.
Cuncta tremant totusque simul quassabitur orbis.
Angelicos videas obstupuisse choros.*

*Mene ti ne slišaju, stope meni slide,
svaki čas zgrizaju i još se ne stide
neće pobojšat čud, neće se probudit,
zato moj strašan sud hoće ih osudit;
kad dojde oni dan, oni sđan od saržbe,
grišnikom ljut i slan i pun gorke tužbe,
zemlja će darhtati, nehesa se bojat,
zvijzde će padati, a sunce će ne sjat;
mšec će karvav bit, strah će pojtí po vas svit,
sve će se raščinit na konac onih lit.*

Snažna slikovitost i mistika evanđelja našli su u Marulićevu umijeću izvrsnoga tumača.

Premda je u *Evangelistaru* Marulić veći kršćanski moralist, ovo je djelo bilo nešto manje objavljivano u Europi. No to ne znači da je bilo manje popularno. U British

⁹⁹ Citati iz M. Tomasović, o.c. 106; *Carmen*, 45-56 i *Karstjanin Isukarsta*, 53-63

Museumu čuva se primjerak Evangelistara (Köln, 1529) na kojem je kralj Henrik VIII. zapisao nekoliko opaski.

U XVI. st. francuski intelektualci veoma cijene *Evangelistar*: Jacques Billy - prevoditelj patrističkih djela ističe tri vrline Marulićeva djela: stilsku ugladenost (*dictio plana et suavis*) pobožnost i biblijske natuknice.

Od *Institucije* se *Evangelistar* donekle razlikuje u metodološkom postupku i sistematizaciji građe. U uvodu Marulić ističe etiku "koja se izdiže iznad svih znanosti, jer se bavi uređenjem vladanja u životu". Tri su glavne vrline: *fides*, *spes*, *caritas* i prema tim je pojmovima raspoređeno cijelo djelo: vjera u 28 poglavlja, nada u 57, a ljubav-čovjekoljublje u 108.

Djelo je to u kojem Marulić izlaže moralnu etiku, vrline i kreposti i suprotstavlja ih ljudskim slabostima i porocima. Dragocjena su zapažanja o ljudskom životu i stvarnosti.

Quinquaginta parabolae – 50 kratkih jednostavnih priča s ne suviše istaknutom moralizatorskom i didaktičkom notom. Vezane su za svakodnevni život, za obična zanimanja (ribar, kormilar, ptičar, ugljenar, pastir, kosac) i temeljne ljudske karaktere (hvalisavac, lakomac, besposličar, izjelica, lažljivac). Evo kako Marulić piše o đavolovu ptičarenju¹⁰⁰:

Ptičar postavio čuka nasred polja, podigao lijepu zelenu živicu naokolo, zataknuo u nju sedam šiba namažanih lijepkom za hvatanje ptica i stao ih oštrim zviždukom dozivati iz obližnjeg šumarka. One su začuđeno obljetale oko čuka, lepršajući lebdjele u zraku i konačno sjedale na ljepljive šibe. Jedne se od njih tako čvrsto priljepiše da ih je ptičar dotrčavši uhvatio i ubio. Druge se pak samo malo priljepiše te se, prije nego što su bile uhvaćene, odanle izbaviše i odletješe izigravši ptičara.

Taj opis lova ptica, iz svakidašnjeg života, vjerojatno je inspiriran prizorima koje je Marulić vidio u splitskom polju. Prijelaz iz priče, iz parabolikoga u alegoričko pripovijedanje slijedi dalje: "Taj je ptičar đavo. Čuk je privlačna naslada tijela, sedam šiba s lijepkom sedam smrtnih grijeha", a završava citatom iz Starog zavjeta: "Naša je pomoć u imenu Gospoda koji je stvorio nebo i zemlju".

Od ostalih djela biblijsko-teoloških navest ćemo *De humilitate et gloria Christi* (O poniznosti i slavi Kristovoj) iz 1519. godine i *De ultimo Christi iudicio* (Propovijed o Kristovu posljednjem sudu) objavljenu 1901.

3.3. Ostala prozna djela na latinskom jeziku

Dialogus de laudibus Herculis razgovor je između teologa i pjesnika. Postavlja se pitanje: kako pomiriti grčku i rimsku tradiciju i panteističku mitologiju sa suvremenom kršćanskom stvarnošću. Marulić je uzeo od antike oblik dijaloga da bi iskazao svoje

¹⁰⁰ Marko Marulić, *Latinska manja djela I*, prijevod B. Gilavičić, Split, 1992, str.346.

misli. Valja istaknuti ne samo idejnu problematiku nego i književno-teorijska pitanja koja Marulić postavlja.

Na početku sam spomenula da je pisao povijesna djela, da ima radova iz područja arheologije i epigrafije, leksikonske priručnike i pisma.

Tako je preveo *Ljetopis popa Dukljanina* na latinski jezik pod naslovom *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*. Rački je ustanovio da se Marulić nije doslovno držao teksta, tako da se dijelom taj prijevod može smatrati autorskim radom. In *epigrammata priscorum commentarius* (*Tumač natpisa starih*). Iz samog se naslova vidi da je Marulić skupio izvjestan broj natpisa i filološki ih obradio i prokomentirao. Najzanimljiviji su natpisi iz Solina i Trogira koje je, šeući u društvu prijatelja D. Papalića po Saloni, obilazio i proučavao. Cjelovit je autograf pronađen u Oxfordu¹⁰¹. Marulić u komentarima citira antičke autore, pa čak i Plauta i Terencija.

Zavičajna pripadnost odražava se i u njegovu interesu za sv. Jeronima, u djelu *Život sv. Jeronima (Vita divi Hieronymi)*¹⁰² koje je D. Novaković pronašao i objavio 1994. godine.

Od leksikonskih radova valja spomenuti *Starozavjetne ličnosti (De Veteris Instrumenti viris illustribus commentarium)*, čiji je autograf pronašao i objavio Šime Jurić¹⁰³.

Njegova epistologrfska djelatnost pomoći će nam da ga povežemo s još jednom važnom odrednicom hrvatskoga humanizma (Vrančić, Pannonius, Vitez). Marulićeva privatna pisma, čije je objavljivanje prošlo dosta nezapaženo, objavljena su u zborniku *Colloquia Maruliana*¹⁰⁴.

Epistola Domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI. pontificem Maximum (Poslanica Marka Marulića Splićanina Hadrijanu VI. vrhovnom svećeniku o sadašnjim nevoljama i pobudnica za općekršćansko ujedinjenje i mir) potpisana 5. travnja i tiskana istog mjeseca 1522. u Rimu, pripada djelima protuturske tematike, koja su veoma karakteristična za hrvatski humanizam. I diljem Europe postoji u govorništvu i epistolografiji interes za tu temu, no naši humanisti neposredno sudjeluju u ratovima protiv Turaka i pred zidinama vlastitih gradova dočekuju neprijatelja. Juraj Šižgorić piše stihove o pustošenju šibenskoga polja, Jan Panonije je na bojnopolju i to ratovanje ima snažnoga odjeka u njegovome pjesništvu, Ivan Vitez od Sredne, kao

¹⁰¹ Darko Novaković, *Dva nepoznata Marulićeva rukopisa u Velikoj Britaniji*. Colloquia Marulliana. VI, Split 1997, str. 5-11

¹⁰² Darko Novaković, *Novi Marulić "Vita divi Hieronymi"*. Colloquia Maruliana. III, Split 1994, str. 8-10

¹⁰³ Marcus Marulus, *De Veteris Instrumenti viris illustribus commentarium*, edidit. Latina praefatione et indice instruxit Simon Jurić. Zagreb, 1979. Ponovna su izdanja s prijevodom Branimira Glavičića objavljena 1984. i 1989.

¹⁰⁴ Miloš Milošević, *Sedam nepoznatih pisama Marka Marulića*. Colloquia Maruliana I, Split, 1992, 5-53

očevdac, opisuje u pismu papi poraz kod Varne 1444, a u Bečkom Novom Mjestu održat će izaslanicima europskih vladara vatrene govore protiv Turaka. Juraj Divnić nakon krbavske bitke 1443. godine odlazi na bojno polje i opisuje papi Aleksandru VI. sve strahote koje je kršćanska vojska pretrpjela¹⁰⁵. Zajednička su mjesta opisi strahota i patnji kršćana. Marulić ih ovako opisuje¹⁰⁶:

Ovo su nevolje koje nas tište: nevjerni nam Turci svakodnevnim provalama zadaju jada i neprekidno nas muče: jedni se kolju, drugi odlaze u ropstvo, imanja se razgrabljuju, stoka odvlači, zaseoci i sela izgaraju u vatri, a polja, koja su nam obrađena omogućivala život, dijelom se pustoše, dijelom, ostavljena bez obrađivača, rođe trnjem, ne žitom. Samo zidovima branimo svoj ostanak i zadovoljni smo što zbog nekog prividnog mira jedino gradovi naše Dalmacije nisu još opsjedani i izloženi jurišu. Pošteđeni su dakle samo gradovi, a sve je ostalo izloženo pljački i grabežu.

Marulić je u hrvatskim stihovima opisao potresnu sliku nezaustavljivog turskog prodora prema zapadu u pjesmi *Molitva suprotiva Turkom*:

*Luge, sela, grade popliniv s'žegoše
Muže, žene, mlade svezav povedoše.
Ubiše junake koji se arvihu
A ine nejake u sinžir vedihu.
Sinke porubiše od krila materam
I jošće činiše vašćine njih hćeram,
Daleč rastavlja ju od draga miloga (5-11)*

Konačni udarac Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu Turci će zadati 1526. kod Mohača. Kakav je, dakle, položaj Marulića u okviru hrvatskoga humanizma i zašto ga se naziva "ocem hrvatske književnosti"? Neozaobilazne su ovdje značajke kojima ga određuje Tomasović: *trojezičnost* i *troliterarnost*. Trojezičnost jer je pisao na latinskom, na hrvatskom i na talijanskom jeziku, a troliterarnost jer je *poeta christianus* – kršćanski pjesnik, pjesnik djela duboko moralne kršćanske tematike, zatim *poeta doctus* – učeni pjesnik antičke tradicije i *začinjavac* – pjesnik senzibiliteta i izričaja svoga vlastitog naroda. Zbog svega toga možemo potvrditi rečenicu izrečenu na početku da je Marulićev opus u okviru hrvatskoga latinizma najbogatiji, najpospešniji i najraznorodniji.

¹⁰⁵ Cf. *Govori protiv Turaka*, preveo i uredio Vedran Gligo, Split, 1983.

¹⁰⁶ Marko Marulić, *Epistola ad Adrianum V.P.M., Poslanica papi Hadrijanu VI., Epistle to pope Adrian VI. 1522*, Zagreb-Split, 1994.

Bratislav LUČIN (Split)

MARULIĆEVI LATINSKI EPIGRAMI

Govor o epigramu kao književnoj vrsti najbolje je započeti od objašnjenja naziva: grčka riječ *epigramma* znači "natpis". Naime, izvorno je epigram bio kratak i jednostavan natpis urezan na nadgrobnom spomeniku ili na zavjetnom daru. Kada se tijekom vremena udalji od svoje prvotne namjene te se razvije u samostalnu književnu vrstu, epigram će i dalje zadržati svojstva što ih je uvjetovala prvotna njegova funkcija: kratkoću i vezanost za kakav konkretan povod. Epigramom se, možemo reći, najčešće nešto komemorira ili komentira.

Već najraniji epigrami bili su sastavljeni u stihovima, obično u elegijskom distihu, koji će tijekom cijele generičke povijesti ostati kudikamo najčešći (iako nipošto isključivi) metar epigramskoga pjesništva.

Književni epigram doživio je prvo svoje zlatno doba u grčkoj književnosti helenističkoga razdoblja, kada se, udaljavanjem od izvorne funkcije, širi tematski njegov opseg: pojavljuju se fiktivne nadgrobnice slavnim ljudima, fiktivni zavjetni epigrami, epitafi životinjama, pjesme o vinu, ženama, dječacima i ljubavi, politički, satirični i opisni epigrami. Zarana usvojen u rimskoj književnosti, latinski epigram doživljava svoje vrhunce u djelima Katula i Marcijala. Za potomstvo je kanonskim postao upravo onaj oblik epigrama koji je vrlo čest u Marcijala: kratak, elegantan sastavak u elegijskom distihu (rjeđe u kojem drugom metru, npr. hendekasilabu ili skazonu), koji završava duhovitim komentarom, neočekivanim obratom ili zlobnim žalcem. Tematski krug Marcijalovih pjesama odrazuje čitav raspon rimske epigramatike: od prigodnica, popratnica i šala, preko moralnih refleksija i polemičkih istupa osobne i književne naravi, do neobuzdanih rugalica i žestokih invektiva te erotskih i lascivnih sastavaka.

Preskaćemo ovdje kasnoantičko i srednjovjekovno doba žanrovske povijesti jer je za našu temu od male važnosti. Novi procvat doživljuje epigramsko pjesništvo u razdoblju humanizma. Značajke su humanizma, kao što je poznato, težnja k nasljedovanju pisaca klasičke antike, usmjerenost prema zbiljskom životu, kritički odnos prema velikom dijelu općeprihvaćenih istina, jačanje uloge pojedinca u društvenom i intelektualnom životu, afirmacija djelatne vrline. U takvu ozračju epigram postaje omiljenom i visoko cijenjenom pjesničkom vrstom kao idealno sredstvo iskazivanja društvenih i intelektualnih refleksa, oštroumnosti i duhovitosti, obrazovanosti i pjesničke vještine. Jedna uspjela pjesnička minijatura mogla je iznijeti

na glas svojega tvorca ili onoga kome je posvećena. Epigram se, kaže Jakob Burckhardt, uvažavao kao najkoncentriraniji oblik slave.

Sretna je podudarnost da su upravo na pragu humanizma ponovno otkriveni Marcijalovi epigrami: pjesnik dokraja uronjen u zbilju, nespутano realističan, neopterećen izravnim moraliziranjem, tehnički virtuozan, postao je za humaniste kanonski auktor žanra.

Najranijom zbirkom humanističkih epigrama smatra se *Hermaphroditus Antonia Beccadellija* (1394-1471), prilično lascivna sadržaja. Među epigramatičarima 15. i početka 16. st. prvenstvo svakako pripada piscima s talijanskog tla, od kojih se ovdje može spomenuti samo nekolicina: Enea Silvio Piccolomini (1405-1464), Giovannantonio Campano (1429-1477), Ugolino Verino (1438-1516), Michele Marullo (oko 1453-1500), Angelo Poliziano (1454-1494), Jacopo Sannazaro (1458-1530), Lancino Corti (1460-1512). Izvan Italije osobitu je slavu stekao Nijemac Euricius Cordus (1486-1535). Među hrvatskim latinistima 15. i 16. st. kao vrsni epigramatičari ističu se Ivan Česmički (1434-1472), Marko Marulić (1450-1524), Ilija Crijević (1463-1520), Damjan Benešić (1477-1539) i Antun Vrančić (1504-1573).

Donedavno na ovaj popis teško da bismo uvrstili ime Marka Marulića. Njegova je pjesnička ostavština na latinskom doduše žanrovski vrlo raznolika (obuhvaća kršćanske himne, dijaloške stihove, versificirane sažetke svetačkih legendi, pjesničke poslanice, elegije, epigrame i prepjeve), no epigrama je u njoj donedavno bilo razmjerno malo (točnije: dvadesetak, od kojih dobar broj prigodnih, a samo nekoliko uistinu antologijskih). Stanje se, međutim, stubokom promijenilo kada je Darko Novaković 1995. godine u Glasgowu pronašao rukopis koji među ostalim sadrži oko 600 dotad posve nepoznatih Marulićevih stihova. Naime, većina glasgowskih pjesama pripada omiljenoj humanističkoj vrsti - epigramu. Količinski dobitak možda se ne čini velikim, ali treba znati da dostupni nam Marulićev pjesnički korpus na latinskom jeziku - ne računajući ep *Davidias* - ukupno obasiže nešto više od 2.100 stihova, i to *nakon* glasgowskoga otkrića. No od tvarnog uvećanja kudikamo je važnije uistinu iznenađujuće proširenje tematskog, žanrovskog i poetičkog obzora Marulićeve muze, koje nam se razotkriva u glasgowskoj zbirci. Tome je pridodati i novosti u metričkom repertoaru te proširenje kronoloških naznaka i granica pjesnikova stvaranja. Izlaganje koje slijedi temelji se na otkrićima Darka Novakovića, objavljenima u *Colloquia Maruliana* VI (Split, 1997), gdje je objavljena *editio princeps* glasgowskih epigrama, te na knjizi *Glasgowski stihovi* (priredio i preveo D. Novaković, Matica hrvatska, Zagreb, 1999), koju preporučujem svakom tko se želi potanje upoznati s Marulićevim epigramima.

Glasgowska zbirka, sačuvana u prijepisu nastalom nedugo nakon Marulićeve smrti, sadrži 141 sastavak, od kojih je samo 11 bilo poznato otprije. Gotovo svi su ispjevani u elegijskom distihu, a većina pripada epigramskom pjesništvu, uz nešto primjeraka hibridne vrste epigramske poslanice te nekoliko poslanica i elegija. Prepisivač je tekstove unosio bez osobita reda, ali na osnovi raznih signala može se odrediti vrijeme

nastanka velikoga broja epigrama. Najranije su nastale kratke, dvostišne parafraze mitoloških tema, zapravo pojedinih epizoda Ovidijevih *Metamorfoza*: posrijedi su, očito, vježbe nastale još u školskim klupama. Ima ih čak 60-ak, ali zbog svoje kratkoće ipak čine manji dio glasgowskih stihova. Najkasniji tekst u rukopisu, možda posljednje Marulićevo djelo uopće, jest poslanica papi Klementu VII. Budući da je on izabran 19. XI. 1523, a Marulić je umro 5. I. 1524, jasno je da je pjesma nastala u posljednjih nekoliko tjedana pjesnikova života. Već i po tom vremenskom rasponu, koji obasije više od 50 godina, zapravo cijeli Marulićev stvaralački vijek, glasgowska je zbirka dokument iznimne vrijednosti.

No čitatelj koji otvori glasgowske stihove najprije će zapaziti nešto drugo: pretežito ozbiljni i suzdržani Marulić, pisac isključivo kršćanskog nadahnuća, neumorni moralist i dosljedni didaktičar, pjesnik koji si posve rijetko dopusti kakav laganiji ton (ali i tada s poučnom primisli), ponešto strogi i često zabrinuti Marulić, kakav ostaje urezan u svijesti svakog čitatelja - ovdje se otkriva u potpuno drugačijem svjetlu.

Najveće iznenađenje koje donosi glasgowski rukopis, takvo da je (s pravom) dobilo epitet senzacionalnoga, jest činjenica da je splitski humanist pisao ljubavne stihove. Nekoliko takvih pjesama u glasgowskoj zbirci izazvalo je pozornost obrnuto proporcionalnu njihovoj malobrojnosti, i to zato što su potpuni *novum* i zasad *unicum* u čitavu Marulićevu opusu. Na mogući zaključak da u rukama imamo ostatke obilnije ljubavne produkcije (koju je zacijelo sam pjesnik uskratio očima potomaka) navodi nas suvereno poznavanje pravila ljuvenoga pjesnikovanja te raznovrsnost uzoraka, koji zahvaćaju raspon od nježnih lirskih očitovanja (46: *Molba muzama u zaljubljenosti*; 48: *Djevojka Mirka*) preko otvoreno erotiziranih pošalica (37: *Protiv pijanog Peše*), do posve izravnog komentiranja raznih oblika seksualne prakse, uz spominjanje zazornog, opscenim atributom opremljenog, antičkog božanstva plodnosti (141: *Prijapu*). Ovoj posljednjoj skupini, samo na znatno aluzivniji način, pripadaju i neki lascivno-mitološki epigrama (68: *Pretova kći Mera, koju je Jupiter obljubio a Dijana ubila*; 94: *Ija odnosno Izida*; 109 i 110: *Tirezija*; 136 i 140: *Ija pretvorena u kravu*).

Drugu tematski naistaknutiju, ali i stihovno najbrojniju skupinu čine pjesme koje nam Marulića predstavljaju kao izvrsna, prvorazredna satiričara. U njima pjesnik britkim stihovima ismijava mane svojih sugrađana, mijenjajući već prema prigodi stupanj žestine - od podsmijeha preko ironije do poruge i invective. Podsjetimo se ovdje da je tematski luk hrvatske Marulićeve poezije Tonko Maroević okarakterizirao rubnim pojmovima: "od poruge do molitve". S još većom utemeljenošću sada taj raspon možemo izmjeriti i u latinskom odsječku opusa.

Čini se da su najveći Marulićev gnjev izazivali loši pjesnici (2: *Protiv Pamfaga, lošega pjesnika*; 47: *Protiv Jakotina, najgorega pjesnika* - ovom je posvetio još tri epigrama: 34; 35; 42). No nije prezao ni od posve osobnih obračuna (11: *Protiv Sabela, podejenjivača Marka Marulića*; 26: *Marko Marulić protiv kritičara svojih djela*). Satirički poriv bio je kadšto toliko jak da ga Marulić nije mogao suspregnuti ni u nadgrobnici (21: *Epitaf Stjepana Capogrossa*; 139: *Epitaf Spličanina Lukše de Bilša*).

Osobito je drastičan virtuozi distih uperen protiv splitskog nadbiskupa Bartolomeja Averoldija (17).

Na meti većine satiričnih epigrama našli su se Marulićevi sugrađani, često predstavnici lokalnoga polusvijeta. Pred nama promiče čitava galerija čudaka, "oridinala", pojedinaca koji ne mogu skriti svoje mane, ili se nedolično ponašaju, ili se sudbina poigrala s njima na koji neobičan način. Tu je gizdelin i snob (28; 130), pijanac (44) i brbljavac (70), smušeni zaljubljenik (36), mahniti jahač (55), bludnica (59), pohotnik i muž koji se boji da ne postane rogonja (56), lakomac (51), nemoćni starac koji ne može zadovoljiti ženine prohtjeve (4)... Pri tom, po ugledu na antičke uzore, Marulić ne preza ni od ismijavanja fizičkih nedostataka (kostobolja: 8, 9, 10; balavost: 11; ružnoća: 69). Likovi su nam predstavljeni na različite načine, kadšto izravno imenovani, kadšto pod antičkim pseudonimima (Bas, Sabel, Polifem). Uza svu prisutnost lektirnih elemenata (preuzetih iz Marcijala i drugih) nema dvojbe da je većina adresata bila pjesnikovim suvremenicima lako prepoznatljiva.

No epigrami su Maruliću i sredstvo iskazivanja sasvim drugačijeg odnosa prema sugrađanima, prijateljima, znancima i drugim suvremenicima. Glasgowska zbirka sadrži pohvalnice prijateljima (30: *Jeronimu Papaliću, najodličnijemu od svih svirača*; 43: *Alberti, svirač na lutnji*; 52: *Frani Sriči, plesaču*; 63: *Marin, koji slatko pjeva na gozbi*), poticaje mladim pjesnicima (40: *Katerinu, hvarskom pjesniku*; 132: *Febu, za mladića Hanibala koji se posvetio pjesništvu* - vjerojatno se odnosi na Hanibala Lucića), iskaze prijateljske uzajamnosti (5: *Tripunu Bući*; 71: *Najdražem Nikoli*; 137: *Frani Božićeviću*).

Već tu krug se adresata proširuje izvan splitskih okvira, na Hvarane i Kotorane, pa i na stanovnike suprotne jadranske obale (41: *Pjesniku Ivanu Asklepijanu*), no još više će to doći do izražaja u sljedećoj jasno profiliranoj skupini, koju čine nadgrobnice. Uz epitafe sugrađanima i sugrađankama (15; 16; 21; 138; 139; izvan glasgowske zbirke: Jurju i Perini, Krsti Nigeru (Šimunu Selimbriću), zatječemo u ovoj vrsti i sastavke "u smrt" poljičkoga kneza Darka Dražojevića (također izvan glasgowske zbirke), mletačkoga dužda (12; 13), svete Katarine (izvan glasgowske zbirke), pa i turskog sultana (14). Osobito je zanimljivo da se među epitafigama nalaze i dva posvećena životinjama (31: *Konj Dorat*; 32: *Smrt Marinova sokola*), koji zajedno s antologijskom *Tužaljkom protiv ubojice psa Mora* (22) znače potpunu tematsku novost, ali i svjedoče o još jednoj plemenitoj crti Marulićeva značaja.

Posebna vrsta odgovora na društvene okolnosti obuhvaćena je skupinom epigrama koje možemo nazvati političkima. Ni tu se Marulićev vidokrug ne zaustavlja na komunalnim granicama (*Splitskim plemićima*; *Svećenicima*; oba izvan glasgowske zbirke) nego se širi do europskih obzora (18: *O Francuzima i Španjolcima koji međusobno ratuju*; 19: *Protiv nesloge kršćanskih vladara*; *Dijalog Marka Marulića: auktor i car*, izvan glasgowske zbirke). Većina političkih epigrama sadrži manje ili više izraženu moralističku crtu, koja izbija i u nekim epitafigama i satiričnim sastavcima. Prigodnim epigramima nazvat ćemo one koji sadrže čestitke

novoizabranom gradskom knezu (1), duždu (23; 24; 25), papi (127; 128), ili im je namjena da budu natpisi na javnim građevinama (7; 64). Izvan glasgowske zbirke ovakvi su popratni epigrami uz vlastita djela (uz *Starozavjetne ličnosti, Propovijed o posljednjem Kristovu sudu, Dijalog o Herkulu*).

Napokon, sačuvano je nekoliko epigrama čisto refleksivne (54: *Protiv sudbine*) ili moralno-opominjuće naravi (65: *Bratu Šimunu, da odustane od kocke*) te dvije pjesničke igre, dva tzv. palindromska epigrama, koji se mogu čitati u različitim smjerovima (horizontalno i uspravno, unaprijed i unatrag), pri čemu tekst zadobiva posve suprotan smisao (*Stihovi ravno pročitani - stoički, okomito pročitani - epikurejski; Odvjetnik - dobar ako se stihovi čitaju unaprijed, loš ako se čitaju unatrag*; oba izvan glasgowske zbirke).

Glavni pjesnički uzor Maruliću jest dakako Marcijal, od kojeg preuzima dvočlanu (pojednostavnjeno govoreći) strukturu epigrama, pri čemu prvi dio ima ulogu ekspozicije, pripreme, stvaranja napetosti, iščekivanja ("Erwartung"), a drugi dio donosi zaključak, razrješenje ("Aufschluss"), redovito u obliku kakve elegantno poetirane formulacije, ili neočekivana obrata, paradoksa, satiričnoga žalca i sl. Podrobnija filološka pretraga, koju je proveo D. Novaković, pokazala je da Marulićevi epigrami sadrže i brojne verbalne odjeke (tj. preuzete riječi, sintagme, metričko-frazeološke sklopove) ne samo iz Marcijala nego iz mnogih drugih auktora, među kojima je na prvom mjestu Ovidije (ne samo njegove *Metamorfoze* nego i *Ljubavno umijeće!*), zatim iz Propercija, Juvenala, Perzija, pjesnika *Latinske antologije* te gotovo svih rimskih epičara, pa i nekih ranokršćanskih pjesnika. Ti su lektirni odjeci iz obzora humanističke poetike posve legitimni, dapače poželjni, a vrlo su indikativni za interpretaciju Marulića kao humanističkog pjesnika.

Napokon, zanimljivo je primijetiti da se u epigramu 36: *Tomi, koji zimi oblači laganiju odjeću* barata nedvojbeno petrarkističkim rekvizitom, antitezom žege i hladnoće, ali u svrhu posmijeha, pa bismo mogli govoriti o antipetrarkističkoj pjesmi. Čini se da u njoj možemo naći i izravne verbalne odjeke iz *Kanconijera* (usp. *Epigr.* 36, 6: *Vreris hyberno, sole tepente tremis* - *Kanconijer* 150, 6: "Di state un ghiaccio, un foco quando i verna"). Napominjem uzgredice - jer nije riječ o epigramu - da je elemente petrarkističke elokvencije (doduše mahom poznate iz latinske ljubavne elegije) moguće prepoznati i u lirskom sastavku u safičkoj strofi (46).

Iako količinski nevelik dio ukupnoga mu latinskog opusa, epigrami su neobično važni za cjelovito poznavanje i valjanu procjenu Marulićeva književnog profila. Oni nam svojega tvorca otkrivaju kao osobu izrazito svjetovnih interesa i zauzetosti; obuhvaćaju tipičan humanistički raspon tema i motiva; kompozicija i retorički ustroj gotovo su im uvijek besprijekorni; napokon, neki među njima pripadaju u sam vrh epigramskog pjesništva 15. i 16. st., te uvode Marulićevo ime u antologiju europskog epigrama.

Kao uzorak tematskoga raspona Marulićeve epigramske produkcije slušateljima su podijeljeni tekstovi epigrama 37: *Protiv pijanog Peše*, 36: *Tomi, koji zimi oblači*

laganiju odjeću, 4: Marku, kojega mrzi supruga, 65: Bratu Šimunu, da odustane od kocke, 26: Marko Marulić protiv kritičara svojih djela, 17: Protiv gospodina Bartolomeja Averoldija, splitskog nadbiskupa, 15: Epitaf Bernardice Pavonije, 31: Konj Dorat (svi u prepjevu D. Novakovića).

Kao primjer za ilustraciju strukture epigrama i Marulićeve pjesničke vještine podastrta je raščlamba epigrama 37: *Protiv pijanog Peše*.

*Peša pred očima svijeta na moju se djevojku čitav
Svalio, pijan ko čep, gubeći nad sobom vlast.
Bezbrizan javno je stao ramena joj dirati nježna,
Rukom poludjelom njen prebijeli grliti vrat.
Jadan sam: činio on je što sam bih učinio rado.
Smije li Bakho to – Amore, sretan ti put!*

Raščlamba:

1. *Peša pred očima svijeta na moju se djevojku čitav*
2. *Svalio, pijan ko čep, gubeći nad sobom vlast.*
3. *Bezbrizan javno je stao ramena joj dirati nježna,*
4. *Rukom poludjelom njen prebijeli grliti vrat.*

1-4: Opis situacije.

1-2: Total; uvode se likovi: Peša, djevojka, epigramsko "ja".

3-4: Detalji (ramena, ruka, vrat); pojačava se erotski aspekt situacije (i to javne), raste napetost.

5. *Jadan sam: činio on je što sam bih učinio rado.*
6. *Smije li Bakho to - Amore, sretan ti put!*

5-6: Obrat i poenta.

5: Proizvodi se učinak iznevjerena očekivanja: umjesto očekivane srdžbe na Pešu (ili na djevojku), pjesnički subjekt iskazuje zavist prema Peši (ljubomoran je na konkurentov uspjeh, a ne na konkurenta samog!). Obrat na razini sadržaja signaliziran je promjenama na razini izraza: emocionalni uzvik; promjena subjekta i glagolskog lica (3. jd. > 1. jd.)

6: Razrješenje: pjesnički subjekt shvaća koje sredstvo učinkovito vodi do ljubavnog uspjeha: smjelost koju daje vino. Poenta je literarizirana, pa i maskirana, tzv. mitološkom metonimijom, koju čitatelj mora dešifrirati. Pri tom se stvara nov duhoviti učinak: Amora, boga svemoćna u ljubavi, na njegovu je području nadvladao bog iz

drugog "djelokruga" - Bakho. Pjesnički subjekt posve pragmatično (a u izrazu kolokvijalno) napušta slabijega i priklanja se jačemu.

Krešimir BAGIĆ (Zagreb)

PJESNIČKI NARAŠTAJ DEVEDESETIH

U utjecajnoj studiji "Poetika postmodernizma" Linda Hutcheon podsjetila je na nesvakidašnju intervenciju Michaela Ashera. Riječ je o čovjeku koji je pješćanim mlazom očistio zid milanske galerije Toselli kako bi svijetu 'objavio' malter kao svoje umjetničko djelo. Ta je intervencija *dovela u pitanje i 'djelo' i galeriju*¹, te iznova aktualizirala raspre o odnosima kreacije i destrukcije, umjetničkim konvencijama, pojmu ruba i mogućnostima njegova prekoračivanja.

Na radikalnost, doslovnost i očitost Asherove 'akcije' asocirale su me kreativne strategije najmlađih hrvatskih pjesnika, onih koji su se javili devedesetih godina. Njihove su knjige poput spomenutog pješćanog mlaza kritički osvijetlile bitna iskustva hrvatskoga pjesništva zadnjih nekoliko desetljeća te u prvi plan istaknule narcističko osamljivanje subjekta, stilizirano 'prepisivanje' svakodnevnih prizora, intertekstualnu i intermedijalnu gestualnost, žanrovsku mimikričnost, fragmentarnost i kolokvijalizaciju lirskog idioma kao uporišne točke novih pjesničkih praksi...

Za razliku od prethodnih, naraštaj devedesetih nije imao uporišnog mjesta svoje promocije. Njegovi su se pripadnici oglašavali u povremenim publikacijama časopisnog ili zborničkog tipa (Godine, Zor, Libra, Rijek, Aleph, Homo volans...) ili pak u Quorumu, kulturnom časopisu osamdesetih koji je zadržao sklonost prema urotničkoj žestini pisanja najmlađih. Važniji pjesnici koji su se javili u desetljeću na izmaku su: Tvrtko Vuković, Katarina Mažuran, Ivan Herceg, Alen Galović, Damir Radić, Tatjana Gromača, Ivica Prtenjača, Dragan Jurak, Zvezdana Bubnjar, Krešimir Pintarić, Srđan Sacher, Katarina-Zrinka Matijević, Robert Perišić, Milana Vuković, Kemal Mujičić-Artnam, Radenko Vadanjel, Lucija Stamač, Tomislav Bogdan, Sanjin Sorel, Stjepan Balent, Ana Brnardić, Dorta Jagić, Lana Derkač i dr.

Teško bi se moglo kazati da je kontekst devedesetih u Hrvatskoj pogodio poeziju. Prva polovica desetljeća obilježena je ratom, a druga ozbiljnom krizom. Katastrofična je zbilja potpuno obesmisllila ionako erodirane vrijednosti i dokinula mogućnost postojanja bilo kakve vrijednosne hijerarhije. Netko bi mogao pomisliti kako je rat uzrokovao naglo stvaranje novog sustava vrijednosti. No, postmoderna se ravnodušnost toliko ukorijenila u našoj sredini da je (bar u lirici najmlađih) nadjačala i stvarnosnu ratnu apokalipsu. Pjesnici koji se javljaju usred rata uglavnom rat ne tematiziraju (ili to čine vrlo diskretno, rubno i

¹ Usp: Linda Hutcheon - *Poetika postmodernizma*, Svetovi, Novi Sad, 1996, preveli: V. Gvozden i Lj. Stanković, str. 26.

uspūt)², oni odustaju od lirskih projekata koji bi pretpostavljali bilo kakav angažman ili akciju, bave se privatnošću, pjesmu prave nasumičnim nizanjem konkretnih detalja i rečenica kojima su okruženi, bacaju se na posao slijedeći "novu izreku da tko traži ne nalazi"³. Kao tekst koji na tipičan način zrcali senzibilnost i tvoračke postupke devedesetih ovdje ću citirati pjesmu *Vikend broj 31* Tvrtka Vukovića. Da ne bi bilo zabune: izdvajajući Vukovićev tekst nisam pokušao izdvojiti najkvalitetniji tekst, nego tekst koji je moguće interpretirati kao simptom općeg stanja.

VIKEND BROJ 31

*Ivan je mrtav. Cecilija ima psa. Zove se Lucky. Marina je operirala tumor na maternici. Baka kuha juhu od paradajza. Mrzim juhu od paradajza. Danima jedem samo jaja. Mesa nema. Volim jesti meso. Vikendom nema struje. Struja je skupa. Život je jeftin. Susjedi su debeli i dosadni. Grad je porušen. Kuća je čitava. Birtije su prazne. Policijski je u jedanaest. Zagreb je privlačan. Vlak polazi u tri. Stvari su spakirane. Odlazim. Dočekat će me Neda. Neda je lijepa. Zadovoljan sam.*⁴

Gomilanjem 'informacija' o sebi i neposrednoj okolini Vukovićev subjekt zapravo insistira na raspršenosti svoje svijesti, jer se ta raspršenost može sugerirati tek kada se dokine semantička vrijednost 'informacijama' koje je unio u tekst. Izmjenom kratkih jednostavnih rečenica, njihovom uvjetnom korespondencijom i potpunim odustajanjem od metaforičnosti taj subjekt istodobno legitimira nezainteresiranost i za prostor zbilje i za prostor imaginacije. Stoga je njegovu zaključnu konstataciju (*Zadovoljan sam*) moguće shvatiti i kao doslovno autsajdersko osvještavanje vlastite pozicije i kao autoironičan izričaj. U oba slučaja lirski govor ima terapijsku funkciju. Jer: riječ je o subjektu koji je pristao na svoje izgnanstvo i kojemu upravo zbog tog pristanka prijeti iščeznuće. Ovakav ravnodušan subjekt, ovakav nemetaforičan ('novinarski') pjesnički stil i diskurzivni obrazac pjesme u prozi temeljne su odlike lirskih diskurza većine naših najmlađih pjesnika. Kao korelate navedenoj Vukovićevoj pjesmi i njezinoj pseudopoeti (*Zadovoljan sam*) nasumično izdvajam i prisposobljujem sljedeće stihove njegovih vršnjaka:

- *U stvari, ništa se ne događa.* (A. Galović)⁵

² Zanimljivo je da su za lirskim svjedočenjima o ratu najviše posezali pjesnici koji su se oglašili pedesetih i šezdesetih godina. To bjelodano potvrđuje i zasigurno najprevođenija hrvatska knjiga u desetljeću na izmaku, antologija ratne lirike *U ovom strašnom času* Ive Sanadera i Ante Stamaća. U nju je od pjesnika koji su počeli objavljivati devedesetih uvrštena samo jedna pjesma Milane Vuković. Uvid u produkciju njezinih vršnjaka otkriva kako takvu simboličku zastupljenost najmlađih nisu 'skrivali' Sanader-Stamaćevi estetski kriteriji, nego nezainteresiranost mladih autora za ispisivanje aktivističkih ili manifestnih lirskih iskaza, iskaza koji bi (makar posredno) uključivali kolektivno iskustvo.

³ Achille Bonito Oliva - *Postkritika*, Republika, br.10/11/12, Beograd, 1985, preveo: Antun Maračić, str. 259.

⁴ Tvrtko Vuković - *Vikend broj 31*, Slijeganje ramenima, Meandar, Zagreb, 1995, str. 50.

⁵ Alen Galović - *Sijačice žita*, Malo tijelo jutro, Goranovo proljeće, Zagreb, 1994, str. 28.

- *Najbolje je pričati o vremenskoj prognozi.* (I. Herceg)⁶
- *Ovo je život koji mi odgovara* (T. Gromača)⁷
- *Ustvari, dobro sam --- i uopće nije loše --- još uvijek je dobro* (K.-Z. Matijević)⁸ itd.

Kolokvijalizacija lirskog idioma

Pjesnici koji su se javili sedamdesetih i osamdesetih mistificirali su i na različite načine iskušavali (gotovo sakralizirali) poziciju autsajdera, uglavnom se panično zatvarajući u prostor literature ili alternativne kulture. Pjesnici devedesetih prema svemu (pa i prema prostorima literature i kulture) iskazuju jednaku ravnodušnost. U tome je, koliko zasad mogu razabrati, njihova diferencijal specifična. Ako je ravnodušnost (makar i hinjena) glavno obilježje ponašanja lirskog subjekta, onda su improvizacija i insistiranje na nefigurativnosti pjesničkoga govora glavna obilježja poetskih tehnika devedesetih.

Majstorom lirske hiperbolizacije sadašnjeg trenutka, slučajnih pojedinosti i ni po čemu iznimnih situacija predstavila se Tatjana Gromača u nedavno tiskanom lirskom prvijencu "Nešto nije u redu?". Riječ je o autorici koja je na stanovit način sintetizirala nastojanja svojih vršnjaka oko kolokvijalizacije pjesničkoga jezika, upravo promocije tzv. stvarnosne poezije te prokazivanja svakog oblika lirske muzealnosti. Tematska ishodišta njezinih tekstova su npr. obiteljska prepirka, odlazak kod frizera, razgovor dviju žena u tramvaju, momci koji čiste snijeg, party, radnici koji u vlaku kartaju belu i sl. Ono što njezinu inačicu te 'stvarnosne poezije' čini privlačnom su zavodljiva narativnost, duhovitost tematizacije i izrazita komunikativnost teksta. Ona inzistira na stihovanim pričicama koje odlikuje umješno biranje iskaznih i iskustvenih perspektiva, uvjerljivi dijalozi i inventivna poetiziranja. Gromačin lirski model dobro ilustrira sljedeća pjesma:

Cura koja je sjeban

*Odlazi ujutro, vraća se nešto prije TV dnevnika.
Zapadno radno vrijeme.
Dugačak crni kaput, siva svjetlost na njenom licu.
Kosa zataknuta iza uha.
U njenom sandučiću nema ničeg
osim reklama za besplatnu dostavu pizze
i računa za vodu i grijanje.
Otključava vrata, baca stvari na pod.
Umiva se i dok se briše mekim frotirom
dugo gleda svoje lice u ogledalu.
Oblači staru isfucanu trenirku i sjeda pred TV.*

⁶ Ivan Herceg - *Naša druga imena*, Naša druga imena, Goranovo proljeće, Zagreb, 1994, str. 19.

⁷ Tatjana Gromača - *U poljskom zagodu na brijegu*, Nešto nije u redu?, Meandar, Zagreb, 2000, str. 69.

⁸ Usp: Katarina-Zrinka Matijević - *Ustvari, dobro sam*, Goranovo proljeće, Zagreb, 1995.

*Podgrijava jelo od jučer,
Gleda kroz prozor, pere zube,
Napokon, odlazi spavati.⁹*

Subjekt Gromačine poezije zorno potvrđuje da u životu – za razliku od gramatike – ne postoje samo tri lica, dapače da se ispod naoko nedužnog Ja mogu kriti čitavi svjetovi. Taj subjekt, naime, istodobno provodi kritičku mimezu svakodnevice i samokritičko propitivanje vlastite doživljajnosti. Njegova je raspršenost, među inim, signalizirana čestim prebacivanjem iz ženskog u muški rod te ludičkim povezivanjem tzv. visokih i niskih motiva i kategorija. On zapravo nastoji dedramatizirati stvarnost i svoju poziciju u njoj, te pritom iskazivačku lakoću nadrediti nekadašnjem grču. Neposredno iskustvo prati, dakako, i prikladan govorni idiom. Izrazi poput 'poštenjak do jaja', 'egzistencijalni bed' ili 'cura koja je sjebana' jasno upućuju na žargonsku opuštenost suvremenog loosera. Iako je u pojedinim tekstovima posve jasno da je Gromačin subjekt bitno teatraliziran, veseli njegova sklonost osporavanju inače tako tipične ravnodušnosti i pratećeg joj osjećaja nemoći.

Poput Vukovića i Gromače (čije su spisateljske prakse dijametralno suprotne - pojednostavljeno kazano, njegova je ekskluzivistička, a njezina žurnalistička), na kolokvijalizaciji lirskog idioma te na mistifikaciji konkretnog, sadašnjeg i trenutačnog ustrajno rade Ivan Herceg, Dorta Jagić, Alen Galović, Katarina Mažuran i dr.

Narcističko osamljivanje

Današnji je pisac, pa tako i pjesnici o kojima govorim, osuđen na nedoslovno ponavljanje, na traženje izvornosti u osvještavanju neizvornosti svakog iskustva i svake pomišljive rečenice. S raznih nas strana upozoravaju da je upravo repeticija vjerodostojan izraz trenutka. "Ako bi trebalo okarakterizirati trenutačno stanje stvari, rekao bih da je u pitanju stanje poslije orgija." - primijetio je Jean Baudrillard, utjecajni mislilac i jedan od ideologa postmoderne pa dodao: "Orgije su eksplozivni trenutak modernosti, onaj koji oslobađa u svim područjima. Danas je sve dopušteno, igre su odigrane i mi se kolektivno nalazimo pred krucijalnim pitanjem: Što raditi poslije orgija?"¹⁰ Čini mi se da je mogući odgovor najmlađih hrvatskih pjesnika na ovo pitanje - narcističko osamljivanje subjekta te intertekstualno i intermedijalno obnavljanje spomenutih igara. Narcističko je osamljivanje posljedica subjektova upornog fokusiranja detalja i prizora kojima je okružen, a koje je isključivo u funkciji njegove autoanalize i terapije. Ono je najočitije u pisanju Ivice Prtenjače, Lane Derkač i Radenka Vadanjela.

Staru ideju o blagotvornom učinku poezije, o simboličkom očuvanju ili ponovnom stjecanju mentalnog zdravlja bijegom u stih Prtenjača je aktualizirao već naslovom svoje prve zbirke "Pisanje oslobađa". Njegova se prigodna lirska terapija odvija u dvije faze – najprije se subjekt polemički sučeljava s okolnim svijetom kako bi naglasio vlastitu

⁹ Tatjana Gromača - *Cura koja je sjebana*, isto, str. 89.

¹⁰ Usp: Jean Baudrillard - *Nakon orgija*, Republika, br. 9/10, Zagreb, 1993, prevela: G. V. Popović, str. 74-84.

neprilagođenost da bi potom tako odnjegovanu 'autističnost' pokušao pretvoriti u kapital. Polemička oštrica Prtenjačina govora najviše je usmjerena prema potrošačkom društvu i njegovim statusnim simbolima. Višestruko se ističe da u svijetu oko nas nema istinskih vrijednosti, tj. da mu je temeljna odlika patvorenost. Blještavilo neonskih reklama, sakraliziranost novca, silikoni, semafori, ekrani... - to je (prema Prtenjači) inventar luna-parka u kojemu živimo. Budući da se opredijelio za samoću, njegov lirski protagonist insistira na razlici. Npr. ovako:

*u nedjelju kad ugase plavu neonsku reklamu
i ohlade se cijevi pune osamljenog plina
da samoća je savršena
ako je od prirodnih materijala¹¹*

Sučeljujući raznorodne diskurzivne matrice on razgrađuje i ironizira idejne koncepte koji stoje iza njih. Sintagma i rečenica najčešći su okviri u kojima posvjedočuje svoju 'moć govora'. Moglo bi se kazati kako je njegovo poetsko pismo na tragu šalamunovske ili maleševske euforične asocijativnosti i ludičnosti (osobito kada ispisi stihove poput "otok nema djecu/ on je nečiji pad u bakreno ljeto/ u koje pristaju plave jahte/ napuštene odisejima"¹²). Poetski svjetovi koje stvara trenutačni su, ekstravagantni i ekskluzivni oblici samozaborava bića uronjena u jezik.

Prtenjača uvažava činjenicu da mu orgije prethode te da su u njima sudjelovali drugi, što među inim znači da je njegova (naslovom proklamirana) terapija poezijom uvjetovana iskustvima i pisanjem njegovih prethodnika. Jezične igre za kojima poseže "prepisuju" već ostvarene prekide s kanoniziranim govornim praksama te izazivaju nastanak djelomice novog poretka čije su globalne oznake otvorenost, fragmentarnost i pluralnost. Riječ je zapravo o svojevrsnom heterogenom poretku, o tipu diskursa čije je inačice kreirala nekolicina pjesnika u sedamdesetim i osamdesetim godinama (Maković, Maleš, Čegec, Rešicki...). Ipak, zahvaljujući osvještavanju neizvornosti, Prtenjača svome pisanju uspijeva priskrbiti terapijsku funkciju, odnosno pronaći onu točku u kojoj i "prepisivanje" počinje oslobađati!

Lana Derkač, pak, inzistira na prodiranju u prostor nevidljivog, dvojbenog, nejasnog kako bi tamo osvijestila svoj identitet i egzistencijalno iskustvo. Taj prostor na kraju je pronašla u metafori šume. Epiteti za kojima poseže pri pretvaranju šume u simbol lirskog staništa jesu zatvorenost i tamnost. "Šuma je moja/ proširena postelja"¹³, uzvikuje ona, naglašujući intimnost i inspirativnost uspostavljenog odnosa. Tim stihovima Derkačeva kreativno pokazuje da je šuma simbol središta intimnosti kao što to može biti kuća, spilja ili katedrala te da "zatvoren pejzaž šume stvara sveto mjesto"¹⁴. Svijet izvan šume prikazan je kao do krajnjih granica isparceliran prostor, kao prostor u kojemu su moguća samo

¹¹ Ivica Prtenjača - *Silikoni*. Pisanje oslobađa. Meandar, Zagreb, 2000. str. 18.

¹² Ivica Prtenjača - *(fedi)*, isto, str. 52.

¹³ Lana Derkač - *I'ez*. Škrabica za sjene. MII, Karlovac, 1999. str. 31.

¹⁴ Usp: Gilbert Durand - *Antropološke strukture imaginarnog*, AC, Zagreb, 1991. prevele: J. Milinković i M. Čvitan, str. 217.

frustrirajuća ponavljanja istoga. Riječ je o svijetu kataloga, registara, formulara i garancijskih listića (koji je vrlo lako usporediv s Prtenjačinim luna-parkom). Ta administrativna uređenost ne obilježava samo materijalnu nego i duhovnu sferu tog svijeta. Uvjet istinskog pojavljivanja subjekta i stjecanja produktivnog iskustva, dakako, odlazak. Metafora šume zapravo je metafora osamljivanja te signal imaginacijskog obnavljanja krajolika i povratka iskonskom zavičaju. U toj lirskoj šumi posvećeno stanje kreacije postaje stanje tišine - "Šuma umjesto mene zna: / tišina je kapital"¹⁵.

Radenko Vadanjel je, pak, pjesnik detalja, sitnih pomaka, neočitih tragova... Njegov je poetski junak hipersenzibilni promatrač koji se hrani slikama iz sjećanja te koji se povremeno stapa s promatranim prizorima. Iako pretežu melankolične fabulacije doživljenoga, kadšto se može naići na kritički intonirane tekstove koji ironiziraju banalnost, neupitnost, spoznajnu i doživljajnu skučenost.

Intertekstualna gestualnost

O iznimnoj bliskosti, dapače zamjenjivosti kategorija moći i nemoći današnjega pjesnika ponajbolje svjedoči njegov odnos spram tekstualnoga nasljeđa. S jedne se strane čini se kako ne raspolaže ničim nego tuđim riječima, rečenicama, postupcima i stilskim figurama, a s druge kako upravo to nasljeđe podvrgava humornoj ili ironičnoj reinterpretraciji. Lirski subjekt pritom podsjeća na turista koji dodiruje površinu stvari, ali koji je u bitnom smislu odsutan iz svijeta koji tematizira. Intertekstualna je gesta gotovo teorijski problematizirana u tekstu "Enciklopedija očaja" već spomenutog i citiranog Tvrtka Vukovića:

Enciklopedija očaja

*Sve što ispisujem
kilavi je jauk u epohi šutnje,
frizirani kompasi za brz,
precizno usmjeren
odlazak u potrošeno...*

*... prepisujem, bestidno prepisujem
riječi, cijele rečenice, a one se,
kao na ulici, kao u literaturi,
nude ovom prezentu u kojem se
brutalno sažima očaj
o kome bih mogao napisati Enciklopediju
kada već ne bi postojala:
Enciklopedija mrtvih, Enciklopedija
ništavila, Enciklopedija hrvatskog
leksikografskog zavoda, Enciklopedija*

¹⁵ Lana Derkač - Škrabica, isto, str. 30.

*sporta, Enciklopedija sobnog bilja...*¹⁶

U naslovu ove pjesme nalazimo zapravo komentar teksta, detekciju stanja subjekta, ali i detekciju stanja svijeta pred kojim se on osjeća nemoćnim. Taj svijet je enciklopediziran, tj. na stanovit način 'dovršen'. Opet smo, dakle, blizu Prtenjačinu luna-parku ili, pak, svijetu kataloga i formulara Lane Derkač. Sve što pomislimo već je netko učinio - to je smisao Vukovićeve navođenja naslova knjiga Danila Kiša i Stanka Andrića odnosno nekoliko nefikcionalnih leksikografskih djela. Vuković je nedvosmisleno osvijestio nedoslovno prepisivanje kao jedini mogući oblik kreacije. Različite inačice intertekstualnosti pojavljuju se u zbirkama Sanjina Sorela, Krešimira Pintarića, Tomislava Bogdana i dr. No, ovdje ćemo više pažnje posvetiti jednoj drugoj pojavi.

Intermedijalna gestualnost

Kreativne strategije jednog dijela pjesnika devedesetih usmjerene su prema svojevrsnoj globalizaciji lirskoga govora. Ona je ponajprije rezultat otvaranja teksta prema popularnoj kulturi i medijskim iskustvima te svodenja jezika pjesme na donedavno nezamislivu ulogu pukoga komunikacijskog sredstva. Intermedijalnost u hrvatskom pjesništvu nije, naravno, novost. Dapače, ona je kao poetički poželjna praksa iznova kanonizirana osamdesetih prilagođavanjem tehnika i postupaka rock glazbe, videa, stripa ili filma pjesničkim tehnikama i postupcima. Međutim, devedesetih se dogodilo radikalno intermedijalno širenje iskustvenoga polja. Iako su se zadnjih godina na tiskanje stihova odlučili glazbenici Srđan Sacher i Lidiya Bajuk Pecotić (koji su, dakle, i doslovno ujedinili različite medije), smjer i smisao tog širenja najočitiji su i najekstravagantniji u pisanju Dragana Juraka, Damira Radića i Roberta Perišića. Riječ je, naime, o autorima koji su posegnuli za gotovo paradoksalnim korespondencijama. Njihovi se lirski protagonisti kreću ni manje ni više nego Divljim Zapadom i tematiziraju odnose između kauboja i Indijanaca. U pitanju je, dakako, posezanje za žanrovskim stereotipima westerna, tj. izravno povezivanje prostora poezije i filma. Dobar primjer aklimatizacije kauboja u hrvatskoj poeziji nalazimo u Jurakovoj zbirci "Konji i jahači":

Marlon u kinoteci

*Pojavljuje se
u uniformi šerifa.
ispija kave
s mukom govori
s naporom se kreće.
pitoma žena gleda ga
suznim očima.
pola grada*

¹⁶ Tvrtko Vuković - *Enciklopedija očaja*, isto, str. 39.

*gleda ga
suznim očima.
druga polovica
(rednecksi)
strepe za svoje žene.¹⁷*

Susret poezije i filma izravno se događa u naslovu - lirski je kazivač smješten u kinoteku, pred filmsko platno na kojemu se očito u glavnoj ulozi pojavljuje Marlon Brando. Riječ je o ludičkom povezivanju zbivanja na platnu i pred njim, o hotimičnom miješanju perspektiva i dokidanju granica između artificijelnoga svijeta filma i stvarnosti njegova konzumenta. I ovlašan pogled na kompoziciju teksta sugerira da je ona filmska, da imamo posla s ogoljelom filmskom naracijom, nizanjem poetskih paragrafa po principu nizanja kadrova i klišeiziranim stvaranjem napetosti.

Damir Radić je otišao i korak dalje. Gotovo svi interpretatori njegove poezije ističu filmskost kao njezinu krucijalnu odliku. Quorumaš Delimir Rešicki naglasio je da njegova zbirka "Lov na risove" sintetizira "postupke transmedijalnoga i transtekstualnoga palimpsesta u svoj specifični western cut up"¹⁸, a mladi je Sven Cvek konstatirao da se "u vremenu kada je jedina stvarnost medijska i kada je retrospektivnost (u obliku re-vivala, re-ciklaže i ostalih re-pojava) dominantna kulturna činjenica... retrospektiva nameće kao jedina perspektiva"¹⁹. Doista, Radićeva je poezija krcata aluzijama, izričajnim i strukturnim klišejima, nostalgичnim ili ironičnim obnavljanjima kanoniziranih umjetničkih postupaka. Njezin je predmetnotematski svijet posve artificijelan - u njemu je sve iz druge ruke, u njemu je vjerojatno najmanje poželjna i produktivna doslovna komunikacija s tekstem. Radićev lirski koncept vjerojatno najbolje zastupa dugačka poema "Obmanuti šerif". Riječ je zapravo o stihovanom western scenariju u kojemu nalazimo vrlo intrigantnu fabulu o krepansom šerifu koji se nepokolebljivo zauzima za pravdu, pridržavajući se pritom najviših moralnih načela. Umješno 'kadrirajući' prizore lirske priče, Radić je u tekst unio klišeizirane portrete junaka i njegovih neprijatelja, funkcionalne opise dvoboja, terena, konja, pastira, diližansi... Lirski se govor pretočio u 'govor golih činjenica'. Za ilustraciju citirat ću prikaz uvoda u revolveraški obračun:

*Pride konju, odriješi uzde, htjede uzjahati.
"Trenutak, čovječe" - dobaci mu Ringloke iz sjene.
Chat Salvador zastane, još mu je okrenut leđima.
Neko vrijeme se ne miče, samo je malo spustio glavu.
Ponaša se poput čovjeka koji očekuje udarac nesreće
i vjeruje da točno zna kako tu nesreću ništa ne može spriječiti.
Ringloke mu se približi još tri ili četiri koraka,
sve dok se i sam ne nađe pod zrakama svjetla
što padaju kroz prozore i vrata
i zlatasto boje sivu prašinu ceste.*

¹⁷ Dragan Juak - *Marlon u kinoteci*, konji i jahači, Meandar, Zagreb, 1994, str. 36.

¹⁸ Delimir Rešicki - tekst na očitku zbirke *Lov na risove*, Meandar, Zagreb, 1999.

¹⁹ Sven Cvek - *Happy days*, Libra/Libera, Zagreb 1999, str. 241.

"Okreni se i bori" - reče Ringloke...²⁰

Vjerujem da citirani ulomak dobro ilustrira Radićevo hotimično pridržavanje žanra westerna. No, kada se malo bolje promotri tekst u cjelini, očitim postaje da stihovna organizacija manje poistječe iz prirode autorova govora a više iz njegove potrebe da razlabavi žanrovske kanone i westerna i lirске pjesme. On, istinabog, baš kao i Jurak, pripovijeda o kaubojima i Indijancima, ali zapravo pokušava pronaći posredan način prezentacije svoje priče. Filmski je stereotip iskorišten kao prihvatljiv okvir lirskoj mistifikaciji i globalizaciji drukčijega iskustva. Isto tako, podvaljujući žanrovsku priču kao pjesmu, on 'žurnalizira' lirski tekst, uvodi ga u medijsku igru, a fetišiziranom poetskom iskustvu jezika suprotstavlja ogoljenu rečenicu, depoetiziranu frazu, naraciju i ritam svakodnevnoga govora. Retrospektiva je tako doista postala povlaštena perspektiva. No, ona nije nimalo bezazlena, jer stavlja u zagrade klasične obrasce percepcije i dovodi u pitanje samorazumljivost analitičkih pojmova poput subjekta, individualnog stila, žanra, napokon i samog umjetničkog djela. Gestualnost Jurakova, Radićeva i Perišićeva pisanja podjednako se temelji na popularnoj i visokoj kulturi i nije je moguće (bez nasilja) svoditi na jednu ili drugu. Iako je spomenuta ambivalencija prisutna u hrvatskoj poeziji od početka osamdesetih, njihove su inačice 'globalne' pjesme najradikalnije.

Opisana se kreativna strategija u potpunosti poklapa s duhom vremena. O tome, među inim, svjedoče i nedavne izjave uglednoga teoretičara Frederica Jamesona. On je, naime, u jednom intervjuu konstatirao da se s književnošću očito nešto dogodilo i da se danas teško može govoriti o postojanju tzv. visoke literature. "Zapravo, mislim da su knjige koje su danas značajne... knjige koje su prožete popularnom kulturom, koje više ne pokušavaju stvoriti zaseban prostor za visoku književnu kulturu." - zaključio je Jameson, zamijetivši usput kako danas, za razliku od moderne u kojoj se umjetničko djelo promatralo imanentno (kao kreacija pojedinca), "prije svega imamo problem naći individualno umjetničko djelo"²¹. Možda je Jameson u pravu, a možda su elementi individualne kreacije i dalje prisutni, samo diskretnije i na drugim tekstualnim razinama.

Žurnalizacija pjesničkog jezika i ogrešenja o pismenost

Na koncu držim važnim istaknuti kako je možda najveća novina pjesništva devedesetih desakralizacija pjesničkoga jezika. U značajnom broju otpočetih opusa nailazimo na žurnalističke idiome koji sasvim jasno svjedoče o tome da je jezik prestao biti posvećeni prostor stjecanja iskustva, eksperimentiranja i gradnje imaginarnih svjetova te postao puko sredstvo prenošenja poruka. Mnogi su zanemarili klasičan stav da je "gotovo nemoguće ne karikirati vlastita iskustva i ne rasprodati ono što se proživjelo i osjetilo ako se posegne za uobičajenim oblicima komunikacije"²². Nastavi li se tim smjerom, vjerojatno će se dogoditi

²⁰ Damir Radić - *Obmanuti šerif (camp poema)*, isto, str. 59.

²¹ Usp: Frederic Jameson - *Smatram se ortodoksnim marksistom* (razgovor), past: forward - Tomislav Medak i Tonči Valentić. Zarez br. 36/37. Zagreb, 2000, str. 14-15.

²² Peter Sloterdijk - *Epoha praznih anđela* (razgovor s Hans Jürgen Heinrichsom), Zarez br. 19. Zagreb, 1999, preveo: Srdan Rahelić, str. 12-13.

bitna promjena statusa i smisla poezije u nas. Indikativno je da se nemark spram jezika povremeno očituje i ogrešenjima o elementarnu pismenost. Tatjana Gromača, primjerice, bez ikakvih umjetničkih razloga ili stilskih efekata, insistira na konstrukcijama u kojima se javlja dvostruka negacija: "klinci se igraju skrivača./ *Ni ne slute* da iza mene/ hoda striček s pucaljkom u gaćama"²³; "ima puno sprovoda/ koji *niti nisu* bogzna što"²⁴. Korektnije bi, dakako, bilo da Gromačini klinci *i ne slute*, a sprovodi da *i nisu* bogzna što. Događaje joj se čak i krive kongruencije kao u rečenici "Pusti da ti ja skinem/ *tih tri pari* gaća"²⁵. Ispravno bi bilo: *ta tri para* gaća. Uostalom, slična se greška omakla i Draganu Juraku na kraju citirane pjesme "Marlon u kinoteci". Njegova "druga *polovica*" (rednecksi)/ *strepe* za svoje žene", iako bi svatko od te iste *polovice* očekivao da *strepi*. Damir Radić, pak, ima teškoća s reflesom glasa 'jat' pa piše 'zahtjevati', 'svijetovi' ili 'poslje'; u jednom se trenutku toliko zaboravio te je ovako formulirao lirski iskaz: "kartonski svitak/ u kojem se *nalazi* papiri o vlasništvu"²⁶. Nastavi li se ovako, na kraju će, čini se, nekim pjesnicima ipak trebati pojasniti da su pučkoškolske trivijalizacije poput statusa subjekta u rečenici i njegova slaganja s predikatom uistinu nevažne, ali samo dok njima besprijeekorno vladamo. Itd. Itd.

Ovim izdvajanjem jezičnih grešaka nisam kanio umanjiti vrijednost poetika i lirskih iskustava devedesetih. Dapače, i njihovo je pojavljivanje jedan od simptoma trenutka i primjerenih mu praksi. Vratimo li se početnoj priči o Michaelu Asheru i mlazu pijeska kojim je otkrio malter ispod žbuke kao svoje umjetničko djelo, i te ćemo greške moći tretirati zakonitim dijelom potpunog ogoljavanja pjesničke kreacije, njezinog materijala i intencija koje iza nje stoje. I one su zakonit dio fenomena današnje hrvatske književnosti.

²³ Tatjana Gromača - *Najvažnije je ostati miran*, isto, str. 9.

²⁴ Tatjana Gromača - *Bio je krasan sprovod*, isto str. 14.

²⁵ Tatjana Gromača - *Daj da ti ja skinem*, isto, str. 56.

²⁶ Damir Radić - *Ohmanuti šerif*, isto, str. 74.

Slavica Stojan (Dubrovnik)

ŽENSKA POSLUGA KAO TEMA STARIH HRVATSKIH PISACA IZ DUBROVNIKA

Famula, serva, fantesca, godišnica, raba, djevojka, čupica, čupe, spravljenica, kao i pejorativi *godulja, čupavica, divljaka, ogota*, itd., sve su to, prema arhivskim izvorima i literaturi, nazivi za dubrovačku sluškinju, od kojih su neki jezični dubleti, a ostali se međusobno razlikuju u značenjskim nijansama, ovisno o ulozi koju je sluškinja imala u gospodarevoj kući, starosnoj dobi te odnosu gospodara prema ženskoj posluži. Premda je riječ o gotovo posve obespravljenom dijelu dubrovačkog društva, mnoštvo inačica za naziv ženske posluge u Dubrovniku potvrđuje da je riječ o brojnošću značajnoj skupini, koja je u samom gradu činila gotovo trećinu ukupnog stanovništva. Te žene i djevojke, često djevojčice od desetak do dvanaest godina, bile su na ispomoć gospođama u vođenju kućanstva. O veličini obitelji i materijalnoj moći gospodara ovisio je najčešće i broj sluškinja u kući. U boljim aristokratskim obiteljima znalo ih je u isto vrijeme biti i do osam, sve izravno podređene moći, volji i raspoloženju gospodarice. Dubrovačke gospođe nisu imale nikakvo značenje u gospodarskom i financijskom poslovanju obitelji, bez obzira na bogatstvo koje su dotom unijele u tu istu obitelj, ali su njihove ovlasti bile neprikosnovene kad je posrijedi bila organizacija života u kući, kućnih poslova i nadzor nad poslugom, pa su stoga i životne nedaće dubrovačkih sluškinja najčešće proizlazile iz neposrednog kontakta s gospodaricom.¹ Aristokratska žena zvala se vladikom i ona je uistinu vladala kućom i obitelji samosvjesno i dostojanstveno, a posluži prepuštala sve fizičke poslove, izvršavanje kojih je međutim, budnim okom nadzirala, ne zazirući ni od surovosti. Tim nedaćama u brojnim su slučajevima bile pridružene i zlorabe sluškinja od strane gospodara i njihova seksualna zlostavljanja, kao i njihovih mladih sinova kojima su služile za stjecanje prvih seksualnih iskustava, pa čak i muške posluge odnosno djetića (*famulus*). Imena sluškinja odnosno nadimci koje nose u komedijama dubrovačkih autora, zrcale njihovu poziciju na društvenopovijesnome klatnu i njihovu ulogu u gospodarevoj kući (*Omakala* prema *omakati* odnosno *krišom uzimati* od jela pripravljenog za gospodare, *Variva* prema *variti*, Gruba izražava *grubost ponašanja*; U Antuna Ferdinanda Putice (1769-1832), *Ciurlatano in motto* sluškinja - spravljenica

¹Zdenka Janeković Römer, *Okvir slohode*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999: 205-208.

zove se *Drpa*, zasigurno prema glagolu *drpati*.² Kad Nikola Nalješković (1500-1587) govori o ulozi i položaju godišnjice u dubrovačkom društvu, u kojem je sladostrasni gospodar sveden na golo *karecanje* godišnjica, njegova komika odiše razbibrigom i jednostavnom šalom i nije pokrivena ni najmanjom sjenkom tragike.³ Praksa seksualnog iskorištavanja služavki nije za njega imala skandalozan karakter, već ju je držao pojavom više ili manje društveno prihvatljivom. Njegov stari i sijedi gospodar, pored svoje mlade žene, obilazi oko svojih služavki tako da su dvije istovremeno bile s njim trudne.

S djelom *Venere u komediju stavljenom* otvara se velika Držićeva (1508?-1567) tema godišnjica, njihov audiovizualni preslik s ulica i trgova Grada, realistični isječci iz života donedavnih seljančica na službi u gosparskim kućama, u kupovini mesa na komardi, u kupnji ribe ili vina, prilikom pranja robe na gradskim fontanama itd. i njihov autentični živopisni govor u međusobnoj komunikaciji. Dva su ključna momenta kojima se stupanjem u službu mijenja njihov dotadašnji život: susret s obiljem hrane i pića koje, dakako, nije njima namijenjeno, ali ga se kriomice nastoje domoći, te seksualno izrabljivanje u kući gospodara.⁴ Gospodarice su pronalazile rješenje tome zlu, koje je i njih osobno pogađalo na taj način što su djevojke opterećivale poslovima od ranog jutra do kasne večeri, tako da im nije ostajalo ni malo vremena u kojem bi se mogle posvetiti nekim osobnim preokupacijama. Kontinuirani iscrpljujući rad, bez stanki i vremena za predah, smatrale su gospodarice jedinim djelotvornim sredstvom protiv bludnih misli i želja. Opterećenost dubrovačkih sluškinja odnosno, kako je to bilo popularno reći, obavljanje triju posala u isti mah, postala je poslovična što je kao poman promatrač ljudskih sudbina zabilježio Marin Držić: "... gospi se, gospodaru i susjedi odjednom ozvat, peč varit, oko trpeze služiti i menestrat sve u jedan čas."⁵ Držićeva godišnjica Omakala, primjerice, oblači gospodu u haljine od kojih je suknja samo dvadeset i osam lakata široka, a ona je nesretnica dva puta dnevno vadi iz *kofana*, ujutro i popodne. Metlicom je dugo četka prije nego je gospodarica obuče. Gospodar kuće viče je da što prije pođe na *komardu* kupiti mesa. Ona se žuri da što prije skuha objed, ali joj uspijeva tek da ga pristavi u vrijeme kad se gospoda već vraća s mise. Dok otkopčava haljinu na gospođi, upravo je potreba da skine pjenu s juhe. Dok svlači gospodu, već joj iz lonca kipi. Dok dodaje gospodarici košulju da se promijeni, već joj je sve iskipjelo. Gospodar joj istodobno izdaje naredbe, da kupi vina, namjesti stol i da djeci jesti, a potom da donese svježe vode iz

²Antun Ferdinand Putica »Ciarlatano in motto.« *Komedije 17. i 18. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti. Priredio Marko Fotez. Zagreb: Matica hrvatska-Zora, 1967: 281.

³Živko Jeličić, »Puteno u Nalješkovićevoj Komedigradiji.« *Mogućnosti* 36/1-2 (1988): 40-45.

⁴Marin Držić, *Djela*, Priredio Frano Čale, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979: 88.

⁵Marin Držić, *Djela Marina Držića*, Stari pisci hrvatski, prired. Milan Rešetar, sv. 7, Zagreb: JAZU 1930: 161.

gustrijene. A gospodarica ljutita što gospodar toliko s njom govori baca na nesretnu služavku cokulu. Omakalin živopisni govor, njegov jezični, socijalni i psihološki realizam, kao i drugih Držićevih godišnjica, Petrunjele, Grube, Varive, podudara se s arhivskim zapisima autentičnih svjedočenja dubrovačkih sluškinja, što je dramatična i živopisna potvrda da su Držićeve sluškinje svojom retorikom i psihološkom određenošću kreirane prema živim modelima.⁶ Njegov odnos prema sluškinjama ima obilježje ambivalentnosti: Naziva ih hudim puštenicama i objesnicama; augmentativnim i pejorativnim oblicima (vina lončine, kućetine, glavine, kravine), tumači njihovu proždrljivost, pijanstvo, promiskuitetnost (seksualne veze sa Židovima). Karakterne crte dubrovačke sluškinje upotpunjuje još jezičavošću, sklonosti krađama, zapuštenosti i gluposti, zbog koje ni jedna odgojna mjera, pa ni zaušnica, ne postiže učinak.⁷ S druge pak strane, slika dubrovačke godišnice, kakvu je Držić također imao pred očima, bila je žena s kudjelijom, s motovjelom, s košicom na glavi, nikad "naučna zaludu stat". Posao je, prema njegovim riječima, činila u hodu, sjedeći, ležeći, po danu i u noći. Jer, dubrovačka sluškinja, isticao je, sve umije učinit, a i ono što ne umije nastoji umjet. Izvodeći *Grižulu* na svečanosti jednog vjenčanja Držić je, zaskrbljen nad njihovim sudbinama, pozvao mladence da u svom domu bolje postupaju s godišnicama i od njih zahtijevaju onoliko koliko one mogu uraditi, a ne više od toga.⁸

Seksualna konkurencija podjarivala je, naime gospodaričinu, netrpeljivost prema sluškinji i pojačavala napetost u kući. Pored toga, kohabitacija dviju kultura, legitimne i nelegitimne seksualnosti dovodila je do brojnih slučajeva trudnoća među sluškinjama.⁹ One posve mlade nisu u početku bile ni svjesne stanja u kojem su se našle niti su mogle računati na ičiju pomoć i razumijevanje. Umjesto sućuti, milosrdnosti i solidarnosti zasipao ih je prezir, poniženja i osude, jer se trudna sluškinja nije smatrala žrtvom, već je njezina bremenitost doživljavana kao posljedica njezine vlastite tjelesne slabosti i sklonosti bludu. Tako je, primjerice, Ivan Gundulić (1589-1638), jasno stavljao na znanje da u Dubrovniku:

nije sirote ku sila potište
ni se boji sramote ko ju sam ne ište.¹⁰

Često su i same djevojke dobrovoljno pristajale na ljubavnu vezu s gospodarem, ako je bio velikodušan i mlad. O tome ovako govori Antun Kaznačić (1784-1874) u maskerati *Dubrovačke sluškinje*.

...Zadavnica ako moja

⁶Vidi poglavlje o retorici!

⁷Marin Držić, *Djela Marina Držića*. Stari pisci hrvatski, prir. Milan Rešetar, sv. 7, Zagreb: JAZU 1930: 34.

⁸Marin Držić, *Djela*, Priredio Frano Čale, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber 1979: 121.

⁹Guido Ruggiero, *I confini dell'eros*, Venezia: Marsilio Editori, 1988: 271.

¹⁰Ivan Gundulić, *Djela Gjiva Frana Gundulića*, Stari pisci hrvatski sv. 9, Zagreb: JAZU 1938: 266.

Nemiljena jest Gospoja,
 Ranu m' opet lieči i hladi
 Kadgod može, nje sin mladi.¹¹

I sudske tužbe Kaznenoga suda upućuju na promiskuitet plemića i slobodno ponašanje mladih sluškinja poput, primjerice ove, koja govori o neredima u kući pjesnika Frana Šimunova Ghetaldi (1650-1719) i podvođenju njegovih sluškinja iz godine 1695.¹² Iako bez ikakvih iluzija da bi ih veza sa staleški neprimjerenim muškarcem mogla odvesti u brak, sluškinje su iz svog nezaštićenog položaja rijetko imale drugu mogućnost osim one da se i same prepuste trenutačnom užitku koji im se nudio, katkad i u idiličnom ozračju ladanjskog života, a kasnije snose sve moguće posljedice toga odnosa: javno sramoćenje, nelegalnu trudnoću, pa i ekskomunikaciju. Do strašnog saznanja o neizvjesnosti vlastite sudbine sluškinja je običajno dolazila tek u poodmaklom stadiju trudnoće:

Jeda se ovega budem ja rastati
 umjet' ću od tega naprijed se čuvati.

Tako se zaklinje očajna Nalješkovićeva sluškinja dok je gospodar mirno svjetuje da sve prešuti pred njegovom ženom, gospodaricom kuće, te da se "od zdala" po trbuhu potpaše kako bi njezina bremenitost bila manje primjetljiva. Pred sam porod, djevojku bi poslali na gospodarevo imanje da rodi, a dijete se nosilo u sirotište ili je ostajalo na imanju kao radna ispomoć, gotovo robovska. Ta su djeca imala pet puta veću stopu mortaliteta od bračne djece.¹³

O takvoj interakciji između različitih socijalnih skupina, seksualnog zadovoljenja gospodara među društveno i ekonomski podređenim ženama, poslije Nalješkovića progovoriti će otvoreno tek Marko Bruerević (oko 1770-1823), hrvatski pisac francuske etničke pripadnosti.¹⁴ Kao zagovornik slobodnijih međuklasnih odnosa dva puta se oženio vlastitom sluškinjom i pun je sućuti za bijedu njihova života. Kad se razotkrije u kući sluškinjina trudnoća, nastaje opća smutnja, nemir i međusobno optuživanje, bilježi ovaj pjesnik s kraja 18. i početkom 19. stoljeća, vješt opažač i tumač situacija na koje je nailazio za života u Dubrovniku. Mučna atmosfera u kojoj otac sumnja na sinove, a sinovi na oca, dok gospodarica sumnjiči i muža i odrasle sinove, potkopavala je normalan život obitelji:

Ne daj smutnje te videti
 ni Žudelima, Bože u geti.

Za razliku od Nalješkovića koji u toj suvremenoj pojavi nije vidio ništa jako uznemirujućeg (jer, prema njegovim riječima, to djevojci svakoj sad čini gospodar),

¹¹ Antun Kaznačić, *Pjesme razlike*, Dubrovnik: Dragutin Pretner, 1879: 58.

¹² Diplomata et Acta. 18. st., sv. 3402, br. 11.

¹³ Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*. Sv. I. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1998: 352-357.

¹⁴ Leah Leneman, Rosalind Mitchison, *Sin in the city*. Edinburgh: Scottish Cultural Press, 1998.

Bruerević je satirom oštro osudio tu praksu (u međuvremenu je proteklo tri stotine godina), spomenuvši, kao posljedice te nehumane navade, brojnu nahočad, često izloženu na osamljenim mjestima da umru od studeni i gladi, koja su postajala i plijenom divljih pasa, što je bio popularan način čedomorstva.

Stog hmile općenim Pile narešene čedom
stog nedjelje nije u pustoj godini danah
koga da ne iznade među stijenam mrtva djeteta.¹⁵

Kao laka meta seksualnog izrabljivanja muških članova obitelji u kojih su služile, nestašnih sinova, ali i starih gospodara, gotovo polovica dubrovačkih čedomorki bile su sluškinje.¹⁶ Sluškinja književnika Marina Tudiševića (1707-1788) u svojoj je nevolji imala i nešto sreće. Njezina sudbina iščitava se iz jednog pisma koje je poznati prevodilac Moliera napisao 14. prosinca 1774. iz Cavtata bratu svećeniku, s molbom da mu pomogne u jednoj delikatnoj stvari, naime, da prisili Ivana Bašića soldata iz Grada da oženi, njegovu trudnu sluškinju, Pavlu Španjulovu (iz Konavala), a Marin je bio pripravan pokriti sve troškove toga pothvata.¹⁷ Soldat Bašić bio je namiren i, prema dogovoru, oženio je Tudiševiću trudnu sluškinju, spasivši čast djevojci, a umirivši savjest njezinu gospodaru, tada šezdesetsedmogodišnjem starcu. Manje sretne trudne sluškinje završavale su kao prostitutke, protjerivane iz Grada u nedaleku Apuliju s druge strane Jadrana ili su pak ostajale u Gradu opterećene neizvjesnošću koja prati sudbine onih s margine društvenog života. Stoga je u literaturi godišnica najčešće oslikana na način da izaziva prezir zbog zapušenosti, smrada i problematičnog morala. Volio bih gristi prislanu jegulju,

Neg tebe ljubiti,
Smrdeću godulju.¹⁸

O tim ženama tematizira jedna od pjesama (neobjavljena) Antuna Gledevića (1659-1728), u kojoj je koristeći formu groteske, bez sumnje prigodnog pokladnog karaktera, progovorio o njihovu moralnom padu, promiskuitetu i čedomorstvu, izlaganju tih nesretnih žena na sramotnom stupu (*a la berlina*), te njihovu izgonu iz Republike: *Godišnicam*¹⁹

Godišnice svekolike
Vesele su sasma slike

¹⁵Marko Bruerević (Bruere). »Satira« u: *Zbirka poezije 18. stoljeća*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, sv. 19. Ur. Rafo Bogišić. Matica hrvatska - Zora: Zagreb, 1973: 291.

¹⁶Nella Lonza. »Dvije izgubljene duše»: čedomorstva u Dubrovačkoj republici (1667-1808). »*Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 39 (2001): u tisku.

¹⁷Pismo Marina Tudišić bratu od 14. 12. 1774. Lam. Crim, sv. 162, f. 219.

¹⁸»Ilija Kuljaš.« *Komedije 17. i 18. stoljeća*. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Priredio Marko Fotez. Zagreb: Matica hrvatska-Zora, 1967: 237.

¹⁹Rkp 538 Znanstvene knjižnice u Dubrovniku, str. 6-7.

Er ko su se sved nadale
Danaske su ugledale
Okrunjenu lijepu i znanu
Dragu drugu svû Divanu.
Okon kare vodit kolo
Na kom stoji ona okolo
S družbom Pere sve svjetnice
I Marije Kobasice:
Čim njoj oni časti daju
Ovako joj začinjaju:
Neka ini tebe krive
Hvalićemo mi te Đive,
Er po putu tve vrijednosti
Ove steče čestitosti.
Za bit vjerna Gospodaru
Jahala si na tovaru
I što mu si prilagala
Pak si karu opasala.
Vrijedna mu si htjela biti
Na ti skalín za stupiti
Po komu si dobro znala
Da neć poći na vješala.
Neg do Pulje, pitne u strane
Dje se praci s bobom hrane.
Psi citaju lazanjama
A vezu se kobasami.
Dje su čeljad ljubežljiva
I slatki se vijek uživa.
Mi najveću čas držimo
Kad put Pulje odhodimo.
Da smo gole, bez košulje
Primjene smo posred Pulje:
Tinto i ljubav tebi odveće
Donijeli su lijepe sreće
Od svijeh hoteć godišnica
Da si prava ti kraljica
Utoliko počastimo
I u glase sved glasimo
Mariju Tinta, Peru izbranu
Osla, karu i Divanu.

U još jednoj pjesmi posvećenoj godišnjicama (vjerojatno) Gleđević govori o isluženim sluškinjama deformiranih tijela i ostarjelih lica, koje se služe prostačkim pokretima i gestikulacijama, bez srama otvoreno nižu intimne pojedinosti iz svojih života koristeći pritom živopisnu metaforiku pučkoga kazivanja.²⁰

Osim teškog rada koji ih nije mimoilazio ni o blagdanima, sluškinje su bile slabo obučene, pa su se zimi smrjavale, često i bose, a za ljetnih vrućina u tamnoj vunenoj odjeći, potpirivale vatru i pripravlale jelo na ognjištu smještenom u vrelom potkrovlju kuće. Čak je i Gleđevića, inače izrazitog predstavnika mizoginskih pjesnika, duboko ganula sudbina dubrovačkih sluškinja, kao što je i njegova slavnog prethodnika, Marina Držića stotinjak godina ranije, pa im je posvetio stihove, u kojima proklinje njihove nemilosrdne gospodarice želeći im prijeku smrt.²¹

Vlaho Stulli (1768-1848) kreator grotesknog dramskog lika Kate Kapuralice, žene s ruba dubrovačkog društva koja je prva radna i životna iskustva stekla kao dubrovačka sluškinja, govori o tom poslu s prezirom i cinizmom, kao i o ženama koje su ga bile prinuđene obavljati lišavajući se svakog ljudskog dostojanstva: "kad bi niz skalu svijetlila i otvorala vrata ko i svaka rabe, čistila taljerice s kusom od košulje kako i sad činiš, mela, prala i prolijevala orinale, i druge lijepe stvari od mode, kako činu sve djevojke."²²

Duro Hida (1752-1833), u (neobjavljenoj) pjesničkoj poslanici prijatelju u Zaton,²³ spominje njegove sluškinje koje obavljaju težak posao branja i skupljanja maslina koje se nose u mlin na tiještenje kako bi se gospodar opskrbio uljem. Premda je Hidina šaljiva pjesma puna zajedljivih dosjetki, osjeća se u tim stihovima i stanovita doza sućuti prema tim izmorenim ženama koje jedini smisao života pronalaze u tome da ugođe gospodar:

Masline obrati i iztještiti sve ulje
Nasloni poso ti na dvje godulje,
Ke tužne po vas dan maslina po gaju,
Ne videć kućni stan, ispete šetaju,
I od grane do grane petre se i muče,
Kako Afrikane dvje mojemuče;
Glave su nu tupe, za život ne maru,
Sve trune i kupe, da ugođe gospodar.²⁴

²⁰Arhiv HAZU, Ia 36.

²¹Arhiv HAZU, Ia 36.

²²»Kate Kapuralica.« *Komedije 17. i 18. stoljeća*. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Priredio Marko Fotez. Zagreb: Matica hrvatska-Zora. 1967: 319.

²³Mjesto u Dubrovačkom primorju

²⁴Duro Hida, »Pokladi dubrovački.« u: *Runje i pahuljice*. Ur. Fran Kurelac. Zagreb. 1866-68: 110-112.

Dio sluškinja dubrovačkih, shvaćajući da koliko god se trudile, ne mogu udobrovoljiti svoje gospodare da s njima postupaju ljudski, očajnički su bježale iz njihovih kuća vraćajući se doma, na selo u dubrovačkoj okolici ili su pak, što je bilo rjeđe, napuštale Dubrovačku Republiku odlazeći kojim stranim brodom u Mletke. Držićeva Omakala nije bila ni prva ni jedina sluškinja koja je zbog zlostavljanja napustila dom svojih gospodara. Arhivski zapisi bilježe bjegove ženske posluge i u srednjem vijeku. Nerijetko bi pritom i opljačkale gospodarevu kuću odnijevši kakve vrijedne predmete.²⁵ Gospodari bi u tim slučajevima pokretali tužbu i potragu za djevojkom i organizatorima njezina bijega. Odnos prema sluškinji kao prema robu tradiran iz toga vremena nastavlja se i u kasnijim stoljećima kada gospodari, neovisno o novim društvenim trendovima, i dalje uspostavljaju isti odnos prema sluškinjama. U anonimnoj komediji s kraja 17. odnosno početka 18. stoljeća naslovna junakinja Mada tuži se na očevo ponašanje optužujući ga: "...držiš me justo kako jednu robinju; ne da sam ti kći nego najgora godišnica".²⁶

Bilo je dakako i onih koje su, ovisno o okolnostima, znale iz situacije u kojima su se slijedom okolnosti našle izvući i ponešto za sebe, pa urediti svoj život po humanijoj mjeri poput, primjerice Držićeve Mione, koja je vedra, sigurna u sebe, lukava i superiorna.²⁷ Jedna zgoda iz mladosti pjesnika Šiška Menčetića (1457-1527), mladića strastvene naravi, sklonog tučama, govori o mladoj i hrabroj sluškinji Vladislavi koja se odlučno oduprla njegovoj silovitosti, štoviše prijavila ga sudu za pokušaj silovanja, zbog čega je zaradio šest mjeseci zatvora.²⁸ No, to je bila više iznimka nego pravilo. Kasnija razdoblja unose ipak promjene nabolje u životu dubrovačkih sluškinja. Samosvjesne su, bolje žive i ne žele više samo raditi za hranu i odjeću. "Kako ti sad ove godišnice nejmaju u šaci za moć kupiti ali tkanicu ali košulju ali cendalinu, ali crevlje... A imaju i razlog, zašto svaki trud ište platu."²⁹ U osobito dobrim okolnostima ostajala je s obudovjelim gospodarem, pa se njezina uloga u kući, daleko od očiju javnosti, malo razlikovala od one koju je i sama vladika imala u domaćinstvu. Dodvoravali su joj se čak i gospodarevi rođaci očekujući uz njezinu pripomoć da ih gospodar spomene u testamentu ako nije imao nasljednika. Dobro su prolazile i popovske godišnice, jer u domaćinstvu nije bilo zle gospodariče da ih progoni, a ni njezina budnog oka koji je kontrolirao svaki korak služinčadi. O tome duhovito

²⁵Lamenta Maleficiorum. 50-1, sv. 1, f. 80, sv. 5, f. 18'; Lamenta de intus, 51, sv. 29, f. 91; Lamenti politici, 11.2, ca. 205, ca. 218', ca. 91.

²⁶»Mada.« *Komedije 17. i 18. stoljeća*. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Priredio Marko Fotez. Zagreb: Matica hrvatska-Zora 1967: 157.

²⁷Marin Držić. *Djela*. Priredio Frano Čale. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber 1979: 122-123.

²⁸Zdenka Janeković Römer. *Okvir slobode*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999: 183-184.

²⁹»Mada.« *Komedije 17. i 18. stoljeća*. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Priredio Marko Fotez. Zagreb: Matica hrvatska-Zora, 1967:160.

tematizira ilirac Antun Kaznačić u već spomenutoj maskerati *Godišnjice dubrovačke*.³⁰ U poduljoj pjesmi *Mužika*, Andrija Pauli (1697-1783), pjesnik i glazbenik, isticao je važnost glazbe u životu čovjeka dubrovačkog podneblja imajući na umu skladne glasove dubrovačkih godišnica koje uz pjesmu peru robu svojih gospodara na nekoj od fontani.³¹ Kao što je gospodareva pozicija nadmoćnosti davala mu pravo da kažnjava svoju sluškinju i obračunava s njome koristeći silu, događalo se i to da su gospodari branili moralni i fizički integritet svoje sluškinje. Carlo Occhi, prvi dubrovački tiskar, podrijetlom Mlečanin prijavio je 18. rujna 1784. godine u ime svoje posluge, sluškinje Anice i djetića Brnje, nekolicinu soldata s Ploča koji su napali njegovu sluškinju i djetića kad su pošli na vodu na Konal.³²

Osobne drame dubrovačkih sluškinja koje se otkrivaju u zapisima sudske pisarnice često se na nevjerojatan način podudaraju s njihovim sudbinama na koje nailazimo u literaturi. Dubrovački pisci doista nisu mogli okretati glave pred brojnošću populacije koju su u dubrovačkom društvu činile sluškinje. Prisutne u svim elementima svakidašnjice života, tema sluškinja utkana je u sadržaj književnih djela o suvremenim događajima i zbivanjima, ne kao sociološko ili ideološko poimanje književnosti, već kao povijesna istina o marginalkama u realitetu života, u kojoj se kroz naslage stoljeća jasno naziru posebni oblici njihove društvenosti i komunikacije, njihove navike, moralna pitanja, njihova otpornost i sposobnost prilagodbe, brutalnost i stradalništvo, kao i osebujna pučka retorika.

³⁰Antun Kaznačić, *Pjesme razlike*, Dubrovnik: Dragutin Pretner, 1879: 58.

³¹Slavica Stojan, »Pjesnik - ženomrzac Andrija Pauli, vlastelin dubrovački (18. st.)«, *Dubrovački horizonti* 39 (1999): 45-52.

³²Lam. Crim. sv. 181, f. 44'.

Marko DRAGIĆ (Mostar)

NOVOSTI IZ HRVATSKE USMENE KNJIŽEVNOSTI

U ovome će radu biti ukratko predstavljena značajnija djela iz hrvatske usmene književnosti koja su objavljena od 1995. do 2000. godine. Razvrstat ćemo ih po vrstama, radi preglednosti, i u kronološkom nizu.

1. Lirika

Marko je Dragić 1995. godine objavio knjigu *Tuj tunja, tu jabuka*. Ta knjiga sadrži osamdesetak usmenih lirskih pjesama iz Rame koje je Dragić zapisivao od 1976. do 1995. godine. Kao zapisana građa iz novijeg vremena, mogu se uspoređivati sa sličnim starijim zapisima.

Stipe je Botica 1996. godine priredio knjigu za "Stoljeća hrvatske književnosti" *Usmene lirske pjesme*. U uvodnome dijelu daje kraći pregled povijesti usmene lirike, odnosno povijest zapisivanja narodnih pjesama kod Hrvata. Donosi relevantne primjere zapisanih pjesama od XVI. do svršetka XVIII. stoljeća, među ostalima iz rukopisnih zbornika: *Korčulanski rukopis*, *Dubrovački rukopis*, *Bokeljski rukopis*, *Kotorski rukopis*, *Rukopis Peraštanina Nikole Burovića*, *Rukopis Nikole Mazarovića*, *Zagrebački rukopis*, iz *Bogošićeva arhiva u Cavtatu*, iz *Erlangenskog rukopisa i drugih*. Najveći je broj pjesama zapisan u XIX. i XX. stoljeću, iz svih krajeva gdje žive Hrvati. U knjigu su uvršteni i suvremeni zapi, nastrali u naše dane..

Godine 1996. Stipe Botica je objavio treće izmijenjeno (skraćeno) izdanje hrvatske usmene ljubavne poezije, *Biserno uresje* (Alfa, Zagreb, 215 str.) koja sadrži stotinjak pjesama zapisanih od XV. do XX. stoljeća, kao i desetak pjesama zapisanih u naše vrijeme. Pjesme su motivski svrstane u osam ciklusa. Naslov ciklusa obično je primjeren stih iz neke pjesme.

Šta j' u pismi to se pivat može zbirka je pučkih i usmenih pjesama koju je objavio umirovljenik Vinko Skelin iz Sitnoga kod Šibenika. Nakon *Uvoda od pjesama* Skelin navodi nekoliko pučkih pjesama. Slijede izvorni zapisani dvostihovi: *Muške ojkalice* i *Ženske ojkalice*. Šteta je što autor nije naveo kazivače niti mjesto i vrijeme zapisivanja.

Marko je Dragić 1997. godine objavio zbirku hrvatskih pučkih molitvenih pjesama iz Bosne i Hercegovine *Duša tilu besidila*. Ta zbirka sadrži 124 molitvene pjesme, koje je Dragić zapisivao od 1977. do 1997. godine. Molitvene su pjesme u toj knjizi razvrstane na 10 skupina, sukladno crkvenoj podjeli vremena.

Josip je Kekez 2000. godine objavio treće izdanje *Bugaršćica*. Autor piše kako je rijetka vrsta usmene književnosti koju nalazimo kod samo jednog naroda. Takve su bugaršćice koje pripadaju samo hrvatskome narodu. Te pjesme su se rađale i živjele u svim krajevima gdje Hrvati žive: u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Italiji (Molise), Austriji (Gradišće), Crnoj Gori (Bokokotorski zaljev). Kekez donosi 69 bugaršćica, razvrstanih u 5 skupina, a zapisivanje je trajalo od svršetka 15. do svršetka 18. stoljeća.

Tanja Perić-Polonijo priredila je knjigu *Narodne pjesme iz Luke na Šipanu*. Prva je to knjiga u nizu od preko dvije stotine rukopisnih zbirki pjesama koje se čuvaju u HAZU-u. Tih je 149 pjesama zapisao Andro Murat i predao Matici hrvatskoj 1886. godine. Devet je desetina pjesama Murat zapisao od svoje majke Kate. Pjesme su zapisane onako kako su kazivane. Sakupljač ih je razvrstao na tri dijela. Prvi dio čini 69 epskih pjesama, drugi 32 poskočnice, a treći 48 zdravica. Priređivačica Tanja Perić-Polonijo u *Dodacima* donosi *Rječnik*, *Pripomene priređivača*, kao i članak Nikole Andrića Andro Murat/*Prilog člancima "Sabirači matičnih hrvatskih narodnih pjesama."* Naveden je i ulomak magistarskoga rada engleske slavistice Clare McGregor *O pjesmama Muratove zbirke*.

Hrvatska Odiseja je od približno dvadeset tisuća zapisanih hrvatskih epskih pjesama najduža pjesma s 1635 deseteračkih stihova. Ubraja se među najljepše hrvatske epske pjesme i stanovita je hrvatska verzija obrade odisejskog motiva. Pjesmu je kazivao (možda i spjevao!?) Mate Banović "Trliš" u rujnu 1912, a zapisao Stipan Banović. Otisnuo ju je prvi put 1954. u "Zborniku za narodni život i običaje". Ovu novu, iznimno ilustriranu knjigu otisnuo je Petar Gudelj.

2. Priče

Maja Bošković-Stulli priredila je 1997. godine za ediciju "Stoljeća hrvatske književnosti" knjigu *Usmene pripovijetke i predaje*. U *Uvodu* Bošković-Stulli obrazlaže teoriju i povijest usmene proze, navodeći eminentne hrvatske, europske i svjetske znanstvenike i njihove teorije iz te oblasti. Obrazložene su sve vrste usmene proze: bajke, predaje, legende, legendarne pripovijetke, šaljive priče, vicevi, basne i anegdote.

U I. dijelu knjige nalaze se 132 pripovijetke, a u II. dijelu 145 primjera predaja i legendi. Pored nešto starijih zapisa, od 16. stoljeća nadalje, većina je primjera iz XX. stoljeća, a dosta je i njezinih vlastitih zapisa.

Zakopano zvono naslov je djela Marka Dragića, otisnuta 1996. i 1997. Tu su okupljene predaje i legende u *Šematizmu* fra Petra Bakule. Pored širokog opsega tema ovih predaja i legenda, najzanimljivije su one koje govore o sakralnim objektima, grobljima i vodama.

Deset kamenih mačeva djelo je istoga autora. U tome djelu obrađene su hrvatske predaje i legende iz BiH o sakralnim objektima i predmetima, nastanku župa i o svećenicima, grobovima hrvatskih mučenika i mučenica te starim grobljima.

Matica je hrvatska iz Mostara 2000. godine objavila *Uvjerice*. U tome je djelu sakupljen i objavljen veći broj proznih zapisa Ivana Zovka. Djelo sadrži četiri etiološke predaje, nekoliko povijesnih i velik broj demonoloških predaja. Tu su i Zovkovi tekstovi o rodbinskim nazivima, kapama, ženskim rukotvorinama, okokućadi, narodnim jelima, bolesti i lijekovima.

Josip je Kekez 1996. godine, za ediciju "Stoljeća hrvatske književnosti" objavio knjigu *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*. Autor ju je podijelio na tri dijela. U prvom dijelu Kekez piše o definiciji, značaju i ulozi poslovice od najstarijih vremena do naših dana i navodi 1909 poslovice razvrstanih u 35 tematskih skupina. Zagonetke su obrađene u drugom dijelu knjige i ima ih 422. Treći dio knjige obrađuje govorničke oblike.

Glas tradicije je djelo u kojem Danica Škara obrađuje hrvatske poslovice uspoređujući ih s latinskim, talijanskim, engleskim i njemačkim poslovicama. Škara piše o definiciji i nazivu poslovice te podrijetlu i povijesnom prikazu sakupljenih poslovice. Autorica zatim piše o lingvističkom opisu poslovice, njihovom leksičkom ustrojstvu, sintaktičnoj strukturi poslovice, semiotičkom pristupu u proučavanju poslovice te stilističkoj poslovice i pragmatičkoj funkciji poslovice.

3. Drame

Ivan Lozica je 1996. godine, za ediciju "stoljeća hrvatske književnosti", priredio knjigu pod naslovom *Folklorno kazalište*. Priređivač u uvodnome dijelu naslovljenom *O hrvatskom folklornom kazalištu* piše o povijesti hrvatske usmene drame. Prve vijesti o hrvatskoj dramu sežu u 1272. godinu kada su u Trogiru ljudi običavali praviti kraljeve i igrati se oružjem na Uskrs i iza blagdana nekoliko dana. Usmenu dramu nalazimo u XIV, XV. i svim idućim stoljećima sve do naših dana, navodi Lozica. Autor obrazlaže interferencije hrvatskoga folklornog kazališta i pisane književnosti. Lozica piše i o razlikama između umjetničkog i folklornog kazališta te o bitnim elementima za tu vrstu umjetnosti. Priređivač navodi 169 zapisa i tekstova razvrstanih prema datumu izvedbe.

4. Stručna publicistika

Godine 1995. Stipe Botica je objavio knjigu *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*. Autor u toj knjizi piše o utjecaju Biblije u usmenim pričama (bajkama, predajama,

legendama, basnama), paremiološkim oblicima (poslovicama i izrekama), retoričkim oblicima (zdravicama) te lirskoj i epskoj poeziji. Najjači utjecaj Biblije autor nalazi u predajama, legendama i lirici. Botica svoje teze potkrepljuje starim i suvremenim zapisima hrvatske usmene književnosti iz svih zemalja u kojima obitavaju Hrvati.

Iste je godine S. Botica priredio knjigu *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*. Autor je gradivo u toj čitanci razvrstao po vrstama: lirske pjesme, bugaršćice, epske pjesme; priče, predaje i sitni oblici. Svakoj vrsti prethodi autorov tekst o književnoteorijskim i poetičnim oznakama. Primjere hrvatske usmene književnosti Botica donosi u izvornome obliku. Neprekidno trajanje hrvatske usmene književnosti Botica prati od prvih srednjovjekovnih zapisa do danas. Velik je broj suvremenih zapisa koje su autor ili njegovi studenti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu zapisali od 1986. do 1993. godine. Na kraju knjige u *Bilješkama o tekstovima* navedeni su podaci o mjestu i vremenu zapisa, o kazivaču i zapisivaču. Najstarija je kazivačica Ruža Sivrić (rođ. 1904.) iz Međugorja (Hercegovina), a najmlađa Tamara Roić iz Kostajnice koja je imala samo 15 godina kada je studentici Sanji Radović (1990. godine) kazala lirsku pjesmu *O moj Balju* koju je čula od svoje bake.

Stipe je Botica 1998. godine publicirao djelo *Lijepa naša baština*. To je djelo podijeljeno na dva dijela. Prvi dio čini sedam znanstvenih radova koje je autor napisao od 1991. do svršetka 1997. godine, a u 2. dijelu "novije zapise hrvatske usmene književnosti", pretežito po zapisima studenata kroatistike od 1986. do 1997. godine.

Godine 1999. Josip Kekez je publicirao *Procjene i ocjene*. Autor je to djelo podijelio na tri poglavlja. Tu su autorovi kraći tekstovi o mnogim pitanjima iz opsega usmenoknjiževnih tema. Prvo poglavlje sadrži 11 znanstvenih radova. Knjiga počinje radom *Dvije tzv. prilike u hrvatskomu srednjovjekovnom romanu Barlam i Jozafat*. Posebice je zanimljiv rad pod naslovom *Istraživač narodnoga života i hrvatske povijesti*, a govori o životu i djelu Vladimira Arđalića (1857-1920) pravoslavca čijom je zaslugom nastala etnografska monografija Bukovice.

Maja je Bošković-Stulli publicirala djelo *O usmenoj književnosti i životu*. Autorica je to djelo tematski podijelila na dva dijela: 1. *O usmenoj književnosti*, 2. *Sjećanja i današnjica*. Prvi dio sadrži devet stručnih i znanstvenih radova. Vrijedno je istaknuti rad *O pričama i povijesti* u kojemu autorica piše o "tajnoj vezi" između folklornih priča i povijesti, te rad *O mizoginim pričama* u kojem govori o nerijetkim omaložavanjima žene pripovijedanim u usmenim pričama kako hrvatskim tako i drugim.

Autorica u drugom dijelu knjige objelodanjuje sedam autobiografskih članaka. U tekstu pod naslovom *Sudbina moje obitelji* piše o obiteljskom stradanju, smrti oca u Jasenovcu, tragičnoj smrti majke i tete. Autorica o vlastitoj tragediji piše dostojanstveno i nepatetično, ponosno ističući svoje židovsko podrijetlo i pripadnost hrvatskom narodu. U *Pismu iz Göttingena* autorica piše o strašnome ratu i agresiji protiv Hrvatske evocirajući uspomene na davno propotovana sela i svoje pripovjedače i pjevače.

5. Zaključak

Koliko sam mogao doći do podataka, od 1995. do 2000. godine otisnuto je više od dvadeset knjiga iz hrvatske usmene književnosti. Dobrodošle su i one knjige s prvi put otisnutim zapisima usmene književnosti, ali i stručni tekstovi u kojima se procjenjuje i valorizira hrvatska usmena književnost. Brojnost i vrijednost tih i ranijih publikacija nedvojbeno govore o četrnaestostoljetnom življenju hrvatske usmene književnosti. Nisu, dakle, u pravu oni povjesničari književnosti, književni teoreti, priređivači beletrističkih djela i antologičari književnosti koji u svojim djelima zaobilaze hrvatsku usmenu književnost. Nisu, također, u pravu ni oni znanstvenici koji površno pristupaju toj vrsti književnosti smatrajući je dotrajalom, prošlom, svršenom književnošću, koja tobože samo živi u arhivima.

Otisnuta djela svjedoče o tome da je to živi organizam u hrvatskome književnom korpusu. Ona je bila, jest i bit će nešto bez čega nema cjelovita književnog hrvatskog sustava.

6. Otisnuta djela

Dragić, Marko: *Tuj tunja, tu jabuka* (hrvatske narodne lirske pjesme iz Rame), Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1995, 119 str.

Usmene lirske pjesme, priredio Stipe Botica, SHK, Matica hrvatska, Zagreb, 1996, 306 str.

Botica, Stipe: *Biserno uresje* (treće izmijenjeno /skraćeno/ izdanje), Alfa, Zagreb, 1996, 215 str.

Dragić, Marko: *Duša tilu besidila* (hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine), Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1997, 218 str.

Skelin, Vinko: *Šta j' u pismi to se pivat može* (pisme Dalmatinske zagore), Sitno, 1999, 176 str.

Kekez, Josip: *Bugaršćice* (starinske hrvatske usmene pjesme), treće izdanje Organizator, Zagreb, 2000, 324 str.

Narodne pjesme iz Luke na Šipamu, priredila Tanja Perić-Polonijo (zapisao Andro Murat), Zagreb, 1996, 678 str.

Hrvatska Odiseja (smislio, priredio i uredio Petar Gudelj), Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1999, 132 str.

Usmene pripovijetke i predaje, priredila Maja Bošković-Stulli, SHK, Matica hrvatska, Zagreb, 1997, 502 str.

Dragić, Marko: *Zakopano zvono* (predaje i legende u Šematizmu fra Petra Bakule), Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1996,¹ 1997,² 168 str.

Dragić, Marko: *Deset kamenih mačeva* (hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine I.), Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1999, 250 str.

Zovko, Ivan: *Uvjerice*, Matica hrvatska, Mostar, 2000, 204 str.

Poslovice, zagonetke i govornički oblici, priredio Josip Kekez, SHK, Matica hrvatska, Zagreb, 1996, 377 str.

Škara, Danica: *Glas tradicije* (poslovice), ZIRAL, Mostar-Zagreb, 1997, 205 str.

Folklorno kazalište, priredio Ivan Lozica, SHK, Matica hrvatska, Zagreb, 1996, 440 str.

Botica, Stipe: *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Zagreb, 1995, vl. nakl., 138 str.

Botica, Stipe: *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995, 297 str.

Botica, Stipe: *Lijepa naša baština* (književno-antropološke teme), Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998, 218 str.

Kekez, Josip: *Procjene i ocjene*, Organizator, Zagreb, 1998, 212 str.

Bošković-Stulli, Maja: *O usmenoj književnosti i životu*, Konzor, Zagreb, 1999, 215 str.

Josip UŽAREVIĆ (Zagreb)

NOVOSTI IZ HRVATSKE SLAVISTIKE

Uvod

U posljednjem desetljeću 20. stoljeća i hrvatska je slavistika, kako se čini, doživjela «prestrojavanje», odnosno problemsku preakcentuaciju: neke slavističke teme potisnute su na periferiju, a neke su se približile središtu naše znanstvene i javne pozornosti. Ovdje ću dati panoramski prikaz događaja – knjiga, časopisa (tematskih brojeva ili blokova), prijevoda, obljetnica, projekata, simpozija – koji su hrvatsku slavistiku obilježili u nekoliko posljednjih godina.

Rusistika

Rusistika je tradicionalno najaktivniji, ali i kadrovski najbrojniji (najekipiraniji) slavistički segment u Hrvatskoj. Vjerojatno je to glavni razlog što je rusistička produkcija bila prilično bogata – usprkos «zamrznutim» kulturnim, gospodarstvenim, političkim i inim odnosima Hrvatske i Rusije u 1990-im godinama.

U Biblioteci «Književna smotra» pojavilo se tijekom 90-ih više rusističkih izdanja. Prva u nizu knjiga bila je «deskriptivna bibliografija» *Ruska književnost u hrvatskim književnim časopisima 1945-1977* (HFD, Zagreb, 1992), što su je sastavili Irena Lukšić i Josip Užarević. Riječ je o popisu i opisu svakoga članka, recenzije, eseja, osvrtu ili tek relevantnoga spominjanja ruske književnosti u 76 hrvatskih časopisa u razdoblju nakon Drugoga svjetskoga rata. (Podsjetio bih da je prvi dio te deskriptivne bibliografije izašao 1981. godine pod naslovom *Ruska književnost u hrvatskim književnim časopisima 1917-1945.*)

Nakon navedene bibliografije slijedila je knjiga jednoga od najpoznatijih poljskih i europskih rusista Jerzyja Faryna - *Dešifriranje ili nacrt eksplikativne poetike avangarde* (HFD, Zagreb, 1993). Riječ je o semiotičkoj (ili čak «transsemiotičkoj»!) koncepciji ruske avangarde, u dobroj mjeri oslonjenoj na radove Aleksandra Flakera i zagrebačke (odnosno hrvatske) rusističke «škole» - koja je oko projekta «Pojmovnik ruske avangarde» uspjela okupiti eminentna imena sveukupne europske rusistike.

U Biblioteci «Književna smotra» potom je izašla dragocjena knjiga Višnje Rister *Lik u grotesknoj strukturi. Ruski roman 20. stoljeća* (HFD, Zagreb, 1995). Tu je preko fenomena imenovanja i kostimiranja dan zanimljiv presjek ruskoga romana 20. stoljeća (Belyj, Pil'njak, Oleša, Platonov, Bulgakov). Na žalost, autorica je 2000. godine

prerano preminula – što je značilo težak gubitak kako za zadarsku tako i za hrvatsku rusistiku.

U seriju rusističkih izdanja uključila se plodnom priređivačkom aktivnošću Irena Lukšić (*Nova ruska poezija*, HFD, Zagreb, 1998; *Soc-art. Tekstovi i kritika*, HFD, Zagreb, 1998; *Ruska emigrantska književna kritika. Zbirka članaka*, HFD, Zagreb, 1999). Prevoditeljski i priređivački angažman Irene Lukšić bio je u proteklome razdoblju intenzivan i izvan «Književne smotre». Ta je autorica priredila *Antologiju ruske disidentske drame* (Hrvatski centar ITI, Zagreb, 1998), izbor iz ruske proze 20. stoljeća (*Jednostavna istina. Ruska pripovijetka 20. stoljeća*, Rijeka, 1998) te izbor tekstova Daniila Harmsa *Sasvim obične besmislice*, koji je u kratku vremenu doživio dva izdanja (Šareni dućan, Koprivnica, 1999¹, 2000²). Zanimljivo je uočiti da je u posljednjoj dekadi 20. stoljeća Harms hrvatskoj čitateljskoj publici (poglavito mlađoj) vjerojatno najzanimljiviji ruski pisac. U tome sklopu valja promatrati građom bogatu i istraživački maštovitu knjigu Anice Vlašić-Anić *Harms i dadaizam* (HFD, Zagreb, 1997).

Od ostalih ruskih pisaca u proteklome su razdoblju objavljivani uglavnom pisci propisani školskom lektinom (Lermontov, Esenin, Čehov, Puškin, Dostoevskij, Tolstoj, Bulgakov). Dio njih tiskan je u novopokrenutoj biblioteci «Vrhovi svjetske književnosti». U okviru te biblioteke izašao je i izbor iz najranijega razdoblja stare ruske (kijevske) književnosti. Treba istaknuti da je nekoliko kapitalnih djela iz toga razdoblja – Ilarionovo *Slovo o Zakonu i Milosti* te *Zadonština* – prvi put prevedeno na hrvatski jezik (*Slovo* su preveli Natalija Vidmarović, Radomir Venturin i Josip Užarević, a *Zadonštinu*, kao i *Slovo o vojni Igorevoj* – Marko Grčić; v. *Slovo o vojni Igorevoj*, ŠK, Zagreb, 1999).

U Matici hrvatskoj izašlo je dvojezično (hrvatsko-rusko) izdanje izabranih pjesama Osipa Mandel'stama (*Izabrane pjesme*, MH, Zagreb, 1998; preveo Fikret Cacan), a izdavačka kuća «Znanje» objavila je *Vodeni žig* Iosifa Brodskoga (Zagreb, 1995; prevela Smiljka Malinar).

S književnoznanstvenoga gledišta – od kapitalnoga su značenja istraživanja Aleksandra Flakera, vodećega hrvatskoga rusista. U njegovim knjigama *Riječ, slika, grad* (HAZU, Zagreb, 1995) i *Književne vedute* (MH, Zagreb, 1999) provedena su «intermedijalna» istraživanja u kojima se tema grada proučava iz prepletenih dviju vizura – književne i slikarske.

Osobitu grupu rusističkih radova čine znanstveni zbornici i tematski blokovi u znanstvenim i književnim časopisima. Tako je u sklopu projekta «Zagrebački pojmovnik kulture 20. stoljeća» (taj je projekt nastavak negdašnjega projekta «Pojmovnik ruske avangarde») održano više simpozija. Dosad su na osnovi izlaganja s tih savjetovanja objavljena dva zbornika (*Ludizam*, ZZK, Slon, Zagreb, 1996; uredili Živa Benčić i Aleksandar Flaker; *Hijerarhija*, ZZK, 1997; uredili Aleksandar Flaker i Magdalena Medarić), a u pripremi su *Vizualnost* (većina radova s toga simpozija

objavljena je u riječkim časopisima «Dometi» 1996, br. 1-6 i «Rival», 1997, br. 1-2 i br. 3-4; *Mistifikacija/Parodija/Plagijat; Simultanizam; Simulakrum/Istina/Fikcija*.

Magdalena Medarić uredila je zbornik radova koji je nastao u suradnji s kolegama s Peterbuškoga sveučilišta (*Autotematizacija u književnosti*, ZZK, Zagreb, 1996). Ruska inačica toga zbornika, koju su uredili A. B. Muratov i L. A. Iezuitova, objavljena je nešto poslije pod naslovom *Avtotematizacija. Sbornik statej* (Izdateljstvo S.-peterburgskogo universiteta, Sankt-Peterburg, 1998).

Slično je, ali ovaj put kao plod suradnje mađarskoga grada Szombathelyja i Zagreba, nastao zbornik radova u koji su ušla jezikoznanstvena i književnoznanstvena istraživanja hrvatskih i mađarskih slavista, poglavito rusista (*Studia Slavica Savariensis*, Szombathely, 1998; uredili Natalija Vidmarović i Karlo Gadanyi).

Tradiciju hrvatsko-ruskih odnosa nastavlja i uglavljuje dvojezično (hrvatsko-rusko) izdanje što ga je priredila Irena Lukšić: *Hrvatska/Rusija. Kulturno-povijesne veze* («Most/The Bridge», Zagreb, 1999).

Časopis za svjetsku književnost «Književna smotra» u proteklome je razdoblju posvetio nekoliko temata ruskoj književnosti. Jedan od njih pozabavio se ruskom emigrantskom književnošću (*Teški dim. Pogled na prozu ruske međuratne emigracije*, «Književna smotra», Zagreb, 1992, br. 86-88; uredile Irena Lukšić i Magdalena Medarić), a drugi – *Aspektima suvremene ruske književne teorije* (1998, br. 107; uredili Ivan Jesaulov i Josip Užarević). Mnoštvo priloga (kako izvornih znanstvenih radova i eseja o ruskoj književnosti tako i prijevoda) naći ćemo u gotovo svakome «šarenome» broju, a osobito u temama kao što su *Književnost i Biblija* (KS, 1994, br. 92-94), *Mogućnosti prepjeva* (KS, 1994, br. 91) i *XX. stoljeće* (KS, 1999, br. 111) i dr.

Još 1991. godine i jedan je broj časopisa «Quorum», tzv. «slavensko izdanje», bio je posvećen ruskoj emigrantskoj književnosti (P. D. Uspenskij, A. Solženicin, I. Brodskij i dr.).

U povodu stote godišnjice rođenja Romana Jakobsona – časopis «Umjetnost riječi» (Zagreb, 1997, br. 1-2) objavio je tematski blok što ga je uredila Živa Benčić. Obradeni su problemi poetske funkcije, «glasovne metafore» te Jakobsonovi prinosi stihoslovlju.

Kad je o obljetnicama riječ, valja spomenuti dvjestotu godišnjicu Puškinova rođenja, u povodu koje je u zagrebačkoj Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici organizirana izložba izdanja Puškinovih djela. Fikret Cacan je autor izložbe i prigodnoga kataloga (koji je sadržavao uvodni tekst o Puškinu, kronologiju života i djelovanja, bibliografiju prijevoda Puškinovih djela na hrvatski i literature o njemu u knjigama i časopisima; osim toga, dan je popis predstava rađenih po Puškinovim djelima u hrvatskim kazalištima; na kraju je prilog Magdalene Medarić o Puškinovoj recepciji u hrvatskoj kulturi). Istim je povodom u «Književnoj smotri» objavljen tematski blok posvećen Puškinu (1999, br. 112-113; priredila Magdalena Medarić), a i u kasnijim brojevima toga časopisa pojavilo se još nekoliko puškinističkih članaka.

Prije Puškina - u «Književnoj je smotri» tiskan i tematski blok posvećen Vladimiru Nabokovu (1997, br. 106). Blok je sastavljen od radova međunarodnoga istraživačkoga tima, a pripremila ga je Irena Lukšić.

U časopisu «Filozofska istraživanja» izašao je blok o ruskoj filozofiji prve trećine 20. stoljeće u kojem su obrađeni neki problemi onodobne ruske filozofije: sofiologija u ruskoj kulturi, problem iluzija u sustavu Pavla Florenskoga, odnos Gustava Špeta i mladoga Borisa Pasternaka, misaona pozicija Alekseja Loseva, duhovna kretanja u ruskoj dijaspori. Blok su uredili Irena Lukšić i Josip Užarević.

Od književnoteorijskih rusističkih knjiga u posljednje je vrijeme prevedeno nekoliko zanimljivih naslova. Ponajprije, tu je knjiga Jurija Lotmana *Kultura i eksplozija* («Alfa», Zagreb, 1999; prevela Sanja Veršić), a u istoj izdavačkoj kući u tijeku je izdavanje najvažnijega Lotmanova djela *Struktura umjetničkoga teksta* (također u prijevodu Sanje Veršić). Isto je tako objavljen i dio iz poznatoga djela Borisa Tomaševskoga *Teorija književnosti. Tematika* (MH, 1998; preveo Josip Užarević), te knjiga Jurija Tynjanova *Pitanja književne povijesti* (MH, 1998; preveo Dean Duda).

Od jezikoslovnih rusističkih radova svakako valja spomenuti knjigu Renate Volos *Ruska neverbalna komunikacija* (Zagreb, HFD, 1995). Knjiga je izašla na ruskome jeziku te čini važan prinos relativno slabo izučenoj domeni neverbalne komunikacije.

U proteklome razdoblju nije bilo nijednoga opsežnijeg izdanja (ili bar pretiska) hrvatsko-ruskoga (i rusko-hrvatskoga) rječnika, što je svakako veoma znakovita činjenica. Iako se osjeća jaka potreba za takvim rječnicima, nema dvojbe da te potrebe ne mogu zadovoljiti mali rječnici kao što je *Horvatsko-russkij slovar' (A-Ž)* Artura Rafačloviča Bagdasarova (Muravej-Gajd, Moskva, 1999) koji sadrži 5.500 riječi (a dobar dio njih Hrvatima je apsolutno egzotičan).

Što se ruskih gostovanja tiče, možemo izdvojiti posjet Hrvatskoj Jurija Ljubimova i Teatra na Taganki u svibnju 2000. godine (Pula i Zagreb).

Ukrajinstika

Najvažniji događaj u sferi hrvatske ukrajinstike vjerojatno je pokretanje četverogodišnjega dvopredmetnoga studija ukrajinstike na zagrebačkome Filozofskome fakultetu. Iako se na razini lektorata ukrajinski jezik mogao studirati u Zagrebu još od 1964. godine (bio je to jedini lektorat ukrajinskoga jezika u cijeloj tadašnjoj Jugoslaviji), pokretanje kompletnoga studija moralo je pričekati nove društvene i političke okolnosti. Studij je, dakle, osnovan šk. god. 1997/98, a trenutačno teče procedura njegova prihvaćanja na razini Senata Sveučilišta i Nacionalnoga vijeća.

Potkraj 90-ih, tj. istodobno s inicijativama za pokretanje studija ukrajinskoga jezika i književnosti, u časopisu «Most» pojavilo se dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje *Hrvatska/Ukrajina. Kulturne veze od Jadrana do Dnjeptra* («Most/The Bridge», Zagreb, 1996, br. 2). Zbornik je uredio Eugen Paščenko, a u njem su zastupljeni kako

ukrajinski tako i hrvatski autori. Objavljeni su i prijevodi ukrajinske poezije i proze te bibliografija *Ukrajinska književnost u Hrvatskoj*.

Tematski blok *Ukrajina*, koji se godinu dana poslije pojavio u časopisu «Kolo» (Zagreb, 1997, br. 3), zamišljen je kao panoramski pogled na ukrajinsku povijest, kulturu, društvo, književnost, znanost, prosvjetu, dijasporu, crkvu. U njemu su sudjelovali uglavnom ukrajinski autori, a priredio ga je Eugen Paščenko. «Kolo» će potom (2000, br. 1) donijeti i izbor iz suvremene ukrajinske pripovijetke; izbor su priredili kritičari i prevoditelji iz Lavova (gdje je pokrenut studij hrvatskoga jezika i književnosti). Objavljeno je 14 tekstova trinaestero autora srednjega i mlađeg naraštaja (Genadij Škljar, Galina Pagutjak, Evgen Baron i dr.).

Antica Menac, suautorica ukrajinsko-hrvatskoga i hrvatsko-ukrajinskoga rječnika, objavila je u svojem izboru i prijevodu panoramu ukrajinske lirike od Tarasa Ševčenka i narodne poezije do suvremenih pjesnika (Zagreb, MH, 1998). Ista autorica priprema za tisak nov, opsežan ukrajinsko-hrvatski i hrvatsko-ukrajinski rječnik.

Polonistika

Smrću Zdravka Malića 1997. godine hrvatska je polonistika izgubila svojega čelnoga čovjeka. Malić nije dočekaao objelodanjivanje knjige pjesama nobelovke Wislawe Szymborske (*Radost pisanja*, Zagreb, Nova Stvarnost, 1997) za koju je sam izabrao pjesme, preveo ih i priredio za tisak.

Izvorna književnoznanstvena polonistička produkcija u novije se vrijeme veže uz djelovanje Dalibora Blažine. On je još 1993. u okviru Biblioteke «Književna smotra» objavio knjigu *Katastrofizam i dramska struktura. O Stanisławu Ignacyju Witkiewiczu* (Zagreb, HFD, 1993), a zatim je – u povodu 200-godišnjice rođenja Adama Mickiewicza – priredio tematski blok «Književne smotre» (KS, 1998, br. 110) gdje su obrađene teme Mickiewicz i Poljaci, Mickiewicz i Hrvati (s bibliografijom prijevoda i rasprava o poljskome piscu), aspekti dramske poeme *Dušni dan*, a pridodani su novi i neobjavljeni prijevodi iz Mickiewiczzeve poezije.

U povodu Mickiewiczzeve obljetnice organizirana je u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici izložba u kojoj su osim eksponata pristiglih iz Muzeja književnosti u Varšavi izložene i Mickiewiczzeve knjige iz fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice.

Uz Mickiewiczovu – proslavljena je i obljetnica Henryka Sienkiewicza: u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici otvorena je 16. 6. 1999. godine izložba «Henryk Sienkiewicz 1846-1916. i njegovi tragovi u Hrvatskoj». U Opatiji pak, gdje je Sienkiewicz višekratno boravio, otkrivena mu je spomen-ploča.

U rujnu 1998. godine otkrivena je u Lovranu spomen-ploča Stanisławu Witkiewiczu, a tom je prigodom promovirano i dvojezično izdanje Veleposlanstva Republike Poljske - *Stanisław Witkiewicz u Lovranu*.

U proteklome je razdoblju prilično bogata bila i prevodilačka aktivnost s poljskoga. Blažina je tako preveo nekoliko knjiga: Jan Kott, *Rozalindin spol* (Znanje, Zagreb,

1997); Jan Kott, *Bajke za Lidusju* (ArTresor, Zagreb, 1997); Czesław Miłosz, *Zasužnjeni um - eseji* (Nova Stvarnost, Zagreb, 1998); Bruno Schulz, *Dučani cimetine boje - pripovijetke* («Europski glasnik», Zagreb, 1998, br. 3). Prevoditeljski je isto tako plodan bio i Pero Mioč. On je objelodanio knjigu *Plejada poljskih pjesnika XX. stoljeća* (Književni krug, Split, 1997), knjigu eseja Czesława Miłosza *Rodbinska Europa* (Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1999) te «summu Miłoszianu», tj. Miłoszeve eseje, pjesme, crtice pod naslovom *Usputni psić* (Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2000).

Možemo spomenuti da je u tisku opsežan poljsko-hrvatski rječnik kojega su autori Neda Pintarić i Milan Moguš.

Bohemistika

Hrvatska bohemistika protekloga desetljeća svoju je najdimananimčniju predstavnicu imala u Dubravki Sesar koja je objavila ne samo standardologijsko-jezikoznanstvenu knjigu *Putovima slavenskih književnih jezika. Pregled standardizacije češkoga i drugih slavenskih jezika* (Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996), nego i knjigu prijevoda *Iz češke preporodne poezije. Mácha, Erben, Havlíček-Borovský* (HFD; Zagreb, 1996), popraćenu opsežnim književnopovijesnim esejima o zastupljenim autorima. Isto tako, Dubravka je Sesar - zajedno s Anticom Menac i Renatom Kuchar - izdala *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik* (u seriji Mali frazeološki rječnici Zavoda za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1998).

Nedavno se pojavio i opsežan *Hrvatski-češko rječnik* što su ga sastavili Dušanka Profeta i Alen Novosad (Informator, Zagreb, 1999). Prije toga u Zagrebu je pretisnut *Češko-hrvatski rječnik* Jaroslava Merhauta (Dominović, Zagreb, 1998), a u Češkoj je izdan mali *Česko-chorvatský a chorvatsko-český slovník na cesty* (H&H, 1999) što su ga sastavile Anna Jeníková i Katica Ivanković.

Pojačan interes za češku kulturu i književnost vidljiv je i iz pojačane prevoditeljske aktivnosti.

U Nakladnome zavodu Matice hrvatske izašlo je nekoliko knjiga Milana Kundere u prijevodu Ane Prpić (*Polaganost. Roman*, 1997; *Iznevjerena oporuka. Esej*, 1998²; *Identitet. Roman*, 1998). Izdavačka kuća «Meandar» planira pak izdanje izabranih Kunderinih djela u sedam svezaka.

Drugi autor koji je privukao osobitu pozornost hrvatske čitateljske publike jest Michal Viewegh. Zagrebačka izdavačka kuća «DiVič» izdala je nekoliko njegovih knjiga u prijevodu Dagmar Ruljančić: *Odgoj djevojaka u Češkoj* (1997²), *Zapisivači očinske ljubavi* (1998), *Priče o braku i seksu* (1999), a u izdanju «Znanja» - u Hit-biblioteci - izašle su *Sjajne zeznute godine* (Zagreb, 1997).

Godišnju nagradu Društva književnih prevodilaca dobila je Renata Kuchar za prijevod romana Jiříja Šotole *Jesen u vrtnoj restauraciji* (Zagreb, 1999) i za prijevod

romana Ludvíka Vaculíka *Kako se prave muška djeca* (Zagreb, 1999). Predrag Jirsak također je u posljednje vrijeme preveo dvije knjige - *Književne strukture, norme i vrijednosti* Jana Mukašovskoga (MHI, Zagreb, 1999) te Havelovo *Saslušanje na daljinu. Razgovor s Karelom Hviždálom* (Irida, Zagreb, 2000).

U predvorju Nacionalne i sveučilišne knjižnice organizirana je 4. 10. 2000. godine izložba *Pet stoljeća hrvatske knjige u Češkoj* na kojoj su izloženi prijevodi hrvatskih djela na češki od 15. stoljeća do danas. Bili su postavljeni i panoji posvećeni zaslužnim prevoditeljima hrvatske književnosti na češki jezik.

Slovakistika

Kao i u slučaju ukrajinstike – na zagrebačkome je Filozofskome fakultetu pokrenut postupak za odobravanje četverogodišnjega dvopredmetnog studija slovakistike. Pokretanje toga studija motivirano je najmanje dvama razlozima. Prvo, u novonastalim kulturno-povijesnim okolnostima, nakon političko-državnoga osamostaljenja niza slavenskih entiteta, pojavljuje se potreba sustavna i intenzivirana proučavanja onih slavenskih jezika, književnosti i kultura koje su dosad, u pravilu, bile u sjeni proučavanja drugih, «većih». Drugi razlog za uvođenje studija slovakistike jest taj što u Bratislavi već nekoliko godina postoji samostalan studij kroatistike.

Nakon rječnika Emila Horáka *Srbochorvátsko-slovenský a slovensko-srbochorvátsky slovník* (Bratislava, 1991), pojavio se novi *Hrvatsko-slovački rječnik* što ga je sastavio Ferdinand Takač (Školska knjiga, Zagreb, 1999).

Zrinka Stričević-Kovačević objelodanila je knjigu *Hrvatski motivi u djelu Marina Kukučina* (NZMH i Društvo hrvatsko-slovačkoga prijateljstva, Zagreb, 1998), a u okviru dvojezičnih izdanja «Mosta/The Bridge» pojavila se i knjiga *Hrvatska/Slovačka. Povijesne i kulturne veze* (Zagreb, 1998). Društvo hrvatsko-slovačkoga prijateljstva izdalo je knjigu *Graditelji mostova hrvatsko-slovačkoga prijateljstva* (Zagreb, 2000).

Južnoslavistika

Najvažniji pomak koji se u posljednje vrijeme dogodio u odnosu na južnoslavistički kompleks jest uvođenje studija južnoslavenskih jezika i književnosti na zagrebačkome Filozofskom fakultetu (riječ je o modifikaciji tzv. «integralne slavistike» koja je kao studij bila prihvaćena 1995/96. godine). Studijem su obuhvaćeni slovenski, bosanski, srpski, crnogorski, makedonski i bugarski jezik, odnosno odgovarajuće književnosti i kulture.

Znakovito je da se u proteklome razdoblju najviše radova pojavilo s područja makedonistike. To je očito u vezi s činjenicom da je Makedonija, s kojom smo nekada dijelili zajednički državni prostor, najdalja i politički najneutralnija. Borislav Pavlovski objelodanio je u nekoliko posljednjih godina nekoliko knjiga. Jedna od njih, u kojoj su

skupljene kritike, eseji i studije, izašla je na makedonskome jeziku (*Vo znakot na komparativното čitanje. Kritiki, eseji, studii*, Matica makedonska, Skopje, 2000). Prije toga izašla je *Antologija makedonske fantastike* (Zagreb, 1999), a u pripremi je i *Antologija makedonske drame*. Osim toga, Pavlovski je izdao teatrološki knjigu *Prostori kazališnih svečanosti* (Naklada MD, Zagreb, 1999) u kojoj se, u prvome dijelu, bavi teorijom kazališnoga prostora, a u drugome – dramama Koleta Čašule.

Godine 1998. organizirano je na Filozofskome fakultetu u Zagrebu savjetovanje o književnome djelu Ive Andrića.

Što se slovenistike tiče, pojavilo se tek nekoliko prijevoda sa slovenskoga i održana su dva radna susreta u vezi s organizacijom studija kroatistike u Sloveniji te studija slovenistike u Hrvatskoj.

Zaključak

Kao što je rečeno u početku, proteklo radoblje nametnulo je i slavistici potrebu za redefiniranjem odnosa. To se u prvome redu očitovalo u distanciranju prema najbližim (južno)slavenskim susjedima (što je u znatnoj mjeri bilo uvjetovano ratom i nizom neriješenih političkih i gospodarstvenih problema) te u približavanju zapadnoslavenskomu kompleksu (Poljacima, Česima, Slovcima), ali i jednomu segmentu istočnih Slavena – Ukrajincima.

Zanimljivo je da su, kako se čini, Bjelorusi ostali gotovo potpuno izvan horizonta ne samo šire kulturne i političke javnosti nego i hrvatske slavistike. Ta će nepravda donekle biti ispravljena u budućem *Leksikonu stranih pisaca* (Školska knjiga, Zagreb) u koji će, dakako, ući i natuknice o bjeloruskim piscima.

Dok smo se, dakle, u posljednjem desetljeću 20. stoljeća morali navikavati na to da su nam jezici i književnosti drugih južnih Slavena – strani (inozemni, izvanjski), u prvome desetljeću 21. stoljeća valjat će se, očito, navikavati na to da u kulturnome (a to znači i pravnome, gospodarstvenom, obrazovnom, bankarskom i sl.) smislu postajemo stvarni, a ne tek virtualno-željni ili deklarativni dio Europe.

P.S. Hvala kolegama i prijateljima s Odsjeka za slavenske jezike i književnosti koji su mi pomogli u prikupljanju građe za ovaj pregled. Među njima su: Dubravka Sesar, Katica Ivanković, Zrinka Stričević-Kovačević, Dalibor Blažina i Zvonko Kovač.

ՊԵՆ ՀՐՃՔԵ ՐՅԺ ՄԻՅԵ ՄԻ

Յ ՀՐՃՔԻՄՆ ՐՅԺ՝ՄԵՍԵՐՔ՝

THIRTY YEARS OF ZAGREB SLAVIC SCHOOL

Thirty years of work of an institution is usually an occasion to look back, count the positive results, remove the weaknesses in work and effectively plan the future. Here in the *Prologue* we shall remember some of important factors that have followed and directed thirty years of work.

Zagreb Slavic School was founded by the faculty council of the Faculty of Philosophy, Zagreb University, on January 14, 1970. In the proposal it was pointed out that the school, at that time and in those social and political circumstances would "represent Croatian culture, primarily Croatian language and literature abroad". This institution has remained faithful to its fundamental role and aim till today. It is stated in the present *Statutes about the work of the Zagreb Slavic School*, that as a separate organizational unit of the Department of Croatian Language and Literature at the Faculty of Philosophy, University of Zagreb, *Zagreb Slavic School (Croatian seminar for Foreign Slavists)* organizes, among other things, an international seminar for foreign Slavists. The seminar is intended for students of Croatian language and literature and Slavic studies at foreign Universities, and other foreign scholars whose field of interest is Croatian language and literature. The aim of the annual seminar, as well as the general aim of the School, is to promote and encourage knowledge of Croatian language, literature and culture outside of Croatia.

This printed *Proceedings on the Occasion of Thirty Years of Work of the Zagreb Slavic School* shows to some extent the work of the School, and confirms that it has abundantly fulfilled its aim and purpose. This can be clearly seen from the most of the articles presented in this *Proceedings*, particularly those concerning the history of the school, the program, teaching and other activities, and from the names of the professors and students.

There are not many institutions that have so devotedly cared for autochthonism of the Croatian language and worked so profoundly on valorization of Croatian literature and culture. Despite many historical difficulties and obstacles in the period from the seventies till the establishing of the independent Croatian state, the School has presented to the world Croatian identity and scholarly scope of Croatian linguistic, literary and cultural studies. It has presented (in words and pictures), the most valuable works in Croatia, not only as historical categories but also as modern cultural events. Boldly and honourably it has represented Croatian cultural identity and its contribution to European and world culture. Zagreb Slavic School has chosen and included into its program everything that could represent Croatian culture and contribute to the world civilization, and offered it as motivating material to foreign participants of annual seminars. This can be seen from the given choice of *linguistic, literary, cultural and occasional materials and activities* that took place at the annual seminars.

Zagreb Slavic School has given an opportunity to those participants who could only read Croatian letter by letter to speak Standard Croatian clearly, and also its dialects where *č* and *kaj* are used, and helped others who already had a good command of Croatian discover Croatian literary and cultural heritage. To those who ventured upon the scholarly valorization of Croatian studies, it has offered an enormous number of less known and unresearched subjects year by year. That is why some of its participants have significantly contributed to Croatian studies.

The greatest success of Zagreb Slavic School are its annual seminars and other activities that usually follow them. Almost two thousand *foreign students* attended the School and *hundreds of Croatian professors* have participated in its work. If we look at the past thirty years it is no overstatement to say that all participants have been highly professional, and their work hard and demanding.

The School's numerous attendants, university students, almost two thousand of them from sixty states all over the world, have contributed to its particular quality. Croatian studies connected them, the school brought them together, but also determined the future professional interest of some of them. They brought back to their countries all the good and beautiful things they experienced at the School and in Croatia. Many of them have since become connected not only to Croatian studies but have also become ambassadors of Croatian cultural and natural heritage. It gives me great pleasure to say that their written and oral testimonies show that they became our friends, that their work and stay in our country was useful, pleasant, unforgettable and stimulating. I hope that many participants, at least on some occasions, could agree with the poet that *Forsan et haec olim meminisse iuvabit*. This *Proceedings* will help the memory.

There are many data important for the thirty years' work of the School in the *Proceedings*. There have certainly been other "important" events and materials that are been mentioned here. We apologize to those who expected different information and materials and did not find them.

I thank all the "active participants" for their help in collecting and organizing the printed materials, particularly to editor professor Stjepan Damjanović, and to assistant Evelina Rudan for their devoted and hard work.

My warmest gratitude to those who have in any way contributed to the reputation of Zagreb Slavic School: meritorious managers and excellent professors, diligent students and attentive support staff. I also want to thank our Faculty and Department of Croatian Language and Linguistics. And of course to those who gave us financial support.

May the past work of the School and this *Proceedings* - its contents and description - be presented to those who bear the School in their hearts, and let them be ambassadors of Croatian scholarly and cultural values in the world.

Translated by: Mila Maršić

DREISSIG JAHRE DER ZAGREBER SLAWISTISCHEN SCHULE

Dreissig Jahre Tätigkeit einer Institution ist gewöhnlich ein Anlass um auf die verflossene Zeit zurückzublicken, die positiven Ergebnisse zusammenzuzählen, erkannte Unterlassungen zu beseitigen und sich auf eine erfolgversprechende Zukunft vorzubereiten. Hier jedoch möchten wir uns lediglich einige wichtige Tatsachen in Erinnerung rufen, welche die dreissigjährige Tätigkeit der Schule begleitet und geprägt haben.

Die Zagreber slawistische Schule wurde von dem Fakultätsrat der Philosophischen Fakultät der Universität Zagreb am 14. Januar 1970 ins Leben gerufen. Damals, in dem vorgelegten Elaborat, wurde hervorgehoben, dass sie in ihrer Zeit und in den damals herrschenden gesellschaftlich – politischen Umständen „die kroatische Kultur, insbesondere aber die kroatische Sprache und Literatur im Ausland vorstellen wird.“ Diesem Grundsatz und dieser Grundaufgabe blieb die Zagreber slawistische Schule bis auf den heutigen Tag treu. Wie es nämlich in ihrer *Satzung* heisst, ist *Die Zagreber slawistische Schule (Das kroatische Seminar für ausländische Slawisten)* als ein Sondereil der Abteilung für Kroatistik an der Philosophischen Fakultät der Universität Zagreb, unter anderem der Veranstalter von internationalen Seminaren für ausländische Slawisten, gedacht für Studierende der Kroatistik und Slawistik an der ausländischen Universitäten, als auch für andere ausländische Wissenschaftler, für die die Kroatistik eines der wissenschaftlichen Interessengebiete ist.

Das Ziel des alljährlichen Seminars als auch der Gesamttätigkeit der Schule liegt darin, die Kenntnisse der kroatischen Sprache, ihrer Literatur und Kultur ausserhalb der Grenzen der Republik Kroatien zu fördern und publik zu machen.

Dieser Sammelband *zum dreissigsten Jahrestag der slawistischen Schule* vermag wenigstens in Bruchstücken die Tätigkeit der Schule zu veranschaulichen und die Tatsache zu bestätigen, dass sie ihr Ziel erreicht und ihren Zweck erfüllt hat. Klar ersichtlich ist dies aus den Arbeiten, die in dem hier vorgestellten Sammelband vorliegen, insbesondere in denjenigen, die die Geschichte der Schule beschreiben, ihre realisierten Programme und ihre Aktivitäten in und ausserhalb des Unterrichts verzeichnen, wie auch die Namen von Vortragenden und von Teilnehmern angeben.

Es gibt fast keine Institution, die sich so sorgfältig und mit so viel Ausdauer der Pflege der Eigenständigkeit der kroatischen Sprache gewidmet und der Bewertung der kroatischen Kultur und Literatur Sorge getragen hat. Ungeachtet einer ganzen Reihe von geschichtlichen Mißständen und Schwierigkeiten, von den siebziger Jahren des vorigen Jahrhunderts an bis zur Etablierung des selbständigen kroatischen Staates, stellte die Schule der Weltöffentlichkeit die Spezifika der Kroaten und ihre Errungenschaften in der Kultur, und insbesondere in der Sprach- und

Literaturwissenschaft vor. Sie war bemüht in Wort und Bild das Wertvolle und Wertvollste zu zeigen, das Kroaten hervorgebracht hatten und zwar nicht nur in ihrer Vergangenheit sondern auch in der aktuellen kulturgeschichtlichen Gegenwart. Unentwegt und mutig legte sie Zeugnis ab von der Eigenständigkeit der kroatischen Kultur und von ihrem Beitrag zur Kultur Europas und der ganzen Welt. Die Zagreber slawistische Schule nahm in ihr Programm all dasjenige auf, was in irgendeiner Weise die kroatische Kultur und den Zivilisationsbeitrag der Kroaten repräsentieren konnte und bot dies als begründete Tatsache den ausländischen Teilnehmern alljährlicher Seminare. Ersichtlich ist das aus der in diesem Band vorgelegten Auswahl von sprach- und literaturwissenschaftlichen Inhalten, wie auch von Inhalten, die aus kulturgeschichtlichen Anlässen entstanden, zu Themen der Jahresseminare geworden sind.

Diejenigen Teilnehmern, die lediglich einige Worte Kroatisch verstanden hatten, befähigte die Schule zur klaren Verständigung in kroatischer Standardsprache, aber auch in einem der Idiome, wo neben dem Što auch das Ča und das Kaj verwendet werden. Den anderen, die über die ausreichenden Kroatischkenntnisse verfügt hatten, half sie beim Entdecken und Kennenlernen vom kroatischen Literatur- und Kulturerbe. Denjenigen jedoch, die sich für die wissenschaftliche Beurteilung der Kroatistik entschieden hatten, bot die Schule jahraus jahrein eine Vielzahl von noch unbearbeiteten und nicht genügend bekannten Themen an. Daher war es einigen unter ihnen möglich, einen wesentlichen Beitrag zur wissenschaftlichen Kroatistik zu leisten.

Der grösste Erfolg der Zagreber slawistischen Schule ist ihr Jahresseminar und alle Aktivitäten, die es begleitet haben. An die zwei Tausend ausländischer Gäste und an hunderte von einheimischen Künstlern und Wissenschaftlern haben an den Veranstaltungen der Schule teilgenommen. Blickt man zurück auf die vergangenen dreissig Jahre, kann man ohne Übertreiben sagen, dass sich alle Teilnehmer sowohl in ihrem professionellen wie auch in ihrem menschlichen Tun im besten Licht präsentiert haben.

Eine besondere Eigenart haben der Schule ihre zahlreichen Teilnehmer, an die zwei Tausend akademisch gebildete Bürger aus sechzig Ländern der Welt verliehen. Das kroatistische Fach hat sie zusammengeführt und die Schule hatte sie einander näher gebracht. Einigen von ihnen hatte sie sogar ihren Lebensberuf entdeckt. Alles Gute und Schöne, das sie in der Schule und in Kroatien im allgemeinen erlebt hatten, haben sie in ihre Heimatländer gebracht. Und viele unter ihnen sind von da an fest „gebunden“ nicht nur an Themen aus dem kroatistischen Fach, sondern sind darüber hinaus, aus eigenem inneren Antrieb zu Botschaftern der kroatischen Kultur und der Naturschönheiten Kroatiens geworden. Es ist ein grosses Vergnügen, aus ihren schriftlichen Zeugnissen und mündlichen Äusserungen erfahren zu können, dass sie unsere Bekannte, ja auch Freunde geworden sind, und dass der Aufenthalt bei uns und unsere Zusammenarbeit ihnen angenehm, anregend und nützlich gewesen ist und unvergesslich bleiben wird. Wir hoffen, dass viele Teilnehmer, wenigstens bei einigen

Anlässen in der Lage waren, die Worte des Dichters *Forsan et haec olim meminisse iuvabit* auch als ihre eigenen Worte zu verstehen. Dieser Sammelband soll dieser Erinnerung dienen.

In dem Sammelband sind viele Angaben zu finden, die ausschlaggebend sind für die dreissigjährige Tätigkeit der Schule. Sicherlich gibt es auch andere wichtige Angaben und Ereignisse, die unerwähnt geblieben sind. Wir entschuldigen uns bei denjenigen, die solche oder andere Angaben erwartet aber nicht gefunden haben.

Für das hier Gesammelte, Geordnete und Gedruckte danken wir allen Mitarbeitern und insbesondere den Herausgebern - Prof. Stjepan Damjanović und der Assistentin Evelina Rudan - für ihren aufopfernden und selbstlosen Einsatz.

Aufs herzlichste danken wir allen, die in irgendeiner Weise dem Ansehen der Zagreber slawistischen Schule beigetragen haben: verdienstvollen Leitern, fach- und sachkundigen Vortragenden, fleissigen Teilnehmern und den selbstlosen 'Hilfskräften'. Auch der Philosophischen Fakultät und der Abteilung für Kroatistik. Auch denjenigen, versteht sich, die uns finanziell unterstützt haben.

Dieser Sammelband – als Verzeichnis der bisherigen Tätigkeit unserer Schule und als ihre Beschreibung – mag ein Geschenk an all denjenigen sein, die die Schule in ihr Herz geschlossen haben und die auch weiterhin bereit sein werden, das Wort der kroatischen Kultur und Wissenschaft in aller Welt zu reden.

Übersetzung: Marina Čizmić Horvat

ТРИДЦАТЬ ЛЕТ РАБОТЫ ЗАГРЕБСКОЙ СЛАВИСТИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ

Тридцатилетний юбилей какого-нибудь учреждения обычно является поводом, чтобы оглянуться, подвести итоги положительным результатам, устранить замеченные недостатки в работе и эффективно сосредоточиться на будущем. Напомним некоторые значительные моменты, которые сопровождали и направляли тридцатилетнюю работу.

Загребскую славистическую школу основал Совет Философского факультета Загребского университета 14 января 1970 г. Уже тогда, в подготовленном для этой цели проекте, подчеркивалось, что она в условиях тогдашней общественной и политической действительности будет представлять хорватскую культуру, в первую очередь хорватский язык и литературу, за границей. Эту свою фундаментальную роль и задачу наше учреждение последовательно выполняло до настоящих дней. В действующем Руководстве по работе Загребской славистической школы написано, что *Загребская славистическая школа (Хорватский семинар для иностранных славистов)*, как особая структурная часть Отделения кроатистики Философского факультета Загребского университета, организует, наряду с другим, международный семинар, предназначенный для студентов, изучающих кроатистику и славистику в иностранных университетах, и для иностранных ученых, для которых кроатистика является одним из предметов научного интереса. Цель семинара, а также и совокупной деятельности Школы, - побуждать и продвигать изучение хорватского языка, литературы и культуры вне пределов Республики Хорватии.

Этот Сборник, напечатанный по поводу тридцатилетия Загребской славистической школы, хотя бы в некоторой степени показывает работу Школы, и подтверждает, что она свое назначение и свою цель обильно осуществила. Это вполне ясно, если взглянуть хотя бы на некоторые заглавия, представленные в данном сборнике, касающиеся истории школы, ее программы, учебной и внеучебной деятельности, имен преподавателей и слушателей курсов.

Почти нет такого учреждения, которое бы в такой степени, как Школа, тщательно заботилось об автохтонности хорватского языка и оценивало хорватскую литературу и культуру. Вопреки ряду исторических затруднений и препятствий - с 70-х годов до восстановления самостоятельного хорватского государства - Школа знакомила мир с хорватским своеобразием и с научными достижениями хорватской науки в области языка, литературы и культуры. Она и словом и картиной показывала самые ценные достижения

хорватов - не только в историческом плане, но и в плане современности. Храбро и ненавязчиво она свидетельствовала о хорватской культурной самобытности и о хорватском вкладе в европейскую и мировую культуру. Загребская славистическая школа в свою программу включала все, что в каком-либо смысле могло указывать на хорватскую культуру и на цивилизационный вклад хорватов, и все это она, в форме аргументированных фактов, предоставляла иностранным участникам ежегодных семинаров. В этом можно убедиться на основании представленных в Сборнике лингвистических, литературных, культурных и других событий, происходивших на семинарах.

Тем участникам, которые только начинали говорить по-хорватски, она давала возможность внятно говорить и на хорватском литературном языке, и на одном из диалектов, где кроме *што* употребляется *ча* и *кай*. Другим, которые уже в достаточной степени овладели хорватской речью, она помогала открывать хорватское литературное и культурное наследие. А тем, кто отважился научно и профессионально заняться кроатистикой, она ежегодно предлагала множество неоткрытых и недостаточно исследованных тем. И поэтому некоторые из ее участников внесли значительный вклад в научную кроатистику.

Самый большой успех Загребской славистической школы - это ее ежегодный семинар и все сопровождающие его мероприятия. Через Школу прошло почти *две тысячи иностранных участников и сотни хорватских преподавателей*. Оглядываясь на прошлое, без преувеличений можно сказать, что все участники были на соответствующем профессиональном, культурном и рабочем уровне.

Особый отпечаток дали Школе многие ее участники, учащиеся и работники академических заведений. До сих пор их через Школу прошло почти две тысячи из приблизительно шестидесяти стран мира. Кроатистика, как специальность, связывала их, а Школа их сблизила; некоторых из них она преопределила в профессиональном отношении. О своем положительном опыте, полученном в Школе, и в Хорватии в целом, они свидетельствовали в своих странах. Многие из них с тех пор связаны не только с специалистическими (кроатистическими) темами, но, по какому-то внутреннему инстинкту, они стали пропагандистами хорватских культурных ценностей и красот хорватской природы. С большим удовольствием можно заявить, на основе их письменных и устных свидетельств, что они стали нашими знакомыми/друзьями, что работа и пребывание в нашей стране были для них полезными и приятными, незабываемыми и стимулирующими. Я надеюсь, что многие участники, хотя

бы в некоторых обстоятельствах, могли заявить вместе с поэтом: *Forsan et haec olim meminisse iuvabit*. И данный сборник поможет этой памяти.

Сборник содержит множество важных данных о тридцатилетней работе Школы. Наверняка были и другие важные события и факты, в нем, однако, не упомянутые. Мы просим прощения у всех, кто не найдет в сборнике данные, которые ожидал найти.

За все, собранное, подготовленное и напечатанное в данном Сборнике, спасибо всем участникам, а особенно профессору Степану Дамьяновичу и ассистентке Эвелине Рудан за их большой и преданный труд.

Большое спасибо всем, кто тем или иным способом способствовал репутации Загребской славистической школы: выдающимся координаторам и преподавателям, трудолюбивым участникам и заботливому вспомогательному персоналу. Также нашему Факультету, и Отделению кroatистики. И, конечно, всем, кто обеспечивал финансовую помощь.

Всю прежнюю работу нашей Школы, и этот Сборник, мы дарим тем, у кого лежит сердце к нашей Школе, чтобы они и в дальнейшем способствовали продвижению хорватской науки и культуры в мире.

Перевод: Йосип Ужаревич